

Sárospataki
Füzetek
Alapítva:1857

KIADJA: A Sárospataki Református Teológiai Akadémia

FELELŐS KIADÓ/PUBLISHER:

Enghy Sándor, PhD – *rektor*

A szerkesztőség tagjai:

Nagy Károly Zsolt, PhD – *felelős szerkesztő,*

Szatmári Emília, PhD – *a lapszám szakmai szerkesztője*

Homoki Gyula

Kovács Áron, PhD

Kustár György, PhD

Lapis József, PhD

Rácsok Gabriella, PhD

Szentimrei Márk

KORREKTÚRA:

Lapis József, PhD

Homoki Gyula

ANGOL KORREKTÚRA: Homoki Gyula

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS ÉS

BORÍTÓTERV: Asztalos József

KÉSZÜLT: A Kapitális Nyomdában

Ügyvezető igazgató:

Kapusi József

ISSN 1416-9878

Szerkesztőség címe:

Sárospataki Református Teológiai Akadémia

3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.

Kiadás és terjesztés: +36 47 312 947

Felelős szerkesztő: +36 70 242 2674

Honlap: www.sarospatakifuzetek.hu

e-mail: sarospatakifuzetek@gmail.com

PÉLDÁNYONKÉNTI ÁRA: 800 Ft (egyedi ár)

ÉVES ELŐFIZETÉSI DÍJ: 2000 Ft + postázási költség

CÍMLAPKÉP / COVER IMAGE:

Várady József 1951. október 22-én készített fotói.

Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Adattár

TARTALOM

Szatmári Emília: Szerkesztői előszó. „ <i>Hív Patak lelke, vár tudománya...</i> ”	5
Oktass, hogy éljék!	
Szabó Zoltán: Harc az ördög hatalma ellen	11
EXODUS '51	13
Balog Zoltán ünnepi igehirdetése. 2Móz 20, 1-2. 8-11; 5Móz 5, 6-7. 12kk	15
Pásztor Dániel: Püspöki köszöntő	21
Takács Géza: Kiállításmegnyitó	23
Földváryné Kiss Réka: A református egyház a Rákosi-korszak egyházpolitikájában. Közelítések, értelmezések	25
FORRÁSKÖZLÉS: Részletek 1951. évi konventi, egyházkerületi és zsinati dokumentumokból	35
Az Egyetemes Konvent állásfoglalása a teológiai akadémiák összevonásáról, 1951. júl. 25.	
Indoklás az országos teológiai akadémiáról szóló törvényjavaslathoz (részlet)	36
Jegyzőkönyv a Tiszáninneri Református Egyházkerület Miskolcon, 1951. október 15-én tartott rendkívüli közgyűléséről (részletek)	37
A Magyarországi Református Egyház teológiai akadémiáiról szóló 1951. évi I. egyházi törvénycikkkel kapcsolatban 1951. november hó 29-én hozott 104. számú zsinati határozat (részlet)	39
Baráth Béla: Sárospataki exodus, debreceni visszhang	41
VISSZAEMLEKEZÉSEK	
Benke György: Dokumentumaim és emlékeim az exodusról	51
Lenkeyné Semsey Klára: Egy tanú emléke	57
Tímár Pál: Egy tanú levele	59
Enghy Sándor: Zárszó	61
Tanulmányok	
Takács Géza: „ <i>Szép arcuk mindig előttem van. Vigyázzanak magukra.</i> ” Tűnődés teológushallgatók 1951-es exodusáról	65
Szószerk előtt	
Enyedy Andor prédikációja a Tiszáninneri Református Egyházkerület rendkívüli közgyűlésén Miskolcon, 1951. október 15-én. <i>Ézs 43, 18-21</i>	107
Idővonal	
Dienes Dénes: A sárospataki kollégiumi örökség a tudományos kutatásban – Ujszászy Kálmán	113
Közösség	
Fórián Andrea: Láthatatlan közösségek 2.0	121
Kertiné Rózsa Anikó: A keresztyén közösségépítés néhány új lehetősége a 21. században	147
Szemle	
Nagy Károly Zsolt: Virrad már? (Nagy István – Gróf Haller Gábor – Stéphan László – Vitéz Kárász József: <i>Korán sötétedik</i>)	189
Bogárdi Szabó István: „Oldozd föl nyelvünket, mennyei világosság!” (Hős Csaba: <i>Kátémagyarázatos igehirdetések</i>)	203
Steinbach József: Néhány személyes gondolat Hős Csaba <i>Hegyi beszéd a Váli-völgyben, 37 Felcsúton elhangzott igehirdetés</i> című igehirdetés-kötetéről	205
Kustár György: Elég a kritikusból (Lapis József: <i>Elég. Közelítések a kortárs irodalomkritikához</i>)	209
Stíluslap	213
Szerzőink	218

CONTENTS

Emília Szatmári: “The Spirit of Patak is Calling, Its Science is Waiting...”, Editorial	5
Teach Me That I May Live!	
Zoltán Szabó: Fight Against the Devil’s Power	11
EXODUS ‘51	
Bishop Zoltán Szabó’s Sermon: Exodus 20,1-2.8-11; Deuteronomy 5,6-7.12ff	15
Greetings of Bishop Dániel Pásztor	21
Géza Takács: Exhibition Opening Speech	23
Réka Földváryné Kiss: The Reformed Church in the Church Politics of the Rákosi-Era. Approaches, Interpretations	25
PRIMARY SOURCES. Selections from the Documents of the Convent, the Synod and the Church District from the year 1951	35
The Statement of the General Convent on the Merging of Theological Academies, 25 July 1951	36
Explanatory Statement for the Bill on National Theological Academies (Excerpt) Minutes of the Extraordinary Assembly of the Cistibiscan Church District, Miskolc, 15 October 1951 (Excerpts)	37
Synodical Resolution No. 104 Regarding the Church Provision 1951/1 on Theological Academies of the Hungarian Reformed Church (Excerpt)	39
Béla Baráth: Exodus of Sárospatak, Echoes of Debrecen	41
MEMORIES	
György Benke: My Documents and Memories of the Exodus	51
Klára Lenkeyné Semsey: The Memory of a Witness	57
Pál Tímár: The Letter of a Witness	59
Sándor Enghy: Epilogue	61
Articles	
Géza Takács: “Your Beautiful Faces are Always Before Me. Take Care of Yourselves.” Pondering over the 1951 Exodus of Theological Students	65
Treasury of Sermons	
Andor Enyedi’s Sermon on the Extraordinary Assembly of the Cistibiscan Church District, Miskolc, 15 October 1951, Isaiah 43,18-21r	107
Timeline	
Dénes Dienes: The Heritage of Sárospatak College in Scholarly Research – Kálmán Újszászy	113
Community	
Andrea Fórián: Invisible Communities 2.0	121
Anikó Kertiné Rózsa: New Possibilities of Christian Community Building in the 21st Century	147
Review	
Károly Zsolt Nagy: Is It Dawning Yet? (István Nagy –Gábor Haller – László Stéphan – Kárász József: <i>It is Darkening Early</i>)	189
István Bogárdi Szabó: “Set Our Tongues Free, Heavenly Light!” (Csaba Hős: <i>Sermons on the Catechism</i>)	203
József Steinbach: Some Personal Thoughts on Csaba Hős’ <i>Sermon Collection Sermon on the Mount in the Valley of Váli, 37 Sermons Preached in Felcsút</i>	205
György Kustár: Enough of the Critic (József Lapis: <i>Enough. Approaches to Contemporary Literary Criticism</i>)	209
Stylesheet	213
Authors	218

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

„*Hív Patak lelke, vár tudománya...*”¹

Kádár Ferenc volt sátoraljaújhelyi református lelkipásztor, egykori sárospataki teológiai tanár ihletett verssora jut eszembe, ha az 1951. évi exodusra, a pataki teológia bezárása után Debrecenbe került diákok *kivonulására* és Patakra visszatérésére gondolok.

„*Hív Patak lelke, vár tudománya...*” Miközben Berkesi Sándor dallamára² újra és újra dúdoló a sort, egyre jobban érzem, hogy ezen öt szóban összesűrítve, a szöveg illetően legszűkebb kiterjedésébe szorítva megragadható a több mint hét évtizeddel korábbi esemény *története és üzenete* egyaránt.

Prózában a *történelmi tettet* a legrövidebben is csak sokkal terjedelmesebben lehet elmondani: 1951 októberében a Debrecenbe átirányított pataki teológushallgatók meghallva, érezve *Patak lelke* hívását, szembemelve minden politikai és egyházpolitikai rendelkezéssel, nem törődve a fenyegető következményekkel, engedtek e hívásnak, s titokban hazatértek. És várta őket a tudomány is, a helyben maradt, átmenetileg(?) munka nélkül maradt tudós tanárok az exodus néhány napja alatt elkötelezetten folytatták a tanítást. Éppen ott, ahol az előző tanév végén abbahagyták. Az *üzenet* megfogalmazására itt most kísérletet sem tettem, s máris egy hosszú bekezdésnyi szöveget írtam, pedig mindez öt szóban, lírai emelkedettséggel elmondható: „*Hív Patak lelke, vár tudománya...*”

A *Sárospataki Füzetek* e száma megjelenésének apropója a Sárospataki Református Teológiai Akadémián 2022. április 8-án rendezett ünnepi megemlékezés és minikonferencia, mellyel az Akadémia közössége az 1951. októberi exodus és az abban részt vettek előtt tisztelgett. Az elmúlt időszak járványügyi korlátozásai nem tették lehetővé, hogy a megemlékezésre a 70. jubileumi évben, 2021-ben kerüljön sor, de az első lehetséges időpontban megszerveztük és megtartottuk az ünnepi alkalmat.

A közelmúlt társas érintkezéseiben bekövetkezett radikális változások és az ezekhez kapcsolódó aggodalmak még sokakat távol tartottak a személyes részvételtől, de többen jelezték, hogy utólag szívesen olvasnák az ott elhangzottakat, továbbá az SF szerkesztői is fontosnak tartották, hogy nyomtatásban is megjelenjenek a történelmi eseménnyel kapcsolatos tartalmak és üzenetek.

A folyóirat szám fő blokkját tehát a 2022. áprilisi alkalmon elhangzottak alkotják. Balog Zoltán dunamelléki püspöknek, a Zsinat lelkészi elnökének ünnepi igehirdetését, valamint Pásztor Dániel tiszáninneri püspöknek köszöntőjét adjuk közre először. A tematikus napnak és a megemlékezésnek fontos eleme volt Várady Józsefnek, egykori pataki, majd debreceni diáknak, az exodus egyik résztvevőjének a kivonulás napjaiban készült fotóiból összeállított kiállítás, melyet Hosszú Gyula és Victor István készítettek elő. A kiállítás képeihez kapcsolódva Takács Géza tanár, szociográfus

¹ Kádár Ferenc *Hív Patak lelke* című, 2011-ben született versének kezdősora.

² Megzenésítette Berkesi Sándor 2011. 04. 04-én.

fogalmazta meg gondolatait az egykori résztvevőkről és Patakról úgy, hogy megszólított, belekevert történetébe minket, a kiállítást megtekintőket is.

Ezek után következnek a tudományos előadások szövegei: Földváriné Kiss Réka, a Károli Gáspár Református Egyetem tanszékvezető egyetemi docense, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága elnöke foglalta össze a korszak egyházpolitikáját, s rajzolta meg abban a református egyház helyzetét; majd Baráth Béla, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem egyetemi tanára, rektora az egykori pataki hallgatók akciójának debreceni visszhangját, következményeit és hatásait ismertette. A két előadás között elhangzottak olyan kiemelkedően fontos kordokumentum-részletek, mint a Konvent 1951. júliusi állásfoglalása a teológiai akadémiák összevonásáról mint az egyházzsugorítás egyik speciális módozatáról, valamint a Tiszáninneri Református Egyházkerület rendkívüli közgyűlésének 1951. október 15-i határozata a pataki teológia bezárásának megtagadásáról. Ezeket a dokumentumrészleteket a tematikus blokkban közöljük néhány olyan további, a téma szempontjából releváns forrásrészlettel együtt, melyek időbeli korlátok miatt a rendezvényen nem hangozhattak el.

Az ünnepi megemlékezés keretében közösen megtekintettük az *Exodus'51. A Sárospataki Teológia visszafoglalása* című, Hosszú Gyula és Victor István rendezésében 2014-ben készült 40 perces dokumentumfilmet. Erre az alkotásra itt is felhívjuk az Olvasó figyelmét, a film a világhálón szabadon elérhető.

Az 1951. évi exodus egykori résztvevői közül vannak ma is velünk élő tanúk. Benke György nyugalmazott református lelkipásztor, volt pataki teológiai tanár és Lenkeyné Semsey Klára, a debreceni teológia nyugalmazott egyetemi tanára személyes emlékeiket és élményeiket osztották meg a jelenlévőkkel, Tímár Pál nyugalmazott református lelkipásztor üzenetét pedig lánya, Tímár Gabriella tolmácsolta. Mindezek is olvashatók a folyóirat *Exodus '51* rovatában. Végül Enghy Sándornak, az SRTA rektorának zárszavát közöljük ebben a blokkban.

A *Tanulmányok* rovatban Takács Géza közel három szerzői íves munkájában a legalaposabban dolgozza fel és értékeli az exodus eseményét és jelentőségét, hatalmas íveket húzva 1951-től napjainkig, hol tárgyilagosan, hol egészen személyes hangvétellel, de mindig elérve, megérintve, gondolkodásra, önálló értékelésre is készítette az olvasót.

A *Szószerék előtt* rovat tartalma szintén szervesen kapcsolódik az exodus-témához, mivel Enyedy Andor tiszáninneri püspöknek az említett 1951. októberi rendkívüli kerületi közgyűlésen elmondott ígéhirdetését közöljük.

Számunk képanyagát az említett kiállítás fotográfiáiból, Várady Józsefnek 1951. október 22-én készült fényképeiből válogattuk. Az eredeti képeket a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Adattára őrzik.

Minden más állandó rovatunk tartalmát úgy válogattuk, hogy történelmi időben és/vagy térben valamiképpen kapcsolódjanak a fő témához, így a lapszám minden szövege a Sárospataki Református Kollégium 20. századi történelméhez és/vagy a jelenéhez kötődik.

Az *Oktass, hogy éljek* rovat igei üzenetétül, a lapszám *avizójául* Szabó Zoltánnak, a 20. századi nagy tanárnemzedék kiemelkedő alakjának, az exodusban részt vevő diákokat Patakon fogadó tanárnak egyik prédikációját választottuk.

Dienes Dénes egyháztörténész professzor Újszászy Kálmán tudósi *ars poeticájá*-ról, tudományos módszertanáról és a hozzá kapcsolódó pataki szellemi műhely jelentőségéről tartott előadást 2021 őszén annak apropóján, hogy a Sárospataki Református Teológiai Akadémián ez évben megalakult egy tudományos kutatóintézet, amely Újszászy Kálmán nevét vette fel, kifejezve ezzel, hogy magát az 1951-ig itt működő szellemi műhely örökösének tekinti. Az előadás tanulmányá bővített változata olvasható *Idővonal* rovatunkban.

Református közösségszervező BA szakunkon végzett két hallgatónk szakdolgozatát adjuk közre a *Közösség* rovatban. Témáik eredetisége, aktualitása, egyházi közösségeink számára relevanciája, továbbá a szerzők elkötelezett és példaértékű szolgálata reményeink szerint mások számára is inspiráló lesz. Dolgozataik kiragadott példák az SRTA mai szellemi munkájából. Úgy hisszük, témáik modernségével együtt is arról a lelkeségről és tudományos színvonalról tanúskodnak, mely Pataknak küldetéséből eredő lehetősége és felelőssége.

Végül a recenziók tárgyául választott közelmúltban megjelent könyvek is illeszkednek a Sárospatak 20–21. századi tematikához. 2021-ben az SRTA Szenátusának javaslatára a Tiszáninneni Református Egyházkerület közgyűlése rehabilitálta az 1932-ben megjelent *Korán sötétedik* című antológia egykori, igazságtalanul meghurcolt szerzőit. A rehabilitáció folyamatának záróakkordja volt a kötet 2022. évi újrakiadása. Ennek kapcsán az 1932. évi megjelenés tágabb kontextusait mutatja be, valamint a rehabilitáció jelentőségének kérdéseit járja körbe Nagy Károly Zsolt dolgozata. Hős Csabának, a pataki teológia homiletikatanárának két, 2022-ben megjelent igehirdetés-sorozatós könyve kapcsán osztja meg gondolatait azok jelentőségéről Bogárdi Szabó István és Steinbach József. Lapis József irodalomtörténésznek, kritikusnak, a teológia tudományos munkatársának egy kritikai esszégyűjteményét segít értelmezni Kustár György.

Első pillanatra úgy tűnhet, hogy a folyóiratszám a múltból szól. Egy hetven évvel ezelőtti történelmi jelentőségű eseményről, egy kilencven évvel korábbi vers- és novellagyűjteményről, a két világháború közötti pataki tudományos munkáról, régi nagy tanáregyenésekről, egykori őszinte, bátor és elkötelezett diákokról...

Pedig valójában minden a jövőről szól. Az igehirdetések örök üzenetei, a példaadás, a tervek, a munka, a szolgálat, a találkozások a múltban és a jelenben, a mindenkori tanárok és a mindenkori hallgatók a Kollégium Istentől való küldetését viszik tovább, az iskola jövőjét munkálják. Tartsa meg Isten *szent feladatában* a Kollégiumot.

Hív Patak lelke, vár tudománya,
Angyali szóval, ím jön eléd.
Látni tanít meg fátkyavilága:
„Hit, haza, emberiség.”

Féljed az Istent, és neki áldozz
Életet, mert ez nagy nyereség!
Messze kiált az iskolaváros:
„Hit, haza, emberiség.”

Ósi falak közt jár a jövődő,
Szárnysuhogástól hangos az ég...
Szent feladattal küld a Teremtő:
„Hit, haza, emberiség.”³

Szatmári Emília

³ KÁDÁR Ferenc: Hív Patak lelke, in SINKÓNÉ TÓTH Zsuzsanna (szerk.): *A Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumának, Általános Iskolájának és Diákotthonának Évkönyve 2006-2011*, Sárospatak, SRK, 2011, 6.

OKTASS, HOGY ÉLJEM!

*„Csak egy menedékünk van ebben a
küzdelemben: Krisztus. Így biztat az apostol:
»Legyetek erősek az Úrban és az
Ő hatalmas erejében.«”*

Sárospatak. „Exodus.” Hazatért teológusok a Kollégium udvarán.
Varga József, Várady József, Janka Lajos, Bögödi Dezső. 1951. okt. 22. Várady J. felv.
© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1116/

Öltözzétek föl az Isten minden fegyverét, hogy megállhassatok az ördögnek minden ravaszságával szemben. Mert nem vér és test ellen van nekünk tusakodásunk, hanem a fejedelemségek ellen, a hatalmasságok ellen, ez élet sötét-ségének világbírói ellen, a gonoszság lelkei ellen, melyek a magasságban vannak. (Ef 6,11-12)

Szabó Zoltán

HARC AZ ÖRDÖG HATALMA ELLEN

A németországi Wartburg várában ma is mutogatják azt a szobát, ahol Luther Márton, akinek nevéhez leginkább fűződik a reformáció megindulása, tartózkodott 1521 májusától 1522. március 3-ig. A hagyomány szerint Luthert itt egy alkalommal látható alakban kereste fel az ördög. Vita támadt közöttük, s mikor ez a csodálatos ember kifogyott az érvekből, a keze ügyében levő tintatartót vágta ellenfeléhez. Nem tartom fontosnak, hogy az esemény hitelességét vitassuk. Van bennem valami a Tamás természetéből, mikor arról hallok, hogy szellemi lények látható alakban jelennek meg, azonban ezt a kételkedő tulajdonságomat meggyőzte Isten igéje.

Úgy vélem, hogy nem is kevés azoknak száma, akik hajlandók kereken megtagadni az ördög létezését. Pedig ez igen nagy hiba és beláthatatlan, súlyos következményeket vonhat maga után. Mindig jobb annak, aki tudja, hogy az úton gyilkos leselkedik, mint annak, aki mit sem sejtve szalad a veszedelem torkába. „Ugyan kérem – mondja egy hitetlen – hát látott már valaki ördögöt? Ez az egész csak kitalálás. A gyermeket azzal ijesztik, hogy ha nem lesz jó, engedelmes, akkor elviszi a mumus. A felnőttek pedig azzal rettegtetik a szívét, hogyha rendetlenül és hitetlenül él, elviszi az ördög. Majd ha látom, hiszem.” Hát bizony jó volna látni, mert hiszen éppen a láthatatlanságában van a legnagyobb ereje. Olvastam egy regényt a képzeletbeli láthatatlan emberről. Egész vidékeket tarthatna rettegésben, és teljesen tehetetlenül állna vele szemben mindenki. Mennyivel veszedelmesebb az ördög, ez a hatalmas, erős, bukott angyal. Láthatjuk is az

életben, hogy micsoda vérengzést, rombolást, fertőzést, nyomort tud előidézni. Mert emberölő volt kezdettől fogva, és a rombolásban találja gyönyörűségét.

De én most a reformációval kapcsolatban kívántam szolgálni néktek az igével. Hogyan illik össze az ördögről szóló fejtegetés a reformáció nagy eseményével?

1. Először is úgy, hogy a férfi, aki 1517. október 31-én kiszögezte a wittenbergi vártemplom hatalmas ajtajára 95 tételét, hitt az ördög létezésében. Hitte azt, amit sok ún. jó református ember nem hisz, hogy van sátán és vannak gonosz lelkek, sötét hatalmak, levegőben székelő félelmetes, személyes valóságok. Bizonyoság erre Luther híres éneke és hatalmas erőre valló kijelentése a wormsi birodalmi gyűlésre való készülések: „Ha annyi ördög volna is Wormsban, mint cserép a háztetőn, mégis megjelenék ott. És ha egetverő tüzet raknának Worms és Wittenberg között, akkor is megjelenék az Úrnak nevében, és szájába lépnek Behemótnak az ő nagy fogai közt, hogy vallást tegyek Krisztusról és reá bízam magamat.” A 95 tételt is úgy tekinthetjük, mint kihívását az Isten harcosának a sátán ellen.

2. Az az ige, amely által Isten Szentlelke tüzet gyújtott, hogy benne kiégjen Isten egyházából minden szenny és gaz, úgy tanít az ördögről, mint személyes valóságról.

Mi a gyakorlati következménye ennek az igének és közelebbről annak a hitnek, amelyet az ördögről a Szentírás alapján elfogadunk?

- » felfegyverkezés
- » nyílt kiállítás
- » tusakodás

Ezek nélkül nem lehet senki jó református, sőt egyáltalán református.

Még ember ravaszságával szemben is milyen bajos megállni, mennyivel inkább az ördög ravaszságával. Vele együtt futni könnyű (1Pt 4,4), az övéit, akik akaratának engednek, békében hagyja. Mihelyst megvetetted lábad és azt mondod, tovább egy lépést sem, mihelyst megállasz, azonnal megtapasztalod az ördögnek előbb a ravaszságát, majd dühös támadását. Előbb csak mosolyog, neveti küszködésedet, gúnyolódik feletted, megszegyenít. Majd szitkokat szór rád, kellemetlenségekbe márt, ijesztget. S ha mindez nem használ, úgy rád támad, mint a dühös zivatar. Bizony, ha fel nem vetted Istennek minden fegyverét, és össze nem szedted minden éberségedet, hogy tusakodj ellene, nagyobb rabságra vet, mint bármikor azelőtt.

De még így sem tudnánk győztesen harcolni ellene. Igaza van Luthernek, mikor így énekel: „Erőnk magában mit sem ér, mi csakhamar elesnénk.” Emberi erő, vitézség, éberség – meg nem állhat a sátán fegyverével, ravaszságával szemben. Jól tudták ezt a reformátorok. Mennyi támadást, nyomorúságot kellett szenvedniük, gúnyt, szidalmat, életveszedelmet abban a küzdelemben, melyben megálltak a sátán ravaszságával szemben.

Csak egy menedékünk van ebben a küzdelemben: Krisztus. Így biztat az apostol: „Legyetek erősek az Úrban és az Ő hatalmas erejében.” Luther ajkán így csendül az ének: „De küzd értünk a hős vezér.” Krisztus Urunk így nyilatkozik önmagáról: „Azért jött az embernek fia, hogy az ördög munkáit lerontsa.”

Ne féljetez hát megállani, és felvenni a küzdelmet e világ gonosz fejedelme ellen. Miénk a győzelem a Krisztusban.

EXODUS '51

BALOG ZOLTÁN
PÁSZTOR DÁNIEL
TAKÁCS GÉZA
FÖLDVÁRYNÉ KISS RÉKA
BARÁTH BÉLA
BENKE GYÖRGY
LENKEYNÉ SEMSEY KLÁRA
TÍMÁR PÁL
ENGHY SÁNDOR

Sárospatak. Kollégium. „Exodus.” Hazatérő teológus diákok a Tisza-parton.
Juhász Zsófia és Soós Lajos teológusok beszélgetnek. 1951. okt. 22. Várady J. felv.
© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1115/

BALOG ZOLTÁN ÜNNEPI IGEHIRDETÉSE

IMÁDSÁG:

Hűséges Istenünk, mennyei Édesatyánk!

Mikor jó döntés az *exodus*?

Mikor kell elmenni, kivonulni, hátrahagyni azt, ami gúzsba köt, megbénít, elszívja az alkotó erőt, melyet Tőled kaptunk, és betegé teszi a lelkünket, az életünket?

S mikor kell maradni? Mikor kell a beszüktető helyzetben belül felvenni a küzdelmet azal, ami fogságban tart, rabul ejt? Vagy éppen beletörődni abba, ami nekünk megváltoztathatatlanoknak tűnik, s ezért beletörődve visszavonulunk passzív rezisztenciába, őrizve belső békénket, a kapcsolatot Veled, és őrizve azokkal, akikkel egymásra bízál bennünket.

Kérdések, melyeket felteszünk, ha felteszünk, Neked, életünk Urának és magunknak is belül. És feltesszük egymásnak is, ha van közösség, melyben tudjuk együtt keresni akarodat.

Most a közösséget köszönjük Neked, hogy a hitben társakat adtál azoknak, akik meghozták életük egyik meghatározó döntését, a kivonulást. Ajándékba adtad őket egymásnak, hogy ne kelljen egyedül dönteniük, akarodat keresniük. Köszönjük, hogy tudtak együtt imádkozni, hogy tudtak együtt dönteni. S ha később egyedül is kellett viselni döntésük terhét, Te, közösséget teremtő Isten, újra és újra felébresztetted bennük a vágyat arra, hogy együtt keressék, együtt keressük; együtt kérjék, együtt kérjük; együtt zörgessenek, együtt zörgessünk; együtt kérdezzenek, együtt kérdezzünk a hívó közösség, a gyülekezet, az egyház közösségében. Ma azért vagyunk itt együtt, hogy hálát adjunk kiválasztó kegyelmedért, gondviselő szeretetedért, azért, hogy a mi életünk történetében, a mi közösségünk történetében, az emberiség történetében újra és újra elküldöd, s megőrzöd azokat, akik másokért és mások helyett, a gyöngékért, a tehetetlenségért, a maradókért – *kivonulnak*, s így tesznek valást a *mi* hitünkről.

Kérjük, add emlékezésünkbe az önvizsgálat készségét, hogy saját mai fogságainkra, beszűkült helyzeteinkre, szabadságvágyó életünkre, beletörődésünkre, hamis kompromisszumainkra, a Te igéd világossága felől tudjuk rátekinteni. Köszönjük, hogy mindezt a Te néped, egyházad közösségében tehetjük. Ámen.

IGEHIRDETÉS:

Textus:

2Móz 20, 1-2. 8-11.

1. Akkor mondta el Isten mindezeket az igéket: 2. Én, az Úr vagyok a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptom földjéről, a szolgaság házából. 8. Emlékezz meg a nyugalom napjáról, és szenteld meg azt! 9. Hat napon át dolgozz, és végezd mindenféle munkádat! 10. De a hetedik nap a te Istenednek, az Úrnak nyugalom napja. Semmiféle munkát ne végezz azon, se te, se fiad, se leányod, se szolgád, se szolgálóleányod, se állatod, se a kapuidon belül tartózkodó jövevény. 11. Mert hat nap alatt alkotta meg az Úr az eget, a földet, a tengert és mindent, ami azokban van. A hetedik napon pedig megpihent. Azért megáldotta az Úr a nyugalom napját és megszentelte azt.

5Móz 5, 6-7. 12kk.

6. Én, az Úr vagyok, a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptom földjéről, a szolgaság házából. 7. Ne legyen más istened rajtam kívül! 12. Tartsd meg a nyugalom napját, és szenteld meg azt, ahogyan megparancsolta neked Istened, az Úr! 13. Hat napon át dolgozz és végezd mindenféle munkádat, 14. de a hetedik nap a te Istenednek, az Úrnak a nyugalom napja. Semmiféle munkát ne végezz azon, se te, se fiad, se leányod, se szolgád, se szolgálóleányod, se ökröd, se szamarad és semmiféle állatod, se a lakóhelyeden élő jövevény! Hadd pihenjen szolgád és szolgáló leányod hozzád hasonlóan! 15. Emlékezz arra, hogy szolga voltál Egyiptomban, de erős kézzel és kinyújtott karral kihozott onnan téged Istened, az Úr. Ezért parancsolta meg neked Istened, az Úr, hogy tartsd meg a nyugalom napját.

Ünneplő Gyülekezet, kedves Testvérek!

Ez a kérdés Isten népének a körében, hogy *menni vagy maradni*, valójában nem kérdés.

Menni. Menni kell. Az exodus népének nem lehet ez kérdése, hogy nem szabad ott maradni a rabságban. Nem szabad ott maradni a bűnben, ki kell szabadulni a bűnnek a fogságából. És nem szabad a bűnös világgal sem közösséget vállalni. „És mentünk a csillagos éjben. S megyünk, amíg élünk...” – mondja Ady Endre, a protestálók, a kivonulók késői utóda.

Ezzel szemben letelepedni, megállapodni, berendezkedni, várost építeni, saját kezünkkel biztonságot teremteni magunknak, ez mindig gyanús Isten népe körében. Mert ebben ott van a tévútnak a lehetősége, vagy inkább a tévút tehetetlensége. Ott van az a lehetőség, hogy elveszítjük teremtettségünk értelmét, az Istentől kapott szabadságot, és a végén még azt hisszük, hogy mi teremtjük magunknak a biztonságot.

Ezért a parancs, a felhívás, a meghívás, az mindig így kezdődik: *Kelj fel! Indulj el! Vezesd ki! Menjetek!*

És ha arra van szükség, hogy biztosak legyünk benne, nem egyedül vagyunk ezen az úton, akkor az Úristen Dávid királynak és nekünk is azt mondja: jó nekem sátorlakók között is lakni, ha így elhiszitek, hogy vándorló Isten népe vagyunk, hogy nincs e földi, maradandó városunk.

„*Fussatok ki Babilonból!*” – olvassuk egy másik próféciaiban.

Vagy mégis van értelme, lehet annak hitbéli megalapozása, hogy maradunk? Maradunk egy olyan helyzetben, amelyik fogság? És vállaljuk a veszélyt, hogy ami kívülről fogság, az majd előbb-utóbb beszivárog az életünkbe, és belül is fogságba ejti. Milyen nehéz a külső (el)nyomás állapotában belül szabadon maradni! Ennél már csak egy nehezebb: a hamis szabadság világában belülről szabadnak maradni.

Fussatok ki Babilonból? Vagy inkább „*munkálkodjatok a városnak a jólétében, ahová az Úristen fogságba vitt titeket*”? Ott van ez az ige (Jer 29,7) ennek az igének a meghamisítása, annak a generációnak az élete fölött, akiknek most a hűséges szolgálatára emlékezünk. Hányszor állították oda eléjük hamis egyházi vezetők ezt a mondatot! Hányszor volt ez hamis megalapozása annak, hogy milyen jó életünk lehet a szocializmusban, erre szabadított meg bennünket az Úristen! De akkor, Jeremiás próféta által ezt mondta Isten a fogságban lévőknek, s még azt is, hogy ültessetek. És aki ültet, az nem tud vándorolni, mert különben más aratná le a termést. Ha úgylis elmegy, akkor van értelme ültetni, meg építeni?

Végül ott az a nyugalom, amit a Tízparancsolatban, a tíz igében megígért Isten. A végső „nyugalom” azt is jelenti, hogy mindenki a saját fügefája alatt ülhet... Sajátja lesz az a föld, amit Isten neki adott ajándékba, és akkor már a termés learatásán kívül csak annyi dolga van, hogy meghívja oda azokat, akiket meg akar kínálni egy kis szőlővel, pohár borral. Gyerekkorom nagy legendája, édesapámtól, a pataki diáktól hallottam többször is a kofa asszonyról, aki elindult Sárospatakról Debrecenbe, keresve a pataki diákokat. Mindenkinék süttött egy pogácsát, meg vitt egy fűrt szőlőt. Ez lett volna a végső inspiráció arra, hogy jöjjenek vissza, keressék újra föl az alma matert?!

Menni vagy maradni? Mikor jön el az építkezés, a saját fügefája ideje? Itt ezen a táján a világnak nem kell nagyon bizonygatni, sem épületeket, sem kultúrkinccseket mutogatva, hogy mit jelent a reformált, a református nemzetépítés hitben, kultúrában, közéletben. És hitben járó Biblia-tanulmányozó embereknek nem kell bizonygatni, hogy van *rend*. Van teremtési rend, ami az életünket, a megállapodott, a letelepedett életünket szabályozza, rendezi; teremtési erő, Istennek a jó akarata az ő népe fölött. Isten népe életében ez a kettő együtt van. Egy *sajátos ökonómia*: elmenni, kivonulni, és maradni, építeni, gyarapítani. *A szabadulás és a rend*.

A szabadulás és a rend úgy tartozik össze, hogy ez a rend egyszerre régi és új, az eredeti és az újra megtalált rend. Isten rendjét a megszabadultak kapják ajándékba, a kivonulók, a kivonultak, a vándorló Isten népe kapja ajándékba a tíz igét, a Tízparancsolatot. Isten kivonuló népe kapja ajándékba a rend kétféle indoklását is.

Az egyik a teremtési rend. Legyen rend az életedben, mert a temetésben is ott van a rend, a hetedik nap, az a nyugalomnak a napja. Isten teret nyit abba az életbe, aminek megvan a maga – világ által megszabott – rendje a munkának, a fáradozásnak, ott teret nyit a szabadságnak, a szabadság ünnepének. A hetedik nap a megszabadulás ünnepe.

És azt kéri, hogyha én teret nyitottam neked, akkor te is nyiss teret. Te is engedj teret azoknak, akik rád vannak bízva! A családnak, a munkatársaidnak, a szélesebb közösségednek, a nemzetednek, a népednek. Nyiss nekik teret, adj nekik teret!

Az a sajátos ebben a rendben, hogy ezt nem megőrizni kell, mint valami adottságot, hanem vissza kell hozzá találni. A bűnbe esett embernek vissza kell találni Isten rendjéhez. Ezért minden olyan rendnek a hangsúlyozása, elvárása, kikövetelése, amelyik nem szabadságból nőtt ki, és nem a megszabadult ember boldog bizonyossága, az hamis, az visszautasítandó. Mert akkor az ember legfeljebb úgy, legfeljebb úgy engedelmeskedik Isten rendjének, mint az oktalan állat, és nem úgy, mint a megszabadult, boldog, hitvalló ember.

Találj vissza, találj oda ahhoz a szabadsághoz, amit Jézus Krisztusban nyertünk! Izgalmas élet kezdődik ezzel. Akkor majd fontos és érdekes lesz együtt keresni az új rendet. Gyermekkorunk egyik alapvető élménye és tapasztalata, ahogyan az ébredésben egymásra talált hívő emberek, párok, akiknek nem volt hitbeli, családi előzménye az életükben, hogyan is próbálták kialakítani azt az új rendet a családban, ami Isten igéjének világosságából következett. Egyfajta kísérletezés, egyfajta izgalom, és mennyi – bizony sokszor – a tévút is abban, hogy hogyan lehetne úgy élni (nem úgy, ahogy a szüleink, éltek, meg a nagyszüleink, hanem úgy), ahogyan az Isten igéjéből következik. Ez az új rend. Milyen csodálatos találkozások, megőrzendő pillanatok vannak ezekben az új utakat kereső életekben!

Személyes életünk és egyházi közösségünk életének az ökonómiája ez: a szabadság és az új rend. Megtaláljuk az elveszett szabadságot, a teremtésben ajándékba kapott szabadságot újra Jézus Krisztusban, a bűnökkel terhelt életen túl a bűnbocsánatban, és azután fölfedezzük az új rendet.

Azok a nemzedékek, akikre emlékezünk, a II. világháború utáni hívő nemzedék öröksége ez a Krisztusban megtalált szabadság, amiben egyszerre van benne, hogy nem veszünk részt, nem vagyunk hajlandóak bevonódni hamis rendekbe, hamis elvárásokba. De a lelki építkezést, Isten házának, a gyülekezetnek az építését vállaljuk. A legnehezebb küzdelem mégis az, amikor egymásért küzdünk. Amikor azért küzdünk, hogy együtt maradjunk, mert úgy teremtette és úgy hívta el ezt a hívő közösséget Isten, hogy egybeszerkesztette. Azokkal is, akik nem annyira szimpatikusak, vagy nem pont úgy gondolják, mint mi, meg egy kicsit mégiscsak a saját útjukon járnak inkább. *Hogyan maradhatunk még együtt?*

Talán ma a legfontosabb, amit ennek a generációnak az életéből tanulhatunk, hogy mit is jelent *együtt maradni*. Amikor nem valamifajta külső kényszer tart egybe bennünket, nem egyszerűen csak az a laza konglomerátum vagyunk mi, magyarországi református egyház, ami történetileg így alakult! Küzdeni kellett, s ma is küzdeni kell *egymásért*. Hogy együtt találjuk meg a keskeny utat, és ha elsőre nem találjuk

együtt, akkor fussunk neki másodszer is. Meg harmadszor is. Meg akár hetvenhét-szer is, vagy éppen hetvenszer hétszer. Ez a mi dolgunk, kedves testvérek, magyar reformátusok és egyébként katolikusok is, minden Krisztusban hívő ember dolga ez, ezen a táján a világnak. Elfordulni, hátat fordítani sokkal könnyebb, sokkal egyszerűbb. Megítélni a másikat, hogy ő már nem jár azon az úton, amin kell, az sokkal könnyebb – elsőre. De hogyha leülünk egymással, és nem okoskodással, hanem az imádságnak a küzdelmével kezdjük, akkor abból maradandó közösség lehet. Akkor megtaláljuk a közös szolgálatot, nem csak egymásért, hanem azokért, akik ránk vannak bízva. Együtt maradunk úgy Istennek az új rendjében, hogy az nem megalkuvás, hanem hűség ahhoz a renchez, amit ő adott nekünk ajándékba. Ez a mi kiváltságunk, hogy mi ezt megtehetjük. Ámen.

2022. április 8.

Sáropatak. Kollégium. „Exodus.” Hazatérő teológus diákok a Tisza-parton.
Semsey Klára, Sárosi Irén, Juhász Zsófia, Szabó Gabriella. 1951. okt. 22. Várady J. felv.
© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1117/

**Kedves Testvérek,
kedves Ünneplő Gyülekezet!**

Amikor megtudtam, hogy ezen a mai ünnepi alkalmon az a megtisztelő feladat ér, hogy köszöntsem az egybegyűlteket, akkor valami köszöntőn kezdtem el gondolkodni. És míg azon gondolkoztam, hogy milyen köszöntő szavakat mondjak, közben emberi arcok jelentek meg előttem. Gyülekezetek, falvak, saját magam által átélt események jelentek meg, és semmiképpen nem akart összeállni valamiféle köszöntő szöveg, amit most elötletek el tudnék mondani, vagy akár fel tudnék olvasni.

Az a bizonyos *exodus*, amiről a mai alkalomunk szól, egy történelmi korszaknak, egy történelmi időnek volt a része. Egy nagyon fontos része és egy nagyon fontos pillanata. Ha úgy tetszik, akkor egy fénykép ebből a korszakból. De azok a képek és azok a helyek, amelyek bennem megjelentek, azok az arcok, azok a lelkipásztorok ugyancsak ebben a történelmi korszakban éltek és végezték a szolgálatukat.

És engedtessek meg nekem, hogy rájuk emlékezzek, hogy rájuk is emlékezzek. Van is átfedés az *exodus*-ban részt vettek és azok között, akikre én gondolok.

Engedjétek meg, hogy csak helyeket mondjak. Nem szeretnék neveket említeni, mert talán az a vád érme, hogy túlságosan szubjektív vagyok.

De miközben azon gondolkoztam, hogy milyen is volt ez a korszak, és kik voltak ennek részesei, akkor ilyen helyek jutottak eszembe, mint Hejce, Göncruszka, Hernádbüd. Aztán picit tovább menve: Baktakék, Ziliz, Nekézseny, Bükkzsérc, Bükkzentkereszt.

És hogyha ezeket a helyeket halljátok, akkor talán tudjátok azonosítani személyekkel is. Azokkal a személyekkel, akik egy nagyon súlyos időben, egy diktatúra idejében nagy hűséggel, nagy alázattal, végtelen Isten iránti

Pásztor Dániel

PÜSPÖKI KÖSZÖNTŐ

engedelmességgel, hozzáteszem, nagyon komoly teológiai felkészültséggel és tudással végezték a szolgálatukat.

Ott, ahová az Isten állította őket.

És hálás vagyok Istennek azért, hogy sokakkal közülük személyesen is találkozhattam, egy időben is élhettem és együtt is szolgálhattam velük.

Ezek a lelkipásztorok, ez a nemzedék soha nem panaszkodott. Nem szidták a rendszert, nem is akarták megdönteni azt. Nem akartak forradalmat csinálni. Azt valakire másra bízta. Tudták, hogy a kegyelmes Isten a történelem ura, akinek a kezében van a történelem ideje. És azt a helyzetet fogadták el, amelyben voltak, és amelybe az Isten állította őket; és tudták, hogy ott és akkor, azon a helyen kell hűséggel végezni az ő szolgálatát.

Nem panaszkodtak. Nem siránkoztak. Nem voltak bennük sok-sok miértek, hanem minden nap imádságban elkérve azt a bölcsességet, hogy *Uram, mutasd meg, hogy ebben a helyzetben, ebben az abnormális helyzetben mégis, hogy lehet irántad normálisnak maradni, és normálisan végezni a szolgálatot*, végezték azt.

Vállaltak sok mindent, persze. Vállalták a hátratételt, vállalták azt, hogy majd nem kerülnek nagy gyülekezetbe, maradnak ott, ahol vannak, de ez az életükben nem okozott törést.

És én hálás szívvel szeretnék most erre a lelkésznemzedékre emlékezni, és hálás szívvel gondolok rájuk. És köszönöm Istennek, hogy ott lehettek az életemben és az egyházkerület életében.

És én most csak tiszáninnenieket említettem, de nyilván az egész magyarországi, sőt az egész Magyar Református Egyházban is voltak hűséges lelkipásztorok, akik, még egyszer mondom, nem akartak forradalmat, ugyanakkor sohasem voltak megalukvói annak a diktatórikus rendszernek. Ugyanakkor tudták, hogy mi az ő helyük és mi az ő küldetésük, mi az, amit Isten rájuk bízott. És azt végezték csendben, alázattal, hűséggel.

És tudjátok, amikor eljött a rendszerváltás ideje, akkor ők nem jelentkeztek, hogy őket rehabilitálni kellene. Nem. Ők tudták, hogy a rehabilitálást kitől kapják, és meg is kapták onnan, felülről.

Köszönöm, és hálás vagyok Istennek, hogy közöttünk voltak.

Benke György professzor úrra nézek, akinek van két könyve, amely a tiszáninzeni lelkipásztorok életét szedi sorba, és ennek az a címe, hogy *Akik előttünk jártak*.

Hálás vagyok Istennek mindazokért, értetek is, akik az *exodus* részesei voltatok, és még itt lehettek, és azokért is, akik nincsenek már itt közöttünk, és mindazokért, akikről szeretnék most megemlékezni. Hálás vagyok Istennek, hogy ők előttünk jártak. És nemcsak úgy jártak előttünk, hogy időben megelőztek bennünket, mert Isten korábban tette őket a szolgálat helyére, hanem úgy is előttünk jártak, mint példaképek, akiknek az életét, életüket, hűséges szolgálatukat szabad nekem is és nekünk mindnyájunknak követni.

Köszönöm szépen, hogy meghallgattak.

Takács Géza

KIÁLLÍTÁSMEGNYITÓ*

Ha behunynánk a szemünket, és próbálnánk maguk elé képzelni az 1951 őszen a debreceni teológiára átjelentkezni kényszerült és onnan megszökött sárospataki teológusokat, bizonyára riadt, szorongó, ijedt tekinteteket látnánk magunk előtt. Ezt örökíthette volna meg a korabeli fényképész, ha a fiatalok egyáltalán helyeselték volna, hogy kép készüljön, hogy dokumentum legyen részvételükről, annak várható súlyos következményei miatt.

De ezek a képek itt, a falakon – hiszen a szökésben résztvevők egyike, Várady József „történelmi fotóriporterként” felvételeket készített a Patakra visszatérés jeleneteiről – cáfolnak minden efféle feltételezést.

Én hónapok óta nem beszélgetek annyit senki mással, mint ezekkel a fiatalokkal, akiket itt látnak a képeken. Hallgatom, faggatom őket, mi is történt velük 1951 őszen, hogy is volt ez a lázadás, s kérдем egyenként is őket, tündööm rajta, mi járt a fejükben, mi van a szavaik, a leírt vallomásaik mélyén vagy éppen azok mögött. Apám, anyám lehetett volna bármelyikük, vagy tanárom, főnököm. Akár lelkészem is, hiszen, ha apám maradhatott volna az, aki volt, akkor református lennék, s mivel papnak valónak tűntem eleinte, buzgón vallásosnak, még lázadásaim előtt, akár lelkészársaimként is kérdezhetnék tőlük, vagy épp az egyházból kizárt, kitiltott, kiábrándult sorstársukként. Mindenesetre most apám, anyám, egykori tanárain, gyermekkori plébánosom helyett is őket faggattam a világról, az egykoriról, s tulajdonképpen a saját életemről.

S persze szükségképp összezavarodtam.

Gyönyörű férfi és női arcok itt körben. Úgy értem, hogy ragyognak, sugároznak, és nem is tudom, hogy azért olyan szépek, mert együtt vannak, közösségben, jó társak veszik körül őket, egymás által azok, akik; vagy azért vannak együtt, mert Sárospatak az igaz, tiszta emberek, fiatalok gyülekezőhelye volt; vagy

* Elhangzott az *Exodus '51* ünnepség és konferencia keretében a Sárospataki Református Teológiai Akadémián 2022. április 8-án.

éppen a hit, a még teljes és maradéktalan hit teszi őket széppé: a teljes élet reménye; vagy pusztán az akció, az exodus fényesítette így meg a tekintetüket? Hogy elszakadtak egy-két napra a történelmi gravitációtól? Vagy éppen mindez együtt látható ezeken az arcokon?

Vajon hová tűntek ezek az arcok?

A képek mindenestre a fiókok mélyére kerültek, ahogyan az egész exodus-történet is. Évtizedekre. És fájdalmas, hogy amikor előkerült a történet, annyira mélyről került elő, annyira váratlanul, annyira sok idő után, hogy zavarba jöttek azok is, akik egyáltalán megélhették ezt a furcsa „feltámadást”.

És amikor őket kérdezem, azt is kérdezem tőlük, miként gondolkodnak rólunk; exodusuk, ha nem lett volna térbe és időbe zárva, ha felénk utaztak volna visszamenetelként Sárospatakra, ha ma érkeznének meg, vajon otthon éreznék-e magukat itt? Tudnánk-e, tudják-e fogadni őket úgy, mint Újszászyék? Itt maradnának-e, vagy belátnák, hogy már nincs hova visszatérniük?

Vajon a mai sárospatakiak hallják-e az egykoriakat? Tudnak-e mit kezdeni az örökségükkel, hogy a teológiájuk *küldetési hely*. Nincs megszabásúbb emberi vállalkozás, mint a hit szolgálata, de itt, Sárospatakon, századok alatt a hit szolgálata egy nemzet önvédelmével, kultúrateremtő programjával fonódott össze. A képekről ránk tekintők készen álltak erre a feladatra, de azt olvastam ki a történeteikből, hogy csak a szükségképpen vereség súlyát, mértékét csökkenthették valamelyest.

Most kinyílt az ajtó: itt a történelem a falakban, a polcokon, a levegőben. Itt vannak-e a fiatalok, akik belépnek rajta? Itt vannak-e köztünk a professzorok? Nagy Barna, Darányi Lajos, Koncz Sándor, Újszászy Kálmán?

Sárospatak küzdelmekben edződött a hit és a közösség szelleméről. Hajdan fejedelmek támogatták, mert fejedelmi rangja, küldetése volt. Ma ismét fejedelmi támogatásban részesül. Vajon fejedelmi rangját, küldetését érti-e, vissza tudja-e szerezni? Tudnia kell, ezt várjuk tőle. Aggodalommal, de nem türelmetlenül.

Exodus nemcsak Sárospatakon volt, hanem Pápán is, ugyanakkor és nagyjából, árnyalatokban eltérve, ugyanazért. Sőt, talán egyik fiatal közösség sem lett volna elég bátor a másiktól való tudomás nélkül. Jöttek-mentek az üzenetek. Az emlékezés és a rehabilitáció azonban, tudomásom szerint, külön-külön történet. És erre nekem, a kívülállónak nem megnyugtató az a válasz, hogy hiszen a két egyházkerület végzi a maga dolgát. Én ebben az egykori szövetkezésben többet látok. Sorsközösséget és közös felelősséget. De a debrecenieket is belekeverném, hiszen benne voltak, szolidárisak voltak. És Pest se fordíthatja el a fejét a vidéki történetről. Hiszen lecke is. Tanulhat belőle. Szuverenitást, bátorságot és tisztességet.

Rászorulunk ma is.

Az exodus ügyében nem látnánk tisztán, nem értenék jól valódi természete szerint, ha nem látnánk ezeket a képeket, s ezt persze onnan tudhatjuk, hogy látjuk őket, és újra és újra tűnődhetünk a jelentésükön, jelentésük gazdagságán. Ugyanakkor ezek a képek tükrök is, rájuk nézve legyen bátorságunk ahhoz, adjon bátorságot az Úr ahhoz, hogy lássuk, láthassuk, hol vagyunk, kik vagyunk, mire jutottunk, és miért nem.

Földváryné
Kiss Réka

A REFORMÁTUS EGYHÁZ A RÁKOSI- KORSZAK EGYHÁZ- POLITIKÁJÁBAN. KÖZELÍTÉSEK, ÉRTELMEZÉSEK

**Főtiszteletű Püspök Urak, kedves
Tanár Urak, kedves Emlékezők!**

Egy idézettel szeretném kezdeni az előadásomat: „...a sajátosan keresztény ellenállás fogalma ... más, mint a szokványosan politikai indításúaké. A keresztény ellenállás ... pozitív irányú. ...a keresztény ellenállás abban áll, hogy minden tilalom és üldözés ellenére, kerülő úton, titokban, adott lehetőségei közt, de továbbra is teszi, amit nem szabadna tennie: pozitíve építi a kereszténységet, nem törődve a kockázatokkal. ...az üldöztetés idején ... az ellenállás a magunk tudatos, belső erősítését jelenti, egy olyan társadalomban, melynek szellemi bacilusait mindnyájan a levegővel együtt szívjuk be.”¹ Az idézet egy piarista paptanártól, Lénárd Ödöntől származik, akinek – aktív hitéleti közösségszervező munkája miatt a magyarországi papok és lelkészek közül – a legtöbbet kellett a kommunizmus/államszocializmus idején Magyarországon börtönben töltenie, majd 19 évet: Rákosi és Kádár börtöneiben egyaránt. Utoljára 1966-ban ítélték el – már az úgynevezett „gulyáskommunizmus” éveiben – és csak 1977-ben, részben diplomáciai megfontolások nyomán szabadult. Lénárd Ödön, a minden üldöztetés ellenére a saját értékrendjét felvállaló, ezért kockázatokat is vállaló tevékeny autonóm magatartásban ragadta meg a keresztény ellenállás lényegét; akik, ha kerülő úton is és titokban, de megvallották, és kiálltak a maguk hitében.

A pataki kollégium bezárása után kerülő úton és titokban visszazökő teológusok, diákok története a keresztény ellenállás példáinak, a református keresztény ellenállás példáinak hosszú(?), változatos sorába illeszkedik. Talán felfigyeltek rá, hogy a hangsúlyban ott volt egy kis kérdőjel a „hosszú” mellett. Nem véletlenül. Jelenlegi történeti ismereteink alapján

¹ LÉNÁRD ÖDÖN: *Só. Keresztény magatartás*, Budapest, Márton Áron Kiadó, 1994, 6.

ugyanis egyelőre inkább sejteni lehet, mint biztosan, alaposan dokumentáltan állítani, hogy ez az ellenállási sor hosszú volt és változatos.

Kutatócsoportunk tapasztalata – amely néhány évvel ezelőtt azért jött létre, hogy a vallási ellenállás, illetve a vallási alapú kulturális ellenes példáit összegyűjtse – mindenesetre azt erősíti, hogy máig sok az elmeséletlen történet. Éppen ezért nagyon fontos az a munka – amelybe Patakról is többen bekapcsolódtak –, amely ezeket a megkopott vagy éppen sokáig tudatosan felejtésre ítélt történeteket segít felidézni, a szóbeli emlékeket előhívni, a családi „levelesládákat” kinyitni, a régi feljegyzéseket, leveleket, fényképeket segít leporolni és tartalommal megtölteni. A privát családi, kisközösségi történeti források bevonásával, feltárásával és értelmezésével egy olyan dimenziója nyílhat meg a kommunista időszak református egyháztörténetének, amely eddig jobbra láthatatlan és ismeretlen volt. Ezért kérek és biztatok mindenkit, hogy segítsen, és ossza meg ezeket a „magán” történeteket!

Mi volt a jelentősége a pataki diákok ellenállásának? Először is, nem politikai természetű volt, hanem a hitből fakadó egyházi ellenállás részeként fejezték ki, hogy nem értenek egyet a pataki teológia bezárásával. Az exodus nem azért figyelemre méltó, mert bármilyen esély lett volna az oktatás helyi újraindítására, hanem – Lénárd Ödön gondolatmenetét követve – a tudatos belső erősítés és kockázatvállalás miatt: a kockázatokkal nem törődő, tudatosan vállalt, hitvalló magatartás miatt. A pataki teológusok „minden tilalom ellenére” azt tették, amit nem szabadott tenniük: pozitíve építették a kereszténységet, nem törődve a kockázatokkal. Ne felejtjük el, hogy az ötvenes években vagyunk, a Szovjetunió támogatta kommunista párt által működtetett terrorállam csúcsra járatásának legnehezebb esztendeiben. A pataki diákok egy olyan korban vállalták, hogy szembe mennek az egyházvezetés által végrehajtott pártakarral, amikor politikai okokból számolatlanul vádoltak meg és ítélték el embereket. 1951 októberében, huszonéves fejjel egyáltalán nem tudhatták, hogy tettüknek mi lesz a következménye: félévhalasztás, teológiáról való kicsapás, fizikai erőszak vagy börtön. A kockázatvállalásnak éppen az a lényege, hogy a döntésben benne volt a bizonytalanság: a kiszámítható jövő, az egzisztenciális biztonság, vagy végső soron akár a szabadság elvesztésének a lehetősége is.

Az exodus 1951-ben játszódott, de a történet 1945-ben kezdődött. Engedjék meg, hogy előadásomban röviden ezt a távlatot vázoljam.

Magyarország sorsát a II. világháború után alapjaiban két tényező határozta meg: a világháborús vereség és a szovjet katonai megszállás. A „magyar történelem nagy szakadása” – ahogy erről Kovács Imre, a korszak kiemelkedő politikus-gondolkodója beszélt – sokkal több volt, mint egy egyszerű rendszerváltás: „lezárult az a hosszú-hosszú folyamat, amit büszkén ezerévének nevezünk, és elkezdődött egy új korszak, aminek megjelölésére még nincs kellő távlatunk. Eddig jellegetben az új korszak mindannak az ellenkezője, amit az ezerév képvisel és szimbolizál...”²

² Kovács Imre: *Magyarország megszállása*, Budapest, Katalizátor Iroda, 1990, 5.

A háború lerombolt országot, tragikus egyéni és kollektív traumákat hagyott maga után. A Vörös Hadsereg súlyos áldozatok árán megszabadította Magyarországot a német megszállástól és a nyilas rémuralomtól, az ország azonban nem nyerte vissza szuverenitását, hanem – nemzetközi jogi értelemben is – újból megszállt országgá vált. A régi rend összeomlása és a szovjet jelenlét a történelmi egyházakat is, így a református egyházat is gyökeresen új helyzetbe, nagyon nehéz dilemmák elé állította. Mindjárt az első tapasztalat, amiről azonban nem lehetett beszélni, a civil lakossággal szemben elkövetett tömeges erőszakhullám, a málenkij robot és a nők meg-erőszakolása volt, ami ezt a vidéket is nagyon súlyosan érintette. Ugyanakkor, s erre oda kell figyelnünk, az egyházak ellen nem indult nyílt, összehangolt támadás. Sőt! A megszálló szovjet katonai vezetés első intézkedéseivel látványosan törekedett a vallásszabadság demonstrálására, ami egyfelől illeszkedett a világháború alatti, módosított sztálini egyházpolitika stratégiai megfontolásaihoz: a Szovjetunióknak elemei érdeke volt nemzetközi presztízsenek javítása, valamint a nyugati szövetségesek „megnyugtatása”. Másfelől, magyar szempontból ott volt 1919 tapasztalata, a bolsevik diktatúra első kudarca, és a valós társadalmi bázis hiányát nyögő kommunista párt felmérte, hogy nem nélkülözheti az egyházak közreműködését a stabilitás megteremtésében, az újjáépítés megindításában. Hiszen az állami struktúrák összeomlása után az egyetlen szervezett intézményes, a társadalomban gyökerekkel bíró erő, amely helyben maradt, a lokális egyházi szervezetek, a gyülekezetek voltak. Így azután a valós (egyház)politikai céljait a kommunista párt kezdetben még nem fedte fel. Rákosi Mátyás, a Moszkvából hazatért első számú kommunista vezető taktikai megfontolásokból még 1946 tavaszán is türelemre intette a nyílt fellépést sürgető párttársait: „Ha a klerikálisoknak is most üzenünk hadat, az zavarná az erődemonstrációt. Az egyház elleni szisztematikus harcot nem lehet kapásból megindítani. [...] A harc elkerülhetetlen, de hogy mikor kezdjük el, fontos politikai kérdés, és olyan időben kell elkezdeni, amikor a mi erőviszonyaink és az egyház erőviszonyai ezt megengedik.”³

A vallásszabadságot propagáló demonstratív üzenetek és gesztusok ellenére azonban a felszín alatt az egyházak szabad működésének, és köztük a legfontosabbnak, az ígéhirdetés szabadságának kezdettől nagyon súlyos korlátai voltak. A fortélyos cenzúra és kényszerű öncenzúra korai gyakorlatához elég csak Ravasz László, Révész Imre vagy éppen Enyedy Andor privát levelezését végigolvasni. Az egyházpolitika kezdeti Janus-arcúságát jelezte az is, hogy miközben frontális támadás nem indult országosan ismert egyházi vezetők ellen, kevésbé látványos, de annál fontosabb lokális támadások annál gyakrabban érték az – úgynevezett – reakciónak bélyegzett egyházi személyeket. Csak Tiszántúlon 1947 elejéig kilencvenhét egyházi alkalmazott ellen indítottak valamilyen eljárást. Ezek közül a legnagyobb vihart Makkai Sándor meghurcolása kavarta. A lelkészek ellen indított büntetőperek szelektív használata mellett az egyház beszorításához nagy mértékben hozzájárultak az egyházi alkalmazottak és világi tisztviselők

³ Az MKP KV 1946. május 17-ei ülésének jegyzőkönyve MNL OL 274. f. 2. cs. 34. ő. e. 55–56. Idézi BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975)*, I. kötet, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015, 560.

– vallásoktatók, tanítók, presbiterek – ellen indított büntetőeljárások, illetve az egyház társadalmi bázisát is érintő igazoló eljárások (eufemisztikus kifejezése a politikai tisztogatásnak), majd B-listázások, melyeknek a révén az egyház helyi elitjének a megtörése, megfélemlítése már jóval az 1948-as ún. „fordulat” előtt megkezdődött.

A második világháborút követő újrakezdés éveiben lényegében két, önmagában is radikális, egymásra torlódott politikai rendszerváltás zajlott párhuzamosan és rohamos gyorsasággal. Egyfelől valós politikai alternatívaként színre léptek az ország demokratikus átalakítását meghirdető politikai erők, amelyek, miközben egymással is kiélezett politikai csatákat vívtak, egy platformon álltak a régi rendszer elutasításában és a radikális rendszerváltás meghirdetésében. Másfelől, a szovjet megszállással az első perctől kezdve megindult – kezdetben inkább a demokratikus kulisszák mögött, majd egyre nyíltabban – a kommunista párt diktatórikus hatalomgyakorlása feltételrendszerének gyors kialakítása, az ország szovjetizálása, a magyar társadalom gyökeres és erőszakos átalakításának programjával.

Mindez a régi rendszerhez sok szálon kötődő egyházakat is komoly kihívások elé állította. A politikai változások mértéke és sebessége demokratikus körülmények között is önmagában hordozta volna a konfliktusok lehetőségét. Ráadásul az egyházakkal, illetve a keresztény értékrend közéleti jelenlétével kapcsolatban a demokratikus pártok is gyökeresen eltérő álláspontot képviseltek, a kisgazdapárt egyházakat támogató politikusaitól az egyházak közéleti szerepvállalását markánsan ellenző polgári radikálisokig. Mégsem ez bizonyult a döntő kérdésnek. Az egyház és az állam számos nyitott problémát hordozó viszonyának kölcsönös együttműködésen alapuló újrarendezését a kezdetektől kényszerpályára állította, hogy a tényleges politikai hatalommal bíró kommunista párt politikája a vallásos hagyományrendszer megtörésére, a világnézeti és politikai ellenségként (nem ellenfélként, hanem ellenségként) kezelt egyházak kiszorítására irányult.

Törekvéseit segítette, hogy a Kisgazdapárt 1945 novemberi elsöprő, több mint 50%-os választási győzelme ellenére a kommunista párt külső nyomásra nemcsak, hogy tagja lett a koalíciós kormánynak, hanem a legfontosabb tárcaikat is megkapta, köztük a belügyminisztériumot. Továbbá a politikai rendőrség, a katonai titkosszolgálat, az újonnan felállított politikai különbíróóságok, népbíróóságok, illetve a Gazdasági Főtanács feletti valós irányítást. Egy későbbi szállóigét parafrázálva: a Kisgazdapárt ugyan kormányon lehetett, de hatalmon nem.

A formálódó ellenségteremtés gondolati struktúráit és nyelvi eljárásait a legjobban a pártsajtóban lehetett tetten érni. Ekkor kerültek be a nyilvános közbeszédbe azok az alapfogalmak, amelyek a kommunista párt egyházellenes politikájának nyelvi alapkészletévé váltak. A legtöbbször használt gyűjtőfogalom a klerikális jelzővel ellátott „reakció” lett. A „reakció elleni harcot” pedig a párt programjának sarokkövévé emelte. A társadalmi haladással való ellenszegülés, a demokráciaellenesség és a reakciósság szinte az első pillanattól szinonimává vált a párt által uralt nyilvánosságban, sőt Révai József, a párt magyarországi főideológusa és egyben a pártlap főszerkesztője már 1946-ban eljutott addig a kijelentésig, hogy „reakciós az, aki antikommunista

[...]. Aki a Kommunisták Pártja politikai elszigetelésén dolgozik: az reakciós, népellenes, mert a Kommunisták Pártja a magyar munkásság, a magyar dolgozók nagy pártja, amely a nép milliós tömegeit képviseli.”⁴ A kommunista párt tehát magának foglalta le a demokratikus jelzőt, világnézeti-politikai ellenfeleit pedig a demokráciaellenes bélyeggel próbálta szellemi és politikai karanténba zárni. A reakciós fogalom szemantikai mezőjének további bővítésével a reakciós már egyenesen a fasisztával és antiszemitával került rokonításra: „A fasizmus, az antiszemitizmus a reakció édesgyermek, fegyvere és ideológiája. Egyik a másiktól elválaszthatatlan.”⁵ Egy jól felépített nyelvpolitikai offenzíva eredményeként tehát a reakciós fogalommal egy olyan képlékeny és definiálatlan gyűjtőfogalmat emelt be a kommunista párt a közbeszédbe, amely egyrészt lehetőséget adott az ellenségnek minősülők körének tetszőleges kibővítésére. Másrészt egy olyan negatív jelentéshálót épített a fogalom köré, amely magában foglalta a haladásellenesség, demokráciaellenesség és a fasizmus vádjait. Ez utóbbi különösen súlyos vádnak minősült a második világháború pokla után, és akkor is erkölcsi-politikai megsemmisüléssel járhatott, ha nem nyert bizonyítást, ha nem volt büntetőjogi konzekvenciája. Ellene védekezni pedig, a kommunista párt által uralt nyilvánosságban, alig lehetett. Ehhez már csak egy lépés volt a klerikális jelző hozzáillesztése, és tulajdonképpen ezzel a klerikális reakció fogalmának a megteremtésében a kommunista párt egy olyan nyelvi kódot teremtett – ne feledjük, még koalíciós körülmények között –, amellyel az egyházat vagy annak tetszőleges szereplőit népellenes, demokráciaellenes elemek gyülekezőhelyeként azonosíthatta; és a tartalmi viták lefolytatása nélkül olyan értelmezési keretet kényszerítettek rá a közéleti diskurzusra, ahol minden egyházi-világnézeti harc a progresszív *versus* reakciós, demokratikus *versus* népellenes ellentétpárjába került. Ahogyan az iskolák államosítása kapcsán kirobbant heves kultúrpolitikai harcban a *Szabad Nép* cikkírója fogalmazott: „nem a vallás és a vallástalanság, hanem a reakció és a demokrácia ütközik meg az iskolák államosításának kérdésében”.⁶

A politikai környezet gyökeres átalakítása mellett persze az egyházak belső életében is lényeges változások történtek. A világháború feletti megrendülés, a túlélés élménye, a belmisszió hatása és az újrakezdés lelkesedése a keresztyén tanítás iránti fogékonyság megnövekedéséhez vezetett. Az egyházak pedig (mind a katolikus, mind a protestáns) az intenzív vallásos igényre igen újszerű és dinamikus módon reagáltak. Tömegekre ható, nagyszabású vallásos megmozdulásokra került sor, melyek a református egyházban javarészt az egyházi élet lelki-intézményi megújításának programjával fellépő úgynevezett ébredési mozgalmak keretei között szerveződtek. Jól tudjuk, hogy ez az ébredés rendkívül sokszínű volt. Az egyháztörténeti kutatásokból pedig ma már világosan látjuk azt is, hogy az ébredési mozgalmak fellendülését kihasználva egyre erőteljesebben hallatták a hangjukat a radikális, egyházi ellenzéki programot képviselő csoportok, amelyek aztán mind leplezetlenebbül köteleződtek el a kommu-

⁴ RÉVAI József: *Élni tudunk a szabadsággal*, Budapest, Szikra, 1949, 12.

⁵ RÉVAI József: Páris és Miskolc, *Szabad Nép*, IV. évfolyam, 174. szám, 1946. augusztus 4., 1–2, 1.

⁶ LG: Az iskolák államosítása az országgyűlés előtt, *Szabad Nép*, VI. évfolyam, 136. szám, 1948. június 6., 1.

nista párt irányába. Jól ismert fejezet az 1946 augusztusában Nyíregyházán szervezett Szabad Tanács. Az eredetileg az egyház spirituális megújulásaként meghirdetett tanácskozásról hamar kiderült, hogy a szervezőket, a hivatalos egyházzal szemben kvázi ellenzíratot megteremtve, valójában jól körvonalazható egyházpolitikai célok mozgatták. A kommunista párt vezetése pedig, amely ekkor már pontos információkkal rendelkezett a belső egyházi viszonyokról, jó taktikai érzékkel ismerte fel és használta ki az egyházon belüli törésvonalakat, a háttérből segítve az egyházvezetői szerepre készülő, a kommunista párttal minden áron kiegyezésre törekvő, azonban az egyházon belül jelentős kisebbségben lévő kör puccsszerű fellépését. A Nyíregyházi Szabad Tanács – miközben valós problémákat feszegetett – nemcsak felszínre hozta, de végletesen ki is élezte a református egyházban régóta lappangó teológiai-egyházpolitikai ellentéteket. Fellépése nyomán az egyházi megújulás diskurzusa, a múlttal való kritikus szembenézés, az aktuális teológiai, egyházszervezeti és személyi kérdések is sorra politikai kontextusba és ezzel a kommunista hatalmi törekvések szolgálatába kerültek.

Nem sokkal később, 1946 végén, 1947 elején, a párizsi békeszerződést szinte belpolitikailag előkészítendő, kiobbant a koalíciós korszak legmélyebbre ható belpolitikai válsága, a kisgazdapártot és a demokratikus közéleti erőket alapjaiban megrendítő, első nagy koncepció persorozathoz vezető hírhedt „ügy”, az ún. köztársaság elleni összeesküvés, mely a református egyházi életet is súlyosan érintette. Innentől kezdve egyre világosabbá vált a Ravasz László-féle egyházvezetés defenzívába szorulása.

Hogyan reagált minderre Ravasz? Milyen egyházvezetői stratégiák rajzolódhattak ki? A jól ismert idézet szerint Ravasz idejekorán felismerte a kommunista politika valódi természetét. 1945 novemberében híressé vált püspöki jelentésében már ekként fogalmazott: „Magyarországon a háború elvesztésével a politikai rendszer szélsőjobbról olyan erővel vágódott át szélsőbalra, hogy ezt az átcsapódást méltán nevezhetjük [az] egyik legnagyobb magyar forradalomnak... Sokszor az a benyomásunk, hogy a jobboldali fasizmust baloldali fasizmus váltotta volna fel.”⁷ A magyar politikai élet kiszolgáltatottságát felismerve, Ravasz, a kisgazdapárt politikusaival egyetemben, egészen 1947-ig, a békeszerződés megkötéséig és az állami szuverenitás remélt visszanyerése utáni új helyzetig szerette volna elnavigálni az egyházat. A szovjet megszállás fennmaradása és a kisgazdapárt megtörése azonban gyökeresen új stratégiát igényelt. Az egyházakra nehezedő mind erőteljesebb nyomást, a vallásos hagyományok megtörését célzó egyre agresszívabb politika térnyerését érzékelve Ravasz úgy látta, hogy a református egyház adott intézményi, anyagi, szellemi, erkölcsi állapotában nem tudja eredményesen felvállalni a teljeskörű konfrontációt, a nyílt szembenállás pozícióját. Ravasz elsődleges célként az egyház belső autonómiájának átmentését, morális megerősítését, stabilitásának megtartását tűzte ki célul, a közjogi, politikai pozíciók feladása árán is. Ebből fakadóan a püspök igyekezett a kiéleződő napi belpolitikai küzdelmekről távol tartani az egyházat, miközben nagy érzékenységet mutatva próbálta megakadályozni, hogy a politikailag homogénnek korántsem tekinthető egyhá-

⁷ RAVASZ László: *XXIII. és XXIV. püspöki jelentése*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 1945, 18.

zi közelet pártpolitikai csatározások terepévé váljon. Ravasz politikájának vezérfonala szerint úgy kell alkalmazkodni és passzívan engedelmeskedni, hogy közben az egyház alapvető erkölcsi és politikai önállósági igényét, morális intaktságát ne adja fel. Ez a sokat idézett „Inkább okos voltam, mint erős”⁸ a Ravasz László-i mérleg elvi háttere. Látni kell tehát, hogy a kieleződő egyházpolitikai csatákra készülve Ravasz más taktikát választott, mint Mindszenty bíboros. Másfelől arra is érdemes odafigyelni, hogy Ravasz egyházpolitikai alapvetése változatlan maradt az ötvenes években, és ugyanerről az alapról bírálta a Péter János–Bereczky Albert-féle egyházvezetés ideológiai azonosulását a kommunista hatalommal. „Az egyházi vezetőség ebben a harcban az állami hatalom mellé csatlakozott, s annak akaratát képviselte az egyházzal szemben, ahelyett, hogy az egyházat képviselte volna az állammal szemben.”⁹

1948-ban Rákosi gondosan előkészített támadások kereszttüzeiben, az egyházi autonómia nyílt megsértésével, politikai fenyegetéssel, lemondásra kényszerítette Ravaszt. Püspöki székét a Rákosi által támogatott Bereczky Albert foglalhatta el. A nyilvánvaló külső, politikai nyomásgyakorlás mellett Bereczkynek az egyházon belül is voltak elkötelezett támogatói. Egyrészt a vallási ébredés programjával fellépő, stílus- és generációváltást sürgető fiatal lelkészemzedék, másrészt a baloldali pártpolitika egyházi támogatói közül egyaránt sokan tekintettek Bereczkyre mint „a nagy egyházi reform” apostolára, aki maga is aktív szerepet vállalt a püspök lemondásra való rábeszélésében. A külső-belső nyomásgyakorlás ráadásul további különleges támogatót is kapott Karl Barth személyében, aki 1948 májusában Budapestre látogatott, és személyesen szállt be Bereczky kampányába. Állásfoglalásának súlyát, a kommunista hatalommal való együttműködés lehetőségeit kereső egyházi magatartás elfogadását Barthnak a náciizmust elutasító, ellenálló múltjából fakadó tekintélye még nyomatékosabbá tette. Barth rokonszenvenvel kísérte a radikális megújulási törekvéseket és az egyház közelmúltját bűnbánattal elítélő teológiai állásfoglalásokat, ugyanakkor nem mérte fel ezek politikai befolyásoltságát.

Mindez nehéz tanulság volt. A Bereczky–Péter János páros által vezetett új egyházkormányzat első feladatként az állam és egyház kommunista modell szerinti szétválasztásának és az egyházi iskolák államosításának levezénylését kapta. Ebben a folyamatban a református egyházra a Rákosi-féle politikában a „faltörő kos” szerepe hárult. Ez lett az 1948. október 7-én aláírt, a református egyház és az állam között megkötött kényszeregyezmény alapja, amely túl azon, hogy mintaként szolgált a többi protestáns egyházzal és a zsidó felekezettel kikényszerített megállapodáshoz, kisebb módosításokkal egészen 1990-ig szabályozta az egyház életét. Az egyház működését súlyosan korlátozó egyezmény a meghirdetett elvekkel ellentétben legkevésbé sem az állam és az egyház szétválasztásához, sokkal inkább az egyházi önrendelkezés elvesztéséhez, a pártállami ellenőrzés kiteljesedéséhez és az egyház teljes anyagi kiszolgáltatottságához vezetett, s ezzel az egyház állami függőségét konzerválta. S így, noha az új egyházkormányzat az állam és egyház szétválasztása kérdésében legelszántabban fellé-

⁸ RAVASZ László: *Emlékezéseim*, Budapest, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992, 344.

⁹ Uo., 372.

pők közül került ki, az egyházak bevételi forrásainak megszüntetése (kárpótlás nélküli földreform, alapítványok államosítása, egyházi adók állami beszedésének eltörlése), illetve az egyházfenntartó rétegek vagyonuktól, egzisztenciájuktól való megfosztása miatt a református egyház a kommunizmus évtizedei alatt valójában a korábnál jóval nagyobb fokú anyagi kiszolgáltatottságban élt.

Az egyezményt Bereczkyn kívül még Révész Imre püspök írta alá, azonban nem sokkal később, 1949 szeptemberében ő is lemondott hivataláról. Utóda a lelkesítő szolgálatát 1945-ben állami szolgálatra cserélő Péter János lett, aki Tildy Zoltán, majd Szakasits Árpád köztársasági elnökök titkárságának vezetői pozíciójából, titkos kommunista párttagként került a debreceni püspöki székhelybe. A forradalom napjaiban, 1956. október 31-én lemondott egyházi tisztségéről, s előbb a Kulturális Kapcsolatok Intézete vezetőjeként, majd 1961-től a Kádár-kormány külügyminisztereként futott be a pártállam meghatározó kádereként jelentős politikai karriert.

Az ötvenes évek történetét jól ismerjük: ahogy a magyar társadalom egészében, úgy a református egyház életében is a nyílt terror időszakát hozta magával. Ez egyszerre jelentette az egyház társadalmi-közéleti szerepének teljes visszaszorítását, az egyházi autonómia megtörését, az anyagi függetlenség megszüntetését, a korábbi infrastruktúra mind teljesebb felszámolását, az egyház intézményeinek államosítását, egyesületeinek feloszlását, missziói munkájának megbénítását, az egyház lelkesítő karának és társadalmi bázisának megtörését internálás, koncepciók peres, kitelepítés, kulákká nyilvánítás és egyéb adminisztratív intézkedések révén. A rendszer egyházpolitikai taktikájának egyik jellemzője volt ugyanakkor, hogy a fokozódó terror ellenére az egész katolikus egyházat célkeresztbe állító Mindszenty-perhez hasonló, általában az egyházat és legjelentősebb személyiségeit érintő, nagyszabású nyilvános koncepciók per lefolytatására református vonatkozásban nem került sor. A pártvezetés lényegében a felső egyházvezetésen keresztül működtette az egyházak kontrollálásának és a kommunizmust elutasító egyházi ellenzék megtörésének politikáját. (Ezt a pártállamnak 1956 után a katolikus egyház esetében is sikerült elérnie.)

A missziói munka ellehetetlenítése, az intézményes keretek beszűkítése, az állami és egyházi tiltások és megfélemlítések ellenére azonban számos gyülekezetben, közösségekben zajlott tovább olyan kordozott hitéleti tevékenység, amelynek célja a szűk keretek között a missziói munka folytatása, a keretek tágítása, illetve új, egyéni lelki-gondozói formák kialakítása volt. Ahogy Bárczay Gyula vallomásszerű tanulmányában fogalmazott: „1948 és 56 között a legfelsőbb egyházi vezetőség által képviselt hivatalos egyház mellett, általa hol elnyomva, hol megtűrve, de mindenképpen tőle függetlenül és vele ellentétben, évekig a nyilvánosság minden lehetősége nélkül élt és hatott az evangélium sajátosan magyar-református szelleme. Nem a föld alatt, hanem a felszínen, de elszigetelve, mert a kapcsolatot teremtő egyházszervezet kizárólag a hivatalos vezetés szellemét tükrözte. De számtalan megnyomorgatott hűségű falusi gyülekezetben és szívósan életben maradó városi egyházi közösségekben, csendes és bátor presbitériumok működésében, neves és névtelen lelkipásztorok munkájában a gúzsba kötöttség felté-

telei között is élt az egyház.”¹⁰ Mondatai Ravasz László emlékiratának szállóigészerű zárógondolatait idézik: „Az élő gyülekezet elbírja a halott egyházat is.”¹¹

Amikor a sárospataki diákok exodusára emlékezünk, valójában erre az élő gyülekezetre emlékezünk. Az élő, hitvalló és kockázatot vállaló egyházra. Emlékezünk, és hetven esztendő elmúltával is hálát adunk.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

¹⁰ BÁRCZAY Gyula: Megújulás – megdermedés - megmozdulás. A Magyarországi Református Egyház harminc éve, in *Harminc év 1956-1986*, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1986, 328–363, 329.

¹¹ RAVASZ: *Emlékezéseim*, 396.

Sárospatak. Kollégium. „Exodus.” Hazatérő theológus diákok a Tisza-parton. 1951. okt. 22. Várady J. felv.
© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1118/

**Az Egyetemes Konvent állásfoglalása
a teológiai akadémiák összevonásáról,
1951. július 25.^{1*}**

Református Egyetemes Konvent
Budapest, XIV. Abonyi-utca 21.

Telefon: 226-408, 426-727
844/1951. 1.

A Tiszáninneri Egyházkerület Főtiszteletű
Elnökségének
Miskolc

**FORRÁSKÖZLÉS.
RÉSZLETEK 1951. ÉVI
KONVENTI,
EGYHÁZKERÜLETI
ÉS ZSINATI
DOKUMENTUMOKBÓL**

Főtiszteletű Elnökség!

Az Egyetemes Konvent Elnöksége felelősséggel és gondosan megvizsgálta a jelenleg négy teológiai akadémián folyó lelkészképzés problémáit. Szükségessé vált ez azért, mert mindnyájunk előtt világos, hogy a Magyar Református Egyház anyagi erői elégtelenek négy megfelelő színvonalú teológiai akadémia fenntartására, és mert lelkészképzésünk feladatainak személyi és anyagi erőink két teológiai akadémiaóra való összpontosításával tudunk jobban megfelelni. Ugyanezekből az okokból merült fel a teológiák összevonásának kérdése az elmúlt évtizedek során ismételten. Most megvizsgáltuk teológiai oktatásunknak nemcsak jelenlegi helyzetét, hanem egyházunk érdekében szükséges fejlesztését is. Ennek eredményeként „feltétlenül elengedhetetlennek tartjuk”, hogy az új iskolai évre református egyházunk már két teológiai akadémiaóra koncentrálva folytassa a lelkészképzés munkáját.

Ennélfogva felhívjuk Főtiszteletű Elnökséget, hogy a sárospataki kollégium régi jó és evangéliumi hagyományainak megőrzése érdekében is szíveskedjék megtenni a szükséges intézkedéseket aziránt, hogy a teológiai akadémia megnyitását – az egyházkerületi közgyűlés idevonatkozó határozatáig és az egyéb alkotmányos eljárások megtörténteig – elhalasszák. Együttal szíveskedjék aziránt is intézkedni,

¹ *A Sárospataki Református Kollégium Levéltára (SRKL), P.64. 1172/1951.

hogy a további határozatokig a teológiai akadémia eddigi hallgatói a debreceni és budapesti teológián kérjék felvételüket.

A Sárospataki Teológiai Akadémia tanárainak és alkalmazottainak ezen intézkedés folytán felmerülő személyi kérdései, a hallgatók továbbtanulásának ügye, valamint az épületekkel összefüggő és esetleg még felmerülő egyéb kérdések a négy egyházkerület együttes gondját alkotják.

Egyidejűleg felhívtuk a Dunamelléki és Tiszántúli egyházkerületek elnökségét, hogy az eddigi egyházkerületi teológiai akadémiajuk megszüntetése iránt a szükséges eljárást indítsák meg, és tegyenek javaslatot a református egyház egyeteméhez tartozó két teológia létesítésére.

Atyafiságos köszöntéssel: Az Egyetemes Konvent Elnöksége:

Kiss Roland s.k. főgondnok, világi elnök **Bereczky Albert püspök, lelkeszi elnök**
Budapest, 1951. július 25.

Indoklás az országos teológiai akadémiákról szóló törvényjavaslathoz²

A négy egyházkerület külön-külön kifejezett véleményének mérlegelése és értékelése után terjesztjük az országos teológiai akadémiákról szóló törvényjavaslatot a Zsinat elé. A lelkészképzés céljait szolgáló személyi és anyagi erők koncentráálásával elősegíteni kívánja ez a törvényjavaslat azt, hogy az egyház életében a lelkészképzés iránt megmutatkozó növekvő igényeknek az egyház teológiai oktatása meg tudjon felelni.

Az országos teológiai akadémiákról szóló törvényjavaslatban az a helyes elvi szempont és állásfoglalás érvényesül, hogy a teológiai akadémiák fenntartása s azok fenntartásával a lelkészképzésnek a biztosítása elsősorban nem egyes egyházkerületek felelősség- és áldozatvállalásának a kérdése, hanem az olyan feladat, amelyért a Magyarországi Református Egyház egészének együttesen kell éreznie a felelősséget, s biztosítani a feladat lehető legjobb teljesítéséhez szükséges szellemi, lelki és anyagi erőket.

[...]

Közismert dolog, hogy a Magyar Népköztársaság által egyházunk részére az Egyezményben hálára kötelező jóindulattal biztosított államsegély összege már két év múlva 25%-kal csökkenni fog, s hogy a további öt évenként csökkenő államsegély tizenöt év múlva teljesen megszűnik.

Világos, hogy ez az önfenntartó életre való berendezkedést, tehát az az egyházhoz egyedül méltó életet fogja jelenteni, amikor végleg megszűnik a különböző külső segítségkre való kényelmes ráhagyatkozás, amely nagymértékben elaltatta a felelősséget, és betemette gyülekezeteink tagjaiban az áldozatosság forrásait. ... gyülekezeteink teherbíró képességének is megvannak a határai, amelyekkel minden illúziótól mentesen számolnunk kell.

[...]

² * SRKL, P.64. 2313/1951.

Jegyzőkönyv a Tiszáninneni Egyházkerület Miskolcon, 1951. október 15-én tartott rendkívüli közgyűléséről^{3*} (részletek)

[...]

„A négy theológia fenntartása éppen egyházunk új helyzetében nem erőtekozlás, hanem fokozott életszükséglet, amelyről való gondoskodás akkor is elháríthatatlan feladatunk marad, ha emberileg úgy látnék, hogy nem vagyunk, illetve nem leszünk képesek reá.”⁴

[...]

... négy egyházkerületi theológiánkból kettőnek a megszüntetése és a másik kettőnek országos theológiává való átalakítása csak látszólag jelentene anyagi és szellemi erőkoncentrációt, mert – amint egyházunk négy évszázados története mutatja – mindegyik egyházkerületnek, illetve az azokat alkotó egyházmegyéknek és gyülekezeteknek szükségük van a maguk szellemi centrumára. [...] Nem lehet szó a személyi erőnek olyan áron való összpontosításáról, hogy ugyanakkor két egyházkerület egyházmegyéi és gyülekezetei elveszítsék azt a nélkülözhetetlen életfunkciót teljesítő szellemi központot, amelyet számukra theológiai akadémiájuk négy évszázadon át jelentett. Az ilyen személyi erőkoncentráció a szellemi hatás-kisugárzás nagymérvű elsovadását jelentené, tehát eredménye nem a fejlődés, hanem a visszafejlődés volna.

[...] Éppen ennek a két theológiának [sárospataki és pápai] volt és van a legtöbb s lelegevenebb kapcsolata a maga kerületének gyülekezeteivel, melyek számára országos theológiai intézmények nem tudhatnak olyan odavaló, ottani szolgálatra termelt lelkipásztor nemzedékeket nevelni, és már csak a roppant nagy távolság miatt sem ápolhatják tovább akkora intenzitással a gyülekezetekkel való kapcsolatokat, és nem végezhetnek ezek között annyi szolgálatot. Egyébként is a nagyváros eleve alkalmatlanabb műhely a túlnyomórészt kisebb, falusi gyülekezetekben élő reformátusság lelkipásztorainak képzésére és nevelésére, aminek éppen Sárospatakon termékenyebb légköre, kiforrott formái és intézményes lehetőségei vannak.

Ugyancsak megoldhatatlan feladattá nőne a lelkésztoábbképzés, valamint a kántorképzés és más gyülekezeti munkások képzésének szolgálata. ... amelyeknek teljesítéséhez még a négy akadémia is kevés. Ha valóban fejleszteni akarjuk theológus-képzésünket és lelkipásztor-nevelésünket, akkor semmi esetre sem két theológia beolvasztásán, hanem a meglévő négy theológiai akadémia életének és szolgálatának az erősítésén kell gondolkoznunk, és érte minden áldozatot meghoznunk. [...]

... egyházkerületünk meggyőződése szerint a négy kerületi theológiának két országos theológiává való összevonása még anyagi erőink elfecsérlésével is járna, mert sem a dunántúli, sem a tiszáninneni egyházkerület gyülekezetei nem volnának hajlandók ... oly odaadó és nagymérvű áldozatokat hozni más egyházkerületek területén létesülő országos theol. akadémiák fenntartására, mint amilyen hűséggel négy századon át a pápai, illetve a pataki főiskoláért minden áldozatra készek voltak. [...]

³ * SRKL, PK.28.

⁴ A jegyzőkönyv idéz az országos theológiai tanári konferencia e tárgyban nyilvánított véleményéből.

Nincs okunk abban kételkedni, hogy amit egyházunk, illetve református népünk századokon át államsegély nélkül teljesített, ti. többek között a négy theol. akadémia fenntartását, azt a jövőbe [sic!] is fogja teljesíteni. Semmi kétségünk sincs az iránt, hogy egyházkerületünk az államsegély csökkenése, illetve megszűnése esetén is vállalja és bírja a századokon át szívéhez nőtt sárospataki theol. akadémia fenntartását. [...] „... amilyen mértékben fog fogyni az államsegély, ugyanolyan mértékben fog növekedni közöttünk megtartó Istenünk csodatevő kegyelme, s e kegyelem gyümölcsként: a gyülekezetek áldozatkészsége és a lelkészképzés szolgálatában forgolódók végsőkig menő önmegtartadása”⁵.

Fentiekre tekintettel egyházkerületi közgyűlésünk az egyetemes konventi elnökség által felhozott érveket nem találja olyan súlyosaknak és olyan meggyőzőeknek, hogy azok alapján vállalni tudja a felelősséget az egyházkerület gyülekezetei előtt az egyházkerület teológiai akadémiajának megszüntetéséért. Márpedig a theol. akadémia nemcsak az egyetemes egyházé s a kerületé, hanem elsősorban a gyülekezeteké. Egyben sajnálattal állapítja meg, hogy mindazokat az intézkedéseket, amelyek ebben az ügyben eddig történetek, sem egyházi törvényünkkel, sem egyházalkotmányunk szellemével nem találja összeegyeztethetőeknek. Ugyanazért arra kéri az egyetemes konventet és az országos zsinatot, hogy a theol. akadémia megszüntetése kérdésében eddig kiadott rendelkezéseket és intézkedéseket törvényeinknek és alkotmányunknak szellemében vizsgálja felül.

[...]

Azt is aggályosnak tartja egyházkerületi közgyűlésünk, hogy az egyházunk és az állam között 1948 októberében kötött egyezményt, amely a négy régi református kollégium keretében működő négy teológiai akadémia fenntartását biztosította, s amelynek az állam részéről való betartására a legilletékesebb állami tényezők ismételten hivatkoztak, most egyházunk a maga részéről ilyen indokolatlan és súlyos veszteséget jelentő intézkedéssel csonkítja meg...

Mindezek alapján az egyházkerületi közgyűlés kinyilvánítja, hogy továbbra is ragaszkodik a sárospataki teológiai akadémiajának fennmaradásához, nem járulhat hozzá annak megszüntetéséhez, s fenntartását Istenben bízó hittel és a végsőkig menő anyagi áldozatkészséggel vállalja. Egyben kéri annak lehetővé tételét, hogy a sárospataki theol. akadémiaét egyházkerületünk már a folyó iskolai év második félévében, de legkésőbb a jövő iskolai év elején, vagyis 1952 szeptemberében Deo volente újra megnyithassa.

[...]

Ha pedig a zsinat mindezek ellenére egyházkerületi közgyűlésünk előtt ismeretlen vagy általa kellőképpen figyelembe nem vett indokok alapján úgy döntene, hogy lelkészképzésünk jelenlegi törvényes rendjét törvényhozási úton megváltoztatva az egyházkerületi teológiai akadémiaák helyett országos jellegű teológiai akadémiaák szervezését rendeli el, ez esetben egyházkerületi közgyűlésünk azt kéri, hogy Sáros-

⁵ A jegyzőkönyv idéz az országos teológiai tanári konferencia e tárgyban nyilvánított véleményéből.

patakon is feltétlenül szerveztessék ilyen országos jellegű akadémia. Mert a maguk szellemi centrumára, az Ige tiszta tudománya művelésének és terjesztésének, a lelképásztorok nevelésének és továbbképzésének műhelyére a tizáninneneni egyházkerületet alkotó egyházmegyéknek és gyülekezeteknek is szükségük van, és ezeknek a feladatoknak a vállalására és végzésére az egyházkerületi közgyűlés a sárospataki főiskolát, amelyet már Bocskay [sic!] István és II. Rákóczi Ferenc országgyűlései is „ország oskolájának” tituláltak, mind a lelkésznevelés terén évszázadokon át Isten kegyelméből végzett munkája, mind lelki, szellemi és természeti adottságai alapján országos jelleggel is kiválóan alkalmasnak tartja.

A Magyarországi Református Egyház teológiai akadémiairól szóló 1951. évi I. egyházi törvénycikkkel kapcsolatban 1951. november hó 29-én hozott 104. sz. zsinati határozat⁶

A magyarországi református egyház (sic!) zsinata Isten iránt mélységes hálával emlékezik meg azokról a szolgálatokról, amelyeket az egyes egyházkerületek kereteiben annyi időn át működött teológiai akadémia s azok tanárai a magyarországi református lelkészképzés érdekében és javára végeztek, valamint a gyülekezetek áldozatos támogatásáról, amellyel az egyházkerületek teológiai akadémiainak működését elősegítették.

Felmérve a teológiai oktatás egyházi igényeit, az egyház helyzetét, jelentős elvi és anyagi szempontok miatt a magyarországi református egyház teológiai akadémiairól szóló egyházi törvény alapján és annak állami jóváhagyásától feltételezetten, a zsinat a következő intézkedéseket teszi:

1. A zsinat az egyházkerületek által fenntartott budapesti, debreceni, pápai és sárospataki teológiai akadémiaikat összevonja, s azokból két teológiai akadémiát létesít.

A zsinat a két teológiai akadémiának – mint a magyarországi református egyház kötelékébe tartozó valamennyi egyházközség, egyházmegye és egyházkerület közös intézményének – működési helyét Budapesten és Debrecenben jelöli ki.

2. A zsinat a négy egyházkerület egyesített teológiai akadémiainak rendes tanárait és más olyan alkalmazottait, akiknek ez a főfoglalkozásuk, a magyarországi református egyház alkalmazottainak minősíti, s úgy rendelkezik, hogy ezeket a tanárokat és más alkalmazottakat az egyetemes konvent a két teológiai akadémiához ossza be, azokat a teológiai tanárokat és más alkalmazottakat pedig, akiknek beosztására a két teológiai akadémián nincs lehetőség, jogaik és illetményeik csorbíthatlanul hagyásával más, megfelelő szolgálatra alkalmazza.

⁶ „Az ÁEH elnöke az államot megillető főfelügyeleti jog alapján” az MRE 1951. okt. 24-én megnyílt budapesti hatodik zsinatán alkotott I. és II. törvénycikkeket 1951. dec. 7-én tudomásul vette és jóváhagyta. Az 1951. nov. 29-én alkotott I. tc-hez kapcsolódóan született a 104. sz. határozat, *Református Egyház*, III. évfolyam, 1951/23–24, 29–31. (Lásd még ehhez: a határozati javaslat szövege SRKL P.64. 2192/1951.)

3. A zsinat úgy rendelkezik, hogy a dunamelléki és a tiszántúli egyházkerület teológiai akadémiájának vagyona, illetőleg az említett egyházkerületek, valamint a debreceni kollégium vagyonának az a része, amelyik az egyházkerület teológiai akadémiájának fenntartását szolgálta, az országos teológiai akadémiák fenntartásának céljaira a magyarországi református egyház kezelésében megy át.

[...]

Baráth Béla
Levente

SÁROSPATAKI EXODUS, DEBRECENI VISSZHANG*

* A tanulmány a jubileumi konferencián elhangzott vetített képes előadás írott és jegyzetekkel kiegészített változata.

A sárospataki teológiai hallgatók 1951-es exodusa olyan jelenkortörténeti témakör, amely az utóbbi években több ponton is a figyelem középpontjába került. Előbb kortárs visszaemlékezések láttak napvilágot, majd forráspublikációk jelentek meg, utóbb pedig egy dokumentumfilm és több helyen bemutatásra kerülő monodrámá állított emléket az eseményeknek.¹ A szervezők felkérése alapján mai előadásomban a debreceni teológiai oktatók és egyházkommunizációk reakcióit igyekszem áttekinteni.

Érdekes előre bocsátanom, hogy a diktatórikus egyházpolitika az erőszak nyílt alkalmazása mellett az ötvenes évek elején is alapvetően az „oszd meg és uralkodj” elve alapján támadta az egyházi közösségeket. A Rákosi-diktátúra hatalmi manipulációi a korabeli református egyházon belül is széles körben érvényesültek. A témakör és egyben mai vizsgálatunk tárgyának összetettségével kapcsolatban egyaránt érdemes megemlítenünk egy közelmúltban kiadott történelmi tanulmányt, Lányi Gábor *Méltatlanul háttérbe szorított dunamelléki református lelkészek az 1950-es években* című munkáját.² A szerző ebben, az 1956-ban kezdeményezett rehabilitációs eljárások részeként fennmaradt névsor alapján, huszonnéhét, politikai okokból háttérbe szorított lelkész ügyével foglalkozott. Az ellenük lefolytatott egyházi bírósági eljárások okmányait értékelve többek között rávilágított arra, hogy a renitens lelkészeket gyakran az egyházi fegyelmezés mentette meg a még súlyosabb állami büntetésektől.

¹ VÁRADI József (szerk.): *50 éves találkozó és az Exodus*, Debrecen, 2004.; KOVÁCS József: *A sárospataki teológusok exodusa 1951-ben. Dr. Barcza Józsefre emlékezve*, Debrecen, 2004.; BERECZ Ágnes (szerk.): *Exodus '51 – KÖRÖSSY József és KOTSIS István naplói*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, *A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai* 13, 2015.

² LÁNYI Gábor: *Méltatlanul háttérbe szorított dunamelléki református lelkészek az 1950-es években*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye, 2020.

A konferenciánk középpontjában lévő események, a református lelkészképzés összevonása és hatásainak elemzése kétségtelenül jelentőséggel bír a korszak egészének egyháztörténeti értékelése szempontjából. Azok a részletek, melyeket most bemutatok, plasztikusan ábrázolják a diktatórikus egyházpolitika manipulációit, ugyanakkor a kortárs egyháztagok ellenállását, ezek formáit, lehetőségeit, egyben korlátait.

Témánkhoz bőséges forrásanyagot szolgáltató – a 2006-ban éppen a sárospataki kollégákkal együtt összegyűjtött és kiadott – *A Tiszáninneni Református Egyházkerület babiloni fogsága* című gyűjtemény.³ Először ennek a tiszavidéki egyházkerület történetéhez kapcsolódó kötetnek néhány, a „debreceni visszhang” szempontjából fontos dokumentumára hívom fel a figyelmet. Az Önök előtt lévő diasorozatban kivetített szövegekben, kronológiai rend szerint haladva magam is az előttem szóló által részletesen bemutatott dokumentumot, a tiszáninneni egyházkerület teológiák összevonásával kapcsolatos 1951. október 15-ei állásfoglalását emelem ki. Ebből két momentumra hívom fel a figyelmet. Egyrészt, arra a megállapításra, amely az ország teológiai oktatóinak általános állásfoglalását tükrözi az összevonási törekvésekkel kapcsolatban. A tiszáninneni egyházkerületi dokumentum tanúsága szerint a teológiai tanárok országos konferenciája egyöntetűen azt rögzítette, hogy: „A négy theologia fenntartása éppen egyházunk új helyzetében nem erőtekozlás, hanem fokozott életszükséglet, amelyről való gondoskodás akkor is feladatunk marad, ha emberileg úgy látnók, hogy nem vagyunk, illetve nem leszünk képesek reá”.⁴ Ez a megállapítás nyilván a debreceni teológia tanári kar álláspontját is tükrözte. Másrészt arra, hogy a teológiák összevonása kapcsán ez az egyházkerületi határozat külön kiemelte az állam és az egyház között érvényben lévő egyezményrel kapcsolatos ellentmondást, mely a négy lelkészképző intézmény működését garantálta. „Az is aggályosnak tartja egyházkerületi közgyűlésünk, hogy az egyházunk és az állam között 1948 októberében kötött egyezményt, amely... a négy theologia működését biztosította, s amelynek az állam részéről való betartására a legilletékesebb állami tényezők ismételten hivatkoztak, most egyházunk a maga részéről ilyen indokolatlan és súlyos veszteségeket jelentő intézkedéssel csonkítja meg...”⁵

A határozott tiszáninneni egyházkerületi állásfoglalással szemben az egyetemes konvent elnökségének szeptember 28-ai határozata, a tényeket mellőző módon, botrányosan ezt rögzítette: „Elnökségi tanács tudomásul veszi, hogy a dunántúli és tiszáninneni egyházkerületek közgyűlései teológiai akadémiájuk működésének szüneteltetés ügyében a következő egyöntetű határozatot hozzák: „Egyházkerületi közgyűlés az elnökségnek és az egyházkerületi tanácsnak a theologiai akadémia működésének szüneteltetésére vonatkozó intézkedéseit, illetve határozatait jóváhagyólag tudomásul veszi.”⁶ Ezt az eljárást nem tartom szükségesnek külön kommentálni.

³ BARÁTH Béla Levente – DIENES Dénes – MISÁK Mariann (szerk.): *A Tiszáninneni Református Egyházkerület babiloni fogsága. Dokumentumok 1948-1957*, Miskolc – Sárospatak, Tiszáninneni Református Egyházkerület, 2006.

⁴ Uo., 29.

⁵ Uo., 31.

⁶ Uo., 15.

Az általános közegyházi helyzetkép után igazán érdekes lehet számunkra, hogy pontosabban milyen körülmények közé érkeztek a pataki teológusok, amikor megérkeztek a Debreceni Református Kollégium épületébe. Fontos leszögezni, hogy ebben az időszakban a debreceni lelkészképzés intézményi struktúrája és meghatározó személyiségei is fokozottan ki voltak téve a diktatórikus beavatkozásoknak. Ugyanis a Debreceni Tudományegyetem egyik alapító karának számító Református Hittudományi Kar és tanárai éppen az exodus előtti évben kényszerültek szervezetiileg kiválni az állami egyetemi keretek közül. Ez kedvezőtlen körülmények között és nagy gyorsasággal végrehajtott fizikai kiköltözést is jelentett a kar addigi székhelyéről, a debreceni egyetem főépületéből. A Debreceni Református Kollégiumban a Hittudományi Kar mellett működő, és a gyakorlati lelkészképzésért felelős Lelkészképző Intézetet ugyanekkor megszüntették. A tanári kar minden tagjára vonatkozó gyors átszervezés után a debreceni lelkészképzés 1950. szeptember 1-jétől a Kollégium régi épületegyüttesében, a Debreceni Református Teológiai Akadémia keretein belül működött tovább. Ennek a kényszerű átszervezésnek a meghatározó személyiségei Pákozdy László Márton, illetve Tóth Endre voltak, akik a következő években is a debreceni lelkészképzés vezetőinek számítottak.

A következő dián a tanulmányokat ebben az átszervezés utáni első évben, a Theológiai Akadémia keretei között befejező diákok tablója látható. Ez pontosan bemutatja számunkra a tanári kar korabeli tagjait. A korábbi Hittudományi Kar, illetve a Lelkészképző Intézet nagytekintélyű régi tanári karával együtt találkozunk itt. Az imént említett tanárok, professzorok mellett Török Istvánt, Illyés Endrét, Czeglédy Sándort, Erdős Károlyt, Kállay Kálmánt, Makkai Sándort kell kiemelnem. Ennek a névsornak az ismertetése is jelzi a számunkra, hogy például Makkai Sándor személyében a tanári kar tagjai a II. világháborút követően nagyon nehéz élethelyzeteknek, méltatlan támadások sorának voltak kitéve.

Ahhoz, hogy a debreceni teológia akkori vezetőjének a helyzetét pontosabban ismerjük, Tóth Endre professzor személyét egy külön dián is megjelenítem. Az utóbbi években, részben az *Őrállóvá tettelek* címmel⁷ kiadott intézménytörténeti kötetünk, részben pedig Kovács I. Gábor kutatásai alapján pontosabban ismerjük a kar tagjainak családi hátterét, szakmai pályafutásuk részleteit.⁸ Ő nem csak a helyi, hanem az

⁷ BARÁTH Béla Levente – FEKETE Károly (szerk.): *Őrállóvá tettelek. Műhelytanulmányok a debreceni teológiai oktatás és a református lelkészképzés 1850–2000 közötti történetéhez*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2019. Vö.: a 271–284., 454–459., 556–561. közzölt tanulmányokkal.

⁸ Tóth Endre (1899–1970); nyilvános rendes egyetemi tanár: 1947. máj. 19., egyháztörténelem. Egyetemi tisztségei: Debreceni Tudományegyetem, Hittudományi Kar, dékán: 1948/49; prodékán: 1949/50. A Debreceni Református Theológiai Akadémia dékáni feladatai mellett 1955 és 1958 között a Kollégium főigazgatói tisztségét is ellátta. Az ötvenes évek elején több közegyházi tisztséget töltött be, folyamatos volt zsinati tagsága. 1955-től konventi képviselő lett. Az elnökségi tanács tagjaként 1953 és 1958 között részt vett a Tiszavidéki Egyházkerület vezetésében. 1954 és 1959 között tagja volt a Református Egyház, az országos egyház hivatalos lapja szerkesztőbizottságának. Az adatok forrása: Kovács I. Gábor (szerk.): *Hit – Tudomány – Közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) Professzorainak Életrajzi Adattára és életútleírása*, Budapest,

országos egyházkormányzatban is a lelkészképzés képviselőjeként volt jelen. A pataki diákok debreceni teológiai akadémiai ügyeit a leghitelesebben megörökítő kordokumentumok az egyháztörténész dékán munkájának gyümölcsei.⁹

A másik kulcsszereplő Pákozdy László Márton, akinek addigi pályafutását és ötvenes évek eleji pozícióját szintén külön dián mutatom be.¹⁰ Hogy néhány apróságot még érzékeltessek a befogadó intézmény és oktatói, hallgatói helyzetéről, kiemelem, hogy a Pákozdy László Márton által az állami egyetem elhagyásáról készített *Pro Memoria* is egyértelművé teszi, hogy a Debreceni Református Kollégium épülete nagyon rossz állapotban volt, illetve, hogy a tanári kar tagjainak a korábbi egyetemi tanári szolgálati lakásaikból szintén ki kellett költöznie.

A sárospataki teológusok az 1951/52-es tanévet javarészt Debrecenben kezdték meg, szám szerint 59-en. Személyes visszaemlékezésből tudjuk, hogy volt választási lehetőség Debrecenbe vagy Budapestre kerülni. Jóllehet azoknak, akik Budapestre akartak menni, döntésüket indokolni kellett. A legtöbben Debrecenbe választották. A ránk maradt beszámolók zöme arról tanúskodik, hogy a sárospataki teológusok debreceni fogadtatása alapvetően szívélyes volt. A teológák a Dóczy-internátusban, a férfi hallgatók a Kollégium épületeiben kaptak szállást. A fogadtatásról írt első beszámolók alapvetően elismerőek voltak. Tehát nemcsak a szállás, elhelyezés és egyéb praktikus dolgokban voltak segítséggel az újonnan érkezett hallgatók iránt, hanem lelki beilleszkedésüket is igyekeztek elősegíteni. Ezt jelzik a tanévkezdő csendes napok eseményei és a folyamatos kapcsolattartás az anya-egyházkerület és pataki teológia tanári karával.

A magánlevelek és visszaemlékezések kisebb része azonban a kényszerű integráció okozta traumát és a költözés utáni hallgatói konfliktusok emlékét is megörökítette. Az egyik pataki diák, Tóth Gábor 1951. szeptember 25-én, tehát Debrecenbe érkezésük után alig két héttel keltezett beszámolója szerint az ideérkezőkben a Kollégium

ELTE Eötvös Kiadó, 2014, Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944, II. kötet, 129, 133.

⁹ *Pro memoria a tiszáninneni teológiai akadémiai hallgatóknak Debrecenből történt eltávozásra ügyében.* Dátum nélkül, valószínűleg október 23-án, szerző nincs, valószínűleg Tóth Endre. (TtREL1722/1951.P64) Ez nyomtatásban is megjelent in BARÁTH – DIENES – MISÁK: i. m., 33–37.; *Tájékoztató az 1951. október 27-én tartott tanári kari értekezletre,* a „Pro memoria” folytatása, dátum nélkül, valószínűleg október 25-én, szerző nélkül, valószínűleg Tóth Endre (TtREL II. 2. c) 59.). Az üggyel foglalkozó tanári kari ülések jegyzőkönyvei: október 27.; november 10.; december 4. Ez utóbbi nyomtatásban is megjelent: BARÁTH – DIENES – MISÁK: i. m., 37–43.; december 8.

¹⁰ Pákozdy László Márton (1910–1993); nyilvános rendkívüli egyetemi tanár: 1945. december 18.; nyilvános rendes egyetemi tanár: 1949. június 17.; általános és bibliai vallástörténet. Egyetemi tisztségei: Debreceni Tudományegyetem, Hittudományi Kar, dékán: 1949/50. A Kar utolsó dékánja volt. A Debreceni Református Kollégiumba visszaköltözve rá hárult a Tiszántúli Egyházkerület Debreceni Teológiai Akadémiájának megszervezése. Az intézet működésével kapcsolatos szabályzat-tervezetét az Egyházkerületi Tanács 1950. augusztus 19-én vezette be, egyben Pákozdyt az első kari ülésig megbízta a Teológiai Akadémia dékáni teendőinek ellátásával. Pákozdyt az első kari ülésen prodekánná választották, mely tisztséget 1956 decemberéig látott el. Az adatok forrása: KOVÁCS: *Hit – Tudomány – Közélet*, 92, 96.

„hatalmas, rideg épülettömbje” csak fokozta az új képzési hellyel szemben érzett nyilvánvalóan meglévő előítéleteket.

„Hazudnék, ha azzal kezdeném leveletem, hogy mi már debreceni theologusok vagyunk. Mert nemcsak hogy még nem vagyunk azok, de kérdéses az is, hogy egyáltalán – már amenynyire az illendőség megkívánná – debreceni theologusokká tudunk-e lenni. Hogy miért tartom ezt képtelenségnek, arról beszéljen levelem további részében néhány eddigi élményem.

A Református Kollégium – bár ezt biztosan jól tetszik ismerni – egy hatalmas, rideg épülettömb a mi kedves, diákjai számára meleg otthont nyújtó Pataki főiskolához képest. És milyen nehéz ide bejutni! Legalább három hivatalos szervhez kellett bekopogtatnom, és csak miután a klerikális bürokrácia ez őserdején áthatoltam, sikerült végre a harmadik emeleten levő, pont 100 lépcső megmászása árán elérhető, télen megfagyással fenyegető, nem éppen kedves szobámba bejutni. És ráadásul nem lakhatom együtt Tímár Palival. Az élelmezés elég jó, csupán a reggeli körül van egy kis baj. Míg Patakon csak Koncz professzor úréknál feketézünk egy-egy látogatás alkalmával, addig itt minden reggel feketekávéit iszunk, persze nem babkávéból.

Arról, hogy milyenek a professzorok, nem írhatok, mert velük találkozni, és nem is beszélve arról, hogy szót váltani, nem lehet. A diákokról nem tarthatok egyelőre számolót, mert egyszerűen nem merünk velük szóba állni, úgy értesülvén, hogy köztük több besúgó, ilyen meg olyan párti van.”¹¹

A bizalmatlan légkört sokakban fokozták azok a magyarázatok, melyeket az előző évben Debrecenből eltanácsolt, és tanulmányaikat Sárospatakon befejező hallgatótársaiktól hallottak.¹² Egyházi körökben országosan is komoly visszhangot váltott ki az 1950-ben a Bethánia-mozgalomban aktív hallgatók egy csoportjával szemben lefolytatott debreceni fegyelmi eljárás. Ezt a közelmúltban kiadott intézménytörténeti kötetben Fekete Károly így értékelte: „A debreceni teológusok fegyelmi ügye tipikusnak mondható. A pártállamnak kapóra jött az ébredési mozgalom erősödése, mert a népegyház ellenfelét látták bennük. Az pedig szintén jól jött a friss hatalomnak, hogy az egyházi kulcspozíciókba beépített és kívülről irányított emberek, akik a totalitárius államhatalom bizalmát élvezték, a misszió centralizálásával, az egyházi egyesületek felosztatásával elvégezték a radikális evangéliumhirdetők ellehetetlenítését. Ebben a nagyobb összefüggésben helyezkedett el a debreceni teológusok fegyelmi ügye is.”¹³

A debreceni kapcsolópontok tisztázása miatt érdemes kronológiai rendben áttekinteni a Sárospatakra „haza szökö” teológusok történetének eseményeit.

1951. július 25. A konvent elnöksége levelet intézett a Tizsáninenni Egyházkerület elnökségéhez a teológiák összevonásáról.

¹¹ BARÁTH – DIENES – MISÁK: i. m., 16.

¹² Ugyanezt támasztja alá Kotsis Istvánnak a hallgatói önkormányzat belső viszonyait is szubjektív módon ecsetelő visszaemlékezése. BEREZC: i. m., 67–102.

¹³ BARÁTH – FEKETE: i. m., 223.

1951. augusztus 6. A Sárospataki Református Theologiai Akadémia körlevélben tudatta hallgatóival a konventi döntést.

1951. augusztus 31. A Sárospataki Református Kollégium igazgatótanácsának ülésén megfogalmazódott a kerületi szintű ellenállás lehetősége.

1951. szeptember 20. Enyedy Andor levelet küldött a Budapesten és Debrecenben tanuló sárospataki teológusokhoz.

1951. szeptember 24. Enyedy Andor körlevelét a Debreceni Református Theologiai Akadémia tanévkezdő csendesnapijának záró áhítatán Péter János olvasta fel.

1951. október 15. A Tiszáninneni Egyházkerület rendkívüli közgyűlésének határozata nem járult hozzá a sárospataki teológia megszüntetéséhez.

Az exodus előkészítésének napjai. Farkas László kikéri Tóth Endrétől Kotsis Istvánt, Kőrössy Józsefet, valamint Orosz Imrét, ők október 18-án Sárospatakra utaznak. A sárospataki tanári kar és Enyedy Andor püspök is értesül az exodusra vonatkozó tervekről, távolságtartók, de nem zárkóznak el a kezdeményezéstől.

1951. október 22–24. A Debrecenbe átirányított sárospataki teológusok kivonulása Debrecenből, és sárospataki tartózkodásának napjai. Hallgatói küldöttség ment Enyedy Andor püspökhöz, aki a konventi ülésen vett részt Budapesten. A püspöki támogatás elmaradása miatt Tóth Endre dékánnal is találkoztak, aki közbenjárását ígérte Péter Jánosnál. Benke György visszaemlékezéséből úgy tudjuk, hogy az utolsó áhítat során Darányi Lajos Zsolt 121, 7-8. alapján tartott igehirdetésében azzal bocsátotta el őket vissza Debrecenbe: „Bátorság kellett ahhoz, hogy Debrecenből eljöttetek és most bátorság kell ahhoz, hogy visszamenjetelek. De Isten áldása volt ezen az eseményen és az Ő áldása lesz visszameneteleteken is”.¹⁴

1951. október 27. A Debreceni Református Theologiai Akadémia kari értekezlete, Tóth Endre dékán ismerteti az előző napok eseményeiről készített *Pro memoriát* és *Tájékoztatót*.

1951. november 8. Részletes vizsgálati eljárás kezdete, amelynek levezetését Pákozdy prodeán vállalta, ő állította össze a tizennégy kérdésből álló kérdőívet, és kitöltésére ő hívta össze a tiszteletes ifúságot. Egyes részletek tisztázására személyes meghallgatásokon került sor.

1951. november 10-én keltezett dékáni jelentés összefoglalta az eseményeket. Az összegző testületi állásfoglalás szerint „...az egész ügy a mi részünkről nem minősíthető másnak, mint fegyelemsértésnek, igazolatlan eltávozásnak...”¹⁵ Nem látták szükségesnek további, az egyes résztvevők személyi felelősségét tisztázó eljárás megindítását. Konklúziójuk szerint: „súlyosabb fegyelmi büntetés kiszabása káros következményekkel járna”.¹⁶ A fenntartó egyházkerület képviselőjében Péter János püspök ennek ellenére a személyi felelősségre rámutató fegyelmi vizsgálatot rendelt el.

1951. december 4-én a Debreceni Református Theologiai Akadémia tanári kar rendkívüli ülésén túlnyomórészt az exodus-kérdéssel foglalkozott.

¹⁴ Benke György visszaemlékezését közli Kovács: *A sárospataki teológusok exodusa*, 44.

¹⁵ Idézi Uo., 46.

¹⁶ Uo.

1951. december 6-án konventi elnökségi ülés foglalkozott a pápai és sárospataki teológusok exodusával kapcsolatos budapesti és debreceni vizsgálati eredményekkel. Az intézményfenntartó egyházkerületek elnökségét felszólították a fegyelmi következmények érvényesítésére.

1951. december 8-án a debreceni teológia tanári kara újabb rendkívüli ülésre gyűlt össze. Kotsis Istvánt és Kőrössy Józsefet az akadémiáról kizárták, Janka Lajost és Kulcsár Istvánt szintén eltanácsolták. Nagy Tibort és Orosz Imrét, Batka Ferencet, Barcza Józsefet, K. Kovács Jánost, Szabó Albertet és Tóth Gábort félévvesztésre ítélték. Kovács József találó megfogalmazása szerint: „Az októberben még autonóm döntést ígérő professzorok immár nem tehettek semmit. Akárhogyan is volt, tény, hogy nem hozott, nem hozhatott hatáskörén belül döntést a kar, hiába »próbálták húzni az ügyet«, hiába próbált meg mindent Tóth Endre, hiába volt az egyházi közvélemény egyhangú támogatása, az 1951-es Magyarországra nem szabad demokratikus, törvényes ügyintézést, folyamatokat visszaállmodni.”¹⁷

1951. december 14-én a kicsapottaknak, illetve elbocsátottaknak el kellett hagyni az intézményt.

1951. december 31. Fellebbezési szándékuk miatt Péter János késő délelőtt fogadta a négy eltávolított teológus hallgatót. A visszaemlékezéseik szerint ekkor közölte velük, hogy ismeri ügyüket, a teológusok védekeztek. „A püspök keresztyénietlenséggel vádolva újra csak azzal szembesítette őket, hogy a döntés végleges és megmáshíthatatlan. „Még harangozói állást sem vállalhattok” – mondta Péter, ahogy erre Kulcsár István emlékszik. Janka Lajos pedig a harangokról tesz említést: „Mikor indultunk a püspökhöz, megkondult a harang a Nagytemplomban és Tóth Endre, aki kikísért minket azt mondta, ez rossz jel. Amikor Péter Jánostól kijöttünk, dél volt, a harang megint megszólalt.”¹⁸

Melyek az exodus kapcsán Debrecenben keletkezett források? Az exodusban érintett diákok korabeli levelei, vizsgálati beszámolóí, Tóth Endre dékán *Pro Memoria*ja, amelyhez egy *Tájékoztató* is kapcsolódik, illetve a tanári kari ülések jegyzőkönyvi feljegyzéseit lehet hiteles korabeli forrásként áttekinteni. A dián van egy üres négyzet is, amely jelzi azt, hogy nyilván keletkeztek további, eddig fel nem tárt források. Személyes visszaemlékezésekből úgy tudjuk, hogy 1956-ban a Tiszavidéki Egyházkerület Püspöki Hivatalban történtek iratmegsemmisítések. A korabeli diákok kapcsolattartó leveleit, korabeli beszámolóit érdemes lenne még részletesebben feltárni, ahogy az állami és egyházi hatóságok kommunikációját is az ügy kapcsán. Tekintettel kell lennünk arra, hogy az idő rövidege miatt magáig az exodusig sem a debreceni tanárok, sem a diáktársak nem ismerhették meg a Patakról érkezett új hallgatókat. Igazából maga az exodus utáni eljárás volt az, ahol megtörtént az új helyzettel való szembesülés, és megindulhatott a hosszabb távú helyzetkezelés.

Milyen volt a debreceni visszhang az eddig előrtártakon kívül? Leginkább a kikényszerített december 4-ei fegyelmi eljárást lefolytató rendkívüli tanári kari ülés

¹⁷ Az idézet forrása Uo., 52.

¹⁸ Az idézet forrása Uo., 55.

jegyzőkönyvének a tartalmára, illetve hangvételére hívhatom fel a figyelmet. Talán a számunkra leginkább érdekes az, ahogy a debreceni tanári kar a vizsgálat után értékelt a helyzetet. „Megállapítja a tanári kar azt is, hogy csak az akció megindulása után, tehát október 18-tól kezdve beszélgettek az ifjak arról, hogy miről is van szó. Egész addig, ha nehéz szívvel is, tudomásul vették, hogy Debrecenben kell tanulni. Ennek így kell lenni. Mikor a határozatról értesültek, akkor gondoltak rá, hogy nem lezárt ügy a sárospataki teológia bezárása, sőt lehetőség van az újból való megnyitásra. A pápaiak példája is lelkesítette őket, nem akartak lemaradni mögöttük, a professzorok bizonytalankodását tartózkodásnak értelmezték, és nem gondolták, hogy tervük ellenükre van, ugyanígy vélekedtek Enyedy Andor püspök úr magatartásáról is. Ameddig úgy látták, hogy az egyház vezetői egyöntetűen szükségesnek tartják a két főiskola megszüntetését, ebben meg tudtak nyugodni, amikor azonban a tiszáninneri egyházkerület határozata tudomásukra jutott, ebből arra következtettek, hogy az egyház vezetőinek magatartása nem egységes, közöttük a főiskolák megszüntetését illetően véleménykülönbség van, úgy érezték, hogy ebben a vitában saját egyházkerületük vezetőjét kötelesek támogatni. Azt remélték, hogy Sárospatakra átvonulásukkal előmozdíthatják azt a célkitűzést, hogy a sárospataki teológia újból megkezdje a működését.”¹⁹

Ez a fegyelmi határozat nem szigorú hangvételű, tényszerű értelmező szöveggént is tekinthetünk rá. Az is teljesen egyértelmű, hogy mind a debreceni tanári kar, mind – bár erről meglepően keveset írtak korábban – a debreceni teológus ifjúság empátiával fogadta a Patakról érkezőket. Érdekes itt megemlítenem, hogy Tóth Endre hagyatékából előkerült néhány olyan fotó, melyek a következő években készültek. Például egy 1954-es évfolyamfotó, ahol a Patakról átjött diákok vidám közösségben láthatók együtt régi debreceni társaikkal. Egy 50-es évekbeli lelkészképzésítő vizsga fotója, ahol Újszász Kálmán is jól felismerhető. Tehát a záróvizsgákba a volt pataki tanár/ok is bevonásra került/ek. Ugyancsak érdemes kivetítenem az 1954-ben végzett tablóját. Ha ezt összehasonlítjuk az 1951-es tablóval, akkor látványossá válik, hogy a pataki diákok jelenlétének köszönhetően mennyivel népesebb hallgatói kör végezhetett Debrecenben. Ami fontos, és amiért az előadásom zárásaként ezt a képet kiválasztottam, a tabló felirata: „*Féljétek az Istent, és néki adjatok dicsőséget*”. A Debreceni Református Kollégiumban végzett diáktablón a pataki kollégium Jelenések könyvéből származó jelmondatát olvassuk.

Az értékeléshez még egy tétova gondolat. Az utóbbi években jelent meg *Menedék* címmel a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának korabeli diákbeszámolót összegyűjtő kötet.²⁰ A Debreceni Református Kollégium korabeli, meglehetősen rossz külső körülményeivel együtt is sokak számára menedékké vált. A pataki diákok számára menedékké tudott válni? Én azt gondolom, hogy mindenféle nehézség elle-

¹⁹ BARÁTH – DIENES – MISÁK: i. m., 41.

²⁰ Csiha András et al. (szerk.): *Menedék. A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában 1950-1957 között érettségizett diákok visszaemlékezései*, Debrecen, Debreceni Református Kollégium Baráti Köre, 2011.

nére sokak számára igen.²¹ Azt, hogy a korabeli oktatók, Tóth és Pákozdy professzor urak igyekeztek kezdettől fogva elősegíteni ezt a „lelki integrációt”. Tóth Endre dékán például közvetlenül a Patakról történt visszatérés után tartott előadása során arra kérte a diákságot, hogy „az atyafiak fogadják engedelmesen, ami történt s tekintsék kegyelemnek, hogy lelkési pályára készülhetnek, s ne tekintsék, hogy az erre való készülésre hol van kijelölve a hely!”²² Ezek olyan momentumok, melyeket szintén fontos itt felidézniük.

Zárásként röviden érdemes személyes példámon keresztül egy kései utótörténetről is szólnom. Sárospatakra jártam középiskolába, 1989-ben érettségiztem, a teológiát Debrecenben végeztem, Lenkeyné Semsey Klára volt az évfolyamfelelősöm. Barcza József sokáig szakmai mentorom lehetett. Sárospatakon voltam segédlelkész, akkor Mészáros István volt az egyházkerület püspöke. Debreceni teológiai tanulmányaim idején a debreceni múzeum igazgatója Takács Béla volt, amikor egy fél évig Sárospatakon cserediák lehettem, Száz Béla angol nyelvi lektorként működött. Amikor Sárospatakon segédlelkész voltam, akkor feleségemmel együtt hosszasabban helyettesítettük Iszlay Jenőt, aki karcsai-karosi lelkész volt. Csupa olyan személyek, akik részt vettek a pataki diákok exodusában, és én részben debreceni teológusként, részben pataki segédlelkészként találkozhattam velük, és pályára készülésemben nagyon sokat jelentett számomra az ő személyük, támogatásuk.

²¹ Vö. A naplók szövegében említett teológushallgatók életrajzi adatokkal kiegészített mutatóját, in BEREZC: i. m., 263–306.

²² Tájékoztató 1951. október 27., idézi KOVÁCS: *A sárospataki teológusok exodusa*, 44–45.

Sárospatak. Kollégium. „Exodus.” Hazatérő teológus diákok a Tisza-parton. 1951. okt. 22. Várady J. felv.
© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1120/

Benke György

DOKUMENTUMAIM ÉS EMLÉKEIM AZ EXODUSRÓL*

Sok emlékem maradt a pataki és debreceni diákéveimről, és ezek az idő múlásával nem halványodnak, hanem inkább színesednek. Ezek között az Exodus, amire most 71 év távlatából emlékezünk, egyaránt kötődik Debrecenhez és Sárospatakhoz. Annak idején naplómban is megörökítettem ezt az eseményt. Bár sikertelen volt az a próbálkozásunk, amit az Exodus elnevezés takar, de nem szégyenkeztünk sikertelenségünk miatt, hanem pataki kollégiumunk iránti szeretetünk és felelősségünk készítetett minket annak megtételére, emlékezve Bethlen Gábor mondására: „Nem mindent lehet megtenni, amit kell, de mindent meg kell tenni, amit lehet”.

1951 nyarán meglepett, megdöbbenett és levert az a hír, hogy megszüntetik a pataki teológia működését. Éppen úgy meglepetés volt ez az intézkedés a Tiszáninneni Egyházkerületünknek, a pataki teológia fenntartójának, mint a teológia tanári karának. 1951. augusztus 7-i keltezéssel kaptuk, kaptam én is, mint az első évet elvégzett diák, az erről szóló hivatalos közleményt Sárospatakról, Nagy Barnától, a teológiai akadémia igazgatójától. Ennek a levélnek első és utolsó bekezdését idézem:

Kedves Theológus Testvérem!

Egyházi főhatóságaink rendelkezése alapján a magyarországi református egyház négy egyházkerületének teológiai akadémiáin folyt lelkészképzés munkáját a református egyház egyeteméhez tartozó két teológiai akadémiára koncentrálni fogja folytatni Budapesten és Debrecenben. Ez intézkedés következtében a sárospataki és pápai teológia a folyó év szeptemberében már nem nyílik meg. A sárospataki teológiai akadémia jelenlegi hallgatói tanulmányaikat a debreceni teológián, a pápai teológia hallgatói pedig a budapesti teológiai akadémián folytathatják. [...]

* Elhangzott az *Exodus '51* ünnepség és konferencia keretében a Sárospataki Református Teológiai Akadémián 2022. április 8-án.

A sárospataki teológiai akadémia tanári kara keresztyén testvéri szeretettel gondol távozó hallgatóira, és a pataki kollégium két bibliai jelige (Jel 14,7 és Zsolt 126,4) mellett Ján 13,7-tel (Jézus mondta Simon Péternek: „Amit én cselekszem, te azt most nem érted, de ezután majd megérted”) és Róm 8,28 és következő verseivel („Tudjuk pedig, hogy azoknak, akik Istent szeretik, minden javukra van, mint akik az ő végzése szerint hivatalosak. Mert akiket eleve ismert, eleve el is rendelete, hogy azok az ő Fia ábrázatához hasonlatosak legyenek, hogy ő legyen elsősülött sok atyafi között. Akiket pedig eleve elrendelt, azokat el is hívta, és akiket elhívott, azokat meg is igazította; akiket pedig megigazított, azokat meg is dicsőítette.”) int búcsút, és a kegyelmes Isten áldását kéri további munkájukra.

Atyafiságos köszöntéssel, Nagy Barna, theol. akadémiai igazgató

Patakról kb. ötvenen mentünk Debrecenbe továbbtanulni, Budapestre pedig kb. tízen (pestiek vagy Pest környékiek). Kissé késve, szeptember 24-én kezdődött az iskolai év, mivel elő kellett készíteni az internátusi helyet a patakiakkal hirtelen megnövekedett diákságnak. Az évkezdő csendesnapon Pákozdy László Márton professzorunk szolt arról, hogy nyáron meglátogatta a pataki kollégiumot, és látta a megújuló teológiai internátust, a modern diákszobákat és mellékhelyiségeket (idézem őt: „a WC is olyan volt, mint egy orvosi rendelő”). A debreceni internátus hagyományos volt, mint a pataki is pár évvel azelőtt. És azzal kapcsolatban, hogy Patakon megszűnt a teológiai oktatás, idézte Jézus szavait: „Ha a zöldellő fán ezt művelik, mi esik a száraz fán?” (Lk 23,31). (Egy másik idézetet is hadd mondjak itt, ami szintén kapcsolatos a patakiak odakerülésével. Az ott is szokásos évi elekcíós versbe Kádár Ferenc versíró bevette ezt is: Mi debreceniek megerősödünk a héber nyelvtanban is, mert „kaptunk egy patach furtivumot”).

Az évkezdő csendesnapon Péter János püspök felolvasta Enyedy Andor tiszánin-neni püspöktársa levelét, melyet rajta keresztül küldött nekünk. E hosszú levélből két rövidebb részletet idézek most, az elejéből és végéből:

Kedves Ifjú Testvéreim!

Évszázadok alatt Isten dicsőségét hirdető, az Ő plántáló és öntöző munkáját végző sárospataki főiskolánk szünetelő állapotba kerülve, Tinektek más főiskolán kell folytatnotok tanulmányaitokat, a lekipásztorságra való előkészületeket.

Minket, a tiszánin-neni egyházkerület népét és vezetőségét szeretetünk, ragaszkodásunk, áldozatkészségünk drága szálai fűznek sárospataki főiskolánkhöz. Ez a szeretet természetesen nemcsak az intézményt öleli át, hanem Titeket is, kik e drága keretnek kitöltői, ez áldott kaptárnak méhecskéi voltatok. S amikor a szeretet szívünkben fájdalomra változott, ez a fájdalom is felétek száll: körünkéből és közelünkéből eltávozott ifjú testvéreinkhez. [...]

Mit kérhetnénk Tőletek, minthogy az új falak között se felejtsetek a régi szent falakat, s hordozzatok hálaadó és könyörgő imádságokban, hogy a visszametszett szőlőtőkéből, a sárospataki iskolából, a megszűkült keretek között is áradjanak bőséges áldások a megújuló magyar életbe.

S ha él, ha felújul szívetekben az elhagyott fészek után emlékező, vágyó szeretet, azt kérjük, hogy írjatok. Mi nem szűnünk meg Titeket a magunkénak tartani, sorsotok után érdeklődni, tiértetek imádkozni, hozzátok tartozni. Ha pedig lehet, amikor lehet, jöjjetek! Szupplikáció, legáció, vakáció alkalmi haza, visszavárnak, s mi mindig visszavárunk, hogy a régi szeretet dédelgetésével pihentessünk, s az otthonról kapott új erővel, ihletéssel, ösztönzéssel, az egybetartozás megerősödött érzésével, meg aztán egy kis zsebbe való pénzzel is bocsássunk vissza.

A Tiszáninenni Egyházkerület, volt édesanyátok nevében küldi köszöntését idősebb testvéretek, szolgatársatok,

Miskolc, 1951. szeptember 20.

Dr. Enyedy Andor sk. püspök

Debrecenieknek és patakiaknak kölcsönösen élményt és izgalmat jelentett az együtt tanulásunk. Szívesen fogadtak és befogadtak minket tanárok és diákok, jól éreztük magunkat Debrecenben. De az a lelkeség és kapcsolat, ami volt Patakon a tanárok és diákok között, bizony hiányzott. Mikes Kelemen után így fogalmazhatom meg érzésünket, hogy úgy szerettük Debrecent, hogy el nem felejtettük Patakot.

Egyik nap megérkezett hozzánk Budapestről volt pataki diáktársunk azzal a hírrel, hogy a pápaiak visszamentek Budapestről Pápara, és kérik, hogy Pápan folytathassák továbbra is tanulmányaikat. Közben olyan hír is érkezett hozzánk Miskolcra, hogy az egyházkerületi közgyűlés nem határozott még a pataki teológia bezárása ügyében. A teológia bezárását anyagi nehézséggel is indokolták a Konventen, ezért egymás után nyilatkoztak a gyülekezetek, hogy készek anyagiilag támogatni a pataki teológián a továbbtanítást. Mindez arra indított, hogy mi is elhatároztuk, hogy visszamegyünk Patakra, és kérjük a teológiánk újra megnyitását.

Titokban, patakiasan szólva: *sub rosa* szervezkedtünk, megtárgyaltuk, megimádkoztuk, hogy mit tegyünk. Három társunk a maradás mellett érvelt, engedetlenségnek tartva a visszamenetelt, a többiek a menetel mellett döntöttünk. Megszerveztük a visszautazásunkat úgy, hogy senki sem vette észre távozásunkat. Kora reggel szállingóztunk ki a kollégiumból, nem csoportosan, hanem egyenként indultunk, és nem csupán a nagyállomáson, hanem a kisállomáson és a csapókeri megállónál szálltunk fel a vonatra. A debreceniek csodálkoztak azon, hogy lehetett az, hogy ötven diák észrevétlenül tűnt el a kollégiumból. Mikor kiderült, hogy mi történt, voltak, akik nekünk drukkoltak, és azt mondták, ha sikerül a pataki teológia újranyitása, ők is oda jönnek tanulni.

Újra otthon, Patakon vártuk, hogy megvalósulhat-e reménységünk. Küldöttség ment Miskolcra és Budapestre kérelmünkkel. Közben az Amerika hangja rádió is bement az eseményt mint tömeges politikai tiltakozást. Arra is figyelmeztettek a patakiak, hogy néhány ismeretlen ember sétál az utcán, bizonyosan a titkosrendőrség tagjai. Budapestre, a Konventre ment küldöttségünk telefonon üzent, hogy vissza kell menni Debrecenbe. A búcsúáhitaton Darányi Lajos a Zsolt 121,8 alapján szólt hozzánk. Nem az volt a nagy dolog, hogy eljöttünk Debrecenből, hanem az, hogy

visszamegyünk oda – mondta. Ezért fogadjuk a biztatást: „*Megáldja az Úr a ti ki- és bemeneteleket.*”

Éjjel érkezünk Debrecenbe, és másnap reggel megjelentünk az órákon. Professzoraink úgy viselkedtek, mintha semmi sem történt volna. Tóth Endre dékánunk így kezdte óráján az egyháztörténeti előadását.: „Tudjátok, hogy amikor Kálvint visszahívták Genfbe, minden szó nélkül ott folytatta az egyik bibliai könyv magyarázását, ahol abbahagyta. Folytassuk mi is munkánkat.” Pákozdy László professzorunk ezt mondta nekünk, patakiaknak: „Ne beszéljünk többet Patakra visszamenetelükről! Mintha meg sem történt volna.”

A következő hét elején mégis összehívtak bennünket, patakiakat, és folytatása következett az Exodusnak (már akkor így kezdtük, kezdték ezt emlegetni). Kihallgatásunk kezdődött, amit Pákozdy professzorunk vezetett úgy, hogy kérdőívet osztott ki mindnyájunknak, amit ki kellett töltenünk. A következő 14 kérdésre kellett írásban felelni:

1. Mikor hallott először a pataki tervről, kitől és mit?
2. Kitől vette át az útiköltséget oda és vissza?
3. Milyen közös megbeszéléseken, bibliaórán vett részt ebben a dologban?
4. Mi volt annak a fogadalomnak a szövege, amelynek következtében hallgattak, nem nyilatkoztak; hol tették, kinek a kezébe?
5. Milyen lelkiismereti okok alapján engedett vagy nem engedett a hívásnak?
6. Ki hívta?
7. Beszélt a dologról Sárospatakon valamelyik professzorral, mikor és mit?
8. Mi volt a célja a közös kivonulásnak?
9. Mi eredményét vagy hasznát látja?
10. Milyen összefüggésben állott ez a szupplikációs készüléssel?
11. Miért jött vissza?
12. Milyen szerepe volt a dologban a sárospataki vezetőségnek és a professzoroknak?
13. Kik ebben a dologban a felelős személyek, az indítók, a szervezők?
14. Mit csináltak Sárospatakon ez idő alatt?

(Mikor a 4. kérdés felolvasásra kerül, a társaság hangosan felnevetett, professzorunk nem kis bosszúságára.)

Az ítéletet a Tiszántúli Egyházkerület bírósága hozta meg. Ennek eredménye: négy társunkat, a legjobbainkat, eltávolították a teológiáról (*concilium abeundi*), hét társunkat félévvesztésre ítélték, akik részt vettünk az Exodusban, megdorgáltak, akik nem jöttek velünk, intést kaptak.

Befejezésül még elmondom azt a kölcsönösen kedves levélváltást, ami lezárta emlékeimben az Exodust. Az ötödik évünk elvégzése és a kápláni vizsga után csoportképet csináltattunk magunkról, Patakon kezdett és Debrecenben végzett évfolyamunkról. Tizenegyen voltunk ilyenek, és a fényképet levél kíséretében elküldtük volt pataki tanárainknak.

Két válaszevléből idézek. Nagy Barna volt professzorunk írta:

„Igen nagy örömet szereztek nekem kedves megemlékezéseetekkel. Köszönöm a fényképet és a leveledet. Legmelegebb emlékeim közé teszem, mind a kettőt.

Bizony arról sem ti, sem mi nem tehetünk, ha sem nem tudunk, sem nem akarunk felejteni. Ahol a kövek sem felejtenek, hanem kiáltanak, ott az emberi szív sem lehet keményebb és némább a kőnél. Veletek együtt Istennek adunk hálát, ha az alatt az egy év alatt én is közvetíthettem valamit számotokra az Ő üzenetéből, akaratából. És Ő gondoskodott róla, hogy amit ott, Patakon tanultatok, meg amit azóta Debrecenben kaptatok Tőle, legyen az Ő Igéje igazsága és semmi más. [...] *Militia Christi* – ez a mi dolgunk. Ennek hűségesebb teljesítéséhez adjon az Úr kegyelmet mindnyájunknak.”

Darányi Lajos lelkipásztorunk és tanárunk leveléből is idézek:

„Úgy Neked, mint a Debrecenben levő »Vén Pataki Diákoknak« nagyon szépen köszönöm a visszaemlékezést és a küldött képet. Amint az emlékezés által a távolság négy éves porát letörölgetem Rólatok, olyan jó megszámolni ezt a 11-et. Egy labdarúgó csapat, mondhatná valaki. De én így mondom: a 12 Júdás nélkül. Az Uruk is itt van, de láthatatlan.

És az a láthatatlan Úr a pataki sebet is gyógyíttatja. Azzal gyógyíttatja, hogy nagyobb ügy képviselőjében küld mindig. De a reménység is megmarad, hogy a nagyobb ügy szolgálatában is van és lesz helye Pataknak.

Kívánom, hogy Isten adjon Nektek tisztább igelátást, mint nekünk volt és van. És szívetek az Úr iránt való szerelemtől magasabb hőfokra izzék, mint a miénk képes volt.

És kívánom, hogy kevesebb ellenszemet kapjatok és többet a Lélek – irányát maga megszabó – fuvallatától.

És azt is kívánom, hogy tudásunk, tapasztalatunk és igelátásunk legyen számotokra emelvény, hogy messzebb lássatok, és feljebb érjeteek.”

Istennek adok hálát azért, hogy ezen az emlékezésen itt lehetek, és azért is, hogy az újra megnyílt pataki teológián taníthattam. És én is azt kívánom a pataki teológia mostani tanárainak és diákjainak, amit az előbb idézett levélben Darányi Lajos kívánt nekünk. Hogy mindnyájan „neki adjunk dicsőséget” (Jel 12,7).

Sáropatak. Kollégium. „Exodus.” Hazatérő theológus diákok a Tisza-parton.
Bögödi, Tóth, Körössy, Varga, Szabó Gabi, Semsey Klári, Barcza, Soós, Juhász Zsófia, Sárosi Irén.
1951. okt. 22. Várady J. felv.

© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1121/

Lenkeyné
Semsey Klára

EGY TANÚ EMLÉKE*

Csak néhány szót tudok mondani, mert annyira lényegre érintő, tartalmas előadást hallottunk, és hiteleseket. Az előttem szólók tárgyszerűen, hitelesen ismertették a történeteket. Úgy történt minden, és dicséret illeti a film készítőit is, ahogyan azt hallottuk és láttuk.

A hírt nagy örömmel vettük, hogy valakinek a fejéből kipattant az elhatározás – hogy kiéből, azt nem tudom megmondani –, hogy mi visszajövünk Patakra. Nagyon örültünk neki, és egyből azt mondtuk, hogy ezt meg kell csinálni. Csoportokra voltunk osztva, és nekünk Barcza József volt a vezetőnk. Lányok akkor a fiúinternátusba nem léphettek be, úgyhogy rajta keresztül kaptuk az értesítéseket a döntésekről, és aztán 21-én jöttek ezzel a hírrel, hogy holnap reggel megyünk vissza Sárospatakra. Csoportokra voltunk beosztva, és mindegyik csoport más templomba ment el 21-én vasárnap, mi a Mester utcába mentünk, ahol Berényi József nagytiszteletű úr volt akkor a lelképásztor. Örömmel vettük ott a hírt, hogy másnap reggel 7-kor jöjjünk ki a Dóczy internátusából, ahol egy nagy szobában laktunk együtt, és hogy készítsünk össze és hozzunk magunkkal mindent, nehogy vissza kelljen menni, nehogy a debreceniek megtudják rólunk, hogy mire készülünk. Ez önmagában is nagy eredmény volt, hogy mi ezt úgy meg tudtuk csinálni, hogy senki nem vette észre, hogy mi a tervünk.

Czeglédy professzor úrral volt az első óránk, és ő úgy olvasott névsort, hogy mindig azokat olvasta, akik nem voltak ott. Egy idő után megállapította, hogy a patakiak hiányoznak. Hát hol vannak a patakiak? Bement a dékáni irodába jelenteni, hogy a patakiak testületileg hiányoznak az órájáról, s kérdezte, hogy mit tud róluk a dékáni hivatal. A hivatal nem tudott semmit. Azzal a néhány, Debrecenben maradt egykori pataki diáktársunkkal fogadalmat tétettünk, hogy tíz óráig nem tudnak, nem szólnak semmit rólunk, és ezt meg is tartották.

* Élőszóbeli hozzászólás szerkesztett szövege.

Abban is megállapodtunk, hogy a nyíregyházi nagyállomáson nem marad senki. Mivel Békefi volt Nyíregyházán az esperes, féltünk, nehogy áttelefonáljon neki a hivatalból valaki, nehogy visszafordítsanak bennünket. Mi, lányok, Barcza József vezetésével 12 órára mentünk vissza az állomásra, mert mi ott szálltunk kisvonatra. A kisvonat több helyen megállt, meg volt határozva, hogy ki melyik részen száll fel. Végül aztán összetalálkoztunk nagy örömmel, és már akkor biztonságban éreztük magunkat.

Itt nagy örömmel fogadtak bennünket. Ebbe a terembe gyülekeztünk össze. Volt igeolvasás, imádság, és aláírtuk azt a levelet, amelyet aztán a küldöttségünk vitt a Zsinatra. Hiszen azért is erre az időpontra terveztük a visszavonulásunkat, mert tudtuk, hogy akkor fog ülésezni a Zsinat, és három társunk – Kotsis, Kőrössy és Kulcsár – először Enyedy püspök úrhoz, utána pedig a Zsinatra érkezett meg a kérésünkkel.

Persze a debreceni teológia se nézte tétlenül a mi tevékenységünket. Utánunk küldtek kettőt az ott maradtak közül, köztük Nagy Tibort, azzal az üzenettel, hogy menjünk vissza azonnal. Mi azonban nem mentünk vissza, megvártuk, amíg a küldöttségünk visszajön, vártuk, hogy milyen eredménnyel járnak. Persze, siker nem kísérté a küldöttség munkáját. Utánunk jött aztán Pákozdy prodékán úr, és a harmadik napon szomorúan, vonatra ülve visszamentünk Debrecenbe, és ahogy hallottuk az előadásokból, ott folytattuk a munkákat.

Debrecenben mi azt tudatosítottuk, hogy az akciónk nem Debrecen ellen szól, hanem Patakért. Mi Sárospatakat nagyon szerettük, itt mindig jó volt. Sokszor kérdezték, kérték Debrecenben, hogy mondjuk már meg, mi az a pataki szellem. És mi azt feleltük, hogy: itt Isten szeretete konkretizálódik az emberi szeretetben, közvetlenségben, segítőkészségben. Tanárok és diákok egymás közti viszonyára ez azonos módon érvényes. Mi meghívást nyertünk minden tanárunk családjába, Újszászy professzor úrtól kezdve Nagy Barnáig, Szabó Zoltántól Koncz professzor úrékig, mindenkinél szívélyesen, nagy szeretettel fogadtak bennünket, elbeszélgettünk, és egy kis uzsonna is előkerült. Mi, lányok, általában előbb mentünk, mint a fiúk, hogy segítkezzünk az előkészületben. Egy alkalommal Koncz professzor úréknál egyszer csak berohant Éva, a hároméves kislányuk, s kiáltotta: „Édesanyám, rettenetes! Jönnek a teológusok, és én még nem vagyok megfésülve!” De ez a közvetlenség, családiasság nemcsak Koncz professzor úrnál volt jellemző, hanem Újszászyéknál, Nagy Barnáék-nál, és mindenütt nagyon barátságosak, kedvesek voltak hozzánk. Úgyhogy *ez* a pataki szellem, a közvetlen szeretet továbbadása, amit mi felülről kapunk napról napra.

Többet most nem mondok, de ha valakinek kérdése van, arra szívesen válaszolok.

Tímár Pál

EGY TANÚ LEVELE*

Kedves ünneplő és emlékező Testvéreim!
Mint az *Exodus 51* egykori résztvevője, köszönettel vettem a rendezvényre a meghívást. Sajnos életkorom, 92 éves vagyok, és legyengült egészségi állapotom nem teszi lehetővé a személyes részvételemet, pedig szívesen ott lennék. Így csak gondolatban és lélekben leszek jelen.

Hálás vagyok Istennek, hogy pataki diák lehettem, ha csak két évig is. A teológia első két évét végeztem ott. Kerülőúton kerültem oda, és azonnal szívesen befogadtak, és én nagyon megszerettem az ottani szeretetteljes légkört és szellemiséget. (A kerülőút azt jelenti, hogy édesapám közgazdasági egyetemre ment, egy hónapot volt ott, és akkor feljelentették. Behívatta a dékán, és mondta neki, hogy hallotta, hogy templomba jár, és hogy Biblia van a szobájában. Döntse el, milyen közgazdász lesz! És édesapám egy hónap után azt mondta, hogy hát akkor megyek. Hívtak engem teológiára, és inkább oda megyek.)¹ Szinte családias együttlétben voltunk együtt a professzorokkal, akiktől sokat tanultunk, és diáktársainkkal. Talán ezzel is magyarázható, hogy amikor lehetőségünk nyílt a visszamenetelre Debrecenből, és Patakon folytatni a tanulmányainkat, én is örömmel mentem, noha debreceni vagyok, és az ottani református kollégiumban érettségiztem, és a családom is debreceni.

Sajnos az egyre erősödő diktatórikus rendszer miatt az exodusunk nem járhatott eredménnyel. De Isten visszaadta egyházunknak az elkobzott sárospataki kollégiumot a rendszer-váltáskor. Hála neki!

* Személyesen nem tudott jelen lenni. Az ünneplő gyülekezetnek írt levelét lánya, Tímár Gabriella olvasta fel.

¹ Tímár Gabriella kiegyesíztése.

Kérem Istent, áldja meg az emlékező együttlétet, és áldja meg a sárospataki teológia szolgálatát, további munkáját.

Féljétek az Istent, és néki adjatok dicsőséget!

Pilisszentlászló, 2022. április 4.

Tisztelettel és szeretettel, Tímár Pál nyugalmazott lelkipásztor

Örömmel tettem eleget a megkeresésnek, hogy olvassam fel a levelet, de azért hadd mondjam azt is, hogy most nem csak édesapámat képviselem, hanem képviselem a következő nemzedéket is, Püspök úr már szólt erről az igehirdetésben, akik utánuk jöttek. És az utánuk jövő nemzedékben is valahol jelen volt az az örökség, az a szellemi, lelki örökség, amit tőlük kaptunk. Örömmel néztem azt a kis falvédőt, ami elkerült ide a múzeumba, örülök, hogy megőrizték itt, hát az az én gyerekkori ágyam felett volt, és mindig néztük és kérdeztük. De hosszú ideig nem kaptunk választ, mert nagy volt a félelem. Mi olyan örökséget kaptunk, a következő nemzedék – sajnos az utánunk következők már nagyon keveset értenek ebből, ezzel találkozom rendszeresen a családban, az ifjúság körében –, mi még hordozhatjuk azt a lelki, szellemi örökséget, azt az erőt, amit ők hagytak ránk, és mi ebben élhetünk. Köszönöm szépen.²

² Tímár Gabriella kiegészítése.

Enghy Sándor

ZÁRSZÓ

Kedves Testvérek!

Tudom, hogy a legértelmesebb zárszó az lenne, hogy: fáradjunk a Mudrányba, és ebédeljünk!

Előtte néhány mondat, és valóban csak néhány mondat.

Exodus. Kibújik belőlem picit a szakmaiság. A *Septuagintának* megbocsátjuk, hogy a Biblia második könyvét exodusként értelmezi. De a valódi neve ennek a bizonyos második könyvnek az, hogy: **ואלה שמות**

Számomra azért fontos, mert a történelem nevekben él. Az Úr nevekben gondolkodik. Valószínű, hogy aki a Biblia második könyvét írta, nem véletlenül kezdte így, és a kánon szerkesztői sem véletlenül adták ezt a nevet: **ואלה שמות**

Mert a történelem, ami megindul a világ megalkotásával, elvettetésével, annak az Istennek a vezetése alatt, aki a történelem ura, rögtön a második könyve a Bibliának azokról a nevekről beszél, akiken keresztül elképzeli azt, hogy mehetne ez a történelem egészen jól is. Lehetetlen, hogy az a második könyve a Bibliának, amely rögtön a fáraó nevének az elhallgatásával kezd a történetet, véletlenül hagyná ki a fáraó nevét. És Puának és Sifrának, a két bábának a nevét pedig megjegyzi. Igen, Mózes öt könyve öt fáraótörténetet tartalmaz, de egyiknek sem mondja a nevét.

És az sem véletlen, hogy a rabbinikus irodalom, amikor azt mondja, hogy **השם**, akkor az Úrról beszél. Arról a névről, akinek a neve megmarad, és fémjelezni fogja majd azoknak a neveknek az életét, akiken keresztül bonyolítja ezt a történelmet.

Én azért vagyok hálás ezen a helyen, hogy voltak az 1951-es idők körül olyan nevek, akikben az Isten országa történhetett és nyilvánvalóvá válhatott. És az én nagy álmom az Úrral együtt az, hogy mi úgy fogunk élni utódaikként ezeknek a neveknek, hogy amikor majd *sírijaink domborulnak, unokáink leborul-*

nak, akkor áldó imádság mellett mondják el szent neveinket. És amikor megismernek bennünket ezeknek a nagy neveknek az utódaiként, akkor elmondhassák azt, hogy Annak neve legyen áldott.

Ezekkel a gondolatokkal köszönöm meg a szervezőknek, hogy ezt a mai ünnepséget létrehozták, köszönöm az előadóknak, hogy itt lehettek közöttünk, és gazdagították ennek a mostani ünnepségünknek a színvonalát, és újra csak azt kívánom, hogy az itt elhangzott nagy neveknek a méltó utódaiként mehesse rajtunk tovább annak a történelemnek minden egyes mozzanata, amely nevek ma is arra hivatottak, hogy igenis az Úrnak neve dicsértessék.

TANULMÁNYOK

TAKÁCS GÉZA

Sárospatak. Kollégium. „Exodus.” Hazatérő theológus diákok a Tisza-parton. 1951. okt. 22. Várady J. felv.
© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1119/

I. EGY SZELÍD LÁZADÁS A KEMÉNY DIKTATÚRÁBAN

Valószínűtlen eset: engedetlen, összeesküvő, szervezkedő teológusok 1951. október végén Magyarországon.

A sárospataki teológusokat '51 nyarán értesítették arról, hogy az új tanévet Debrecenben kezdhetik, a pápaiakat meg arról, hogy Budapestben. A református konvent magyarázata szerint észszerű és időszerű a szellemi erők összpontosítása, volt erről már szó korábban is, minek a fényűzés, a négy akadémia a négy egyházkerületben, a *kettő több mint a négy*. (Utókorként sem vagyunk okosabbak, mi mást mondhattunk volna a helyükben. Ha beláttuk, hogy nem tehetünk ellene, ha meg kell történnie, mert rohamozzák az intézményeket a sztálinista szellemi hadosztályok, s ha a szellemi hadosztályok mögött dübörög az erőszak gépezete. Ettől persze nem lesz kevésbé fülsértő a magyarázat.)

A kisvárosi diákok többsége átiratkozott a nagyvárosokba, és elkezdte a tanévet az új helyen. Még – gondolhatnánk – lelkesíthette is volna őket, hogy egy kisvárosból nagyvárosba, a kálvinista Rómába, vagy egy csendes kisvárosból a jövőtől fortyogó fővárosba kerültek, de valahogy, valamiért ők másként gondolták, másként élték meg, másként éreztek, s egyszerre csak, összebeszélve, titokban visszatértek Pápra és Sárospatakra, hogy ott folytassák, ahol az előző tanévet befejezték. Egy kis *exodus* volt ez, diák, pontosabban teológus-diák módra. Amit rövidesen feladás, visszavonulás követett. Megintések, dorgálások, félévvesztések, kicsapások. De – tegyük hozzá a kor szokásos ügykezelésének ismeretében – *csak* dorgálások, félévvesztések és kicsapások. Noha a lelki történet, talán épp azért, mert nem tompította, fojtotta el brutalitás, nagy megrendülést váltott ki. Töb-
beknek életre szóló élményt és fájdalmat.

Takács Géza

**„SZÉP ARCUK
MINDIG ELŐTTEM
VAN. VIGYÁZZANAK
MAGUKRA.”
TÚNÖDÉS
TEOLÓGUSHALLGATÓK
1951-ES EXODUSÁRÓL**

Ami a magyar társadalomnak éveken át tartó, véráldozattal kísért tanulás volt, a diktatúra elsajátítása, az nekik egy őszi utazásban összegződött.

A történet az érintetteken kívül másokat nem nagyon foglalkoztatott.

Nem is lett volna érthető, az ügy fegyelmi elrendezése amúgy is elhúzódott az év végéig. Néhány teológus eltanácsolása az akadémiákról nyilvánvaló és kétségtelen fegyelmi vétség, tudatosan vállalt engedetlenség miatt? Ki kapta volna erre fel a fejét 1951-ben, ha tudott vagy tudhatott volna is róla?¹ S a két teológia bezárása, egyáltalán a pápai és a sárospataki református kollégiumok államosítása amúgy is, önmagában is megrendítőbb hír volt, lett volna, ha lehetett volna. De az sem volt komoly ügy. Négy száz évnyi intézményi-közösségi kultúra felszámolása egy-két törvénytelen tollvonással, nyár közepén, ez éppenséggel beleillett a nagy társadalmi átalakítás történetébe, kezdeményezői, értelmi szerzői bizonyára büszkén vállalták. (Ha büszkeségüket nem árnyalta volna az ekkorra már mindent és mindenkit átható félelem.)

Ugyanakkor a két exodust, a pápait és a sárospatakit már most meg kell különböztetnünk egymástól, egyszerűen azért, mert amíg október 22-én a sárospataki állomásra érkező teológusok szinte mindannyian, akiknek el kellett hagyniuk a Bodrog-parti várost (még azok is közösséget vállaltak velük, akik Debrecenben maradtak), a sárospataki vasútállomásról önkéntelenül futásnak eredve indultak szellemi otthonuk (az épp elesett utolsó szellemi-lelki végvárak egyikének helyet adó épülete) felé, ahol tárt karokkal fogadták őket, a pápaiak – akik közül sokan Pesten maradtak – matracukat cipelve szálltak ki a vonatból október 21-én vasárnap reggel, de hiába siettek, már elkéstek, a délelőtti istentiszteleten azzal szembesültek, hogy a gyülekezet ugyan szeretettel köszöntötte őket, de tanáraik zavartan elhatárolódtak tőlük, nem fogadták (nem merték fogadni) őket, még szállásról is maguknak kellett gondoskodniuk. A korábbi ígéretekéből elutasítás lett: „...a helyi egyházi vezetés sem próbált partnerként viselkedni, s így döntéseinkben magunkra maradtunk”.² A két exodus tehát lelki tartalomban egészen más mélységeket érintett. (Sajátos módon már a szervezkedés kezdetétől.) Míg a sárospatakiak, ha szűk három napra is, ha csak egy történelmi vagy inkább történelmen kívüli pillanatra is, de győztek a világot felszámoló hatalommal, az emberi, közösségi autonómiákat szétzúzó rendszerrel szemben, kiszabadultak annak rácsai közül, addig a pápaiaknak ez az élmény nem adatott meg. (Különös módon már maga a konkrét visszautazás se kedvezett nekik, hiszen a vonattal gyorsan leértek Párára, még a szorongásoknak sem volt ideje oldódni, várakozássá alakulni. Miközben a sárospatakiak a hosszadalmas és körülményes utazásnak, a tiszai kompatkélésnek köszönhetően átélhették: mintha tényleg maguk

¹ Persze a korban a semmiből is lehetett ügy, pontosabb tehát ügy fogalmazni, hogy a diákok lázadásán, a lázadó diákokon nem akadt meg egyetlen ügyosztály szeme sem. Szabad nyilvánosság híján az esetről, ugyancsak a korra jellemző módon, talán egyedül a Szabad Európa Rádió adott hírt.

² Adorján István visszaemlékezése, in Kövy Zsolt (szerk.): *Exodus, A pápai református teológusok hűsége és a beért gyümölcs, 1951–2001*, Pápa, Pápai Református Teológiai Akadémia, *Pápai Eperfa Könyvek* 4, 2001, 51.

mögött hagyhatták volna a jelent.) Noha a pápaiak pesti lázadásának, összeesküvésének híre nélkül a sárospatakiak talán meg sem mozdulnak Debrecenben. Legalábbis a bátorságuk és elszántságuk egyik forrását éppen a Pestről, a pestiektől érkező hírek jelentették. A debreceni visszhang persze a pestieknek is fontos megerősítést jelentett.

Az a kis zavar, amit a diákok mozgalma kiváltott, észrevétlen, reflektálatlan maradt, vagy inkább úgy kellene mondani, hogy az a társadalmi, történelmi vihar, amelyet a hitben való elkötelezettség és az alma materhez való hűség (mintha csak egy idejekorán elkészült lelkészi palást³) próbált feltartóztatni, még évekig tombolt, s amikor a hatvanas években a nyers diktatúra lassan, fokozatosan megbékélt magával, elcsendesedett, hiszen a társadalom megadta magát, ki gondolt volna vissza, ki idézte volna fel néhány tucat diák „csínytevését” akármiről is. Akik érintettek voltak, akiknek ez a kaland végleges és visszafordíthatatlan életpálya-módosítással járt, mert el kellett hagyniuk a teológiát, azok természetesen nem felejtettek, a sebet még akkor is hordozták, amikor életükre visszatekintve, voltaképp szerencsésnek is tekinthették volna magukat. Hiszen a kizárás következményeként korba illő karrierre, életútra kényszerültek. A Rákosi-kor és a Kádár-kor lelkészpályái ismeretében aligha érezheték magukat kirekesztettnek. Még ha legbensőbb elkötelezettségük részleges vagy teljes feladásával is kellett együtt élniük. Bár még az is megesett, hogy egyikük néhány év után folytathatta tanulmányait, és lelkész lett. De lelképásztorként nehezebb sorsa lett, mint egykori, kicsapott társainak a világi pályán.

Azok pedig, akik az exodust követően folytathatták teológiai tanulmányaikat, a kényszerű iskolaváltást nyilván nem felejtették el, de hány fájdalmas, keserves megalkuvás rakódott szükségképpen az ifjúkori hőstett emlékére?! Leginkább és legelőször is a hallgatás kényszerűsége. Micsoda hallgató, elhallgattatott, elnémult, beszélni képtelen évek sora következett?! Amikor is a gyermekeknek a szüleikről kellett hallgatniuk, a családnak a család múltjáról. Mindenkinek önmagáról. A gondolatokat is el kellett fojtani.

Másfelől pedig a diákok visszaköltözési kísérlete korábbi iskoláikba nyilvánvalóan már nagyon hamar, már a fontolgatás stádiumában a legmélyebb és a legmagasabb igazolásra tartott számot, lényegében, ahogy ezt több dokumentum is bizonyítja, többen, teológusokhoz illően persze, ha kissé „korszerűtlenül” is, a legfelsőbb ítéllehozótól várták a támogatást, a Biblia volt a döntés szakirodalma. Ezért is neveződhetett *exodus*nak. Ezt élhették át az érintettek a maguk fiatalos hevületével, az „egyiptomi”, istentelen világgal szembefordulva, mert különben aligha merték volna *exodus*nak nevezni.

A történet sajátos jelentéktelensége ellenére és sajátos rendkívülisége miatt – hiszen az új rend kérdőjeleződött meg a kis közösségek ítélete szerint – az *exodus*ról nagyjából negyven évig nem esett szó. Még családi körben is csak elvétve. Afféle ifjúkori esetként, botlasként, vagányságként volt számontartva. Azok esetében pedig, akiket kizártak, a teológus múlt az élettörténet zárványaként említődött, ha egyáltalán.

³ Az egyik sárospataki teológusnak, Janka Lajosnak a szülei elkészítették a palástot, a tisztaszobában őrizték, s amikor kiderült, hogy a fiukat szervezői szerepe miatt kicsapták a teológiáról, az anya a palástba kapaszkodva ájultan esett össze.

Magától értetődő, bármennyire is meghökkentő amúgy, hogy sem a pesti, sem a debreceni teológián nem volt a történetnek emlékezete, sem nyilvános, sem folyosói változatban. Látszatra elfelejtődött. Az ötvenedik évfordulón megemlékező kötetek tanúsága szerint az exoduszal korábban, írásban legalábbis, senki nem foglalkozott. Nincs nyoma. Nincs egyetlen hivatkozás sem a korábbi évtizedekből. Nem volna persze meglepő, hogy azért ez mégsem áll, s hogy előkerül majd még kézirat, épp úgy, ahogy Kőrössy József és Kotsis István (ketten a pataki teológiáról kizártak közül) naplói előkerültek a sárospataki könyvtárból.

A történetírás nem tud a teológusok exodusáról.

A történet a rendszerváltást követően sem került szóba. A szakirodalomnak tekinthető, éppen az igazságtételt szolgáló, az elhallgatásokat és politikai szelekciót felszámoló ifjúságtörténeti kronológia sem tesz említést az esetről.⁴ Említi például az 1951-ben „szervezett uszításért” börtönbüntetésre ítélt öt veszprémi katolikus papnövendék ügyét, de az exodus a református egyházon belüli történet maradt, maradhatott, mivel az exodus nem lett átírva népköztársaság-ellenes összeesküvésre, szabotázsakcióra a szocialista államrend ellen. (Nem volt rá szükség? Nem volt rá erőforrás? Nem volt feljelentés? A református egyházzal kíméletesebben bántak a fő ellenséghez, a katolikus egyházhoz képest?) A büntetések is iskolai keretek közt maradtak, így hát nem volt, utólag sem lett köztörténeti jelentősége. Jóllehet – a kései utókor ezt fedezte fel kissé tétován, illetve mintha még mindig késlekedne ezzel a felfedezéssel igazán – az exodus a korszak szinte egyedülálló történeti eseménye, a maga világát védő akadémiai, civil fiatal közösség lázadása. (Egyedülálló? Bizonyára nem, hiszen ahogy az exodus sem vált köztörténetté, köztudottá, s mintha a szabad utókor sem venne tudomást róla, a megjelent dokumentumok,⁵ írások, a dokumentumfilm-sorozat⁶ sem törte meg igazán a hallgatás, az elhallgatás csendjét, ugyanígy feltételezhetünk más, hasonló természetű, hasonló értékű eseményeket a korszakból.)

Az exodus, s ami kiváltotta, a teológiák bezárása (amit követett ’52-ben a gimnáziumok államosítása), a negyven (illetve a pápai teológia esetében negyvenhét) évig

⁴ GERGELY Ferenc – ÓLMOSSI Zoltán: *A magyar ifjúság történetének kronológiája 1914-1991*, Budapest, Holnap Kiadó, 2014.

⁵ BEREZC Ágnes (szerk.): *Exodus '51 – KÖRÖSSY József és KOTSIS István naplói*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 13, 2015. (A továbbiakban: *Exodus '51*.)

⁶ *Exodus '51. A sárospataki Teológia visszafoglalása*, URL: <https://edoku.org/video/exodus-51-a-sarospataki-teologia-visszafoglalasa/> Utolsó letöltés: 2022. 05. 21.; *Exodus sorsok – Janka Lajos*, URL: <https://edoku.org/video/exodus-sorsok-janka-lajos/m> Utolsó letöltés: 2022. 05. 21.; *Exodus sorsok – Kulcsár István*, URL: <https://edoku.org/video/exodus-sorsok-kulcsar-istvan/> Utolsó letöltés: 2022. 05. 21.; *Exodus sorsok – Kőrössy József*, URL: <https://edoku.org/video/exodus-sorsok-korossy-jozsef/> Utolsó letöltés: 2022. 05. 21.; *Exodus sorsok – Kotsis István*, URL: <https://edoku.org/video/exodus-sorsok-kotsis-istvan/> Utolsó letöltés: 2022. 05. 21.; c. dokumentumfilmek az exodusról és a négy kizárt sárospataki teológus sorsáról. 2014-2016. Készítették: Hosszú Gyula, KÁDÁR Anna, VICTOR István, VICTOR-NÉMETH Annamária; Készültek a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye és a Károli Gáspár Református Egyetem megbízásából. Ezek a filmek jelentettek elsődleges inspirációt ehhez az íráshoz.

tartó szüneteltetés ugyan könnyen felidézhetné a pápai kollégium adászteveli száműzetésének éveit (1752–1783) vagy a sárospataki kollégium egy évszázaddal korábbi elűzetéseit és meneküléseit Gyulafehérvárra, Göncre, Kassára, melyek az akadémiai öntudatának fontos pillérei, az újraindított teológiák nem tartották érdemesnek az exodust megemlíteni mint az *akadémiai fiatalság utolsó utáni mondatát a le nem mondásról*. Azt a mondatát, ami a folytatás, az újraindulás magától értetődő szellemi alapzata lehetett volna, s mégis hiányzik az akadémiai honlapján olvasható történeti bevezetőkből. Vajon a mai akadémisták tudják-e, mi volt az az exodus, hiszen negyven évig nem esett szó róla, még titokban sem, vajon nem élte-e túl a feledés, a feledés kultúrája az alkalmi, ünnepi felidézést?⁷

A pápai exodust tárgyaló 2001-es jubileumi kötet Vladár Gábor rektor által írt bevezetője szerint az exodus „példa és intelem”.⁸ Igaza van, de ahhoz tudni kellene róla, jelen kellene lennie. Akár egy október 21–22-i *teológusok szabadságnapja* révén. Hiszen a szabadsággal való tennivalók attól nem szüntek meg, hogy a teológiák ismét működnek.

Az volt a benyomásom az exodus-történetekkel való megismerkedés után, hogy a pápai eset valójában ellenképe a sárospatakinak. Ami a pápai akadémistákkal történt, hogy csalódások sorozatát éltek át, a diákközösségükben való csalódástól a pápai visszatérés lehangoló részleteiig, valójában ugyanennek kellett volna megtörténnie a sárospatakiakkal is, de sok szerencsés véletlen és legalább ugyanannyi korántsem véletlen összetevő folytán az ő exodusuk egészen másként zajlott.

Eredetileg a sárospatakiak exodusát megörökítő kötet és a négy kicsapott teológus sorsát bemutató dokumentumfilmek élményének, *üzenetének* a megfogalmazására vállalkoztam, ehhez a pápai exodus felidézését háttérnek, kontrasztnak szántam. Azonban változtattam a tervemen, részben azért, mert kiderült, hogy a pápaiak kezdeményezésének komoly, talán egyenesen döntő befolyása volt a sárospatakiakéra. Másrészt azért, mert nagyon fontos az, ami 1951-ben történt: két egymástól fizikailag és szervezeten is távoli református hallgatói közösség ebben az abszurd történelmi időben is felismerte a sorsközösségét, és ezt merete vállalni, vagyis nem a kockázatot látták benne, hanem a kölcsönös bátorítást, igazolást. Ezért tehát a pápai teológusok is főszereplői ennek a dolgozatnak, annak ellenére, hogy talán kevesebb szó esik róluk. Indokolt ez önmagában is, nem is kellene magyarázkodnom, ha nem találkoztam volna azzal, hogy az exodus-történet két ága a hallgatás évtizedei után is csak külön-külön került szóba. (Mintha a kapcsolatok korabeli kényszerű leplezésének, titokban tartásának, tagadásának a szelleme kísértene a jelenben.) Nekem magától értetődő lett volna, ha az exodus 50. évfordulója alkalmából a két intézmény hallgatói közösen emlékeznek meg elődeik akciójáról. Ha persze egyáltalán

⁷ Látogatóként a pápai Pannonia Reformata Múzeumban (pazarul felújított létesítmény) hiába kérdeztem a múzeum munkatársát, nem tudott az exodusról. Azon mulattam magamban, alighanem oktalanul, hogy mintha ez a hetvenegy évvel ezelőtti lázadás még mindig túl forró darab lenne ahhoz, hogy múzeumba kerülhessen.

⁸ Kövy: i. m., 5.

megemlékeztek. Mert ennek nem találtam nyomát. Mindenesetre a pápai történetet elbeszélő Kövy Zsolt utal ugyan a sárospatakiakra, de épp úgy nem köti össze a két eseményt igazán, és fel sem merül benne a közös elbeszélés lehetősége, szükségessége, mint ahogy a 2004-es debreceni kötet szerzői se bajlódnak a pápaiak dolgával. Az *50 éves találkozó és az Exodus* című kötetben a sárospatakiak exodusáról szóló remek tanulmány még csak nem is utal Kövy Zsoltnak a *Protestáns Szemlében* megjelent exodus-tanulmányára. Ahogy más pápai anyagra sem. Az irodalomjegyzékben sem. Mintha az újrakezdés küzdelmeiben nem remélhetek volna egymástól támogatást, mintha féltékenyen tekintettek volna a másik teológiára, nem úgy, mint az exodus diákjai, akik nemcsak támogatták egymást, hanem a dunántúliak az ismeretlen hegyaljaiak és a sárospatakiak az ismeretlen dunántúliak nélkül alighanem sokkal kisebb bizalommal indultak volna útra, ha egyáltalán. Pedig úgy vélem, az exodus közösségét a jelenben még akkor is vállalniuk kellett volna mindkét részről, ha a Duna időközben országhatárrá is változik. Már csak az exodus elnevezés is erre kötelezte volna őket. Mi hozhatta volna jobban össze a leendő lelkészeket, mi lehetett volna teológiájukkal szembeni elvárásaik, teológiájuk iránti kötelezettségeik lelki pecsétjeként erősebb, mint egykori teológus elődeik egymással összekapcsolódó története!

Az exodussal foglalkozva, az exodus élményét közvetítve szükséges a háttér, a kor felidézése.

Az általánosságoknál némileg közvetlenebbül is. Azt ugyan a tankönyvekből tudjuk, meg persze az exodusnak is ez az értelme, hogy a kommunista diktatúra sötét, tűzijátékokkal még riasztóbbá tett éveiben vagyunk. Sötét év, napfogyatkozás, ha az emberi sorsok felől nézzük, a pártvezetőktől a kitelepítettekig, másfelől meg a folyamatos éljen, az ujjongás, az örök mosoly és a végtelen derű patronjai durrogásának az éve is ez. *Akasztófa és majális*. Iszonyú koktél. *A békeharc*, a kor kulcsszava, mintha éppen ezt jelentené. De lépünk kicsit közelebb a hetven évvel ezelőtti mindennapokhoz, lássuk sajátos dimenzióit.

Ha mondjuk a pápai teológus megvette a háború idején a Pápai Református Kollégium kereskedelmi iskolájában érettségizett fiatal költő, Nagy László *Tüzér és rozs* című '51-ben megjelent kötetét, egyebek közt a következő címekekkel ellátott költeményeket olvashatta: *Ének egy igaz elvtársról, Jövőt építsen, A júdás, Ifjúság dala, Gerblyező lányok, Függő akna, Hazaárulókra, Köszöntő, Vadászok, Sikong a disznó, Ének a Vörös Hadseregről, Harc és ének, A tüzér és a rozs, Söröző asszonyok, Dimitrov földjén, Ének a bolgár katonáról, Dimitrovo az ország szíve, Villámló szemek, fegyverek, Repülő.* A kor ideológiáját, közérzetét, fenyegető szellemi levegőjét, hazug és tébolyult-rettegő lelkesedését ezek a címek magukban közvetítik. Ezzel a szellemmel találkozott a teológushallgató, ha a pápai csendes utcáknál messzebbre akart látni. Ha feloldást próbált keresni az otthoniak kínjaira. Nézzünk bele azokba a filmhíradókba, amelyeket a történet szereplői is láttak, ha elmentek moziba! S miért is ne tették volna? A mozi akkoriban olyasmi volt, mint ma az internet, a tévé és a mobilszolgáltatás együtt. Azzal a különbséggel, hogy Magyarországon 1951-ben mindenki, aki moziba ment,

mindenütt ugyanazt látta. Ha a szigorúan ellenőrzött filmek közt válogathatott is, hogy mit néz meg és mit nem, a filmhíradót nem kerülhette el.

1951 első híradója 1950 utolsó közpolitikai eseményét idézi fel: a „magyar nép lelkéből fakadó, érzelmeit tükröző, szeretetét kifejező” első magyar Lenin- és Sztálin-szobor avatását Szegeden, ami elég különös jellemzés, mert a szobor V. B. Pincsik és R. K. Taurity Sztálin-díjas szobrászok alkotásának másolata volt kétszeres nagyságban, kifejezetten (és magától értetődően) Révai József, a kultúrministr utasítására. A kivitelező szobrász, Tápai Antal ugyan pályázatában eredeti alkotásra gondolt, de Révai nem bízott, nem bízhatott meg ilyen felelőtlenül egy magyar szobrászban, még véletlenül tényleg érzelmeket tükröző alkotás készült volna. A magyar néplelékről nem is beszélve. Így hát nem kellett aggódnia, hogy a szoborral valami baj lesz, a tömeg meg már fogva volt: ezek állnak dermedten (december 30-án!) az avatáson, nem értik, mi történik velük, azt sem tudják, ki az, aki a beszéd után ütemesen tapsol és nevet kiabál. Hogy immár ők maguk azok. Kirendelt, megalázott ezek a szoboravatón. Vajon miért kellett sietni? Valószínűleg Révai is félt. 51-ben már bizonyára mindenki félt. És miért december 30-án? Nyilván a szobor születésnapjához ajándéknak készült a nagy vezér számára, de aztán addig törték a fejüket, hogy mikor is legyen az ünnep, a szoboravató, ne legyen 21-én, nehogy megsértse a karácsony, végül sikerült az év utolsó előtti napját kijelölni az avatásra. Egy rettegésben töltött év méltó befejezéséért, baljós üzenetet hagyva a következőre.¹⁰

Az 51-es év brutalitásához tartozik a kitelepítési akció. „A magyar Gulag lakóin belül külön kategóriát képezett az a 14-15 ezer ember, akiket 1951 nyarán többnyire minden bűnvádemelelés vagy bírósági eljárás nélkül, egyszerű rendészeti határozattal telepítettek ki a fővárosból és a vidéki nagyvárosokból vidékre, elsősorban a Hortobágyra, s kényszerítettek mezőgazdasági munkára.”¹¹

Ugyanezen a nyáron került sor a kalocsai érsek, Grósz József és társai elleni koncepció perre, a *népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés* ügyében; a katolikusok társadalmi-történelmi háttere, pozíciója és az ebből is adódó makacssága volt az indíték, a főperben és 24 mellékperében 15 végrehajtott halálos ítéletet is hoztak.¹² Nem gondolhatta egyetlen református sem, hogy ez a gyilkos terror ne fenyegetné közvetve és közvetlenül a református egyházat is, hogy ne volna halálos figyelmeztetés.

Az, hogy csak figyelmeztetés maradt, igaz, bár nem teljesen. Noha a református egyház elleni koncepció perre is készült forgatókönyv,¹³ alkalmazására mégsem ke-

⁹ Révai József népművelési miniszter december 30-i szoboravató beszédének kezdete.

¹⁰ TÓTH Attila: *Szeged szobrai és muráliái*, Szeged, Szeged Város Önkormányzata – Csongrád Megyei Levéltár, *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 20, 1993, 56. URL: https://library.hungaricana.hu/hu/view/CSOM_Tan_20/?pg=56&layout=s Utolsó letöltés: 2022. 05. 22.

¹¹ ROMSICS Ignác: *Magyarország története*, URL: https://tortenelem.unideb.hu/sites/default/files/upload_documents/romsics_magyarország_tortenete.pdf, 231. Utolsó letöltés: 2022. 05. 22.

¹² Lásd Grósz-per, *wikipedia.org*, URL: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Gr%C5%91sz-per> Utolsó letöltés: 2022. 05. 22.

¹³ „1951 őszére, a katolikus egyházat ért újabb támadással egy időben a református összeesküvés forgatókönyve is összeállt, s az ÁVH által készített listán a református egyháznak a hivatalos egyházpolitikát

rült sor. De per azért volt; Pógyor Istvánt és két társát június 7-én tartóztatták le, és állították bíróság elé november 30-án mint a betiltott KIE egykori elnökét, egykori vezetőtársaival: „...az »Európai Unió« magyarországi megvalósításának érdekében végzett illegális szervezkedés vádjával”.¹⁴

Nézzük az exodus hónapját! Az októberi első filmhíradó híre: „Bereczky Albert református püspök mint a Béketanács tagja, 3.500 forintot jegyzett a második békekölcsön nyilvános ülésén.” Ami ugyan nagyon sok pénz volt, de Andics Erzsébet tizenkétezer forintjához viszonyítva elég kevés, és még az előtte nyolcezeret jegyző Ladányi Ferencéhez, a kor jeles színészéhez képest is. Persze, Bereczky püspök és egyháza számára kitüntetés, hogy egyáltalán jegyezhetett, amúgy pedig kötelessége volt.

„Hazánk erős bástya a béke frontján.” A Katolikus Papok Országos Békebizottsága békekonferenciát tartott. „Nincsen külön keresztény béke és külön kommunista béke. És ha nincs béke, az a golyó és az a bomba. [...] A konferencia egyhangú határozatot hozott a katolikus békemunka fokozására.” Mindeközben „Gátér község 135 százalékra teljesítette kukorica-begyűjtési tervét. [...] Dankó Józsefné gyapotszedő mester Örmény-zugban naponta negyven kiló gyapotot szed.”¹⁵

Novemberben: „Az Elnöki Tanács fogadótermében a Református Zsinat küldöttsége tisztelgő látogatáson jelent meg a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsánál. A Zsinat Rákosi Mátyásnak, a magyar nép vezetőjének küldött jókívánságait Bereczky Albert református püspök tolmácsolta. Az egyháznak, mondotta, nemcsak a néppel kell belsőleg egynek éreznie magát, hanem felelősséget kell vállalnia és szolgálnia kell az építőmunkát biztosító béke ügyét. Rónai Sándor, az Elnöki Tanács elnöke válaszában kijelentette, hogy a Református Zsinat eredményesen fogja szolgálni mind a magyar haza, mind a református hívek ügyét, ha munkájukban a békéért folyó harc feladatait és népünk hősi munkájának a támogatását tartja szem előtt.”¹⁶ Ez a Zsinat az, amelyik immár határozattal erősíti meg a két teológia bezárását, s bizonyára ugyanez a Zsinat éri el, személyesen alighanem maga Péter János, a hősi békeharc támogatását szem előtt tartva, hogy az exodusban részt vettek büntetése egyházi belügy maradjon.

Ha tehát a teológushallgatók számára a két kisvárosból a Debrecenbe, illetve a fővárosba kerülést fentebb valamiféleképpen a világ kinyílásaként jeleztem, pozitív élményként, nem gondoltam komolyan, vissza is vonom ezt a pozitív feltételezést. A nagyvárosok a terror korszakában nem a nagyobb szabadság, a nagyobb nyitottság,

potenciálisan ellenző minden jelentős lelkésze és világi személyisége helyet kapott.” Első KIE per, *katakomba.cserkesz.hu*, URL: <https://katakomba.cserkesz.hu/tartalom/kronologia/25/> Utolsó letöltés: 2022. 05. 22.

¹⁴ FÖLDVÁRYNÉ KISS Réka: Újrahasznosítás. A Keresztény Ifjúsági Egyesület elleni állambiztonsági eljárások, *katakomba.cserkesz.hu*, URL: <https://katakomba.cserkesz.hu/tartalom/tanulmany/25/> Utolsó letöltés: 2022. 05. 22. (Hogy az Európai Unió már akkor is lehetett az ellenség neve, annyira áthallásos mozzanat, hogy nehéz tárgyilagosságnak maradni.) Pógyor István 1953-ban a kínzások és az embertelen bánásmód következtében meghalt a börtönben.

¹⁵ Részletek az 1951. októberi filmhíradókból, URL: <https://filmhíradokonline.hu/#home>, Utolsó letöltés: 2022. 05. 20.

¹⁶ Részlet az 1951. novemberi filmhíradóból – Uo.

hanem a nyilvános terror, a nyilvános szellemi terror helyszínei, Budapest kiváltképp. A teológus fiatalok tehát, akik az 1950/51-es tanévben még láthatatlan, még éppen védelmet jelentő, belső világában valamelyest már megbomlott, de még kissé elszigetelt, álmos kisvárosokban éltek, tanultak, magától értetődő, hogy megpróbálták a csataterékké vált nagyvárosokból oda visszamenekülni. Indítéknak tulajdonképpen a magukból kifordult, kifordított nagyvárosok okozta sokk is elég lehetett volna.

Egy történetet emelek még ki az 1951. év rémségeiből.¹⁷ Ez nem a filmhíradók és nem is a nyilvános események világa. Mégis, minden elemében a kor és a pillanat lelki tükre. A népköztársaság nagy színésze, Somlay Artúr azon az októberi napon küld levelet Rákosi Mátyásnak, amikor a diákok már tudják, hogy vissza akarnak és vissza fognak térni Pápára, illetve Sárospatakra. „Meleg emberi szívére bízunk sorsukat, bízunk és megnyugszunk döntésében.” Ezzel a tétellel zárja Somlay Artúr 1951. október 19-én kelt, „Kedves Rákosi Elvtársnak” szóló levelét, melyben kéri színésztársaival együtt, hogy három színésznő kollégájuknak – rendelet szerinti kitelepítendő házastársainak – ne kelljen férjüket követniük. (Egyikük, Déry Sári, férjével, gróf Almásy Miklóssal Mádra került; a Hegyalja települése ez is, mint Sárospatak. A színésznő nem élte túl a kitelepítést.) Az elutasító válasz november 10-én érkezik, Somlay aznap még Petúrt játszik a Nemzetiben, majd búcsúleveleket ír (mások közt Révai Józsefnek), és öngyilkos lesz; elviselhetetlennek érezve a világot, és feladva, reménytelennek ítélve a harcot az emberség védelméért. (Írásos emlékként maradt fenn tőle: „Sírfeliratom legyen: Az Emberek veszedelmes közelségében éltem meglehetősen hosszú ideig. Most talán biztonságban vagyok.”¹⁸) Pedig személyében akár sérthetetlennek is gondolhatta magát, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy halála körülményeit eltitkolták, és a legnagyobb állami pompával temették. De azt a humanizmust, amit a *Valahol Európában* idős zongoristájaként képviselt, azt 1951-ben, Petúrt játszva alighanem már meg kellett hamisítania. Nyilván nagyszerűen csinálta, mert nem tehetett másként, mert árulásával, művészi árulásával embereket védett, amíg védhetett. Ahogy az év egyik nagy filmjében, a *Különös házasságban* egri érsek-ként is ragyogóan alakította az elvetemült egyházi embert. De ezzel sem tüzet oltott, ezt be kellett látnia, hanem éppen a lángot táplálta. A *Különös házasság* filmre vitele, s benne a klérus Mikszáth festette csúf (aktuálisan elcsúfított) arcának rémmé torzítása egy látványos, manipulált per révén, az egri érsek alantas alkudozásával mintha a Grössz-per mozgóképmelléklete lett volna.¹⁹

Aztán persze ha a fiatalok megnézték a *Különös házasságot* Somlay Artúrral, minden bizonnyal a sárospataki joghallgató diák, Buttler János gróf pártján álltak, de

¹⁷ Erre a kiemelésre azért került sor, mert az exoduszal való foglalkozás során pihenésképpen bekapcsoltam a tévét, és éppen az 1951-es *Különös házasság* című film ment Somlay Artúrral.

¹⁸ SAL Endre: *Mi, magyarok a színpadon*, Budapest, Libri Kiadó, 2021.

¹⁹ Páratlan az a történelmi cinizmus, hogy egy súlyosan részrehajló valahai érseki szentszék: egyházi bíróság miatt filmvászon elmarasztalt és pellengérré állított egyházat (az áldozat a tisztesség) igazi koncepció perben fegyelmezik meg (a legelvakultabb inkvizícióhoz méltó kegyetlenséggel). (A kor mikszáthjai még vakok, elvakultak, ha éppen nem voltak börtönben vagy emigrációban, hallgattak, mert elhallgattatták őket, vagy félrenéztek, mert féltek.)

nem lehetetlen, hogy az egyházi bírósági eljárásról nem az egyházuk jutott az eszükbe, hanem a szüleiket zaklató, szorongató, üldöző, megalázó hatalom.

Nézzük hát akkor röviden a történetet, a pápait és a sárospatakit.

Felidézve őket, a kor felől tekintve, beláthatjuk, az exodus valami furcsa zárvány volt, szinte érthetetlen és megmagyarázhatatlan, valamiféle időkapszula. Még egy totális hatalomgyakorlásra berendezkedett kormányzat delelőjén, egy gyilkos terrorral megfélemlített, eleve védekezésre képtelen társadalom közegében (hiszen a háború megfosztotta önmaga megbecsülésének a minimumától is, csak a szégyen és a félelem maradt) is éltek a közösségi reflexek, ha voltak hagyományai, ha volt történelmi-kulturális-értékkörző tradíciója. Nem bénultak meg rögtön. A háborút (és már százados viszontagságokat is) túlélte közösségek terében, Pápán és Sárospatakon, a Dunántúl egy szegletében és a Tiszán innen, távol a főterektől, kiesve a nagy tervek útjából, még tanulni kellett a félelmet, az önfeladást. Annál is inkább, hiszen Sárospatakon egy kis feltámadást is megélt a közösség, azon túl, vagy éppen amiatt is, hogy nemzeti-közöségi mozgalmaknak volt a fészke. (Aligha függetlenül az egyházkerülete tágabb körétől, egyúttal hatva is rá, természetesen.) Szabad társadalma logikájának megfelelően.

A tiszáninnyi püspök, Enyedy Andor válasza fejezi ki legmarkánsabban ezt a különös kettősséget, a korszak (a kint) és az diáklázadás (a bent) kontrasztját, amikor felel a fiatalok kérdésére, támogatja-e sárospataki visszatérésüket. Enyedy azt mondja: nem lett volna szabad kérdeznüik, kész helyzetet kellett volna teremteniük. Ő tudja, miféle világ van, ő mint püspök már semmit nem tehet, már semmihez nincs joga, amihez a kommunista állam nem adja a jóváhagyását, a teológusok meghallgatása is kockázatos. Másfelől pedig megérti, hogy ezek a fiatalok egy másik, az elveszett, a szabad, hitükben erős, a megújulásra kész, közösségüket megtartó, közösségüket védő református szellem fiatal képviselői. Akikkel ő maga is azonos. Hite szerint nem mondhatott nekik nemet. (Válasza persze magában is lázítás.)

Térjünk vissza a történet elejére. 1948-ban ugyan a Magyar Református Egyház és a magyar állam között megállapodás született az egyházi intézmények sorsáról, a négy egyházkerületi akadémia fennmaradásáról, de a diktatúra teljes kiépülésével, az egyházak ellen indított támadások sikereinek fényében a megállapodás immár túlságos engedékenységnak tűnt, jöhetett tehát a folytatás. A kezdeményezést már a belülről is megdolgozott, megfélemlített egyházi vezetésnek kellett magára vállalnia. Ha nem tette, mint ahogy a katolikusok megpróbálkoztak az ellenállással, halálos következményei voltak. 1951 rémségeit már idéztük, elvárás volt a református egyház felé is, hogy tovább szűkítse intézményei körét. Ennek jegyében a református konvent elnöksége 1951. július 5-én tanácskozott, majd a hónap végén levélben értesítette a Dunántúli és a Tiszáninnyi Református Egyházkerületeket, hogy takarékosági megfontolásokból, az erők egyesítése érdekében *halasszák el* a tanévet, „az egyházkerületi közgyűlés ide vonatkozó határozataig és az egyéb alkotmányos eljárások megtörténtéig [...] a pápai kollégium régi jó és evangéliumi hagyományainak meg-

őrzése érdekében”.²⁰ A tanévhalasztásnak nevezett felszámolás hasonló kegyességgel fogalmazódott meg Sárospatak felé is. (Az érv cinizmusa a korszak általános nyelvhasználatának sajátossága, azzal az érveléssel támadni, ami a védelem érve volna.) Intézzék el a dolgot maguk közt. A hallgatóikkal. Hiszen van hova menniük, ha nagyon akarnak. Két akadémia még így is marad, menjenek, iratkozzanak át a hallgatók a pesti és a debreceni teológiákra.

Hibátlan példája ez a korszak törvényességi, pontosabban törvénytelenességi gondolkodásának. (Melyet az egyházi vezetők önvédelemből sajátítanak el, s gyakorolják aztán évtizedekig.) Tessék bezárni a teológiát, majd lesz rá határozat is, formailag és jogilag is szabályos, érvényes, ha utólag, hát utólag. A bezárás tehát nincs leírva, nem íródhat le (a látszat fontos, valamiért a látszathoz is fontosabb, ez is korparancs), de haladéktalanul végre kell hajtani. Aztán majd lesz róla írás is.

Sárospatakon Nagy Barna teológiai akadémiai igazgató augusztus 7-i levele már nyíltan a teológia bezárásáról szól. Olyan magától értetődően, „atyafiságos” hangnemben, „szeretettel”, mintha mi sem volna természetesebb és észszerűbb, mint hogy a négy százötven éves ősi intézmény úgy zárjon be „főhatóságaink rendelkezése alapján”, ahogy nyár végén bezárnak a strandok. Nyilván a levél hangneme és szikár tárgyilagossága arról is tudósít, hogy nincs menekvés. Nincs tér még a fájdalom kifejezésére sem, nemhogy a megdöbbenés vagy a tiltakozás kifejezésére. (Csak zárt ajtók mögött. Vagy még ott sem. Hiszen nincsenek zárt ajtók.)

Jön hát a pakolás Pápán is, Sárospatakon is, az átjelentkezés, annak rendje és módja szerint.

A sárospataki adatok ismertek: 78 fő másod-ötödéves teológusból 59-en jelentkeztek Debrecenbe, 11-en Pestre, és 8-an maradtak ki.²¹ A többség tehát nem ijedt meg, nem akarta megérteni a kor szavát, hogy célszerű volna lemondani a lelkészi hivatásról, olyannyira nem, hogy akadtak olyan fiatalok, akik a teológia megszüntetése miatt inkább magukat okolták, a közösség belső gyengeségeit, és az Úr jogos büntetéseként fogták fel a teológia bezárását, vagyis hitükben és elkötelezettségükben még erősebbeké váltak. „...a főiskolai vezetés magatartása, a teológus ifjúság indulata alapján megérdemeltük, azt világosan látom”²² – írta az egyik, hamarosan kizárt hallgató.

Eldőltek a dolgok, de mégsem tisztázódtak a református egyház sajátos, kettős felépítésének következtében, ahol is a döntési jogkör nem a konvent, vagyis egy szűk vezetés jogköre, hanem a zsinaté, vagyis sokkal tágabb köré, ugyanúgy az egyházi kerületek életében is az egyházkerületi közgyűlés és nem az egyházkerületi tanács a döntéshozó, az egyházközösség is önálló, azon belül a presbitérium is bír önállósággal, autonómiával. Így hát a református egyházi autonómiák felszámolása elég nehézkes, hiszen az autonómiák gyakorlása, az autonómiák szellemisége magától értetődően olyan örökség, amelyet nem lehet levetni egyszerre, ami cselekvésre, ellenállásra, védekezésre készítet. Még a joggal vészhelyzetnek nevezhető 51-es évben is.

²⁰ Idézi Kövy: i. m., 17.

²¹ *Exodus*, 51, 58–59. (Kotsis István adatai.)

²² Uo., 54. (Kotsis idézi saját szavait.)

Noha augusztus 10-én a pápai egyházkerület elnöksége formálisan megadta magát, tiltakozásokat is rögzít ez a megadás: a teológia tanári karának, valamint a pápai egyházmegye lelkészi karának a tiltakozását. Utóbbi az egyházkerületi közgyűlésnek írott augusztus 9-i levelében magára vállalja a teológia jövődöbeli fenntartásának teljes terhét. Sőt, az egyházkerületi közgyűlés október 22-én, amikor a teológia bezárását elfogadja, 41. számú határozatában az alapítás jogához való ragaszkodását megerősíti, 55. számú határozatában pedig bizottságot állít fel, hogy az keresse meg a teológia fenntartásának a lehetőségeit.²³ Vagyis a diákoknak, amikor tudomást szereznek arról, hogy Pápán nem indul el a tanév, nyilván tudomásukra jut a teológia tanárainak, a pápai egyházmegye lelkészeinek és az egész egyházkerület református világának megrendültsége, vonakodása a bezárás elfogadásáról, és próbálkozásaik a megmaradásáért. Személyes csalódásukat, megrendülésüket ez a mozzanat nyilván igazolja, felerősíti, s alighanem a levegőben marad az érzés, hogy talán nem ez az utolsó szó, hogy talán még van, még lesz visszaút. Hiszen csak napok teltek el, és Pest csupa ideiglenesség, Pápa pedig az otthon, továbbra is.²⁴

Ami a teológusokat lecsillapíthatta volna, a kényszerű váltással megbékíthette volna, ha tanáraik is velük költöznek Pestre. Különös módon ez alighanem épp azért nem történt meg, ígéretek és kérések ellenére sem, mert odafönt tarthattak a renitens, az új világot még nem értő pápai professzoroktól, hogy még valami vizsályt szítanak. (Vagy éppen csak arról volt szó, hogy a kor szokásos kultúrája érvényesült: minden korlátozó intézkedésnél ügyeltek arra, hogy minél jobban fájjon, hogy remény se legyen engedményre, alkura.) Mivel azonban a tanári kar Pápán maradt, a teológusok Pestre költöztetésüket még kevésbé érezhették elfogadhatónak, hiszen Pápa még áll, professzoraik készek megtartani az óráikat, csak ott kellene lenniük. Ráadásul Pesten elkülönítve, együtt kaptak szállást, a fogadtatás sem barátságos, Pap László, a pesti teológia dékánja sem tudta ezt feloldani, vagyis szinte kényszerítették a Pestre költöző 38 hallgatót (43-an jelentkeztek át a 49-ből, öten végül is nem érkeztek meg²⁵), hogy a múlttól, a tegnaptól ne szabadulhassanak.²⁶

A fordulópont, amikor a békétlenség szervezkedéssé alakul át, október 14-e, amikor is hír jön arról, hogy a néhány hónapja felállított Állami Egyházügyi Hivatal képviselője nemzetközi sajtótájékoztatón, az üléselő Református Zsinatra hivatkozva, a

²³ Kövy: i. m., 22.

²⁴ Kövy Zsolt így fogalmaz, a történeteket elbeszélve: „Végül is mindenre a bolsevizálódó egyház diktatórikus ténykedése nyomja rá a bélyegét” (19.). Tételét, ítéletét nehéz másként értelmezni, mint a múlttal való szakítás radikális gesztusát, félve a történetek egykori szereplői megértésének a gyanújától is. Ez ugyanaz a radikalizmus, ami az 1998-as újraalapításnál érzékelhető, nem akar tekintettel lenni az eltelt negyven évre. Gyors ítélettel szakítás a múlttal, és elhamarkodott nász a jövővel.

²⁵ Kövy: i. m., 23. (Kövy Zsolt adatai)

²⁶ S aztán persze, ha megnézték a *Különös házasságot* a moziban egy üres, szorongató pesti estén, a rémes főpapságot látva, a katolikus pap gyarlóságát legkevésbé sem magukra véve, az az egész pesti hatalmi rendszerrel szemben egyszerre válthatott ki bennük indulatot, Buttler Jánosoknak érezhették magukat, amikor a püspöküknek a levelüket megírták, és Buttler Jánosoknak akkor is, amikor visszamentek Pápára.

teológiák megszüntetését a diákok önkéntes átiratkozásával magyarázta. A hír eljutott a pápai akadémistákhoz, akik számára ez az állítás egyfelől mint hazugság nyilván ingerlő, felháborodást keltő volt, de másfelől értelmezheték így a diákok – és miért ne tették volna, nem ismerhették még ki azt a nyelvi szövevényt, ami az új hatalom sajátja volt –, az állam gyengeségét bizonyítja, hogy hazudni kényszerültek, nincs tehát veszve minden, szaván kell fogni a hatóságokat. Rögvest készült is memorandum az egyházkerületi püspöknek, Győry Elemérnek a senior megfogalmazásában, harminchat aláírással, hogy október 31-én még megtarthatnák, vagy másképp fogalmazva, már meg is tarthatnák az évnyitót Pápán, és másnap küldöttség vitte a kérést a püspökhöz. Győry ugyan határozottan elutasította a diákok kérését, de elutasításának a zsinati hazugság után már nem volt ereje, a fiatalok hittek magukban, hogy rajtuk múlik, mi fog történni, hiszen az iskola nyitva van, a tanárok a helyükön, első küldöttségi megkeresésre fogadókésznek mutatkoztak, rajtuk múlik, lesz-e Pápán teológia, csak vissza kell költözniük. S közben a sárospatakiaktól is megjött a távirat: „Mi ugyanúgy cselekszünk.” Persze nem voltak azért teljesen naivak, gyanútanok, hiszen ez a távirat is tulajdonképpen titkos üzenet volt, csak a másik összeesküvő érthette, mit jelent, és a feladó és a címzett kiválasztása is kellően konspiratív volt, de még hittek a szavakban, a tettekben.

Mi történt a sárospatakiakkal? Az ő helyzetük egyszerűbb volt, mint a pápaiaké, át kellett ugyan jelentkezniük Debrecenbe, és ott kezdeni a tanévet, de minden arról szólt, hogy vissza kellene menniük. Természetesen nem volt nyílt felszólítás senki részéről, még csendes elvárás sem, hiszen a visszatérés kockázata nagy volt, a visszatérésre való felszólítás pedig még nagyobb. Senki nem várta el, senkiben nem fogalmazódott meg, hogy éppen a diákoknak kellene kockázatot vállalniuk. Az egyházkerület, Enyedy püspökkel az élen, a teológia tanári kara, Sárospatak református közössége nem állhattak ellen a konvent javaslatának, hiszen tudható volt, hogy az efféle szembeszegülést azonnali megtorlás követné, de elmentek a legmesszebb, ameddig mehettek, szavakban még azon is túl. A közgyűlés a jegyzőkönyv tanúsága szerint „sajnálattal állapítja meg, hogy mindazokat az intézkedéseket, amelyek ebben az ügyben történtek, sem egyházi törvényünkkel, sem egyházalkotmányunk szellemével nem találja összeegyeztethetőnek”.²⁷ A teológusokat ugyan elküldik Debrecenbe, de a sárospataki teológiáról nem mondanak le.

A sárospataki akadémistákat tehát nem a hazugság provokálja, bár a debreceni fogadtatás az ő esetükben sem feszültségmentes. S persze a debreceni teológia légköre is hűvösebb, szellemisége is más, mint Sárospataké. Debrecen püspöke Péter János, akinek az istentelen diktatúrával való együttműködés lesz az élete, a tiszáninneni püspök pedig Enyedy Andor, akinek püspöksége, sőt egyházkerületének önállósága is rámegegy arra, hogy védeni próbálja Sárospatakot, a fiatalokat, a kerületi egyházi

²⁷ A Tiszáninneni Református Egyházkerület jegyzőkönyve 1951. október 15., 14., idézi Kovács József: *Exodus, 1951. okt. 22.*, Kápláni vizsgadolgozat, Debrecen, 2001., in VÁRADY József (szerk.): *50 éves találkozó és az Exodus*, Debrecen, 2004. („A találkozót összehívta, a képeket fényképezte, ezt a könyvecskét készítette Várady József, 1962-től mind e mai napig kondói lelkipásztor.”)

közösséget. Már szeptemberben levelet ír Debrecenbe a volt sárospatakiaknak: „az új falak közt se felejtsetek el a régi szent falakat [...] Mi nem szűnünk meg titeket magunkéinak tartani, sorsotok után érdeklődni, érettetek imádkozni, hozzátok tartozni. Ha pedig lehet, amikor lehet: jöjjetek.”²⁸ A sárospatakiaknak tehát *küldetésük lesz a visszatérés*. S hogy ismét Enyedy püspök szavait idézzük, ami ezt a küldetést közvetlenül is igazolja, Miskolcon, október 19-én a teológusok küldötteit ezekkel a szavakkal fogadja: „Legjobban szeretném, ha a fiúk már Patakon lennének ... én, *mint apa, csak nem mutathatok ajtót hazatérő fiainknak?! Csak az a kár, hogy ezek a »szamarak« – és itt ránk mosolygott – egyáltalán eljöttek ide hozzánk.*”²⁹

Aligha véletlen, hogy a sárospataki történetnek akadt hiteles, kortárs, résztvevő krónikása: Kotsis István, az egyik kicsapott diák hallatlan értékes, dokumentumokat közlő, szinte napló elevenségű, egyúttal teológiai ihlettségű elbeszélése, vallomása.

A sárospatakiak történetét tehát, noha nyilvánosan évtizedekig nem esett, nem eshetett róla szó, mégsem csak korabeli, töredékes iratokból és kései visszaemlékezésekből kell kirakosgatni, mint a pápait. Akár a visszatérés előkészületeiről, akár a visszatérés lefolyásáról, akár a Sárospatakon eltöltött három napról legyen szó. Ahogy ezek a jelenetek, úgy még a debreceni számonkérés hetei, az utolsó, karácsonyi püspöki meghallgatás is a méltóság pillanatai, órái, napjai, hetei voltak. Alighanem ez volt a megörökítésük indítéka is. Miközben a világ odakint már az emberi, a közösségi méltóság legkisebb megnyilvánulásait, elemeit is igyekszik megtorolni, porrá morzsolni.

Az utóélet is ennek a kettőségnak a szellemében alakul. A pápai történet a pápai teológia újraindításáért való harc jegyében íródik, mintegy vitairatként, vádiratként, kissé kapkodva – mintha egyszerre szeretné az elveszett időt visszaszerezni, a felgyorsulót pedig utolérni – egy idős professzor tollából, aki az érthető lelkesedésből, hogy egykori iskolájának újraindítását megélheti, tehet érte, a múltat igazolásként kezeli, a körülményeket akadályoknak, a pápai történet töredékességét vádakkal igyekszik teljessé kerekíteni.³⁰ A sárospatakiak exodusát pedig egy kápláni vizsgálóbeszélés el, a tárgyhoz illő gondossággal és a szerzőhöz illő odaadással. Felidézve azt pontról pontra, ami történt. Hiszen több nem is történhetett volna.

Hogy a pápai és a sárospataki exodus szellemi, lelki töltésének megkülönböztetését érzékeltessem: a Pesten tartózkodó pápaiak közül ketten nem írták alá a memorandumot, az aláírók közül, bizonyára a püspöki elutasítás hatására, többen már el sem indultak Pápara, a pápai fogadtatás is javarészt csalódás, 22-én, hétfőn a Pápan tartózkodókból már csak tizenöten döntöttek a maradás mellett, hogy megvárják a zsinaton tartózkodó Benedek Sándor főiskolai igazgató visszaérkezését, akivel 24-én

²⁸ *Exodus*, 51, 74. (Kotsis naplója idézi Enyedy Andor 1951. szeptember 20-i levelét.)

²⁹ Uo., 92. (Enyedy Andor püspök szavait idézi Kotsis naplója.)

³⁰ Kövy Zsolt Debrecenben kezdte a teológiát, majd két év szovjet hadifogság után Pápan fejezte be. 1956-tól a Pápai Református Gyűjtemény levéltárosa, könyvtárosa, majd 1981-től igazgatója. Innen nézve sok éve lett volna az exodusban érintettek emlékeinek összegyűjtésére. Vagyis mintha a kor nagy fordulata őt is váratlanul érte volna. Ugyanakkor ő lett az újraindult Református Gimnázium első igazgatója is. Rendkívüli közéleti aktivitással párhuzamosan.

találkoztak, s aki az azonnali visszatérést tanácsolta, ami meg is történt a következő két nap során. Ki így, ki úgy indult. Vagyis közösségi élményük csak a memorandum aláírásában lehetett teljes, a küldöttség Pápara érkezéséig, utána már szinte folyamatos a csalódás. Amit aztán Pesten az egyéni kihallgatások sora zár. Kotsis István írja naplójában – miután felidézte az ügyükben hozott határozat részleteit – az eltanácsolt négyek hazautazás előtti vigasztalással, hittel teli kitérőjét Sárospatakra: „Az éjszakát Pesten, a Rádayban töltöttem. Találkoztam pesti barátainkkal, akiktől megtudtam, hogy a pápaiakat nemhogy egybekovácsolta az exodus, hanem inkább szétzilálta.”³¹ A sárospatakiak azonban lelki ünnepként élhették meg és őrizhették meg emlékeztükben a hazatérést mind a fogadtatás, mind összetartásuk következtében, a Debrecenbe való kényszerű visszatérés tudatában is. És a visszatérők fogadtatása is szinte ünnepély, a visszatérés kísérlete mintha az igazak méltóságával ruházná fel őket. „Inkább élveztük az exodusnak nemes, másokat bámulatba ejtő hatásait.”³² „Jóleső érzéssel vettük tudomásul, hogy az egyházi vezetés a pataki exodust egységes szerveztségére való tekintettel veszélyesebbnek minősítette a pápainál.”³³ Pákozdy László Márton debreceni professzor megjegyzése a kirúgott fiúkkal való (búcsú)beszélgetés során: „Azt hiszem, nem cserélnének azokkal, akik maguk fölött ítékeztek.”³⁴ „Tudtuk, éreztük, bármennyire bizonytalan is a jövő, akiktől elválunk, azoknak nehezebb most, mint nekünk.”³⁵ Így lesz a kihallgatásuk is szinte szertartássá, ahol írásban tesznek tanúságot az exodus hitben fogant értékéről.

Ahogy a pápai fiatalok nem élhették meg igazán közösségi élményként a saját exodusukat, hiszen Pápan nem is volt tartalmas összejövetelük, a visszaút is már esetlegesen, különböző időpontokban történt, s meghallgatásukra a történetekről csak szóban és egyenkénti kihallgatás formájában került sor, melyről emlékeztető sem maradt, vagy legalábbis nem került elő, a sárospatakiak esetében az ugyanazokkal a következményekkel, büntetésekkel járó exodus szinte maradéktalan közösségi történetként zárult, a debreceni visszatérés, a debreceni fogadtatás szinte önmagában *igazolja* a visszatérési kísérletük igazát, helyességét, értékkel telítettségét.

A fegyelmi meghallgatás kollektív változata is mintha az eljáró debreceni teológia főhajtása volna a renitens teológusok felé, a kérdések, amelyeket a debreceni teológia vezetői fogalmaztak a részletek tisztázása, a felelőségek megállapítása érdekében, vagy hagytak jóvá, sem szerzői, sem jóváhagyói nem gondoltak rá, nem feltételezhették, hogy szinte provokálják az emelkedett válaszokat. Így hát a teológusok írásos válaszaiknak többsége bátor és természetes közösség- és sorsvállalás, hitvallás. Tudhatjuk, hiszen az már természetes következmény, hogy az akadémisták saját kezűleg írt tanúvallomásai fennmaradtak a Debreceni Református Teológia levéltárában, vagyis hiteles tanúságtételekként őrződtek meg. Bacsó Bertalan harmadéves hallgató például az ötödik kérdés-

³¹ *Exodus*, 51, 168.

³² Uo., 120.

³³ Uo., 152.

³⁴ Uo., 159.

³⁵ Uo., 162.

re („Milyen lelkiismereti okok alapján engedett vagy nem engedett a hívásnak?”) így válaszolt: „Nem lelkesedésből, nem ifjúkori kalandvágyból, hanem a pataki iskola iránti szeretetemből és lelkiismeretem meggyőzése alapján, mert hittem, hogy Isten akarja.” A kilencedik kérdésre („Milyen eredményét vagy hasznát látja?”) pedig a következőket mondta: „Az Isten megerősített minket távollétünk alatt hitben annyira, hogy ezt sehol máshol nem érhattük volna el, és hitben meggazdagodva térhettünk vissza.”³⁶ Ez utóbbi kérdésre gyakori válaszelem az, amit Barcza József első évfolyamos fogalmazott meg: „Még jobban összefortunk a szeretetben. Jellemző szolidáris szellemünk nőtt. Engedelmisséget, alázatot tanultunk. – (Emberismeretem bővült.)”³⁷

A sárospataki exodust frissiben elbeszélő Kotsis István is érzékeli a maguk történetének kivételességét: „...az exodus jelentős vagy jelentéktelen szakaszai, epizódjai, a váratlan telefonbeszélgetéshez hasonlóan, egészen szerencsésen játszottak kezünkre, kapcsolódtak egymásba. Magunktól hosszas töprengés után sem találtunk volna egyes helyzetekben olyan jó megoldásokat a következő lépést, tennivalót illetően, amelyeket ezek a »véletlenek« kínáltak. Minthogy azonban véletlenek nincsenek, ez szilárd meggyőződés, ezért ezeket az egymásba fonódásokat vagy Isten jótetszésének vagy a megtévesztés szellemének kell tulajdonítani.”³⁸ Újszászy Kálmán mondja összefoglalásul, miután a többiek vonatra szálltak vissza, Debrecen felé, Kotsisnak, aki Pesten volt küldöttségben, tehát nem tölthette együtt a társaival és professzoraival az előző két napot: „És ez a csendesnap mindent megért, akármilyen is következzen ez után. Nagyon mélyen összehangolódtak, komolyan imádkoztak és többen böjtöltek is.”³⁹

Az eddigiekben két fiatal akadémiai közösség sorsáról volt szó. Szelíd, alkalmi lázadásuk egy kíméletlenül elnyomó korban emlékeztethetné a mindenkori fiatalságot, hogy mivel tartoznak elődeiknek, felvillanyozhatná őket, hogy milyen lehetőségek vannak a leghetlenebb helyzetben is, s hogy a vereség is számíthat győzelemnek (amiben teljes az egyetértésem Kövy Zsolttal), csak hát ez a történet mindmáig láthatatlan, mert be van zárva az egyháztörténet egyik felekezeti rekeszébe. Igyekeztem onnan kiszabadítani, hiszen az én nézőpontom magától értetődően a kívülállóé.

A két történetnek ugyanakkor közvetlenül is van egy tágabb, magyar művelődés-történeti kontextusa; a két teológia bezárása ugyanis együtt járt a tőlük szervezetileg, intézményileg független, de történetileg és szellemileg elválaszthatatlan református kollégiumok bezárásával, pontosabban azok kisajátításával, államosításával. A két református gimnázium átalakítása állami középiskolává több évszázados iskolakultúrákat semmisített meg, vagy legalábbis deformált, némely tekintetben szükségképpen a felismerhetetlenségig. És alighanem a folytathatatlanságig. Amit éppen ezeknek a kollégiumoknak az újraindítási történetei bizonyítanak, a megélt csalódások, ahogy nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet 1951 ősztől folytatni. Azért sem, mert a kiköl-

³⁶ Uo., 191.

³⁷ Uo., 193. (Megjegyzést érdemel, hogy a tizennégy kérdés bőségesen kínált lehetőséget a hitvallás és a szolidaritás kifejezésére.)

³⁸ Uo., 91.

³⁹ Uo., 118.

töztetett iskolák, bármennyire is meglepő, az egykori kollégiumok lelki-közösségi maradványait is magukkal vitték, hiszen akarva, akaratlan éltek vele. A régi falak pedig némák voltak, nem segítettek.

És persze 1951-ig sem volt magától értetődően ugyanaz, ami látszólag még változatlan volt. Van Kotsisnak egy megjegyzése, amikor is Sárospatakon Enyedy püspöknél tett lelkesítő és meggondolkodtató látogatás után a tanári karral összeül a teológusok küldöttsége a döntésen medítálva, hogy visszajönni vagy sem. A tanárok közül Kotsis a gimnázium igazgatójának, Szabó Gyulának a megjegyzését emeli ki: „– Én nem tudom – kezdte a következmények latolgatását »Zsül«, a kollégiumi igazgató – kedves tiszteletes úr, hogy ez a lépés nem vezet-e el oda, hogy megszüntetik a felekezeti gimnáziumot és az egyházkerületet? Mit szólhattam volna erre? Talán azt, hogy ez az iskola jelenlegi állapotát tekintve csupán külsőleg felekezeti, de lelkileg éppen olyan pogány, mint sok másik? Sok tekintetben a korszellem jobban érvényesül itt, mint az állami iskolákban, csak azért, hogy felekezeti maradjon? Nem nevetésgészen, ugyanakkor fájdalmasan visszás helyzet ez?»⁴⁰ Természetesen nem tudom megítélni, Kotsis kritikájának igaza volt-e vagy sem, hogy milyen mértékben forrása a bethánista hevület? De a probléma kortalan. *Az, aki közvetlenül veszélyben érzi magát, alkalmasint előbbre járhat az önfeladásban, hogy elhárítsa a veszélyt, mint az, aki nincs szem előtt*, tehát a maga módján bátrabban és természetesebben vállalhatja önmagát.⁴¹

A református kollégiumok, melyekhez egy egész, szervesen kialakult intézményi kör kötődött Pápán és Sárospatakon is, a tanítóképzőtől a jogi akadémiáig: jól képzett, művelt, nyelveket beszélő, európai tájékozottságú, Európát járt szakemberek, értelmiségiek, hivatalnokok, alkotók, nevelők, lelkészek raját bocsátották útra évről évre. Egyáltalán nem véletlen, hogy Sárospatakhöz, a teológia professzorához, Újszászy Kálmánhoz és kollégáihoz, munkatársaihoz kötődik a magyar népfőiskolai mozgalom elindítása 1936-ban. Ez a mozgalom alapvételeiben megírta egy valódi népi demokrácia alkotmányának, cselekvési programjának néhány fejezetét (amit aztán a terrorral élő álnépi áldemokrácia azonnal törölt). Mi sem természetesebb, hogy ebben a mozgalomban a teológusok főszereplők voltak. A sárospataki teológia tehát, a maga módján nyilván a pápai is, nemcsak lelkészképző volt, hanem egy legrégebb értelemben vett *nemzeti értelmiségi műhely* is, a nemzeti önismeret iskolája. Amikor tehát a két kisvárosi teológia bezárása ellen tiltakozó fiatalok történetét tárgyaljuk, akkor ez közvetlenül két egyházi képzőhely megszűnése, az alma mater elvesztése, valójában azonban *Magyarország elrablásának, elárulásának egyik fájdalmas jelene*. Újszászy Kálmán kertjének öreg diófája alatt a hatvanas-hetvenes években lehetett tünődni a veszteségeken, keresni a kárpoztalások kerülőútjait, aztán megtervezni az

⁴⁰ Uo., 98.

⁴¹ Mi ennek a vetülete az iskolák visszavétele időszakára? Láttam református iskolát, ahol a tolerancia és az empátia szintje az iskolában súlyosan zuhant a visszavétel után. És ma? Könnyű az egyházak palástja mögé bújni, a mai veszélyeket, kiszolgáltatottságokat elkerülni, de ezzel alighanem a palást fog kifakulni.

1986-os emlékkonferenciát⁴² és az újramezést, de a népfőiskolának és a népi demokrácia kultúrájának is megvolt a maga vissza nem térő történelmi ideje.

Talán nem véletlen, hogy Újszászy Kálmánnak az emlékkonferencia anyagát közzé kötetben megjelent írása a népfőiskola folytatásának feltételeiről szól: „Mivel a Sárospataki Népfőiskola – annak ellenére, hogy komplexitásával a maga korában szinte teljesen, ha nem egészen egyedül állott, példa lehet a jövő számára. Igazi népfőiskola csak már hosszabb vagy rövidebb idő óta életerősnek, nemzetben és társadalomban jelentős helyet betöltőnek bizonyult háttérintézménnyel és csak ott lehetséges, ahol adva vannak, részben őt előkészítően, mindenképpen azonban vele együtt, s vele azonos tőről sarjadt, az övével azonos igényből táplálkozó társ munkák.”⁴³ (Ezt a figyelmeztetést az új népfőiskola-mozgalom nem szívelte meg, alighanem módja sem volt rá, meg is sínylette. S azt gondolom, ami a szerves építkezést mint előfeltételt illeti a népfőiskola esetében, alighanem ugyanígy előfeltétel lett volna a teológiák újraindítása esetén is.)

A sárospatakiak exodusa jól dokumentált, részleteiben, szinte óráról órára is követhető történet. Meglepő azonban, hogy látható is, és éppen a legfontosabb, a legfelemelőbb pillanatokban. Várady József, az egyik résztvevő képeket készített a visszatérésről, a visszatérőről. A *látható történet*, a megörökített pillanatok nem pusztán dokumentálják az elbeszélteket, hanem a tett szépségéről, a tettesek lelki indítékairól is tanúskodnak, bizonyítva – időtlen – igazukat. Ezek a képek, köztük a komponáló átkelés képe is, mintha egy másik dimenzióban készültek volna, mint amelyekben éltek ők maguk 1951 őszén, a többszörösen meghasonlott Magyarországon. (S mint amelyekben élünk azóta is.) Ezek a képek mintha lelki felvételek volnának, mintha egy halhatatlanságba való rövid kiránduláson készültek volna. Ahogy Holis Miklósné írja, a teológusok Erzsébet néni, aki a teológia előtt árusított a fiataloknak gyümölcsöket s egyéb finomságokat, s akinek névnapjára a „kis Tiszteletes Urak” üdvözlőlapot küldtek Debrecenből, ő meg azt írja válaszként: „Mindig szeretettel gondolok magukra. Kérem a jó Istent, hogy áldja meg Mindnyájukat. Szép arcuk mindig előttem van.”⁴⁴ Ezek a szép arcú fiatalok és társaik szerte a hazában *lehettek volna az összeomlott Magyarország újjáépítői*. Nem lehettek azok. Másféle építkezésben kellett szolgálniuk. *Másféle építkezés formálta*, írta rá a maga jeleit az arcukra.

II. KÉRDÉSEK, KÖZELÍTÉSEK

Mivel e sorok szerzője nem egyháztörténész és nem is történész, dolgozata sajátos módon készült, részben a történet részleteivel való megismerkedés során többször is újrameződött, szinte előlről, részben egyes problémák, ügyek külön figyelmet kaptak, önmagukban elbeszélendőknek tündek. Így hát az írás az elkészült terjedelmes szövegek egyes részleteiből,

⁴² JAKAB Sándor – VARGA Csaba (szerk.): *A Sárospataki Népfőiskola 1936–1986*, Budapest, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1986.

⁴³ ÚJSZÁSZY Kálmán: *A gyökerekről s egyebekről*, in JAKAB – VARGA: i. m., 7.

⁴⁴ *Exodus* '51, képmelléklet.

azok folyamatos gondolatmenetté formálásából állt össze. Maradtak azonban részletek, ezek alább következnek, talán jelzik, mennyi fontos szál volna még, amerre az exodusról való gondolkodás elkanyarodhatna, s hogy egy-egy esemény, szellemi mozzanat értelmezése nyitott, és nyitottan is kell maradjon, bármennyire is határozott a saját elképzelésünk róla. Így hát itt-ott elkerülhetetlen ismétlésekkel is találkozhat az olvasó.

1. A két naplóíró

Kőrössy és Kotsis barátok voltak, nem lehetetlen, hogy kicsapatásuk után együtt határozták el, megírják a történetet, hiszen a világ omlott össze, a személyes világuk. Nem hallgathatnak, gondolhatták akkor, tanúságot kell tenniük, a többiek nevében is, azok nevében is, akik az utolsó pillanatig éreztették és ki is fejezték velük a szolidaritásukat, s a végsőig védtek őket: el kell számolniuk a lezajlott dráma főszereplőiként. Kotsis ebben a szellemben dolgozott, különlegesen értékes emlékiratban örökítette meg a történetet. Bár ötvenhatig éppúgy világi pályára kényszerült, mint barátja, de nem adta fel eredeti szándékát, és '57-ben befejezte, befejezhetette a teológiát, lelkész lett, elrejtve egy kis településre, Pécselyre helyezve. Ő az emlékiratában dokumentumokat is közöl, olyan dokumentumokat, amelyekről annak idején aligha gondolhatta, hogy szüksége lesz rá, ezekhez komoly kockázatot vállalva juthatott hozzá, sokat és sokáig dolgozva a beszámolóján, melynek részben mégis valahogy nagyon gyorsan kellett elkészülnie, hiszen beszélgetéseket idéz fel, mintha csak másnap rögzítette volna őket: „Az exodus alatt nem is gondoltam arra, hogy a történeteket írásban megörökítsem. Csak hazatérésem után érlelődött meg bennem az elhatározás egészen magamtól. Senki nem ösztönzött vagy biztatott erre. Nem is kért fel erre senki. Hazatérésem után viszont nem egyszer fél éjszakákon át dolgoztam emlékeim írásba foglalásán.”⁴⁵ Az magától értetődő óvatosság, hogy nem utal közös elhatározásra. Másfelől azonban a dokumentumok bősége, melyek nyilván csak Sárospatakon álltak rendelkezésre, a megbízásra való külön utalás, hogy nem volt megbízó, ami eléggé fölöslegesnek, vagyis a feltételezhető gyanút gyanúsán elutasítani igyekvőnek tűnik, s végül a kéziratok '63-as könyvtárba kerülése talán joggal ébreszthetik azt a sejtést, hogy az emlékek rögzítése mégsem a két fiatal egyéni terve volt. Tulajdonképpen nem is illik a korabeli lelkiállapotukhoz, a feltételezhető megrendüléshez, csalódáshoz, hirtelen talajvesztéshez. Inkább mintha Újszászy Kálmán professzortól lett volna útravalójuk ez a feladat. Ami – Újszászy múltját, szerepét tekintve a nemzeti kritikai önismeret ifjúsági mozgalmasában – a legkevésbé sem volna meglepő. Egyúttal pedagógiai bölcsességére is utalna, hiszen a megbékélés és a lelki elégtétel szelíd eszközét kínálja a két fiatalnak. Akár az az ebéd is teremthetett alkalmat erre a javaslatra '52 január elsején, amikor is Kotsis Újszászy professzoréknál ebédelt, a többiek (a többi kizártak, vagyis hárman) a többi professzornál, elosztva, ahogy ezt Sárospatak szelleme követelte.

Hogyan kerülnek Sárospatakra, hiszen már hivatalosan nem voltak teológusok? Péter János püspök írásbeli kérésükre személyesen fogadta őket még Debrecenben,

⁴⁵ *Exodus*, 51, 186.

'51 utolsó délelőttjén, s tőle úgy búcsúztak el a közös imádság előtt, meleg, atyafiságos, könnyezettető kénszorítással (és ez nemcsak ironikusan értendő, bármennyire is valószínűtlen), hogy minden reményük a közeli visszatérésre a teológiára vagy más egyházi szolgálat vállalására meztagadtatott, holott ezért kérték a meghallgatást; bár a remény lebegtetésével ügyesen bánt a püspök úr: „az apa előbb megveri a gyermekét, és csak idő múltával csókolja meg”.⁴⁶ A szilvesztert debreceni jóváhagyással, debreceni útiköltséggel még Sárospatakon tölthették, a legbensőségesebben. Az újévi istentisztelet után a kórusteremben együtt voltak a teológia nélkül maradt, elárvult tanári karral, mintha csak az avatásuk történt volna meg éppen. Mintha lelki pecsétet kaptak volna hitvallói, hűségi, jórahalóságai diplomájukra. Nagyon is illik ebbe a Kotsis megörökítette képbe az a feladat, hogy ne maradjon a történet megíratlanul, hiszen folytatódnia kell. És akkor majd emlékezni, emlékeztetni kell. Mindenre. Pontosan.

Hozzá is láttak mindketten. Csak hát Kőrössy otthon, Miskolcon, államvédelmisek brutálisan összeverték az utcán. Valamiért, akármiért, semmiért. Ügybuzgalomból. Önfeledten. Ő félbehagyta. Ezért. Vagy ezért is. Nem tudta folytatni. Neki a túlélés maradt. Kotsis pedig, mintha helyette is dolgozott volna, mintha kettőjük nevében is igyekezett volna emlékezni. Találghatnánk, hogyan jutottak olyan dokumentumok Kotsishoz, melyek egyébként nem maradtak fenn másutt, csak az ő kézírata révén. (Hány láthatatlan kéz szötte az olvasható emlékezés fonalát?) Annyit elég erről megjegyezni, hogy lássuk, bár nem történelmi ügyről van szó, csak a kor egy kis jelenetéről, mégis maradt tanú, tanúvallomás. (Talán mindig marad tanú?)

A két emlékiratot aztán '63-ban átadták a Sárospataki Református Gyűjtemény és Könyvtár (ennyi maradt az intézményhálózatból) vezetőjének, Újszász Kálmánnak. Ez sem lehetett egyszerű, aligha postán küldték el, aligha kockáztatott Kőrössy egy sárospataki utat. Másfelől pedig erről az átadásról egyeztethettek valahogy, hiszen Kotsis saját, 1962 májusi utószava szerint a kéziratot átolvasta, javítgatta, vagyis készült az átadásra. Talán azért, mert bizonyossá vált, hogy Sárospataktól, az Akadémiaától nem évekre, hanem beláthatatlan hosszú időre kell búcsút venni? Talán azért, mert Újszász Kálmán szerette volna biztos helyen tudni a kéziratokat, elrejteni a Gyűjteményekben, nyilvánosság elől elzárt, vagyis védett dokumentumokként? (Kotsis 63-ban már negyedik éve pécselyi lelkész, Kőrössy pedig 56-os munkástanácsi tisztsége miatti zaklatások után vezető banktisztviselő.) Talán azért, mert már az amnesztia évében járunk, s lezárulni látszik a rettegés kora?

2. A pápai exodus emlékezete

Az 1998-ban újraindult pápai teológián azonnal roppant intenzív szellemi munka kezdődött. Két év alatt tíz önálló kötet bizonyítja ezt, s így természetesen az ötvenedik évforduló évében, 2001-ben sor kerül az exodus tárgyalására is, de bármilyen korán, mégis mintha túl későn. Az, amit adhatott volna a teológia megszüntetése évének története, a diákok exodusa a református rendszerváltásnak, az intézményeik újraindu-

⁴⁶ Uo., 176.

lásának, mintha figyelmen kívül maradt volna. Nem azt kifogásolom, hogy amilyen sietve söpört el egyházi intézményeket a kommunista rendszer, az egyház maga is eléggé sietve, kapkodva, óvatlanul költözött vissza egykori intézményeibe, hiszen ez nem volna teljesen igaz, és nem is értelmezhető önmagában. Csakhogy amíg a kommunista rendszer, sürgettetve az időtől – hiszen mindent le kellett győznie, hogy ne roppanjon össze az első pillanatban, így hát – a teljes és gyors lerohanást választotta, az egyháznak bíznia kellett volna évezredes, református ágának négy és fél évszázados történetében. Visszatérésekor végtelenül körültekintő kellett volna legyen, hogy a hallgatás, a belső száműzetés korszakát igazán lezárhassa, minél kevésbé hagyjon esélyt a csonkolt lelkiiség kultúrájának a túlélésre. (Nem lehet az alkalmi nyereség a célja, azzal a maga időtlen tennivalói és elkötelezettségei szerint csak veszít. Hitet, hívőket, hitelt.)

Kövy professzor talán éppen az illúzióvesztés, a friss csalódások ellen védekezve adta az alcímét az exodust elbeszélő kötetnek: „*A pápai református teológusok hűsége és a beért gyümölcs, 1951–2001*”. Mintha az Akadémia újraindulásának a lelki forrása épp az egykori teológusok hűsége lett volna. Kísérletük a hűsége: az exodus. Áttörve ötven évet. De sajnos maga a könyv válik önmaga címének kritikusává.

Talán ha Kövy professzor vállalta volna, hogy ő az exodusban a Akadémia újraindulásának lelki forrását szeretné látni, nem csak az indokát, és hogy ez mennyire nehéz és bonyolult viszony valójában, hiszen az Akadémia újraindítói szükségképpen nem a diáklázadás örökösei voltak, nem is lehettek (még személyi azonosság esetén sem, hiszen az egykori lázadókból a nehéz évtizedek alatt elkerülhetetlenül csendes beletörődők, meghasonlott lázadók, belső emigránsok lettek), hanem a lázadó diákokat leszerelő, mert életben maradni próbáló, a túlélést ezer lemondással, megalkuvással, vagy éppen árulással megoldani kényszerült egyház. Talán ha *szerzőként* vállalja a kötetet, hogy ő szeretné összekötni a szétszakadt szálakat, ha egyedül is, ha kissé reménytelenül is, hiszen jogosult lett volna rá, ha megpróbálta volna, valószínűleg más lett volna a kötet. Szerkesztőként azonban már csak saját írásának elfogultságáért is kétszeres a felelőssége.

Kövy professzor amellet foglalt állást, hogy az Akadémiát mindenekelőtt és feltételek nélkül újra kell indítani. Álláspontját olyan komolyan veszi, hogy az Akadémia újraindításával kapcsolatban aggályoskodókat közvetlenül összekapcsolja az Akadémiát annak idején megszüntető diktatúrának kényszerűen hazugsággal szolgáló református szerző érvelésével: „1951-ben az egyház leépítéséhez keresett partnereket az egyházban az ateista állam. Ma kinek akarnak tetszeni azok, akik ugyanazt mondják, mint rokonszemű elődeik 1951-ben?”⁴⁷ Tehát árulás itt is, ott is? Az egykori, kényszerű hazugság a gyülekezeti élet elsőbbségéről szólt, mentve a menthetőt, relativizálva az akadémia szerepét, jelentőségét. A rendszerváltás körüli egyházi aggodalmaknak pedig szükségképpen egészen más volt a motivációjuk, alapozódhattak akár arra is, hogy az akadémiát visszaállítani könnyű lesz, de a református élet valódi megújulása nem ezen múlik, éppenséggel a kapkodás bajjal is járhat.

⁴⁷ Uo., 9.

Öncélúnak, pótcselekvésnek tűnik az ezredfordulós tanulmányban egy 1951-ben fogalmazó református szerző kioktatása marxista fogalmak használata miatt. Hiszen a professzor pontosan tudta, mit jelentett 51-ben a megszólalás, milyen életre-halálra menő tétje lehetett minden szónak. (Azt persze már soha nem tudhatjuk meg, hogy az a félelem, amit talán Kövy professzor is osztott, jogos volt-e vagy alaptalan, hogy ha nem indul újra az Akadémia, akárhogy is, a lehető leghamarabb, akkor az elszalasztott történelmi alkalom talán nem tér vissza soha. Bár a jelenből nézve úgy tűnik, a sietség nem volt indokolt. Ahogy a sietség miatti aggodalom pedig nem volt alaptalan.)

Kövy Zsolt ugyanilyen nagyvonalúan ítéli el a dunántúli egyházkerület egykori vezetését, mert nem állt ellen úgy, mint a tiszáninneniek, mint Enyedy Andor. „... történelmi szerepük lett volna az események elébe állni...”⁴⁸ – írja. Amivel bizonyára ugyanazt érik el, mint a tiszáninneniek, akiknek az önálló kerületét megszüntették, Enyedy Andort pedig lemondatták. A tiszáninneniek helyállása hősiesség volt, de magatartásukat nem tekinthetjük normának, hiszen az ő ellenállásukat is önfeladás követte. Ha a református egyház ugyanolyan elszántan áll ellent, mint a katolikus, talán református egyházi perek is sorra kerültek volna. Az efféle kései ítékezésnek az aktuális egyházpolitikai küzdelmekben van értelme, ha van, vagyis ami külön főhajtást, elismerést érdemel a tiszáninnenieknél, az utókor főhajtását is, azt a dunántúliaktól történelmietlenülnek tűnik számonkérni. Hiszen a következő mondatunkban már a tiszáninneniek meghátrálását kellene megbélyegeznünk, ha következetesek volnánk.

Másfelől kétségtelen, hogy Kövy Zsolt mint a Pápai Református Gyűjtemény vezetője évekig folytatott küzdelmet a gimnázium (1991), majd az akadémia újraindításáért (1998), s egyúttal az exodusban érintett, büntetett, kicsapott négy diák rehabilitálásáért. Ez történelmi érdem. S könyve voltaképp ennek a történetnek az egyik fejezete, anyaga is inkább vitairat, mint elbeszélés.

Különös, hogy az intézmények újraindítása könnyebben ment, hamarabb sikerrel járt, mint a rehabilitáció, amelyre végül már a megindult akadémiai iskolai tanév első felének végén került sor, 1998. december 18-án. Talán azt jelezve, hogy a történelmi helyzet, a rendszerváltás nem hagyott időt a töprengésre, a megfontolásra, a múlton való tűnődésre, még a távoli múlt, a nyilvánvaló sérelem tisztázása és orvoslása is bonyolultabb ügy volt, mint egy intézmény újraindítása, aminek következtében aztán a múlt, a közeli és a távolabbi is alighanem már nemcsak a jelen gondja, hanem a jövő teherképe is.

Különös kényszer, hogy az exodus következtében kicsapott diákokat a rehabilitáció alkalmával mint áldozatokat: szenvedőknek, katasztrofáltaknak, megbélyegzetteknek kell látnunk. Adorján István, aki az évfordulón egyedül volt életben az akadémiairól elküldött négy pápai diák közül, s kérésre megírta a visszaemlékezését, melyben érthető visszafogottsággal számolt be arról, hogy életpályája a teológia után – világi nézőpont szerint – szerencsésen alakult, agronómus, üzemvezető lett, majd magánvállalkozó, el-távolodva az egyháztól is, s élete válságos éveit nem a múltja, hanem inkább a sikeres

⁴⁸ Uo., 12.

érvényesülés okozta. Adorján életútját érintve Kövy professzor még szűkebbre fogja a boldogulás elbeszélését. A kötetben dokumentumként közölt amerikai szerző írásából pedig az Adorján-életút egyenesen szenvedéstörténetnek, mártíriumnak látszik. „Adorján István nyugodt, méltóságos arca mögött egy szembenállás és kitaszítotttság formálta hosszú élet rejtőzik.”⁴⁹ „Attól kezdve István megbélyegzett lett. [...] Később fizikai munkásként dolgozott Magyarország keleti részén. Ahogy mondta, próbált normális életet folytatni, ám mindig kirekesztettnek érezte magát.”⁵⁰ Ezt a tételt Adorján István fia, Adorján Zoltán, aki az írás magyar fordítója volt, a Református Kollégium tanára, lábjegyzetben korrigálta is: „Valójában ekkor már középvezető volt a Kiskunsági Állami Gazdaságban majd a Dabasi Vízgazdálkodási Társulatnál.”⁵¹ Ráadásul Adorján a visszaemlékezésében nem említi, de azon a rendezvényen, amikor rehabilitációja teljessé válásaképpen megkapja a palástot is, felidézi – Bebe Baldwin tudósít erről, gyanútlanul –, hogy ’71-ben a püspökségről értesítették, folytathatná teológiai tanulmányait, ő azonban ezt nem vállalta. Idézett magyarázata szerint bocsánatkérést várt volna el. Nem tűnik logikusnak, hogy a teológiai tanulmányok folytatásának kérés nélküli felajánlását hogyan lehet nem bocsánatkérésnek is érteni, hiszen még annál is több volt. (A palástot azonban 1998-ban elfogadja.)

Amilyen egyszerű (bár alkalmasint önemészítő) volt a hallgatás évtizedeken át, annál bonyolultabb és nehezebb a megszólalás. A múlt jogtalan határozatainak az érvénytelenítése és feloldása. Vagy egyáltalán a megértés. Hogy ne rólunk szóljon. Ne keveredjünk a jelen csapdájába. Holott persze rólunk kellene szóljon és a jelen csapdáinak elkerülését kellene szolgálnia.

3. Az exodus kanonizálási kísérletének pontatlanságai

A pápai exodusról író Kövy Zsoltot sokféle személyes szál kötötte Pápához, hiszen a teológiát is ott végezte 1949-ben. Bojtor István pedig, aki több írásában is foglalkozott a sárospatakiak exodusával, épp az exodus évében végzett Sárospatakon. Segédlelkészként az exodus tanúja volt. A bethánista kegyességi irányzat elkötelezettje, a magyar ébredéstörténet és a Tiszáninneri Református Egyházkerület történetének kutatója. Missziótörténeti dolgozatából⁵² az exodusra vonatkozó megjegyzéseit, összegző értékelését veszem számba röviden.

Kotsis Istvánról, akinek a naplója számára is elsődleges forrás, így fogalmaz: „1962-ben írja *Exodus* című remekművét a sárospataki teológusok Debrecenből való kivonulásáról, aminek kiadási jogát nyugati reformátusok kérik tőle.”⁵³

⁴⁹ Uo., 57. – Bebe Baldwin: S végre a megbékélés. Adorján István visszaemlékezése. Részlet a szerző angol nyelvű, a Magyar Református Egyház múltját tárgyaló kötetéből. BALDWIN, Bebe: *Faith under fire, Stories of Hope, The Reformed Church in Hungary*, [h. n.], International Partnership Committee, 1998.

⁵⁰ Uo., 60.

⁵¹ Uo.

⁵² BOJTOR István: *Misszió a Tiszán innen, A Tiszáninneri Református Egyházkerület missziótörténete 1950 és 1956 között*, Miskolc, Kazinczy Könyvműhely, 1996

⁵³ Uo. 96.

Kotsis a naplóját nem '62-ben írja, hanem közvetlenül az események után, a '62-ben írt záró fejezetből (*Függelék*) ez egyértelműen kiderül: „az exodus történetét nem sokkal hazatérésünk után, még 1952-ben fektettem írásba”,⁵⁴ de olvasva sem gondolhatjuk másként, hiszen beszélgetéseket idéz dokumentarista igyekezettel. A remekműként való minősítése félrevezető. A nyugati reformátusok pedig, mielőtt félreérthető volna, bizonyára nem a remekművi értékére való tekintettel szerették volna a kiadási jogokat megszerezni, hanem olyan dokumentumként, amelyik részletesen és nyíltan beszél el egy vasfüggöny mögötti egyházellenes, és ami különösen érdekes lehetett, egy ellenállási történetet. (Nem derül ki, hogy a kéziratról hogyan szereztek tudomást a nyugati reformátusok, s az sem, hogy honnan volt erről tudomása Bojtor Istvánnak.)

„A kivonulás alatt és után, a mai napig szoros testvéri kapcsolat lett közöttük.”⁵⁵

Természetesen nem lehetett „szoros testvéri kapcsolat”, már csak a természetes szétszóródás miatt sem, ezt a kifejezést úgy érthetjük, hogy az emlékezetükben megmaradt közösségi élményt nem felejtették el, és nem tagadták le. Az érintettek kapcsolatainak tartós fennmaradására és sajátos többletére nincs bizonyíték. Inkább az ellenkezőjére.

„A sárospataki teológusok a Biblia mércéje alá merték állítani az egyház és a marxizmus összefüggéseit.”

Az exodus néhány napja erre aligha adott alkalmat. S aligha voltak, lehettek erre felkészülve. Hogy a marxizmusra hivatkozó vallásüldöző diktatúrával szemben meghátráló egyházi vezetés döntését a sárospataki teológia megszüntetéséről az engedelmesség kultúrájában nevelkedő fiatalok a Bibliához fordulva próbálták el nem fogadni, bibliai idézetekkel bizonyítani szervezkedésük jogosságát, ez igaz.

„A teológusok drasztikus elítélése után az egyházkormányzat és az államapparátus betonfalán hajszálrepedések keletkeztek.”

Az ítélet egyáltalán nem tekinthető drasztikusnak. Úgy általában sem, hiszen végtére is a rendtartás súlyos megszegése történt, szervezeten. Másfelől pedig az a bizonyos betonfal korántsem kezdett el repedezni, éppen még javában folyt az építése. Az exodus után történeteknek tulajdonképpen még elrettentő hatása sem lehetett, hiszen sokkal súlyosabb ügyek tartották félelemben az embereket, a hívőket. Ez idő tájt az ellenállás pedig csak lelkesítette a betonfalak építőit. Hiszen végtére is igazolni kellett a mindennapi terrort.

„...az exodus mártíriumával elhintették a tiszánineni egyházkerület és a sárospataki teológia visszaállításának gondolatát.”

Az „exodus mártíriuma”? Ez aránytévésztés. Miközben sok egyházi személy szenvedett valódi mártíriumot hitéért, hűségéért, az exodus résztvevőinek voltaképp a hajuk szála sem görbült. Tragédiát tételez ott, ahol nem volt tragédia. S persze az egyházkerület és a teológia visszaállításának gondolatát sem kellett elültetni; több évszázados múltjuk és lelkészek százainak eleven személyes kötődése, a hívek közössége, az egyete-

⁵⁴ Uo., 186.

⁵⁵ Uo., 96. (A soron következő többi idézet is ugyaninnen és a következő oldalról való.)

mes magyar kultúra egyik jeles bölcsője iránti történelmi tisztelet magától értetődően ébren tartotta minden érintett hívő vagy a magyar intézményi, kulturális hagyományok védelmét őrizni, megújítani, folytatni kívánó ember számára a pataki teológia s persze vele együtt a pataki református gimnázium egykori életének, értékének és erőszakos megszüntetésének emlékét. Vagyis az erőszakot elkövető rendszer összeomlásával az újjászületés igénye magától értetődő volt. Sokkal magától értetődőbb, hogysen az érintettek alaposan számba vették (vehették) volna az újraindítás roppant nehézségeit.

Ami azt a tételt illeti, hogy a Pataki Diákok Baráti Köre megerősödött volna az exodus után, furcsa felvetés, hiszen a Baráti Kör az exodus előtt már szünetelt, és utána is évekig nem működött. Tehát aligha lelkesíthette a teológusok rosszul végződött tiltakozási kísérlete. Ráadásul nem is lehet szó erről a Körről egyes számban, hiszen az ötvenes évek végétől helyi (miskolci, pesti, USA-beli) baráti társaságokról lehet inkább beszélni. Amúgy is a baráti körök tagsága döntően a gimnáziumhoz kötődik, nem pedig a teológiához. Még református szellemisége is magától értetődően világi természetű, mintsem vallási vagy éppen egyházi. Nem meglepő tehát, hogy a 2011-ben kiadott Bolvári-Takács Gábor *A sárospataki öregdiák mozgalom 19–21. századi kronológiája. Intézménytörténet és közművelődési dimenziók* című munkája,⁵⁶ amelyben szinte folyamatos intézménytörténet van, noha természetesen említi a teológia felszámolását '51-ben, de nem tesz említést az exodusról. Márpedig ha öregdiák szemmel ennek lett volna hatása, akár az eseményt követően, akár később, aligha maradt volna ki. Alighanem arról van szó, hogy a Kollégium, amelyik a magyar kultúra és közélet nagyságainak nemzedékeit nevelte, a sárospataki teológiát nem a Kollégium koronájának tekintette, hanem az egyházi szellemi közszolgálat műhelyének. Vagyis a teológia bezárása szinte egyházi belügy, amelynek súlya nem mérhető a gimnázium államosításának nagy drámájához. Innen nézve az exodus a sárospataki lelkésznevelékek egzotikus, ártatlan, naiv kalandja, tévedése egy sötét kor díszletei között.

„...az exodus segítette a tudományos gyűjtemények kifejlődését.”

Mármint segítette volna, ha akár az egyházi, akár a világi hatóságok megijedtek volna az exodustól. De éppen a szelíd dorgálásnak nevezhető büntetések jelzik, hogy még igazán megtorlásra sem tartották érdemesnek. De persze még az exodustól való ijedtségéből sem következett volna a könyvtár támogatása. Annak, ha volt valami indítéka, az az egyházi vezetés kollaborációját ellensúlyozta egy árnyalattal. Bár alighanem inkább arról volt szó, hogy valami elfoglaltságot mégis biztosítani kellett annak a professzornak, aki a faluszemináriumok és a népfőiskolák mozgalmának egyik jeles személyisége, s mindezeknek maga Sárospatak kitüntetett helye. Szóval a demokratikus szellemi hagyomány hiányával aligha lett volna vádolható.

Hogy aztán Újszászy és utódai a gyűjteményt hamu alatt őrzött parázsként, az igaz református szellem biztosítékaként kezelték és gyarapították, az fontos és értékes

⁵⁶ BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: *A sárospataki öregdiák mozgalom 19–21. századi kronológiája, Intézménytörténet és közművelődési dimenziók*, Budapest – Sárospatak, 2011. URL: <https://docplayer.hu/801173-Bolvari-takacs-gabor-a-sarospataki-oregdiak-mozgalom-19-21-szazadi-kronologiaja-intezmenytortenet-es-kozmuvelodesi-dimenziok.html> Utolsó letöltés: 2022. 05. 24.

tett, a politikai konszolidáció keretei közt lehetséges volt, ám az exodus inkább a békétlenség kényelmetlen, feszültséget keltő emléke, nem pedig a gyűjtemény kifejlődésének a segítője. Kotsis és Kőrössy exodus-naplóit, emlékiratait is befogadta a gyűjtemény, de nem hivatalosan, nem nyilvánosan, inkább láthatatlanul, titokban, amit adott viszonyok közt természetesnek és érthetőnek tekinthetünk.

Az exodusnak persze megnőtt a szellemi értéke, ahogy előkerült a fiókból (ahogy a fiók kinyílt, bár nem vált szabaddá), és kiderült, hogy a sok zűrzavaros történetből talán az egyetlen tiszta könnycsepp. Szörnyűségek és tragédiák nélkül. Egyszerűen megesett, hogy az exodus néhány napjára Debrecentől Sárospatakig, át a Tiszán, leállt a szokásos történelmi forgalom. Mintha összeesküvést szóttek volna az összeesküvők az árulókkal, hogy tartanak egy lélegzétvételi szünetet, hadd lélegezzenek szabadon a fiatalok néhány napig, aztán úgysis a fogság következik, mindhalálig. Ennyi mindenkinek jár. Noha éppenséggel arról van szó, hogy rajtuk kívül senki nem kapott efféle engedményt.

„A „pataki eset» után az egyházi és állami tekintély fénye megsűrűlt.”

Ahhoz, hogy ez megtörténjék, kellett volna nyilvánosság, ahol fénye lehet a tekintélynek, s ahol a pataki eset köztudottá válik. De hát nem véletlenül írtak naplót az exodusról ketten is; a feledés ellen írtak, mivel az a nyilvánosság, mely révén megtörténhetett volna a tekintélyvesztés, nem létezett. Hogy aztán ezt a korszakot egyáltalán jellemezte-e a tekintély kultúrája bármely csekély mértékben is? A korszak, az ötvenes évek szinte minden hagyományos tekintélynek adóz ellenfele. A kommunista párt a saját, illetve az általa elfoglalt intézmények, szervezetek tekintélyét terrorral, erőszakkal, önkénnyel teremti meg, teremti újjá. Tekintélyrombolásának céltáblái, áldozatai az egyházak is, melyek tekintélyük töredékét a hatalommal való együttműködés révén óvhatják, őrizhetik. Mely együttműködés természetesen maga is árt a tekintélyüknek. Az exodus ebben a vonatkozásban súlytalan, láthatatlan esemény.

Mindazonáltal Bojtor István pontjait nem a történész fogalmazza, hanem az igazságot, a jóvátételt kereső lelkipásztor, nem a pontos történelmi leírás, jellemzés a célja, írása a rendszerváltás időszakának különös perspektíváját tükrözik, amikor is az egyházi megújuláshoz történelmi támaszt keresve a református történetben az exodus felértékelődött. Mi sem természetesebb, mint az exodus felruházása mindazon érdekekkel, melyekkel nem rendelkezik, de amelyekre hivatkozni mégis nélkülözhetetlenül fontos volt. Bojtor exodus-értelmezésével tulajdonképpen a sokféleképp megtört lelki folytonosságot igyekszik helyreállítani (személyes vallomásként bizonyára hitelesen), hogy az intézményi, szervezeti helyreállítás váratlanul adódó nagy feladatához legyen muníció, legyen igazolás.

4. „Mi most elmegyünk Patakra... És nem jövünk vissza soha...”⁵⁷

Az exodust megélt volt pataki diákokkal, Szabó Gabriellával és Gál Gyözővel készült interjúból következik egy-egy idézet.

⁵⁷ A cím egy korabeli levélből való. (*Exodus sorsok – Intro.*)

„Nagyon szerettük Patakot, mert Pataknak olyan légköre volt, amire az mondható: szent levegője volt, tudományos levegője is volt, és azon kívül családi levegője. A professzorok beosztották a diákokat, és saját családjaikkal együtt uzsonnáztattak minket minden héten egyszer. [...] Összebeszélünk és egy nagy titokzatos kivonulással hajnalban csoportonként kilopóztunk az állomásra, mintha nem is ismernénk egymást, így aztán lementünk egészen a Tisza-partig a vonattal, ott aztán csónakokba ülve átkeltünk a Tiszán, és megérkeztünk Patakra. Szegény Nagy Barna bácsi, mikor meglátott minket, nagyon megdöbbsent, azt mondta: gyerekek, ebből még baj lesz.”⁵⁸

„Az életemnek meg az életünknek azt hiszem, hogy a megtérésünk idején túl talán a legáldottabb három napja volt. [...] Annyira éreztük a szeretetet, ami áradt felénk. Mindenki, aki pataki volt, mindenki tudta, hogy mi történt.”⁵⁹

Ez az *Intro* eléggé szokatlan, hiszen valójában egy filmköltemény az egykori dráma érzelmi sűrítményeként. Ráadásul mint egy balladából, a történetet is megértheti belőle az is, aki amúgy semmit nem tudott róla.

Szabó Gabriella mondatai olyanok, mintha ötven évet vártak volna, ötven éve készülődtek volna arra, hogy végül elhangozhassanak, addig a szívében rejtette, hordozta őket. „Patak szent levegője.” Vajon mit jelenthet ez? Én úgy értelmezem, hiszen a negyvenes évek végéről, 1950-ről és 1951 első feléről van szó, vagyis általánosságban és részleteiben is rettenetes évekről, hogy Patak ebben a világban akkor afféle menedék volt, menedék tudott maradni. Minél elvadultabb volt a kinti világ, annál következetesebben maradt önmaga, egy szellemi-lelki sziget, ahol nem csak, hogy félni nem kellett vagy hazudni, hanem még harcolni sem. Háborúban meggyötört, korán felnőtte válni kényszerült nemzedék tagjainak otthona volt. Szabó Gabriella annyira azonos a mondataival, annyira tiszta a tekintete, hogy ha nem keresne tekintetével mégis valami támaszt, úgy tűnhetne, az élete mintha csak epizódja lett volna ennek az egykori pataki szellemnek, vagy éppen illusztrációja, kivitelezése. Noha tudjuk, hogy éppen ez vált lehetetlenné.

Ezt a fájdalmas kettősséget tükrözi Gál Győző mondata is. Mi tehette felejthetlenné ezt a három pataki napot? Ha a képsorokat nézzük, a kivonulás képeit, az arcok mindent elmagyaráznak: hitben élő fiatalok, tiszta lelkűek, a tisztaságuk jegyében hátat fordíthattak három napra a világnak. Mintha a súlytalanság állapotába kerültek volna. De persze épp fordítva, a világ vált számukra súlytalanná, ők pedig úgy érezhették, hogy Isten országa nem is csak ábránd, hanem a pataki falak között már valóság. Hogy tényleg van visszatérés Izrael földjére. Gál Győző arcán és hangján aztán épp ez tükröződik, hogy az élet aztán nem is volt több, csak ez a három nap; a többi már a csalódásoké, a kompromisszumoké, a küszködésé, a megalkuvásoké, a fájdalomé. Mondja mindezt halála évében, alighanem afféle testamentumként.

Ők ketten az exodus résztvevői közül, akik büntetést sem kaptak, az életpályájuk sem tört meg, mégis, mintha az életük, áttekintve, Patak felől tekintve, csak töredék lehetett. Az idő megállt Patakon. (És folytathatatlaná vált.)

⁵⁸ *Exodus*, 51. *A sárospataki Teológia visszafoglalása*, Részlet a filmből, Szabó Gabriella.

⁵⁹ Uo., Gál Győző.

5. A sárospatakiak exodus – értelmezési dilemmák

Szabad-e az exodust komolyan venni, hiszen alig tud róla bárki is az egykori érintetteken kívül? Hatvanketten voltak a résztvevők, már nem kérdezhetjük meg őket. Amíg lehetett volna, addig nem nagyon került szóba; se ők nem beszéltek róla, se kérdés nem volt hozzájuk. Néhányan, akik túléltek a hallgatás évtizedeit, nem voltak könnyű helyzetben. Rajtuk kívül pedig ugyan ki emlékezhetne, emlékezhetett, emlékeztethetett volna rá? Aligha van köztörténeti rangja egy református egyházkerületi közgyűlésnek, amelyik határozatban, szavakban tovább élte a sárospataki teológiát, melyet a friss és tetterre kész Állami Egyházügyi Hivatal felszámolandónak vélt, így oldva meg a bűnös és retrográd egyházak ellen folyó nagy háború egyik helyi válságát. S melyet a pacifikált egyházi vezetés még győzelemként is könyvelhetett el, hiszen végtére is megvédte a pesti és debreceni teológiát, s a diákokat sem kellett szélnek eresztetni. Ennek a döntésnek a következményeként a pataki diákok – akik már az iskolakezdésre való készülődés közben tudták meg, hogy nem pataki diákok többé, másik vonatra kell jegyet váltaniuk – a hírre, hogy talán mégis folytathatják Patakon, visszaszöktek Debrecenből, s három napig ismét Patakon voltak. Miért is volt ez a sietős visszaköltözés? Pusztán a megszokotthoz való ragaszkodás miatt, vagy éppen diákos vagányságból? Netán politikai gesztusként, egy cseppnyi lázadésképpen? Hiszen a teológia az teológia Sárospatakon és Debrecenben is, utóbbi ráadásul nagyváros, Patakhoz képest tágabb tér, tágabb világ. Látszólag legalábbis. Csak hogy nekik *Sárospatak az otthonuk volt. Az otthonukká tudott válni. A szellemi, lelki, közösségi, hitbéli otthonok általános felszámolásának idején.* S persze azt is hozzátehetjük, hogy a sárospataki teológia nem ugyanaz a teológia, mint a debreceni, és nem csak 1951-ben, Enyedy Andor és Péter János püspöksége idején. Sárospatak a népi írók szellemi szövetségese volt, a korszerű nyugati protestantizmus hazai műhelye. Debrecen óvatosabb volt, tartózkodóbb.

Visszamentek tehát Sárospatakra, mintha csak tévedésből kerültek volna Debrecenbe. Bár mindannyian tudták, vagy legalábbis érezték, hogy kiléptek a történelemből egy másik történelem ihletében. De nem írtak új alkotmányt, nem kiáltották ki a sárospataki független köztársaságot, inkább csak az érzelmek áradtak szokatlan bőségben, közel kerültek egymáshoz, talán úgy, mint ahogy eddig fel sem vetődött, hogy mit jelenthet az igazi társasság, figyeltek egymásra, mint ahogy nem is gondolták, hogy megeshet, csüggték tanáraik szaván, pedig amúgy is tisztelték és nagyra tartották őket...

Majd aztán önként ismét Debrecenbe mentek, folytatva tanulmányaikat. Ahol a főiskola vezetése elszámoltatta őket a fegyelmi vétségük ügyében, ahogy ez várható is volt, és mondhatni, roppant enyhe büntetést szabott ki: kicsapott négy diákot, már csak önvédelemből is, akiket főkolomposnak, a szökés kezdeményezőinek, szervezőinek vélték. S mondhatnánk azt is, némi cinizmussal, ezzel jutalmazta őket, ők jártak jól, hiszen az egyre rögzösebb, küszködősebb, korlátozottabb egyházi pálya helyett kénytelenek voltak az új kor új lehetőségeivel élni. S természetesen volt is közülük, aki ezt tette, s volt, aki mégsem. Ne felejtsük, '51-ben járunk. A társadalom jelentős hányada ellen folyik a nagy felszámolás, kulákok, kispolgárok, nagypolgárok, föld-

birtokosok, szerzetesek mindannyian ellenségek, az egész hagyományos intézményrendszer felforgatva, sőt már az is ellenség, halállal büntetve, aki nem ellenség. A totalitárius rendszerhez totalitásra törő, irracionális hadviselés illik. Az önrendelkezés körei a hétköznapi szintjéig szétzúzva.

S ha szűkebben nézünk körbe, az egyházi oktatásügyben, a papnevelés karcsúsítása idejére már csak néhány középiskola maradt a kiterjedt egyházi iskolahálózatból. Tágabban pedig: bezárták a zárdákat, a kolostorokat, kisajátították a nem vallási rendeltetésű egyházi intézményeket, az egyházi tulajdon töredékére zsugorodott, az egyházi-vallási élet működtetése állami kegy lett.

Az exodus tehát ezzel a világbirodalmi özönvízzel dacol. De hát mit is tehetne 62 rajongó diák? Tettük egy semmi esemény az egyházak, egyházi személyek történelmi drámájához képest. Mennyi tisztázandó van még mindig, és mennyi tisztázhatatlan fájdalom, bűn, gyalázat árnyéka ezen a történeten!

És mégis, ha csak megfelelő kifejezésekkel élünk, ha csak egy pillanatra is, de elakadt a nagy időgép, a nagy darálógép; és ha elmesélnénk, akkor is egy „szabad hétvége” az exodus, egy szökés a huszadik század börtönéből, annak is majd a legközepén, annak is majd a legsötétebb zárkájából. De hát épp ez az, ilyesfélét nehéz feltételezni...

Nem tudták, mit tesznek, egy hangulatnak engedelmességek, úgy lehet, próbáltak Isten szándékai szerint eljárni, hiszen neki mi lehet kedvesebb, mint a lelkesképző védelme! De sejtelmük sem lehetett arról, hogy alighanem életük legradikálisabb pillanatait élék, a közös döntés szabadságát, melyre aztán soha többé nem nyílik alkalmuk életük során, bárhogy is alakul az. Már csak „alagutak a hóban”,⁶⁰ ez lehetett a szabadság.

Nem ismerjük az 1951-es exodust eredményező egyházkerületi döntés összes körülményét, de azt tudhatjuk, hogy tanulva az esetből, 1952-ben immár történelmileg kijózanodva, megfegyvelmezve fohászcodnak a Tiszáninneri Református Egyházkerület megszüntetéséért, a szomszédos egyházkerülethez való csatolásért, a beolvasztással való felszámolásért. Ülésüket⁶¹ négy nappal előzte meg az egyetemes konvent tanácskozása, kijelölve az utat, amelyet majd választaniuk kell: „Isten új leckéje, hogy össze vagyunk kötve, egymásra vagyunk utalva, és ezt szervezeti vonatkozásban is ki kell fejeznünk. Olyan mértékben válik ez könnyűvé, ahogy a gyülekezetekben az ige szolgálatára nézünk. Vállalnunk kell abban a reményben, hogy ebből fejlődés és előrehaladás származik.”⁶² Amennyire megrendítő a teológushallgatók viaskodása Debrecenben Isten szándékainak kifürkészése végett, hogy az engedelmesség vagy az ellenszegülés-e az igaz út, és aszerint cselekedjenek, épp oly rémületes a konvent fogalmazása: „szakzsargonnal nyakon öntött szöveg”⁶³ fedi el az önfeladást és a megalkuvást. A „szakzsargon” persze maga is furcsán ironikus kifejezés, hiszen ez a nyelvhasználat voltaképp a nyelvtől, vagyis hát a lelkétől fosztja meg az egyházat és annak igehirdetőit. Praktikusan persze Enyedy Andor tiszáninneri püspök és a kerületi egy-

⁶⁰ FARKAS Árpád erdélyi költő verscíme és kötetcíme. (Bukarest, Kriterion, 1979.)

⁶¹ 1952. október 3.

⁶² *Exodus*, 51, 10. (SRKLT PK-28. 1952. okt. 3. Dienes Dénes idézi a kötet bevezető tanulmányában.)

⁶³ Uo.

házi vezetés megbüntetése és kiiktatása volt a cél a józan (legalábbis a realitásokkal számoló) egyházpolitika jegyében. Ugyanakkor nem könnyű, nem magától értetődő Bereczky püspöknek és környezetének elítélése, hiszen belső ügyként zárult le a „lázadás” letörése, a „főkolomposok” megbüntetése. S végtére is beláthatjuk, hogy „a sárospataki kollégium régi jó és evangéliumi hagyományainak megőrzése érdekében”⁶⁴ be kellett zárni az intézményt, hiszen a szocialista református teológia aligha lett volna képes őrizni az evangéliumi hagyományokat. Szóval a kettős beszéd valójában sokrétegű nyelvi rémség; ezt művelte a kommunista állam, ezt kényszerítette rá alárendelt, kiszolgáltatott társadalmi partnereire.

Ami pedig az isteni szándékokat illeti, a visszaemlékező Kőrössy József a naplójában így idézi fel debreceni kollégiumi vitájukat a maradni vagy visszamenni kérdéskörben: „...egyes személyek önkényes, magukat mentő intézkedését nem kell feltétlenül Isten akaratának betudni. Ha mi minden esetben szó nélkül tűrjük, hogy ide-oda rugdosanak minket, akkor mi nem feltétlenül Isten akaratának engedelmeskedünk, hanem gyáva, gerinctelen bábok vagyunk esetleg.”⁶⁵ Majd ugyanő így folytatja: „A másik ér-
vünk pedig az volt, hogy mi egy láncszem vagyunk a magyar református anyaszentegyház és benne a pataki iskola történetében, és éppen ezért személyileg felelősek vagyunk az utókor előtt is, hogy megszakad-e rajtunk a sor.”⁶⁶ Hogyan is lehetne ítélni? A Sárospatakat feladó egyházi vezetés épp a túlélés jegyében cselekszik, ahogy a Sárospatakat védők pedig az élő Sárospatakat védik. Szembekerültek, nem volt jó megoldás.

Azt már alighanem sosem tudjuk meg, hogy a főiskola megmaradásáról szóló tárgykör kezdeményezője elvakultságból, kétségbeesésből, utolsó utáni esélyt is ki-
játszva, vagy éppen provokációképpen cselekedett. Hiszen a döntés adott történelmi pillanatban egyáltalán nem volt életszerű. De valamiféleképpen mégis, hiszen a du-
nántúliak is hasonlóképp a teológia megtartása mellett szavaztak a felülről jött megszüntető végzés ellenére. Valószínűsíthető, hogy a játszma a fővárosban folyt le, mint ahogy a vezetősere is elsősorban „odafent” zajlott le legelőször, „odalent” pedig még nem viselkedtek eléggé belátóan, még az önértetések, az ellenállást választók voltak a hangadók, alighanem hosszú időre utoljára.

A visszatérés katarziszt a készülődés lázas órái tették feledhetetlenné. Az a tépelődés, ami a döntést megelőzte, az a szervezkedés, ami a sikeres visszatérés feltétele volt...

6. Néhány könnyecsepp a hit és a szabadság oltárán

Miféle érzelmős cím ez? Ha meglepő is, ez a cím egynéhány képsor, egy különös történetről készült dokumentumfilm-csokor összefoglalása. Megegett valaha, hetven évvel ezelőtt, hogy az örökké borult, sötét huszadik századi hazai égbolton egy pillanatra némi folytonossági hiány támadt, alighanem ezer véletlen összjátékaként, s ebben a pillanatban, melyet nyugodtan tekinthetünk térből, időből kiszakadt eseménynek, mondhatjuk akár csodának is, hogy értsük, mennyire érthetetlen és valószínűtlen a

⁶⁴ Uo. (Az Egyetemes Konvent levele a Tiszáninneri Református Kerület Elnökségének, 1951. július 25.)

⁶⁵ Elhangzik az *Exodus* '51 című filmben is.

⁶⁶ *Exodus*, 51, 24.

megtörténte, ezt majd bizonyítani fogom, szóval adódott odafentről fény a földre. Igazi kapcsolat teremtődött az ég és a föld között. Ahogy ez eredetileg talán tervbe is volt véve, szóba is lett hozva sokszor, de kivitelezése mindegyre elakadt. Olyannyira, hogy nagyjából elgondolhatatlanná, tételezhetetlenné is vált. Ennek a pillanatnak természetesen nincs semmi értelme, nincs magyarázata, tanulsága sincs, ahogy következményéről sem lehet igazán beszélni. Illetve hát a következmény a könny, ahogy a filmkészítőknek elszorult a torka, ezt próbálták megjeleníteni, ezt a meghatottságukat próbálták továbbadni, s én mint néző hasonlóképpen jártam, mint ők. Amit láttam a filmekben, annak nincs tanulsága, nem értelmez, nem fejt meg semmit, ami eddig is ne lett volna érthető, inkább önmaga szorulna magyarázatra, de azt sem tűri, az is csak fölösleges varázstalanítás, és semmi tartalmas hozadéka, ha látjuk képzeletünkben a film megidézte jelenetet, ahogy a hatvankettek, meglátva a Teológia épületét, közel érezve magukat Noé bárkájához, futásnak eredtek, mintha kiszaladhattak volna az időből, mintha megmenekülhettek volna az árból, ami előntötte a világot, ahogy a filmnéző is csak sírdogál, hogy megeshet az ilyesmi. Pedig ez a boldogságfutás, szabadságfutás is már csak folytatása a tisztai átkelésnek. A háborúban lerombolt vasúti híd még nem volt helyreállítva, így csónakon-kompon keltek át a Tiszán. A komp mintha Kháron ladikja lett volna, csak éppen visszafelé, a halálból az életbe, a fogságból a szabadságba, Egyiptomból az Ígéret földjére.

Az exodus esztétikája a tisztai átkelésben összegződik, aligha véletlen, hogy ez a kép került az *Exodus* '51 kötet borítójára. Hogy ne kelljen különösebben magyarázkodni, miért is érdemes ez a történet a felidézésre. A kép különös derűje a magyarázat. Bár éppenséggel voltak derűt sugárzó képek a korszakban, sőt, hogy pontos legyek, nem is derűt, hanem evilági mennyországot idézők, de ezek a képek ma már tulajdonképpen bűnjelek. A szocialista derű történelmi csalás, a valóságot elfedni hivatott eszelős, kényszeres vigyorgás. A csónakban ülő fiatalok tiszta tekintete azonban az idővel erős, tiszta sugárzássá lett.

Az exodus története természetesen az érintettek története is, bár kétségeim vannak, hogy akármely 52-53-54-ben teológiát végzett fiatalok sorsa lényegesen más mintázatot mutatna, mint az exodusban részt vett egykori sárospataki diákoké. Talán még a kicsapottak sorsát is beleértve, hiszen végül is közülük Kotsis István néhány évnyi kitéréssel lelkészi pályára kerülhetett. S tulajdonképpen, ha Kőrössyt, Jankát vagy Kulcsárt nézzük, egyházi szempontból ugyan más a mérleg, de emberi tekintetben szinte teljesebb életet élhettek, mint lelkészként szolgálható társaik. Helyi társadalmuk, munkahelyük kulcsszereplőivé váltak, és szolgálták is (a szolgálható, mert engedélyezett) közösségeket (közösségféléseket) teljes buzgalommal, családjukat is könnyebben és természetesebben kissé háttérbe szorítva.

Szokás a háborús összeomlásról beszélni, és mennyire magától értetődő is ez, hiszen aligha kellene magyarázkodni, ha Magyarország összeomlásáról beszélnénk akár az első, akár a második világháborúval kapcsolatban. Holott a mi nézőpontunkból, az egyházi kultúra hazai történetét tekintve sem az első, sem a második világháború nem tudta megrengetni a belső, sőt az intézményi, tehát a külső folytonosságot sem.

Leszűkítve a kérdést most a pataki és a pápai teológia életére, noha bármennyire szűk is ez a kiemelés, azért mégis elég jelentős ahhoz, hogy tételünknek értelme legyen, hiszen mély történelmi tradícióról van szó, több száz év egyházi és persze világi hazai kultúránk két bölcsőjéről. Ezek az intézmények túléltek a háborúkat, és még csak azt sem mondhatjuk, hogy lelkiileg megrokkanna, hiszen Sárospatak a harmincas években szellemiekben messze túlterjeszkedett alapfeladatán, az ország sorsának megfordítását célzó mozgalmak (népfőiskola, faluszeminárium, falukutatás) egyik bázisává vált, nem véletlen összefüggésben azzal, hogy ezen intézmények nyugati kapcsolatai, diákjaik külföldi tanulmányai lényegében folytonosak, vagyis ezek az intézmények, szinte függetlenül a világi történettől, Magyarország nyugati szellemi őrhelyei, mint ahogy a nemzeti közösség erős támaszai is, a legmindennapibb és a legemelkedettebb értelemben egyaránt. Sőt, a háborút követő években még jön a megújulás is, az ébredés. Innen gondolkodva aztán azt mondhatjuk, hogy valójában az „ég éppen akkor szakad rá” a teológiákra, amikor a legtöbbet nyújthatták volna, amikor a legnagyobb szükség lett volna rájuk.

Ha az emberi sorsok alakulását nézzük, ide-oda lapozgatva a naplók és a névmutató között, egy adott helyzetben mutatott viselkedés és az életút összefoglalása között, egyáltalán nincs összefüggés, vagy alig-alig van; nem tudjuk, nem tudhatjuk, nem kiszámítható, miként viselkedünk válság idején, nem tudjuk, válság idején tanúsított magatartásunk mennyire jelzi előre következő évtizedeinkben tanúsított viselkedésünket. Miként lesz a lázadó csendes megalkuvó és miként lesz az ijedtnek látszó alakból igazi jellem.

7. Életutak: Kőrössy József (1926–1985), Kotsis István (1927–2002)

„Isten kegyelme ébredést adott Patakon. Elmélyült az élet mind a tanárok, mind a diákok között.”⁶⁷

„Úszni sem tudott igazán, de ő tanított meg úszni.”⁶⁸

A Kőrössy József életútját bemutató film szerint: könyv, szentírás, természet, istenkeresés, elmélyedés – ezek voltak számára a boldogság forrásai középiskolás kora végeztével. 1944-ben érettségizett a miskolci Lévyban, felvették földrajz–történelem szakra, de a német megszállás miatt nem kezdhetett el az egyetemet. Katonaként Hollandiába került, majd amerikai fogság következett, szökés, s csak ezután, '47-ben jelentkezett teológiára, vagyis már felnőttként. Három éve volt meggondolnia magát, és hitében megerősödni. Eszkatológiából harmadévesen olyan dolgozatot írt, amelynek értékei alapján a tanszék várományosa lett. Kapcsolatba került a Bethániával. Folyton misszióban és kemény tanulásban teltek az iskolaévei.

Miután kirúgták, megnősült, felesége, akivel igazából csak távolról ismerték egymást, a jó híre miatt ment hozzá.

⁶⁷ *Exodus*, 51, 21. (Kőrössy József írja félbehagyott naplója bevezetésében.)

⁶⁸ *Exodus életutak – Kőrössy József* című dokumentumfilmből való idézet, ahogy a továbbiak is.

'52 februárjában már banki alkalmazott volt Miskolcon, elkezdte a pénzügy szakot a Marx Károly Közgazdasági Egyetemen, ahonnan '58-ban harmadéves levelezősként kizárták, mert az MNB területi irodája '56-os munkástanácsának elnöke volt. Fellebbezésében arra hivatkozott, hogy a munkástanács az utolsók között, csak a határozatnak engedelmessé alakult meg. Az elutasítás után még előzékenyen önkritikát gyakorolt: „megérdemlem”, s ráadásul hűségnyilatkozatot tett. (Később is próbálkozott még az egyetem befejezésével, sikertelenül.) A munkahelyén visszaminősítették, de nem küldték el.

Felességével rossz házasságban éltek, nem értették egymást, az egykori elvi döntés, az értékrendbeli közösség kiüresedett. Két lányuk nevelése, a család mindennapi ügyei mindenestül az anya terhei.

Idősebb lánya sokáig semmit sem tudott apjának, szüleinek születése előtti életéről. „'56-ról sosem beszélt, csak a háborús emlékeiről. Az anya sem mesélt, az utóbbi hónapokban először.”⁶⁹

Az apa keveset volt otthon. Mindenféle megbízásokat kapott. Mindenütt sikeres volt.

A lány a teológiáról annyit tud, hogy: „anyu és apu is odajártak, ott találkoztak, de nem lehetett befejezniük, de ez minket nem érdekelt igazán”.

Kőrössy bélyeget gyűjtött, levelezett más gyűjtőkkel angolul, szótár segítségével, lányát is próbálta angolul tanítani. „Úszni sem tudott igazán, de ő tanított[a] meg úszni” gyermekeit. „Hitről, mély dolgokról sohasem beszélt. Talán sosem volt ideje.”⁷⁰ „Mindig azt csinálta, amit muszáj volt, a relatíve legkevésbé rosszat, soha nem tudta követni azt, amit a szíve szerint szeretett volna.”⁷¹

A miskolci és a megyei bank külgazdasági osztályvezetője lett, egy ideig megbízott igazgatója is. Mindezt úgy, hogy nem lépett be a pártba. „Okos ember volt [...], késő éjszakáig dolgozott, gépelt.”⁷²

Miskolctapolcán volt egy nagy telkük. Kőrössy sokat munkálkodott ott is: kutatásott, házat épített, szőlőt művelt, reggeltől estig dolgozott. „Szerette a fizikai munkát. [...] A telekkapu előtt halt meg szívrohamban, télen, egyedül.”⁷³

Számára „a reformátusság magatartás volt, a tisztesség, a becsület, ezért lettünk mások; vallásosság nem, se anya, se apa, egy-két templomlátogatásra emlékszem csak”.⁷⁴

A fiatalabb lánya emlékei szerint apja egyszer megmutatta az exodusos képet – nosztalgikus büszkeséggel. „Nem hagyjuk el magunkat, bármi történik, ez volt a benyomásom róla.”⁷⁵

Vidám, jókedvű, magabiztos embernek látta apját. Háromévente nyugatra utaztak. Kisebbségi lányuk kilencéves volt, amikor Olaszországot körbeutazták vonattal, kosijuk nem volt. „Mi mindig mások voltunk. Az volt az érzésem.”⁷⁶

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

Ő volt a bank KISZ fiataljainak a kedvence, sok képet őrzött például arról, ahogy táncolt a fiatalokkal, akik „példaképüknek tekintették”.⁷⁷ Ugyanakkor „nem nagyon voltak barátaik”.⁷⁸

A feleség jellemzése néhai férjéről: „mint a macska, amelyik mindig talpra esik”.⁷⁹ Maga rezignáltan tekintett vissza a szinte teljes anyai, lelki magárahagyottságára. A Kőrössyvel való házasságkötése miatt Békefi kompromittálta, majd kirúgatta a teológiáról. A rendszerváltás után azonban folytatta a tanulmányait. Majd Kürti püspöknél jelentkezett szolgálatra, aki hosszú ideig halogatta a választ, végül egy beszélgetésben csúnyán megalázta. Többet nem kísérletezett. „...egy olyan szituációban, amikor nagy a lelkészhiány, kiderült, hogy nem kellek”⁸⁰ – vallotta.

Kőrössy pályája bármennyire is erre utal, talán ő sem gondolta, hogy végleges az egyházzal való szakítás, vagy még inkább az egyház szakítása velük, hiszen inkább ez történt. Vagyis ők is, miközben eltelt az életük, úgy érezték, ez tehát közös élményük volt, lehetett, hogy mindez csak ideiglenesség, a rendes idő megszakadása, s majd minden folytatódik, ahogyan kezdődött. A fájdalmas az, hogy akinek ez megadatott, az szinte rosszabbul járt, mint akinek nem, mert természetesen nem lehetett folytatni, mert természetesen sem ők, sem az idő nem volt már ugyanaz, semennyire sem. Ez tehát egy meglehetősen lehangoló epilógus.

A párhuzamos sorsú Kotsis Istvánról is beszélt a filmben Kőrössy felesége:

„Pestre került, dolgozott, beiratkozott a jogi egyetemre, aztán ötvenhatban be ment a teológiára, Pap László volt ott, azt mondta, »na, gyere«. Ő tehát befejezte a teológiát és Pécselyre került lelkésznek. Pista volt Jóska legjobb barátja. A kapcsolatuk annyira szoros volt, hogy ők lettek a feleségével a gyermekeink keresztszülői, és vice versa, mi meg az ő gyerekeiké. Persze nem találkozhattunk túl gyakran. Neki sem volt könnyű lelkészlete. Neki is csak a feketeleves jutott. Egy időre ki is ment Dél-Amerikába egy magyar közösséghez. Két-vagy három évre. Amikor jött a rendszerváltás, engem is meglátogattak Icával, a feleségével, és együtt autóztunk Miskolc környékén. Akkor Mészáros Pista volt a püspök, elmentek hozzá, Pista Sárospatakon szeretett volna tanítani valamit, talán dogmatikát, amikor visszajöttek, szavakat nem találtak, annyira felbőszült állapotban voltak, hogy a Pista hogyan viszonyult hozzánk. Mészáros maga oktatta a dogmatikát. Mészáros ott ült a csónakban.”⁸¹

Különös sorsok, amúgy persze hétköznapiak, hiszen nincs igazi dráma, alighanem milliók küszködésének tükre az egykori exodusra vállalkozó fiatalok felnőtt élete. Nem mondhatjuk rájuk, hogy az exodus határozta meg, mi történik, mi történhet velük, de az exodus fénytörésében mégis megrendítően hat emberi történetük, és a négy kicsapott diák életútját elbeszélő dokumentumfilmek épp ezért különösek, szépek és erős hatásúak. Az exodus a maga természetességével egy pillanatra áttörte

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo.

azt a ködöt, amelyben a század második felében Magyarországon élni adatott. Onnan tekintve az ember végigsirathat minden nappalt és éjszakát. Amibe beleszámítom a Kőrössy-lányok életét is. (A szívem azonban Kőrössy Kataliné, a feleségé.)

8. Isten akarata volt-e?

„A fő kérdést: Isten akarata volt-e a teológia megszüntetése és az exodus – ki-ki hite szerint döntse el, de szabad legyen Augustinusra hivatkozni: Semmi nincsen Isten akarata nélkül, ami Isten akarata ellen látszik történni.”⁸²

Kotsis István ezeket a mondatokat már pécselyi lelkészként írta 1962-ben, naplója utószavának utolsó mondataként. Vagyis az a dilemma, ami foglalkoztatta őket Debrecenben – mindenekelőtt a bethánistákat, akik a maguk közvetlenebb, megújult Isten-kapcsolatát úgy értelmezték, hogy az Úr is közelebb lépett hozzájuk, s mivel ők fenntartás nélküli hívei, ezért külön gondoskodás is jár nekik –, hogy útnak induljanak-e vagy sem, mit mond az Úr, még tizenegy év után is kérdés, s mintha üdvösséget, üdvösségét érintő kérdés volna, hiszen emlékiratának ez a záró tétele, melyet azonban ő maga személyesen eléggé különösen old meg: a sárospataki teológia bezárása és a az exodus egyaránt megkapja a nagy egyházatya szentenciája révén a feloldozást. Igaz, így az árulás és hűség egyugyanazon felsőbb jóváhagyást kap, így aztán, hogy kinek milyen szerep jutott az isteni tervben, tulajdonképpen esetleges, majdnem esetleges, vagyis Péter János, az egyházat belülről ambiciózusan, küldetésesen pusztító püspök, akinek nyilván sok személyes tragédia és általános kultúravesztés van a személyes számláján, Kotsis emlékezésében Isten jó szolgájának szerepében (álarcában?) búcsúzik tőlük, elmagyarázza, miért nem elég az atyai verés, a kicsapás a teológiáról, miért kell lemondaniuk az egyházi elhelyezkedés reményéről is. Hogy *erre nekik van szükségük*. S hogy vegyék a büntetést tulajdonképpen jutalomnak, hiszen derék fiúk, máskülönben szóba sem állt volna velük. Ezt persze akár értelmezhetjük úgy is, hiszen 1951-ben zajlik az eset, hogy sokkal durvább következmények sem lettek volna meglepőek. A püspök úr tehát joggal érezhette magát szigorú, de megértő atyának, a meggondolatlanok jótévőjének. Az persze azért túlzás, mindennek a teteje, bár aligha meglepő, sőt magától értetődő is, hogy a fogadás végeztével együtt imádkozik a kicsapott diákokkal, de hát így tesz a szigorú atya, kézcsókot vár a fenyítés után. Az ima nyilván milliószor volt már az ima elárulása, ahogy alighanem ezúttal is. A püspök, akinek a cinizmusát feloldja az égi felhatalmazás, hogy aktuálisan a nyáját szorongatni, nyomorgatni kell; lelkesen, önként, hiszen védeni kell a farkasoktól, akiket így sem lehet visszatartani a nyáj folytonos ostromától. El kell küldeni a hűségeseket, a sokra hivatottakat, a bátrakat, a tehetségeket, ők jelentik az igazi kockázatot. Ők valóban megpróbáltak új szövetséget kötni a feljebbvalóval. Meg kell őket menteni. El kell zavarni. A legnagyobb szeretettel. Mert különben úgy járnak, mint Pap Béla, ezt persze nem mondta ki a püspök, ilyesmit nem kellett kimondani, aki ellen épp ezen a télen kezdődött meg az eljárás, aminek börtön lett

⁸² *Exodus*, 51, 187.

a vége, mert a karcagi lelkész nem engedett „Isten akaratának” – ami persze amúgy lehetetlen –, makacs volt, önfejű, pedig Isten akaratát az ő esetében is Péter János püspök úr tolmácsolta. Vagyis a püspök úr kétségtelenül jót akart. Ha jó az, hogy az egyház intézményeit felszámoló államot, mivel kétségtelen túlerőben van, előzékenyen kiszolgáljuk. Ki dönthet erről? Pap Bélának volt igaza? Aki 56-os májusi szababulása után, rehabilitálása után se kerülhetett vissza Karcagra, az ÁEH nem enyhült meg az irányában, ő meg ’57-ben örökre eltűnt a Bakonyban. Vagy Péter Jánosnak volt igaza? Aki a kádári konszolidáció külügyminisztere lett, nyilván nem véletlenül, bizonyára épp korábbi püspöki érdemeire való tekintettel.

Kérdés, amire nem tudom a választ, hogy az a nyelv, amelyen a napló íródott – amelyik az ugyancsak vallásos nyelven, egy istentagadó messianizmus nyelvén íródott történelem útjába állt –, hogy is lenne lefordítható egy laikus nyelvhasználatra. Hiszen végtére is a naplókban tulajdonképpen még szavak is csak kivételesen⁸³ fordulnak elő abból a nyelvből, amely ellen védekeznek. Amit láttak és átéltek az utcán, a családjaik révén, az újságokat olvasva, rádiót hallgatva. Ez a valóság mintha egy függöny mögött lenne, igazából láthatatlanul és megnevezhetetlenül, s csak egy különös átértelmezésen keresztül, egy zárt nyelv fogalomkészletével lehet róla beszélni.

Nyilvánvaló lehet a kettős tudat. Egy belső én, amely tulajdonképpen nincs közvetlen kapcsolatban a külső, a cselekvő, a világban élő énnel. Hiszen Kotsis úgy ír ’62-ben utószót, mintha csak az ötvenes években írott mondatait folytatná. Pedig addigra már Péter János is nyelvet váltott, nála alighanem a kettősség szorongatása némileg feloldódott ezzel, de mit szóljunk Kőrössyhez, aki a legkiválóbb diákként a keresztyén nyelvhasználatot egészen kiválóan művelte, a sárospataki teológia egyik tanszékének várományosa volt? Egyik igehirdetéséből idézek: „Egy lány utazott egyszer a vonaton, és örömmel újságotla mellette ülő barátnőjének, hogy milyen szórakozási lehetőségek, örömeök állanak előtte. Elmondotta, hogy hányan udvarolnak néki, és hová készül most bálba. Vele szemben ült egy hívő ember, és mikor mindent meghallotta, csöndesen megkérdezte a leánytól, hogy boldog-é, van-é békessége. S ekkor a leány kacagása elcsöndesedett, rövid ideig maga elé nézett mereven, majd elkezdtek hullani a szeméből a forró könnycseppek, és elmondotta, hogy nem boldog és hogy nincs békessége. Oh, mily sokszor eltakarja így az ember szíve békétlenségét. Sokszor az ember tettetett vidámsággal vagy túlhajtott munkával leplezi szíve kínzó békétlenségét. Olyan ez, mint mikor a tűzhányó hegyre szőlőt telepítenek, és az emberek házat építenek rá. Egy ideig talán békesség van, de egyszer megmozdul a föld, és kitör a láva, hogy lángtengerrel borítsa be a vidéket.”⁸⁴

Ez maga a kettős beszédnek, a megkettőződött énnel, a megkettőződött személyiségnek a képlete és tragédiája. Vajon már abban a tudatban íródott, hogy önmagát is jellemezte vele, aki egyszerre képes a vonzó világi, báli szerepre, bármilyen körülmények között, miközben odabent meg fájdalom és meghasonlás emészti? Hiszen mintha jóslás volna saját életéről. Az egyik évben még *Dr. Mátyás Ernő élete és*

⁸³ „reakció»gócot«” említ például egy helyütt Kotsis, in *Exodus*, 51, 98.

⁸⁴ Részlet Kőrössy József egy prédikációjából.

teológiai munkássága címmel ír negyedéves teológusként dolgozatot, alig néhány év múlva pedig *A miskolci pénzüzetek története 1845–1948* címmel, nyilván marxista frazeológiával. A két dolgozat között egy élet fordulata, s közben mintha mi sem történt volna, mintha ugyanazon könnyedséggel és tehetséggel írna az egyik, majd a másik nyelven, él az egyik, majd a másik világban. Amikor 56-os munkástanácsi tisztsége miatt a Marx Károly Közgazdasági Egyetemről is elküldik, nem fellebbez, mint következetes bethánista, de egy levélben tisztázza magát a hamis vádak alól, s tesz vallomást, amit senki sem kér tőle, vagyis nem kényszerül rá: „Csak a szocializmusért vagyok hajlandó dolgozni, mégpedig internacionalista alapon.”⁸⁵ Aztán két csendes és szakmai értelemben sikeres évtized következik, a vallás, a hit, a lélek zárójelbe téve. Nincs egyetlen nyugodt pillanat, a család is zárójelben. Egyedül az 1958-tól már lelkésként elhelyezkedett Kotsishoz fűződő családi, baráti kapcsolat jelzi, hogy a mélyben nincs minden rendben. Kísért a betemetett múlt. Ha az Úr így akarta, legyen, lássuk, Uramisten, mire megyünk ketten. És a rombolás teljes sikerrel járt: „a telekkapu előtt halt meg szívrohamban, télen, egyedül”. A szív összetört. Feleségétől, aki a meghasonlás tanúja volt, a nyelvcseréé, eltávolodott, talán éppen az egykori közös vallomás, a bethánista múlt, a közös száműzetés nyomasztó lelki terhe miatt, hiszen ’53-as esküvőjük bethánista összeesküvésként lett feljelentve, s csapták ki emiatt a feleséget a teológiáról, mint ahogy a férjet az exodusban játszott szerepéért korábban. Kőrössa a „pokolban” is derék és munkába feledkező bethánista marad. Önazonosság és teljes meghasonlás.

Különös, hogy egy erősebb hit hogyan tesz erőtlenné. A bethánista fiatalok, az ébredés elkötelezettjei egy lehetetlen időben, lehetetlen viszonyok közt tettek új és erős fogadalmat: „Úgy jöttünk ide öt évvel ezelőtt, mint egy ítéletes idő sebesült hajótöröttjei. Testben és lélekben meggyötörve, megfáradva jöttünk, hogy az egyetlen menedékben, Krisztusban találjunk megnyugvást, békességet és gyógyulást. [...] Tetszett az Úrnak, hogy éppen ebben az időben hozzon lelki megújulást teológiankon is.”⁸⁶ És éppen ők, s talán éppen emiatt jönnek zavarba, amikor arról kellett dönteniük, visszamennek-e Patakra, és buzgón lapozgatták a szent könyvet, hogy adna nekik választ a kérdésre. A választ tulajdonképpen a hittel talán kissé tradicionálisan elkötelezett, vagyis a hithez való hűség mellett fiatal szuverenitásukat is inkább megőrző, és az otthonvesztést nehezen viselő, talán a lázadásban fiatalságuk természetes önkifejezésére találó, örömeiket leelő társak kétségeket elsöprő lelkesedése, lendülete adta meg helyettük: „... annyira elszánta magát az ifjuság az utolsó lépésre is, hogy innen visszakozni pótolhatatlan veszteség, baráti kapcsolatok megszakítása nélkül már nem lehet.”⁸⁷ „Valamelyest hasonlított a helyzet a mesebeli gyermekhez, aki a tengeren talált szelencéből ki tudta szabadítani a szellemet, de visszaparancsolni már nem állt módjában.”⁸⁸

⁸⁵ Magyarázkodó levél dr. Háy László rektornak kizárása után. 1958. ápr. 18.

⁸⁶ Bárdos Zoltán ötödéves búcsúbeszéde, 51 tavaszán, Kotsis naplója idézi, in *Exodus*, 51, 44.

⁸⁷ Kotsis naplója, in *Exodus*, 51, 97.

⁸⁸ Uo., 101.

9. „Hol vannak a patakiak?”

Vannak világot megrázkództató tragédiák, melyek másnapján mégis, mintha újjászületett volna a mindenség, a lélek, és vannak apró kis ügyek, stiklik, csalások, zsarnokságok, melyek aztán véget vetnek szép emberi történeteknek, többnyire visszavonhatatlanul.

Sárospatak a hazai oktatástörténet, a hazai művelődéstörténet, a hazai református lelkiség, a szuverén, nyitott magyar gondolkodás egyik bölcsője, fellekvára volt évszázadokon keresztül. A Rákosi-diktatúra mindezt felszámolta. A teológusokat átírányították, a református gimnáziumból pedig II. Rákóczi Ferenc Gimnázium lett. Sárospatak nem az az iskolaváros többé, ami volt. A református gimnázium és a teológia három évtizede újra jelen van Sárospatakon, s talán éppen most dől el, hogy a pataki református iskolai-kulturális hagyomány újjászületése sikeres-e, vagy a negyven évi száműzetés hatása visszafordíthatatlan. Az exodus mindenesetre az a történet, mely a jelen támasza is lehet: a múlthoz, a hiteles sárospataki református múlthoz vezető kalauz.

Ami pedig a címet illeti, az *Exodus* '51 dokumentumfilm egyik vetítésén hangzott el: „Benke József, egykori pataki teológus a filmvetítésen elmondta, Czeglédy Sándor debreceni teológiai professzor aznapi áhítatát nem a »Kegyelem néktek és békesség!« köszöntéssel kezdte, hanem azt kérdezte: »Hol vannak a patakiak?« – észrevette, hogy a Sárospatakról átírányított diákjai hiányoznak.”⁸⁹

Voltaképp mindez azokról a képekről is leolvasható volt számomra, amelyeket a filmben láthattam a Tiszán átkelő, csónakban ülő fiatalokról. Fél évszázad emlékei közt kutatva soha nem láttam még ennyire emberi jövőt ígérő társaságot. Életem során az előttem elvonuló fiatal felnőtt arcokon majd mindig ott van a vereségek, alkuk, hallgatások, hitetlenségek, csalódások, színlelések nyoma. A visszatérést megkísérlő fiatalok, bár egy világhatalommal próbáltak dacolni, mintha legyőzhetetlenek volnának hitben, igazságban és tisztaságban.

10. Utóirat

A tanulmányíró, aki egy történetet elevenít fel, látszhat úgy, mintha kívülálló lenne, és ez így is van, ha az a kérdés, ő felelős-e elbeszélte szereplőinek tetteiért, megtett-e mindent, hogy az események jóra forduljanak. Innen nézve a tanulmányírói pozíció maga a tökéletes kívülállás, még akkor is, ha értékeléseivel, de ha ettől még tartózkodik is, pusztán a figyelmével így vagy úgy befolyásolja hősei életét az utókor szellemvilágában. Ez a felelősség késztet arra, hogy az exodus-tanulmány szerzőjeként számot adjak arról, miféle magától értetődő elfogultságok érhetők tetten vagy rejtőznek felfedezhetetlenül ebben a dolgozatban. Hiszen tanár vagyok, aki sosem feledte, legalábbis ebben a tudatban van mindmáig, hiszen önérzete forrása is, hogy lázadó diák volt. Így hát olyan szívvel olvasta az exodus iratait, mintha saját elődei történeteit kutatná. Mintha egy volna az exodus résztvevői közül, s egyúttal a

⁸⁹ JAKUS Ágnes: Vissza kellett mennünk, *parokia.hu*, 2015. 03. 06., URL: <https://www.parokia.hu/v/vissza-kellett-mennunk/> Utolsó letöltés: 2022. 05. 23.

sárospataki tanári karnak is tagja volna. Sárospatakot, amelyről természetesen voltak ismeretei, benyomásai, mégis úgy fedezte fel, mintha mindig is az elveszett iskolák nyomában járva – végre megtalálta volna Atlantiszt, ha nem is először, és meglehet, nem is utoljára. S a jelennel és a közelmúlttal kapcsolatos tételeit is talán ez a nézőpont magyarázza. S Pápát azért is kellett bevonnia a történetbe, mert őt a pápai történet személyesen is érintette.

Az exodus számomra metaforává változott, az exodus kényszer ugyan, menekülés, de egyúttal saját életünk választásának a feltétele is, így-úgy mindannyiunknak szükségünk van rá, kisebb nagyobb exodusainkra, magányosan vagy még jobb, ha közösen, hogy magunkra találhassunk. Hogy aztán sohase feledkezhessünk meg egykori, szabad, igazi, elkötelezett önmagunkról.

Sárospatak. Kollégium. „Exodus.” Hazatérő teológus diákok a Tisza-parton.
Janka Lajos, Kulcsár István, Orosz Imre. 1951. okt. 22. Várady J. felv.
© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1122/

SZÓSZÉK ELŐTT

ENYEDY ANDOR

Sárospatak. Kollégium. „Exodus.” Hazatérő theológus diákok a Tisza-parton. 1951. okt. 22. Várady J. felv.
© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1125/

Textus: Ézsaiás 43, 18-21¹

„Ne emlékezzetek a régiekről, és az előbbiekről ne gondolkodjatok! Ímé, újat cselekszem; most készül, avagy nem tudjátok még? Igen a pusztában utat szerzek és a kietlenben folyóvizeket. Dicsőíteni fog engemet a mező vada, a sakálók és struccok, hogy vizet szereztem a pusztában; hogy választott népemnek inni adjak. A nép, amelyet magamnak alkoték, hirdesse dicséretemet.”

Enyedy Andor

**PRÉDIKÁCIÓJA
A TISZÁNINENI
REFORMÁTUS
EGYHÁZKERÜLET
RENDKÍVÜLI
KÖZGYŰLÉSÉN
MISKOLCON,
1951. OKTÓBER 15-ÉN**

Az élő Isten, minden élőnek és életnek teremtője és Ura, többször vetette pusztába a választott népet. Nem csak akkor, amikor kivette őket Egyiptomból, a szolgálatnak házából. A pusztát nem csak térbelileg kell érteni. Pusztá minden oly állapot vagy helyzet, amikor az ember vagy egy nép kijön valahonnan, és megy valahova. Izrael népe, a választott nép többször volt ilyen állapotban. Hóseás próféta magyarázata szerint Isten azért vetette népét a pusztába, hogy ott szívére beszéljen. A pusztá az a hely vagy az az állapot, amelyben Isten az ő gyermekének vagy népének a szívéhez tud szólni.

Illyés Gyula *A puszták népe* című könyvében leírta az egykori mezőgazdasági cselédek helyzetét, életsorsát. De azt hiszem, az egész magyarságra, az egész népünkre reáillik, hogy a puszták népe vagyunk. Sokszor voltunk mi is olyan állapotban, amikor kijöttünk valahonnan, kimozdultunk egy állapotból és még nem jutottunk el az újba. Most is ilyen pusztában vagyunk. Kijöttünk a feudálkapitalizmus társadalmi rendjéből, és átmenőben vagyunk egy új társadalmi rendbe.

A pusztában lévő néphez az élő Istennek egy parancsa és két ígérete van. A parancs arról szól, hogy: „ne emlékezzetek a régiekről és az előbbiekről ne gondolkodjatok!” A pusztába ve-

¹ Dr. Enyedy Andor püspök prédikációja a Tiszánineni Református Egyházkerület rendkívüli közgyűlésén Miskolcon, 1951. október 15-én.

tett zsidóságnak, a választott népnek is az volt a legnagyobb kísértése, hogy visszajárt a lelkük a múlthoz: az egyiptomi sorshoz, amely rabszolgaság volt, de megvolt benne a húsos fazék inycsiklandozó párolgása, a beépített és kiépített, megszokott élet a maga viszonylagos, szilárd kereteivel, egyenletességével. Mai pusztai vándorlásunkban, átalakuló életünk vajjúdásában is ez a legnagyobb kísértés: emlékezni arra, hogy mink volt és mik voltunk a múltban. Minden mai embernek annál nagyobb a fájdalma, minél kevésbé tudja lelkében az elhagyatott múltat felszámolni. A múltba nézés, a hátra tekintés, az emlékekből élés öreges tulajdonság. Isten pedig az ő gyermekeitől, az ő népétől nem öreges, hanem fiatalos magatartást kíván. Az Úr Jézus, az élet fejlődeme is azt mondja: „*aki az eke szarvára veti kezét, és hátra tekint, nem alkalmas Isten országára*” (Luk 9,62). Pál apostol is így szólt: „*azokat, amelyek hátam megett vannak, elfelejtvén, azoknak pedig, amelyek előttem vannak, nekik dőlven, célegyenest igyekszem az Istennek a Krisztus Jézusban onnét felülről való elhívása jutalmára*” (Fil 3,14). Ma minden figyelmünket arra az újra kell összpontosítani és irányozni, amit az Isten készít. Mindnyájunknak meg kell érezni és érteni, hogy maga Isten dolgozik itt emberi törekvések és erőfeszítések mögött. Nekünk, az ő embereinek és az ő népének az Isten által készített új világ építésébe kell minden erőnkkel beállani.

Aki Isten parancsát teljesíti: tekintetét a múlttól a jövő felé veti; annak a számára Istennek nagy ígérete és nagy áldása van. Isten utat készít a pusztába az övéinek. Ez az út természetesen nem országút és nem autósztráda. A pusztában legfeljebb ösvényt lehet vágni. Ez az út keskeny, könnyű róla jobbra vagy balra letérni. De nem csak keskeny ez az út, hanem ködbe vesző és rejtelmes is. Csak a legközelebbi lépést lehet látni rajta, meg legfeljebb a végét, a célt. Ezen az úton csak úgy lehet járni, ha nézünk arra, aki ezen az úton előttünk jár: a hitnek elkezdőjére és bevezetőjére, Jézus Krisztusra, s az ő kezét fogjuk. Minél jobban nézünk őreá, annál élesebben látjuk azt a vonalat, amelyen túl az útról se jobbra, se balra letérni nem szabad. Ő ad erőt ahhoz, hogy az úton el ne fáradjunk, le ne roskadjunk, célt ne tévesszünk, meg ne álljunk.

S Isten folyóvizet is fakaszt a pusztában az övéi számára. Erről a vízről mondta az Úr Jézus: „*aki én bennem hisz, élő víznek folyamai ömlenek annak belsejéből*”. Ez a víz, amelyet Jézus Krisztusból az ő igéjében és Szentlelkében kapunk; tisztít, üdít és táplál. A keresztségben a víz jelképe, egyúttal pecsétje és záloga a Jézus vérének, amely megtisztít minket minden bűntől. A Jézusból jövő élő víz segíti az embert arra a csodálatos felfrissülésre, megújulásra, amelyről Ézsaiás próféta így ír: „*akik az Úrban bíznak, erejük megújul. Szárnyra kelnek, mint a saskeselyűk; futnak és nem lankadnak meg, járnak és nem fáradnak el*” (Ézs 40,30). Az Úr Jézusból jövő kegyelem mondatja Pállal: „*mindenre van erőm a Krisztusban, aki engem megerősít*” (Fil 4,13). S a lelket tápláló kegyelemnek ez az élő vize az, amely Ezékiel próféta látomása szerint kiindult az oltártól a templom környékére, s amerre elfolyt, mindenütt életet, tenyészetet, gyümölcsözést támasztott.

Isten utat készít és vizet fakaszt az ő választottjai számára a pusztában úgy, hogy még a pusztá vadjai, sakáljai is kénytelenek dicsérni őt. De ő főként annak a népnek a dicséretét várja, amelyet ő magának alkotott.

Hogy kell a pusztában dicsérni az Urat? Úgy, ahogy a kegyes, jó és a többi megpróbált hívő emberek tették. Úgy, ahogy Jézus Krisztus tette. Ha megfigyeljük az ő utolsó szavait a keresztfán, nagy tanulságokat meríthetünk belőlük. Abból is, amit mondott; és abból is, amit nem mondott. Nem mondott átkot gyilkosaira és üldözőire. Nem vitatkozott gúnyolóival, ellenfeleivel. Imádkozott értük. Nem jajveszékelt a saját kínjai, fájdalmai miatt. A hozzá közel állókkal törődött. Anyját Jánosra, Jánost anyjára bízta. A mellette megfeszített gonosztevőnek azt mondta: *„te pedig ma velem leszel a paradicsomban”*. Mindennél jobban az fájt neki, hogy lazulni érezte mennyei Atyjával való összeköttetését, és mindenben az nyugtatta meg, hogy az ő kezébe ajánlhatta lelkét. Mi is így dicsérhetjük Istent a pusztában. Nem átokkal, nem vitatkozással, hanem egymásért és másokért mondott imádkozással. Saját egyéni fájdalmunk és sérelmünk legyőzésével, az igazság, az örök élet, az Isten utáni szomjúhozással és sóvárgással, a hozzánk közel állók iránti szolgálattal és azzal, ha nem csüggedünk és nem esünk soha kétségbe, mert látjuk a láthatatlant. Látjuk a kezet, amelybe mindig oda ajánlhatjuk vergődő lelkünket; látjuk a helyet, ahol Isten majd eltöröl az ő választottjai szeméről minden könnyet, és ahol: *„amit szem nem látott, fül nem hallott, embernek szíve meg se gondolt, azt készítette Isten azt őt szeretőknek”*. Ámen.

Forrás:

Sárospataki Református Kollégium Levéltára, a Tiszáninneri Református Egyházkerület
Közgyűlési Jegyzőkönyve 1951. október 15. Jelzet: SRKL. PK-28.

Sárospatak. Kollégium. „Exodus.” Hazatérő teológusok átkelése a Balsa-Kenézlői réven.
© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1127/

” IDÓVONAL

DIENES DÉNES

Sárospatak. Kollégium. „Exodus.” Hazatérő teológusok átkelése a Balsa-Kenézlői réven.
© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1124/

Dienes Dénes

A SÁROSPATAKI KOLLÉGIUMI ÖRÖKSÉG A TUDOMÁNYOS KUTATÁSBAN – ÚJSZÁSZY KÁLMÁN

A téma kifejtése természetesen hosszú és bonyolalmas, mégis úgy gondolom, hogy szükséges az összegzés jegyében néhány szílat felbontani ahhoz, hogy visszataláljunk a pataki Teológiának egy olyan korszakához, amelyet valóban örökségként kezelhetünk, amely egyben minitát, ösztönző háttérrel és alapot ad számunkra. Az intézmény történetének ez a szakasza pedig szorosán kötődik Újszászy Kálmánhoz.

Újszászy Kálmán szinte az egész huszadik századot átélte: 1902-ben született és 1994-ben hunyt el.¹ Patakra 1920-ban érkezett érettségi után, ekkortól vették kezdetét az ő pataki évei. Ami a két világháború között Sárospatakon kifejlődött és kiteljesedett, különös tekintettel az 1930-as évekre, az az ő személye nélkül elképzelhetetlen. Újszászy nagyvárosi polgári világból érkezett, egy budapesti gimnáziumban érettségizett, jóllehet az ősei a Garam vidékéről származó emberek voltak. A magyartanára Benedek Marcell (1885–1969) író, irodalomtörténész, irodalomkritikus és műfordító volt, az ő édesapjának, Benedek Eleknek a mesékönnyein nőtt fel sok magyar generáció az elmúlt évszázadban. Újszászy magyartanárához hasonlóan képzelte el a saját pályáját, jómaga is nyelvész és irodalomtudós szeretett volna lenni. Ez irányú terveit egy MEKDSZ (Magyar Evangéliumi Diákszövetség) tábor változtatta meg, ahol Patakról jött teológusokkal találkozott. Ez a találkozás olyan hatással volt rá, hogy eredeti szándékát, sőt, egész világszemléletét, életszemléletét és, nem utolsósorban, egyházszemléletét megváltoztatta. Így és ennek hatására jelentkezett a pataki teológiára 1920-ban. Megjegyzem azonban, hogy amikor az ő tudósi arcélét próbáljuk körvonalazni, elengedhetetlen megemlíteni, hogy édesapja, felismerve fia tehetségét, minden erejével azon munkálko-

¹ BALASSA Iván et al. (szerk.): *Újszászy Kálmán Emlékkönyv*, Budapest – Sárospatak, Szabad Tér Kiadó, 1996, 13–24.; Az alábbi életrajzi adatok is ugyanitt.

dott, hogy értelmiségi pályára szánt fiát felkészítse az előtte lévő útra. Ugyan nem tartoztak a felső tízezerhez, inkább a középosztály alsó rétegéhez talán, mégis kiküldte Grazba fiát, hogy ott élő német szót halljon, és így a felsőoktatásba kerülve már folyékonyan beszéljen legalább egy idegen nyelvet, hiszen mint ahogyan ma is, úgy akkor is az értelmiségi élet kezdetét valahol ennek fokán mérték. Újszászy azért is választotta az egyházi pályát, mivel ő abban az egyházban szeretett volna szolgálni, amely saját munkaterületének elsősorban a magyar társadalmat határozta meg. Ő maga is a magyar társadalom szolgálja akart lenni, a társadalom nevelése volt ifjúkori vágya. Ez az életprogram egyáltalán nem provinciális természetű volt. Újszászy azzal kívánta szolgálni a nagyvilágot, hogy az abban Istentől elhelyezett magyar világot szerette volna építeni.² A már említett pataki diákokkal való találkozás alakalmával pedig úgy ítélte meg, hogy ez a program Sárospatakon már folyamatban van, és itt beteljesítheti saját ezirányú célkitűzéseit.

Érdekes, hogy a teológia '51-es bezárását követő önéletrajzi írásában, visszatekintve a saját pályafutására, a következőt írja: „nem voltam tudós, csak szolgáltam a tudományt”. Ha az ember csak így lecsupaszítva, önmagában olvassa ezeket a szavakat, fölmerülhet benne az a kérdés, hogy egy újonnan induló tudományos kutatóintézet milyen megfontolásból választ egy olyan embert névadójául, aki azt állítja magáról, hogy ő maga nem volt tudós. Az idézett mondat második felének azonban nagyon komoly ereje van: „csak szolgáltam a tudományt”. Ez pedig nem valamiféle álszerény vagy tudatosan szerény kijelentés volt, hanem pontos meghatározása annak, ami nem pusztán az ő saját életpályáját jellemezte, de meglátásom szerint jól leírja a két világháború közötti helyi tudományosságot is, a Sárospataki Teológiai Akadémia tudományos helyzetét. Ez a hozzáállás és megállapítás Újszászy saját tudományos felfogásából is adódott, amely a tudományos kutatást, mint pusztán a részletekben történő elmerülést, elégtelennek és meddőnek tartotta. Általánosan elfogadott nézet volt akkor – és ma is –, hogy azt tekinthetjük tudósnak, aki egy szűkre szabott szakterületen belül mind inkább elmélyül az adott terület ismeretében, és feltett szándéka, hogy minél több és újabb információt hozzon a felszínre ezen a területen. Az élet rövid, a tudomány hosszú – mondták már a rómaiak is a klasszikus korban, a tudós feladata tehát minél több kincs kibányászása a rejtettségéből. Újszászy meggyőződéseként szemben állt ezzel a tudományos felfogással. Őt nem az érdekelte, hogy mit hozhatunk a felszínre ezekből a szűk szakterületekből, mint inkább az a küzdelmes út, amely az általánostól elvezeti az embert, a kutatót a részletekig. Ha pedig azt a pataki tudományos műhely próbáljuk értékelni, amelyet tagadhatatlanul az ő neve fémjelzett – bár kétségkívül kiváló munkatársak vették körül –, akkor ugyanezt a meggyőződést fedezhetjük fel ott is: olyan embereket kívántak nevelni, akik egész életszemléletükben ezt a módszert valósíthatják meg, azaz, miként lehet az egésztől, az általánostól eljutni a konkrétig, a részletekig, amelyek a későbbiekben meghatározó erővel bírnak majd. Ebben a tudományfelfogásban a megtett út, vagyis a tudományos tapasztalat a hangsúlyos.

² Írásai egyikén-másikán áttetszik a predestinációs meggyőződése.

Ennek a tudományos felfogásnak az illusztrálására hadd mondjak egy példát Újszászy saját életéből. Patak mellett három komoly állomást tarthatunk számon az ő kutatói fejlődésének útján: Glasgow-t, Bázelt és Athént. Athénban angolul tanult egy amerikai missziós iskolában, amely tudományműveléssel is foglalkozott. A fő indoka az ő athéni útjának abban állt, hogy a hellenizmus filozófiáját földrajzi közelségben tanulmányozza, azt egy sajátos kontextusban átlássa. Végso célja azonban nem pusztán a hellenista filozófia tanulmányozása volt önmagában, hanem az, hogy ezen keresztül megértse a negyedik evangélium írójának a személyiségét. Későbbi habilitációs értekezésében is ez a kérdés foglalkoztatta, azaz, miként bonható ki a kor hellenista filozófiájának kétségtelenül hatása alatt lévő János apostol személyisége és szellemisége az evangéliumból. Glasgow-ba szintén filozófiát tanulni ment, ösztöndíját a sárospataki református lelkész, Forgács Gyula (1879–1941) szerezte, aki a magyar belmisszió kérdéseit elsőként közelítette meg tudományos teológiai szempontból, és skóciai kapcsolatait a budapesti Skót Misszióban eltöltött éveinek (1906–1910) köszönhette. Bázelen pedig az akkor újnak számító, Karl Barth (1886–1968) nevéhez kötődő teológiai megújulást, az ún. dialektika teológiát tanulmányozta. Külföldi tanulmányaiban tehát ugyanaz a módszer érvényesült: eljutni az általánostól egy olyan részletig, amelyet lényegesnek érezhet az ember, de nem elsősorban maga a részlet válik fontossá, hanem az az út, amely magáig a részletig elvezet. Tanárként a későbbiekben diákjait ezen az úton tanította járni, soha nem tűzte ki célul, hogy őket egy-egy szakterületre terelje. Példának okáért elmondhatjuk, hogy Koncz Sándor a filozófiát ugyan első renden Újszászy hatásának köszönhetően választotta, azonban nem azért, mert Újszászy ezt tanácsolta volna neki, hanem egyszerűen tanára sajtóságos módszere ebbe az irányba indította el, vagyis a döntést Koncz, a diák hozta meg, nem pedig a tanára.³ Újszászy tehát ezt az utat tanította: hogyan jutok el az általánostól a konkrétig, és ezen az úton járva tudósként hogyan és miként alkothatok olyat, ami kifejezetten a nevelésnek, méghozzá a társadalom nevelésének a szolgálatában áll.

Érdeemes néhány szóban megemlíteni azokat a területeket, amelyek ezen az úton kísérték a műhelyt, amelynek Újszászy *spiritus rectora* volt. Ő maga a valláspszichológiától indult, amely diszciplína nagyon komoly hatást gyakorolt rá. A valláspszichológia teljesen új volt ekkor a lelkészképzésben, nem is volt a lelkészképző intézeteknek korábban ilyen tantárgya. Elsőként Kolozsváron vezették be a lelkészképzésbe ezt a tárgyat, amelyet a pedagógiával együtt az ottani újonnan alakult teológiai intézet lelkészhallgatói a Kolozsvári Egyetemen hallgathattak. Révész Kálmán (1860–1931) tiszánineni püspök többek között ezért is íratta be fiát, Révész Imrét (1889–1967), a későbbi jeles egyháztörténészt és tiszántúli püspököt a kolozsvári teológiára, mivel az újdonsült teológiai fakultás újfajta szemlélettel és modern tudományokkal is gazdagította képzését azzal, hogy bátorította diákjait a helyi egyetemi kurzusokon való

³ SZATMÁRI Emília: „Közegyházi életünk sodrában.” *Dr. Koncz Sándor életműve a 20. század történeti és egyháztörténeti viszonyainak tükrében*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2017, 17–22.; Megjegyzem, hogy magamat is Újszászy főgondnok úr előadása, amely a lelkész-szentelést előkészítő közösségi héten hangzott el 1986-ban, indított el a gyülekezettörténeti kutatások felé.

részvételre. Ezt a valláspszichológiai szemléletet az Erdélyből érkező Mátyás Ernő (1888–1950) importálta Sárospatakra, aki ugyan újszövetséges tudós volt, mégis ő maga vezetett ilyen jellegű szemináriumokat a Bodrog-parti Athén falai között. A pedagógiai képzés is hasonlóképpen került a lelkészképzésbe. Mivel 1923–1924-ben átalakult a sárospataki főiskola, amelynek eredményeképpen megszűnt a jogakadémiaival együtt az önálló bölcsészképzés is, így az Újszászy által vezetett pedagógiai tanszék voltaképpen ez utóbbinak egyfajta továbbéléseként érhető tetten Patakon.

Újszászy tehát elsősorban a pedagógiában és a filozófiában mozgott otthonosan, e két területen képezte magát, majd ezeket tanította, és végülis ezeken a területeken teljesedett ki, és ezek szolgáltak egyfajta vezérfonálként a saját tudományos munkásságában is. Később a pataki szellemi műhely keretei között a néprajz, a szociológia és a szociográfia is döntő szerepet játszik majd a lelkészképzésben, s ezek elsősorban szemináriumi keretek között váltak fogyaszthatóvá a diákok számára. A néprajz tekintetében létezett és jelentősnek volt mondható a sárospataki hagyomány Erdélyi János (1814–1868) és idősebb Harsányi István (1874–1928) munkásságának örökségeként.

A szeminárium jellegét meghatározta, hogy a pataki lelkészjelöltek döntő többsége falun végzendő szolgálatra készült, lévén a Tiszán inneni református egyházvidék Trianonban minden városát – Miskolcot és a fél Sátoraljaújrhelyt kivéve – elvesztette. A célkitűzések között igen hangsúlyosan szerepelt, hogy a szemináriumi munka közben, annak segítségével a diákokban olyan helyes magatartás alakuljon ki a falu felé, amelyet mint leendő lelkészekről a nemzet, az egyház és maga a falu megkíván. Arra is céltudatosan igyekeztek, hogy alkalmasakká váljanak a faluban rejlő szellemi és tárgyi értékek mentésére. A teológusok itt megkapták azokat az alapokat, amelyekre építkezve a szociológia, szociográfia vagy etnográfia területén tovább képezhették magukat. Az elméleti munkával párhuzamosan gyakorlati foglalkozásként a Bodroglő, Hegyalja és Hegyköz és más Tiszán inneni régió falvaiban kutató- és gyűjtő utakat szerveztek.⁴

Ezzel és a már sokat említett „általánostól a konkrétig” szemlélettel összefüggésben hadd említsem meg azt is, hogy Újszászy viszonylag keveset publikált, ugyanis soha nem írt géppel, mindig csak kézzel és tintával (a kézírása egyébként olvashatatlan, csak ő maga és Szentimrei Mihály lelkész és könyvtáros tudta elolvasni), a gépírásban megmaradt munkáit általában a diákjainak, majd később a titkárnőjének diktálta le. Hiába keressük a szociográfiai tanulmányait, csak egy lényegesebbet találunk, *A falut*, amely egy társadalomfilozófiai, szociográfiai, elméleti megközelítésű mű, 1934-ben jelent meg Sárospatakon. A tudományos publikációinak viszonylagosan csekély voltát is voltaképpen az magyarázza, hogy Újszászy elsőszámú feladatának inkább azt tartotta, hogy elvezesse a diákjait arra az útra, amelynek a végén a konkrét kérdéseket gyülekezeti és falusi szociográfiai megírásában válaszolhatják meg a hallgatók. Ezt a fajta falumunkát, műhelymunkát, amit ezeken a szellemi alapokon művelt itt Patakon, meglepő módon Újszászy hungarológiának nevezte, és nélkülözhetetlennek tartotta azon értelmiségiek – az ő látása szerint elsősorban lelkészek és

⁴ ÚJSZÁSZY Kálmán: A sárospataki főiskola faluszemináriuma, in BALASSA: i. m., 240–251.

tanítók – számára, akik ebben a közegben munkálkodnak. Ma már ezt a megközelítésmódot identitáskutatásnak nevezik, ezt a szót azonban ő nem használta, azonban *A lelkipásztor mint hungarológus* című tanulmányát olvasva világossá válik, hogy ugyanezt a metódust javallotta.⁵ Meglehetősen leegyszerűsítve e munkának a lényegét, a tanulmányban azt fejt ki, hogy ha egy lelkész egy gyülekezet élére kerül, elsőrendű feladata, hogy megismerje azt a közösséget, amelyben élni és szolgálni kíván. Másképpen fogalmazva: a lelkipásztor munkájának abban van alapvető akadály, ha nem ismeri kellőképpen azokat a tényezőket, amelyek annak a közösségnek szemléletét, kegyességét, gondolkodását formálták, amelyben hivatását végzi. „Az a sokszor panaszképpen elhangzó megállapítás, amely az elmélet és a gyakorlat másságát hangsúlyozza, gyakran éppen olyankor születik meg a lelkipásztor ajakán, amikor a magában hordott, és benne legtöbbször teológiai tanulmányai alatt kialakult kép szembe találja magát a valósággal, amelynek sokszor merőben ismeretlen, sőt idegen vonásai a lelkipásztor munkáját és őszinte szolgálni akarását zavarja, sőt sok esetben meg is gátolja. Ez az a pont, ahol a magyarrá tevő tényezők kutatásának a szükségessége nyilvánvalóvá lesz...”⁶ Ismét csak az útról van szó tehát: a lelkésznek a megismerés folyamatában, az úton járva fel kell szednie azokat az ismereteket, amelyek képessé teszik őt arra, hogy az adott közösség speciális identitását megismerve *nekik* prédikáljon, és ne a levegőbe beszéljen. Ha az az értelmiségi, aki nevelni akarja a falut vagy bármely más közösséget, elmulasztja megismerni ezt az identitást, akkor nem fogja tudni betölteni feladatát, képtelen lesz helyesen megvalósítani célkitűzését, sőt egyenesen szembe fog menni azzal. Az ilyen meghatározottságú lelkipásztori munkának az ősfarmáját a reformáció korában is megragadhatónak vélte. „A XVI. század magyar reformációs irodalma – főleg a prédikátorok nyelve – nem a prédikátoroké csupán. Ahhoz, hogy az, amiről bizonyosságot tettek, amit tanítottak, eljusson oda, ahová szánták, az agyakra épp úgy, mint a szívekbe, ismerniük kellett a prédikáció hallgatóinak, a 'népnek' az eszejárását, annak sajátosságait. Figyelemmel kellett lenniük akarati és érzelmi életére és ezek motivációira. Nem beszélve arról, hogy ismerni kellett konkrét helyzetét, életmódját, politikai, társadalmi helyzetét és gazdasági viszonyait, sőt állást is kellett foglalni ezek jelentkezéseiben.”⁷ Tehát Újszászy szempontjából az a fajta tudományos műhely, amely létrejött itt Sárospatakon, első renden gyakorlati célokat szolgált. Nem az volt a célja, hogy elvi megalapozottságú publikációk sorozatát termeljen ki, és tömjék meg velük a tudományos szakfolyóiratokat, hanem hogy az e műhely szellemében munkálkodók eljussanak abba a szituációba, amelyben megszerezhetik azt az ismeretet, amely képessé és alkalmassá teszi őket a nevelésre, az adott közösség felemelésére – a nevelés célja ugyanis mindenkor a közösség felemelése Újszászy látásában. Természetesen ő maga azt is kifejti, hogy ebben a megismerési folyamatban maga az értelmiségi munkás is, reménység szerint és természetszerűleg csiszolja, jó irányba változtatja meg és erősíti az adott közösség identitását.

⁵ ÚJSZÁSZY Kálmán: *A lelkipásztor mint hungarológus*, in BALASSA: i. m., 219–221.

⁶ Uo., 220.

⁷ ÚJSZÁSZY Kálmán: *A falukutatás hagyományai Sárospatakon*, in BALASSA: i. m., 252–257, 252.

Különös, de Újszászy Kálmán, a teológiai tanár szinte soha nem prédikált. Egy igetanulmányát és egyetlen, a reformáció ünnepén elmondott igehirdetését ismerjük, ez utóbbi az USA-ban hangzott el, az Amerikai Magyar Lelkészegyesület rádió-nyegyedóráján.⁸ Miután erről nem vallott, csak spekulálhatunk, jobb esetben valamiféle hipotézist állíthatunk fel a *miért nem* kérdésére választ keresve. Számomra úgy tűnik, hogy önmagára nézve éles határvonalat húzott a lelkipásztori hivatás és a teológiai tanári pálya között. Mintha nem tekintette volna magát *verbi divini ministernek*, hanem csak olyannak, aki erre készít fel. Később, gyűjteményi igazgatóként ezért vállalhatta el az egyházkerületi főgondnoki megbízatást mint *világi* (presbiteri) tisztséget az egyházban. Ez a határvonal talán abban a felfogásban rejlik, hogy a lelkipásztori tiszthez első renden hozzátartozó igehirdetés olyan felelősségteljes teher, amit megszakítás nélkül kell hordozni, nem csak olykor-olykor felmenni a szószerkekre. Újszászy Kálmán professzor ezért önmagára nézve, szemben az igehirdetéssel, előnyben részesítette a tanító előadást a gyülekezeti jellegű alkalmakon is.

A két világháború között létrejött és működő műhely – amelynek csupán néhány jellemző vonását igyekeztem az eddigiekben összefoglalni – sajátos módon torzoban maradt 1951 után, hiszen ezt követően egy olyan politikai légkör uralkodott el Magyarországon, amely az ilyesfajta, Patakra oly jellemző, szellemi értelemben *független* műhelymunkát nem volt képes megtűrni. Ebből adódóan bukni kellett és meg kellett szűnnie. Újszászy maga is megállapítja az önéletrajzi írásában, hogy Patak bezárása után Északkelet-Magyarországon a régió legbefolyásosabb szellemi műhelye tűnt el. Elmondható tehát, hogy rendkívüli öntudattal tekintett vissza saját munkálkodására, arra a hús esztendőre, amit itt tanárként eltöltött, és arra az időszakra, amely során kiformálódott ez a sajátos, gyakorlati jellegű tudományos kutatás. Azt kell mondanom, hogy a legnagyobbat éppen abban alkotta meg Újszászy és az általa vezetett közösség, hogy egyáltalán létrehozta egy ilyen műhelyt. Rengetegféle módon lehetne mérni a megszületett publikációk, dolgozatok tudományosságát, relevanciáját, azonban az én véleményem szerint a műhely legfontosabb erénye és lényege éppen abban volt, hogy egy olyan teret biztosított, amelyben az alkotásnak a feltételei megteremtődtek. A szellemi életet lehet úgy is élni, hogy egyszerűen élvezzük annak ajándékait, és nem alkotunk, de a küldetés – a sárospataki legalábbis – mindig magában hordozza az alkotásra való törekvést. Műhely nélkül pedig ez a folyamat nem olyan hatékony, hiszen éppen e keretek között formálódhat ki az az út, amelyen járva alkotások jönnek létre, s ennek eredményeként mások is élvezhetik annak gyümölcseit. Ez az, amit Újszászy megálmodott annak idején, és véleményem szerint nagyon is reálisan látta ennek értékét, hiszen azokban az évtizedekben ennek a régiónak a legbefolyásosabb szellemi közösségévé, együttesévé nőtte ki magát a Sárospataki Teológiai Főiskola. Ennek a munkának pedig nem pusztán az emléke maradt meg, hanem egyfajta bűvópatakként itt szunnyadt egészen az újraindításig, s így az elmúlt évtizedekben olyan örökségként él tovább, amely szilárd alapot biztosíthat az újakezdéshez.

⁸ ÚJSZÁSZY Kálmán: „Az odafelvalókat keressétek...”, in BALASSA: i. m., 165–170.; Uő.: Igihirdetés a reformáció ünnepén, in BALASSA: i. m., 185–186.

KÖZÖSSÉG

FÓRIÁN ANDREA
KERTINÉ RÓZSA ANIKÓ

Sárospatak. Kollégium. „Exodus.” Hazatérő teológusok átkelése a Balsa-Kenézlői réven.
© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1123/

Fórián Andrea

LÁTHATATLAN KÖZÖSSÉGEK 2.0*

* Fórián Andrea most megjelent munkája az SRTA református közösségszervező szakán készült szakdolgozat, melyet a szerző 2021 júniusában védett meg. A dolgozatban közölt számszaki adatok azóta nyilvánvalóan változtak, leginkább exponenciálisan emelkedtek. Ezeket utólag nem korigálva adjuk közre az eredeti diplomamunkát. Ha mégis került frissített adat a szövegbe, azt jól láthatóan jelzi a szerző. A dolgozatban bemutatott hit alapú közösségszervezői munkát (az aktuális adatoktól függetlenül) példaértékűnek tartjuk, s megjelentetésével nem csupán híret szeretnénk adni e vállalkozásnak, szolgáltatnak, de lehetőleg másokat is inspirálni vele.

Bevezetés – témaválasztás indoklása

Témaválasztásom egy élő, jelen pillanatában is fejlődő, interneten szerveződő közösség bemutatása, amit – bár nem közvetlenül, de – a koronavírus-pandémia keltett életre.

A közösséget magam szervezem egy hitéleti téma köré. Annak ellenére, hogy maga az internetes platform sem egyértelműen hordozza magán a közösségszervezés lehetőségének formai jellegét, a közösség mégis felismerhetően hordozza magán e jegyeket.

Míg napjaink fő információs és kommunikációs platformja a *web 2.0* (Facebook, YouTube, Chat, fórumok), addig az általam szervezett közösség kifejezetten – nevezzük *web 1.0* jellegűnek – aszinkron környezetben aktívabb, azaz e-mailben és weboldalon.

A 21. században mondhatnánk akár elavultnak és lassúnak is az e-mail-kommunikációt a dinamikus és hihetetlen tempóban érkező webes impulzusok miatt (*web 2.0 és web 3.0* jelensége), de láthatóan van egy réteg, amely kifejezetten fogékony e kommunikációs forma iránt.

Meglátásom szerint azért fontos figyelmet fordítani a weben szerveződő közösségekre, mert láthatjuk, tapasztalhatjuk, hogy a koronavírus-járvány mennyire más aspektusba helyezte a klasszikusan vett közösség – legyen az bármely felekezeti gyülekezet, munkahely vagy egyéb társadalmi csoport – fogalmát. Ehhez pedig mindenképp speciális hozzáállás, speciális kommunikáció szükséges, hogy hatékonyan működjenek, fejlődjenek, és hosszú távon is azt a célt szolgálják, amiért létrejöttek.

1. A STATIKUS WEBTŐL A VIRTUÁLIS KÖZÖSSÉGI TÉRIG

1.1 Internet – út a katonai fejlesztéstől a civil társadalomig

Az internet fejlődéséről nem lehet anélkül diskurzust folytatni, hogy ne érintsük néhány

szó erejéig magának az internet kialakulásának a körülményeit, egyrészt azért, mert láthatjuk, hogy ma – 2021-ből – visszatekintve egy bő 50 éves korszakot kell megvizsgálni, másrészt pedig érezhető volt, hogy 2020-ban a felhasználási szokásokban markáns változások álltak be.

A hálózatba kapcsolt számítógépek ötlete – ami gyakorlatilag az internet alapja – a hatvanas években fogant az USA-ban. A koncepció lényege az volt, hogy egy esetleges katonai támadás – legyen az légi vagy szárazföldi – esetén a hálózat megmaradt részei tovább működjenek, biztosítva ezzel az adatoknak és magának a rendszernek a fennmaradását, mivel a hálózatban „résztvevő” számítógépek mindegyike egyszerre fő- és alállomás, egyik számítógép sem függ a másiktól, bármelyik gép a hálózat bármelyik pontján képes kapcsolatot létesíteni egy másik géppel, legyen az fizikailag bárhol a világban.¹

A technológia a katonai világból előbb a tudomány, a kutatás, az oktatás világába került át, majd a civil társadalom számára is elérhetővé vált: „megszületett” a nagybetűs INTERNET.

1.0.1. Web 1.0, Web 2.0, Web 3.0

A *web 1.0* az 1989–2004 közötti időszakot öleli át, ekkor még minimális információcserére és interakcióra volt lehetőség, azaz az esetek magas százalékában az internet a passzív informálódásról szólt statikus weboldakkal, internetes címjegyzékekkel, e-mail-listákkal.

A *web 2.0* a 2004–2016 közötti évekre jellemző, ekkor vált a web gyakorlatilag kétirányúvá, a *read-only* módból *read and write* módba kapcsolt.

A *web 2.0* két fő jellemzője az interakció és a participáció. Középpontba került a közösség és a felhasználó, a dinamikus tartalmak mellett megjelentek a közösségi hálózatok (Facebook, LinkedIn stb.), *direkt chatek* (Skype, WhatsApp, Telegram stb.), videómegosztók (YouTube, Videá stb.), képmegosztók (Flickr, Pixabay stb.), hogy csak a legnépszerűbb platformokat említsük.

Ezzel az online közösségépítés/hálózatépítés korszaka elkezdődött, soha nem látott mértékben lehet a felhasználókat elérni, és gyakorlatilag bármilyen részvételi vagy együttműködő gyakorlatba bevonni. Minden a felhasználóról és a tartalomról szól, legyen az képi, videós, audio vagy írott: a felhasználó interakciója, interakcióra bírása kontroll nélküli.

A *web 3.0* a 2016-tól napjainkban is zajló időszakot öleli át. Ha hívószakban kellene megfogalmazni, akkor az alábbi négy kifejezés adja vissza legjobban a lényegét:

- » szemantikus web
- » MI – mesterséges intelligencia
- » 3D grafika
- » bárhol, bármikor elérhető (online)

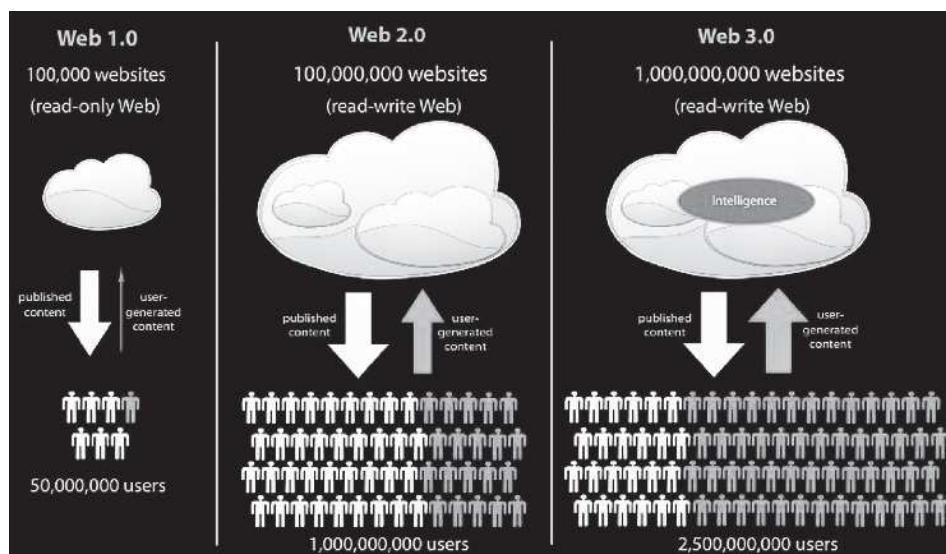
A dinamikus tartalom mellett óriási szerepe van az MI-ra (mesterséges intelligencia), 3D megjelenítésre épülő adathalmazok kreatív felhasználásának.

¹ Internet történet, *berzsényi.hu*, URL: <https://sites.google.com/a/berzsényi.hu/info/halozatok/internet-toertenet>, Utolsó letöltés: 2021. 04. 10.

1.1. Internetpenetráció a webverziók esetében

A *web 1.0* és *web 2.0* internetfelhasználás szokásai teljesen eltérőek, elsősorban azok miatt, mert korlátozott volt magának az internetnek az elérése a kezdeti időszakban; de a két webverzió participációs dinamikája is merőben más.

Az alábbi kép kiválóan szemlélteti, hogy míg 1996-ban néhány millióra volt tehető az internetfelhasználók közössége, addig 2006-tól egy milliárd fölé emelkedett az aktív felhasználók száma, 2016-tól pedig mindez fokozatosan duplázódik. (1. KÉP)

1.kép – Internetfelhasználók és webverziók, forrás: *insights2technifo*

1.2. Internetfelhasználók száma a világban

A web sikeréhez szükséges volt a hálózatok fizikai kiépítésének világszerte nagyléptékű megvalósítása az elmúlt 20 évben. A 2021. januári adatok szerint világszerte 4,66 milliárd ember használta aktívan az internetet,² ezen belül a legnépszerűbb közösségi média felhasználóinak száma 3,8 milliárdra tehető. Az Európai Unióban (EU) az internettel rendelkező háztartások száma elérte a 91%-ot, 2007-hez képest ez 36%-os növekedést jelent.

1.3. Internetpenetráció Magyarországon

Magyarországon 2019-ben havonta legalább egyszer a lakosság 87%-a internetezett, ez óriási fejlődés, ha azt nézzük, hogy 2000-ben a lakosság mindössze 10%-a volt rendszeres internethasználó.

Az internetpenetrációban markánsan megfigyelhetők mind a generációs különbségek, mind a hálózati kiépítettségéből adódó eltérések. Az *NRC Marketingkutató és ta-*

² Number of internet and social media users worldwide, *statistica.com*, URL: <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>, Utolsó letöltés: 2021. 04. 08.

nácsadó KFT piackutatása szerint: a 15–24 évesek körében 98%-os a penetráció, addig – érthető módon – az ún. veterán korcsoportba tartozó 74–94 évesek között a legnagyobb a lemaradás, ahol pedig további előrelépés várható, az az 55–73 éves korosztály.

2020 áprilisában indult el egy kutatássorozat a lakosság körében *NRC Pandémia Hangulat Index tracking*³ névvel. E kutatás alapján az 55–73 éves korosztály 71%-ban jelezte, hogy a járvány után is aktívan használja majd a digitális szolgáltatásokat. Jóllehet többségük addig a digitális eszközökre és azok használatára kényszermegoldásként tekintett. Amennyiben ez bekövetkezik, akkor Magyarországon az internetpenetráció elérheti a 90%-ot a 15–69 éves korosztályra vetítve.⁴

*Frissítés: 2022-ben a magyarországi internetpenetráció elérte a 88%-ot a 15–69 éves korosztályra vetítve, ami több mint 6 millió aktív internetfelhasználót jelent.*⁵

2. INTERNETFELHASZNÁLÁS A PANDÉMIA IDEJÉN

2.1. A Covid-19 pandémia

2020. március 11-én az *Egészségügyi Világszervezet* (WHO) világjárvánnyá nyilvánította a Covid-19-et, azaz a koronavírus-járványt. Világszerte szinte egyszerre vezettek be az országok olyan járványügyi intézkedéseket, amelyekre korábban nem volt példa. A leggyakoribb intézkedések voltak a továbbfertőzések megakadályozására: a teljes lezárás, a kijárási tilalom vagy kijárási korlátozás és a társadalmi távolságtartás.

2019. december 31. és 2021. kilencedik hete között eltelt időszakban 163.738.674 megbetegedést regisztráltak a világban, amiből sajnálatos módon 3.384.750 eset halállal végződött.⁶

2.2. Megváltozott internetfelhasználási szokások

A fentebb említett járványügyi korlátozások, az elszigetelődés, a mindennapi élettérszűkület drasztikus beszűkülése a digitális technológiák használatának ugrásszerű növekedéséhez vezetett. Családoknak, munkavállalóknak, munkáltatóknak, gyerekeknek, intézményeknek alkalmazkodniuk kellett a megváltozott életmódhoz. A korlátozásokkal közel nullára csökkentek az emberi interperszonális interakciók, a társadalmi, közösségi élet minden formáját fel kellett függeszteni. Az emberek, intézmények, munkáltatók tömegesen kezdték igénybe venni az internetet, az internet alapú szolgáltatásokat (elsősorban a közösségi médiát, videómegosztó portálokat) akár munkaügyi vagy hivatali kommunikációra, akár a bezártság miatti feszültség oldására, szórakozásra. A legnehezebb annak a generációnak volt, akik addig „digitális analfabétaként” éltek

³ Pandémia Hangulat Index Tracking, *nrc.hu*, URL: <https://nrc.hu/pandemiaindex/>, Utolsó letöltés: 2021. 04. 20.

⁴ KLENOVSZKI János: 87% internetező hazánkban, *nrc.hu*, URL: <https://nrc.hu/news/internetpenetracio-2/>, Utolsó letöltés: 2021. 04. 20.

⁵ 88% az internetpenetráció Magyarországon, *nrc.hu*, URL: <https://nrc.hu/nrc-hirek/88-az-internetpenetracio-magyarorszagon/>, Utolsó letöltés: 2023. 02. 18.

⁶ Coronavirus disease (COVID-19) pandemic, *who.int*, URL: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>, Utolsó letöltés: 2021. 05. 21.

életüket, szinte teljes mértékben nélkülözni tudták a digitális eszközöket és szolgáltatásokat. Ez rendszerint két okból történhetett: életkoruk (veterán generáció) vagy iskolázottságuk miatt.

Jól érzékelteti a hirtelen növekedésnek induló internetes szolgáltatások használatát a Zoom videokonferencia-szoftver esete, amelynek az addigi 40%-os kihasználtsága hirtelen 100%-ra nőtt.

A világvárvány idején azok, akik a digitális szakadék másik Facebook oldalán álltak, illetve még nem kezelték készségszinten a kapcsolódáshoz szükséges eszközöket, egyfajta társadalmi kirekesztettséget is átélhettek, ami azzal a veszéllyel járt, hogy mindez a pandémia utáni helyzetben is fennmarad.⁷

3. A KÖZÖSSÉGI MÉDIA KOMMUNIKÁCIÓS JELLEMZŐI

Bár az internetes platformok és kommunikációs rendszerek sok esetben enyhítettek a bezártságon, és valóságos kapcsolati hálóként fogták össze a globális társadalmat, nem feltétlen volt mindenki felkészülve arra, hogy a hirtelen megváltozó helyzet teljesen más kommunikációs magatartásformát, stílust követel.

Az 1.5 pontban tárgyalt adatok következtetéseit levonva: minden korosztály aktívan kezdte használni elsősorban a szinkron kommunikációra alkalmas platformokat (Facebook, Skype, Zoom). A közösségi élet átlépett a virtuális dimenzióba, korosztálytól függetlenül, a legnépszerűbb közösségi portálon csoportok, rajongói oldalak aktivizálódtak a személyes találkozók hiányát pótlandó, vagy teljesen újjak szerveződtek, a legtöbb esetben különösebb tudatos tervezés nélkül.

Nem csak a családi élet korlátozódott radikálisan (bár talán az addig is nagy távolságban élő családtagokkal megszokott volt az internetes kapcsolattartás), hanem a lakóhelyi közösségek tagjainak egymással való kapcsolattartása is megszűnt. Közösségi szempontból megváltoztak a szomszédsági viszonyok: sok esetben a nagyvárosokban is, vidéken pedig különösképpen.⁸ Az addigi cselekvő színtér kényszerpasszivitásba fordult.

A szinkron kommunikációs formák bevonásával a magánszféra is szinte teljes mértékben az online térbe költözött, hiszen amikor a felhasználó online (jelen van), akkor gyakorlatilag bárki írhat neki, ami azonnali választ feltételez.⁹ Mindez mégis teljesen más dinamikával bír, mint bármilyen más közvetlen interperszonális kommunikáció, ami két ember között létrejöhet. Elég csak arra gondolni, hogy míg írunk valakinek egy Facebook, WhatsApp vagy bármilyen, az online állapotunkat jelző di-

⁷ DE', Rahul – PANDEY, Neena – PAL, Anhipsa: Impact of digital surge during Covid-19 pandemic: A viewpoint on research and practice, *International Journal of Information Management* 55, 2020, 102171, URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102171>, Utolsó letöltés: 2021. 05. 15.

⁸ VERCSEK Ilona: A szomszédság, mint a társadalmi cselekvés színtere, *Parola*, 3. évfolyam, 1992/4, 3–5.

⁹ SZÜTS Zoltán: Az internetes kommunikáció története és elmélete, *mediakutato.hu*, URL: https://mediakutato.hu/cikk/2012_01_tavasz/01_internetes_kommunikacio_tortenetel/, Utolsó letöltés: 2021. 04. 20.

rekt-messenger üzenetet, az elsődleges feedback¹⁰ (visszajelzés) az lesz, hogy mikor olvasta azt el a címzett. Sok esetben azonban téves következtetéseket vonunk le ebből. A szóbeli kommunikáció során azonnali visszajelzéseket küldünk már az üzenet feldolgozása közben. Gesztusainkkal, mimikáinkkal, minden apró mozdulatunkkal visszajelzéseket adunk arról, hogy miként ér bennünket a közölt tartalom. Az interneten mindezeket csak emojikkal, azaz hangulatjelekkel tudjuk utólag jelezni, miután dekódoltuk és feldolgoztuk az információt. Ezekkel a jelekkel tulajdonképpen a közlőt segítjük – a legtöbb esetben nem tudatosan – többek között annak megértésében, hogy milyen érzelmi állapotban vagyunk. Természetesen ez az emocionális expresszió¹¹ sok esetben nem fedi a valóságot, mivel a web egyik jellegzetessége, hogy bár a bizalmi alap megvan a közlő és a befogadó között, ugyanakkor bármelyik fél bármikor teljesen más kontextusba helyezheti közlendőjét.

A szóbeli és az írásbeli kommunikáció közötti egy másik, lényeges különbségre sem volt teljes mértékben felkészülve az internetes térbe költöző társadalom, sőt akik a pandémia előtt is aktívan használták a közösségi médiát vagy bármely más platform adta szinkron kommunikációs formákat, sok esetben mai napig nem veszik ezt figyelembe. Szabó Katalin *Kommunikáció felsőfokon* című könyvében írja a stílusra vonatkozóan: „A szóbeli kommunikáció mindig sokkal közvetlenebb, személyesebb és spontánabb, mint az írásbeli.”¹² Míg a verbális kommunikáció során közlőként képesek vagyunk az átadni kívánt tartalmat hangsúlyozással és a metakommunikáció összes eszközével tetzésünk szerint finomítani, addig írásban erre leginkább csak akkor van lehetőségünk, ha rendelkezünk az írott nyelv bonyolultabb, leíróbb fogalomkészletével.¹³

Saját meglátásom szerint a pandémia idején a kifejezetten a közösségi médiában jelen lévő internetező társadalmat kommunikációs szempontból három csoportba sorolhattuk:

- » akik nem csak interperszonális kommunikáció céljából használták aktívan a szinkron webet, hanem közösségimédia-csoportokban, rajongói oldalakon (Facebook csoport, LinkedIn stb.) voltak aktívak
- » akik jelen voltak ugyan a maguk választotta online közösségben, de csak passzív „fogyasztói”, megfigyelői voltak a többség által generált tartalomnak
- » akik csak és kizárólag interperszonális és/vagy munkahelyi, hivatalos kommunikáció miatt váltak aktív részeseivé a közösségi hálózatoknak.

3.1. Gyülekezeti élet a közösségi médiában

Hasonló lépésekre kényszerültek a vallási közösségek is. Míg korábban a közösségi médiát többen inkább negatívan értékelték, annak elsősorban káros hatásaira koncentrálva (a jelenség természetesen nem mondható általánosnak, de egyféle tendenciát kifejez), a karantén idején mégis ezek a felületek biztosítottak „kézenfekvő” lehetőséget a gyülekezeti tagok elérésére, az istentiszteletek közvetítésére, a közösségekkel

¹⁰ BUDA Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*, Budapest, Animula, 1986, 109.

¹¹ Uo., 27–29.

¹² SZABÓ Katalin: *Kommunikáció felsőfokon*, Budapest, Kossuth, 2009, 8.

¹³ BUDA: i. m., 47–48.

való kapcsolattartásra. A kezdeti technikai nehézségek és a digitális kompetenciák hiányosságai miatt szerencsés helyzetnek tekinthető, hogy vallási közösségek nemcsak a *web 2.0*-t, hanem az aszinkron (televíziós, rádiós közvetítés) tömegkommunikációs csatornákat is felhasználhatták.

Sokkal mélyebb kérdés forrása volt a felekezetek életében a távistentiszteletek teológiai, etikai, szociológiai és kommunikációs problematikája. Hiteles-e, ha igen, mennyire az online közvetített evangélium, lehet-e online gyülekezetet építeni úgy, hogy az a való életben is megmutatkozzon, biblikus-e online úrvacsorázni? Működik-e online a „communio”?¹⁴ Ezek a kérdések természetesen itt a teljesség igénye nélkül vetődnek fel, a *Sárospataki Füzetek* teológiai tudományos szakfolyóirat *Távistentisztelet-vita* című tematikus számában (24. évf. 1. sz.) református lelképásztorok, teológusok, egyetemi tanárok, kommunikációs szakemberek fejtették ki tudományos-teológiai álláspontjukat, írták le tapasztalataikat e témákban.

Az egyházat (is) váratlanul érték a korlátozások, „természetes”, hogy először nem minden lelkész vagy gyülekezeti tag tudta használni az internetes kommunikáció lehetőségeit. Ugyan az istentiszteleti alkalmak közvetítése volt a legfontosabb eleme a lelképásztor és a gyülekezet „találkozásának”, emellett azonban kellettek, s most a pandémia remélhető végén is kellenek egyéb internetes megnyilvánulások is.

A templomi igehirdetés egy jelenben zajló aszinkron (egyirányú) kommunikáció, a visszajelzés vagy időben eltolva, vagy egyáltalán nem érkezik meg a lelkészhez. Ez a kommunikációs magatartásforma a távistentiszteleteknél is jellemző volt, és a távistentiszteletek utáni közösségi portálokon történő kommunikáció is ebben a mederben zajlott, azaz a lelképásztor egyházközsége Facebook-oldalán közölt egy hosszabb írást, amelyre „Ámen”, esetleg „Békesség Istentől” vagy „Áldás békességre” reakción túl általában semmilyen további interakció nem érkezett. Tény, hogy sokan nem szívesen olvasnak el egy hosszú, olykor a köznap nyelvvezetéstől merőben eltérő, formázatlan szövegtömbbejegyzést, még ha a lelkész posztolta is azt.

Ugyanakkor azok a bejegyzések/megosztások, amelyek a posztoló személyes jelenlétét közvetítik vagy megerősítik, sokkal népszerűbbek, nagyobb bevonódási lehetőséggel kecsegtetnek a visszajelzések alapján azok számára is, akik nem vallásosak, csupán érdeklődők.

Az aszinkron kommunikációs magatartás nem működőképes a *web 2.0*-n, mivel a közösségi média arra kondicionálja felhasználóit, hogy azonnal, valós időben reagáljanak: írott formában vagy hangulatjelekkel. Az egyház viszont sok évszázados története során leginkább egyfajta passzív befogadó attitűdöt alakított ki az igehirdetések alkalmain a tagjaiban, a hallgatókban.

Most pedig a weben való újszerű és gyors megjelenéssel több fontos szempontot nem vettek figyelembe:

¹⁴ NAGY Károly Zsolt: Szerkesztői előszó, *Sárospataki Füzetek*, 24. évfolyam, 2020/1, 8.

- » az internetes nyilvánosságot nem lehet korlátozni (kivéve, ha egy zárt közösségi csoportban, szűk körben történik a közvetítés és minden egyéb kommunikáció)
- » azokat az érdeklődőket, akik nem vallásosak ugyan, de fogékonyak
- » azokat, akiket egy nyílt, barátságos, kiegyensúlyozott kétirányú kommunikációval képessé lehetne tenni a felismerésre, hogy az evangélium nekik is szól¹⁵
- » azokat a bevonódó érdeklődőket, akiket közösségbe lehet konvertálni.

Internetes kommunikációs szempontból vetődik fel a kérdés, hogy hiteles lehet-e az évszázados hagyományokra épülő aszinkron kommunikáció a 21. századi digitális világban? Természetesen nem a „lájkvadászatra” és a sarkosan eltúlzott kommunikációs megoldásokra gondolok.

Kérdésem az is, hogy tud-e, akar-e némiképp akklimatizálódni az egyház (vallási közösség) az új helyzetben, tudja-e, akarja-e alkalmazni az internetes kommunikációs formákat, hogy ezáltal nyitottabbá, emberközelibbé váljon az online térben? A pandémia megmutatta, hogy nem zárkozhatunk be templomainkba, ki kell vinni az evangéliumot a térre, jelen esetben a virtuális térre, hogy onnan vigyék tovább mind a hívek, mind az érdeklődők. Ma már nem kell az „apostolok lován” közlekedni ahhoz, hogy az evangéliumot terjesszük, a közösségi médián keresztül nemcsak saját közösségünket, hanem minden érdeklődőt elérhetünk. A leghitelesebb mérőszáma ennek pedig nem a „tetszik”-ek száma, hanem a megosztásoké, és az ebből fakadó gyors terjedése.

Ugyanakkor a közösségi hálózatokból érkező – és ez az egész webre értendő – óriási mennyiségű információimpulzus, ami a felhasználót másodpercenként éri, könnyen fókuszvesztéshez vezet. A befogadó nem képes szignifikánsan egy adott tartalomra figyelni, ezért könnyen tovább navigál. A hiteleti tartalom fogyasztása pedig egy nagyon sajátos lelkületű állapotot feltételez, amit a digitális zajban sokszor nehéz megtalálni.

4. KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS CIVILKÉNT

Láthattuk, hogy egyházi, intézményi, lelkészi, dogmatikai és teológiai szemszögből az internetes gyülekezeti élet, a közösség építése, fejlesztése és megtartása a pandémia alatt óriási kihívást jelentett, és rengeteg diskurzusra és vitára adott okot, amiben olykor nem született megnyugtató konszenzus, végig maradtak nyitott kérdések a témában. Mindez elsősorban azzal magyarázható, hogy – természetes módon – alapvetően új és idegen volt a hiteltől, a kegyesség közösségi gyakorlásától a digitalizáció; s tény az is, hogy mindez keresztyén hagyományainktól is távol áll.

4.1. Közönségépítés vagy közösségépítés?

Amikor közönségépítésről beszélünk, akkor jellemzően az aszinkron kommunikációs formák és műfajok felhasználása történik. Legnépszerűbb ilyen kommunikációs

¹⁵ MOLNÁR-KOVÁCS Dorottya: Televangelizmusból e-vangelizmus, *Sárospataki Füzetek*, 24. évfolyam, 2020/1, 167–172, 168–169.

forma a weboldal és az e-mail. Online marketing szempontból mindez azt jelenti: mennyi látogatója (közönsége) van adott weboldalnak. A közönség többnyire passzív befogadója a tartalomnak. Ha közösséget akarunk a látogatókból konvertálni, akkor annak ma már egyértelmű módszere a weboldalhoz Facebook-oldalt párosítani; ide terelve a látogatókat, kapcsolatba lehet lépni velük: posztokkal, chatbot¹⁶ automatizált messenger üzenetekkel, hozzászólásokkal stb.

Csoport létrehozásával egy még dinamikusabb, magasabb aktivitású közösség építhető, mint Facebook-oldallal, mivel ebben az esetben a kezdeményező személyes profillal van jelen a csoportban.¹⁷

Amennyiben piaci megfontolásból jön létre egy weboldal, majd a hozzá kapcsolt Facebook-megjelenések, ott többségében irányított marketingstratégiát találunk a kommunikáció és a kommunikált arculat mögött. Menedzselésüket szakember végzi.¹⁸ Nem ritka marketinges körökben a jól felépített, tematizált, több tízezres létszámú csoportok adás-vétele sem.

Természetesen ma már egy weboldal is tartalmazhat interakciós eszközöket, a legtöbb – a weboldal alapját adó – CMS rendszerben¹⁹ be- és kikapcsolható a hozzászólás lehetősége, vagy közvetlenül a saját Facebook-profillal lehet hozzászólást generálni. Ez viszont továbbra is aszinkronnak tekinthető, mivel a hozzászólások moderálhatók, megjelenésük késleltethető, elrejtethők vagy törölthetők.

Leginkább hírportálok választják ezt a lehetőséget, üzleti weboldalnál kevésbé előnyös, illetve a közösségi médián való hírolvasás, tájékozódás miatt marketing szempontból továbbra is kérdéses, hogy a webportál és a Facebook-jelenlét kiegészíti-e vagy helyettesíti egymást. Ezt mindig az adott célközönség tartalomfogyasztási szokása határozza meg.²⁰

Ebből következik, hogy egy weboldal látogatóiból csak akkor tudunk stabil közösséget kialakítani, ha a generált tartalmak épp a célközönség médiafogyasztási szokásaival találkoznak.

5. HIPOTÉZIS

Az internetfogyasztóknak a pandémia idején több ponton is lehetőségük nyílt hiteleti elköteleződésükön belül különféle, tematikus közösségekhez csatlakozni. Ha internetes közösségről beszélünk, akkor alapesetben mindezt a közösségi médián keresztül tartjuk életszerűnek: Facebook-oldalak, csoportok létrehozásával stb.

¹⁶ NEWBERRY, Christina: The Complete Guide to Using Facebook Chatbots for Business, *blog.hootsuite.com*, URL: <https://blog.hootsuite.com/facebook-messenger-bots-guide/>, Utolsó letöltés: 2021. 05. 20.

¹⁷ Profilok, oldalak és csoportok közötti különbségek a Facebookon, *facebook.com*, URL: <https://www.facebook.com/help/337881706729661>, Utolsó letöltés: 2021. 05. 20.

¹⁸ SZÜTS Zoltán: A munka világának online kommunikációs kérdései, *Opus et Educatio*, 2. évfolyam, 2015/2, 26–30.

¹⁹ CMS rendszerek, URL: http://digitall.uni-eger.hu/tananyagok/learn/02_tartalom_kezelo_rendszerek/221 cms_rendszerek.html, Utolsó letöltés: 2021. 05. 20.

²⁰ BODOKY Tamás – URBÁN Ágnes: A Facebook hatása a hírfogyasztásra: közösségépítés helyett közösségépítés, *Információs társadalom*, 11. évfolyam, 2011/1-4, 121–135, 125-126.

Jelen dolgozatom központi témájaként saját gyakorlati példámon keresztül szeretném bemutatni és elemezni a pandémia idején épített internetes közösségi munkámat, ami szorosan kötődik a hitélethez szokatlan, aszinkron kommunikációs formák és műfajok segítségével: weboldallal és e-maillal (hírlevéllel).

Közösségépítési munkámat az alábbi felvetések alapján szeretném kifejtetni a közösség(em) számára küldött kérdőívek alapján:

1. Mi történik akkor, ha nem közönséget, hanem közösséget építetek aszinkron kommunikációs formák segítségével hitéleti témában? Van-e ennek egyáltalán létjogosultsága?
2. Egyirányú kommunikáció esetén megtörténhet-e a participáció és azon energiák bevonása, amellyel a befogadó közösség felhatalmazva érzi magát, hogy tudásával, tapasztalatával hozzájáruljon a közösség működéséhez (empowerment)?
3. Van-e jelentősége az aktív, személyes jelenlétnek aszinkron kommunikáción belül?
4. Hogyan definiálják önmagukat ebben a speciális helyzetben a tagok?

6. KEZDŐ LÉPÉSEK – A WEBOLDAL

Némi tervezgetés után 2015 novemberében aktiváltam az *istenesversek.hu* domaint, november végére elkészült a weboldal: <https://www.istenesversek.hu>. Akkor még hobbi-ként tekintettem rá, ma már az egész tevékenység átlényegült szolgálattá. (2. KÉP)

Az oldalon klasszikus magyar, az egész Kárpát-medencét felölelően kortárs magyar és amatőr költők vallásos verseit, továbbá korlátozottan a világirodalomból közlök magyar nyelvre fordított verseket különféle logika szerinti kategóriákba rendezve, igazodva a felhasználók által a keresőmotorban²¹ (Google) végrehajtott keresési kulcsszavakhoz.

Elsődleges célom az volt, hogy elérjem azt a célközönséget, akik érzékenyek a témára, akiket érdekelnek a magyar (és világ-)irodalom istenes, hitéleti versei. Első lépésben tehát közönséget kellett építeni.

Ehhez arra volt szükség, hogy a Google rendszerének organikus találati listáján (SERP)²² a releváns keresési szavakra minél előnyösebb helyet érjen el a weboldal, maximalizálva ezzel az elérést és az ebből fakadó látogatószámot. Ám ahhoz, hogy a weboldalra egyáltalán rátaláljanak a látogatók a digitális zajban, szükség volt ún. keresőoptimalizálásra.²³ A módszer egy olyan weboldalon kívüli (*off site*) tevékenység, amelynek során a weboldal preferált kulcsszavait optimalizáljuk (különböző módszerekkel), hogy az a keresőben (Google) minél előnyösebb pozícióba kerüljön, és stabilan ott is maradjon.

²¹ Keresőmotor fogalma, URL: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0005_34_internetes_keresorendszerek_scorm_04/432_a_keresmotor_fogalma.html, Utolsó letöltés: 2021. 05. 10.

²² BAKER, LOREN: What's In A SERP? Google Search Results & Features You Need To Know, *searchenginejournal.com*, URL: <https://www.searchenginejournal.com/serp-search-engine-results-page-features-guide/377094/>, Utolsó letöltés: 2021. 05. 10.

²³ Do you need an SEO?, *developers.google.com*, URL: <https://developers.google.com/search/docs/beginner/do-i-need-seo?hl=hu>, Utolsó letöltés: 2021. 05. 10.

2.kép – A weboldal kezdőlapja

Annak köszönhetően, hogy a weboldalon használt fő keresőszó (istenes versek) nem versenyzett komolyabban hasonló weboldalakkal a Google organikus találati listáján, hamar a találatok élére került, több más releváns keresőszóval együtt. Jelenleg a jelzett keresőszóra 69.700 találatból a Google első oldali találatát teljes egészében a weboldal valamely aloldala foglalja el (3. KÉP).

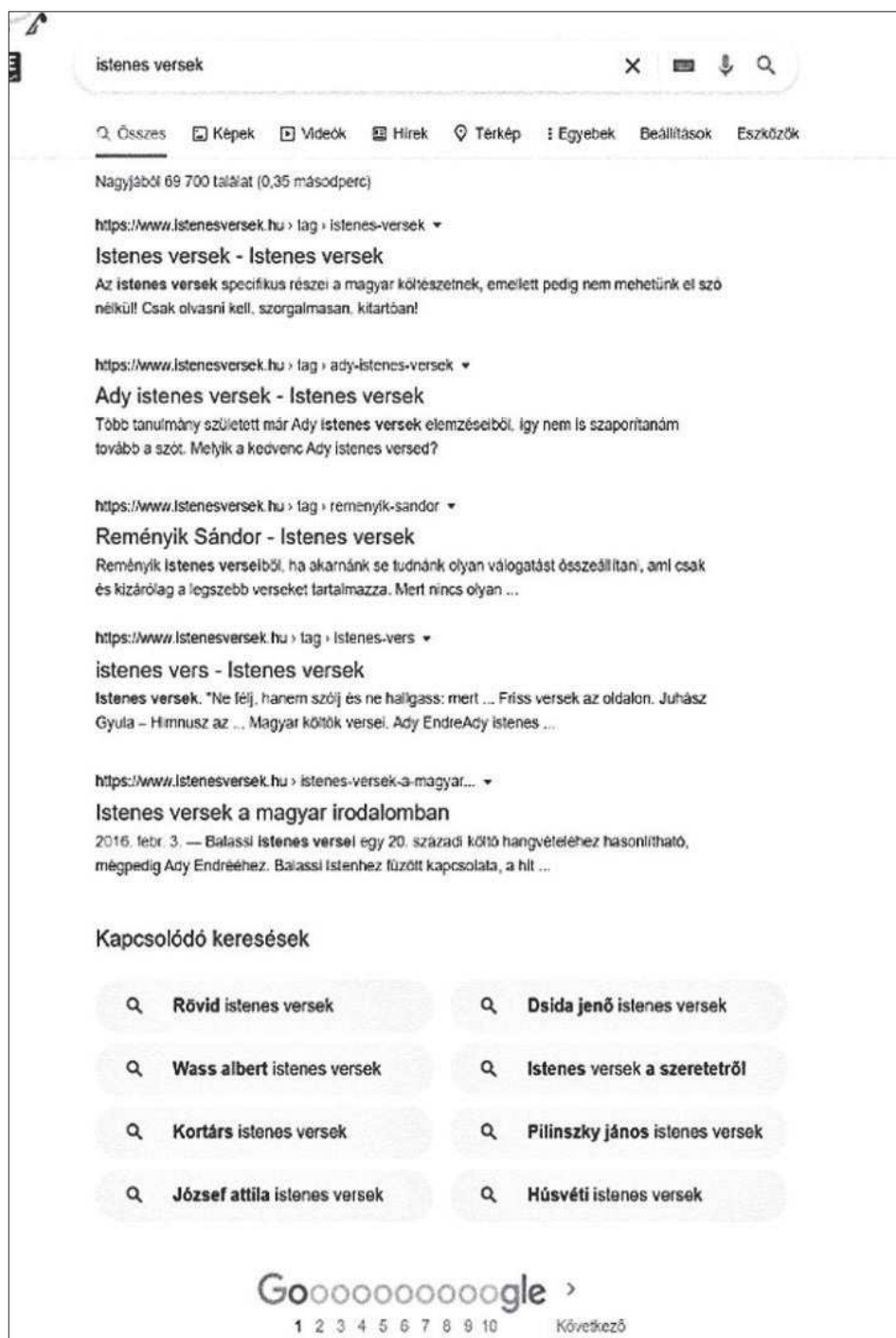
Ugyanígy, egy másik példával szemléltetve a Google-ben elért eredményeket, a népszerű „Dsida Jenő versek” keresőszóra 79.900 találatból az organikus lista első oldalának 3. pozíciójában található a weboldal. (4. KÉP)

A keresést a böngésző inkognitó (privát böngészés) módjából indítottam, kézi keresésnél ekkor adja vissza legpontosabban az adott keresőszó pozícióját, bár a Google ekkor is elvégez egy IP cím alapú geolokációs meghatározást, de sem a böngésző előzményeit, sem a cookie-kat²⁴ nem veszi figyelembe, és nem menti el.²⁵

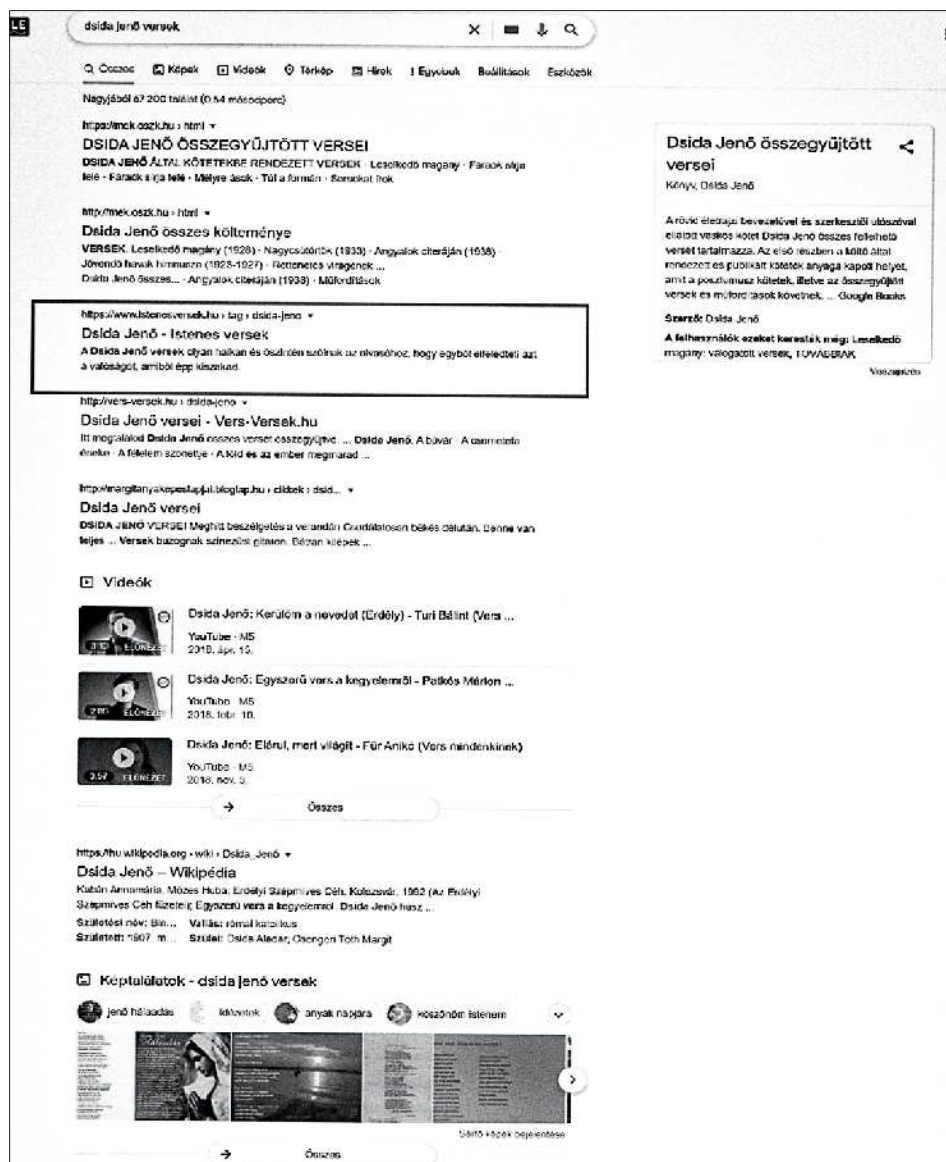
Az induló weboldal hamar népszerű lett: 2015 decemberéig 2.593 egyedi látogatója volt, akik összesen 6.708 oldalmegtekintést generáltak. (5. KÉP)

²⁴ KULCSÁR Zoltán: Cookie és adatvédelem, *adatvedelmizakerto.hu*, 2010. 10. 27. URL: <https://www.adatvedelmizakerto.hu/2010/10/cookie-es-adatvedelem-felhasznalok-nyomokovetese-az-interne-ten/>, Utolsó letöltés: 2021. 05. 10.

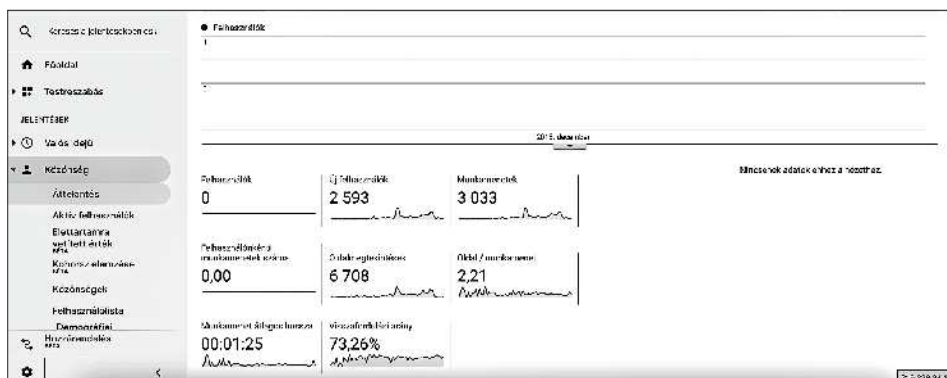
²⁵ How private browsing works in Chrome, *support.google.com*, URL: <https://support.google.com/chrome/answer/7440301>, Utolsó letöltés: 2021. 05. 10.

3.kép – Az istenesversek.hu uralja a SERP első oldalát 2021.05.27-én

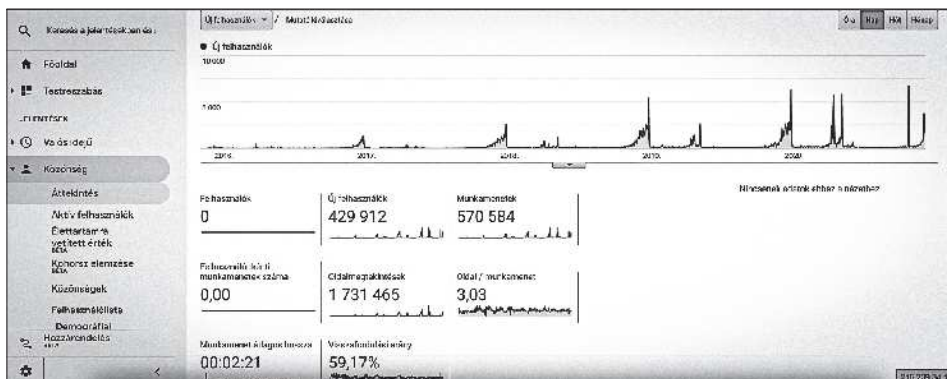

4.kép – Az istenesversek.hu helyezése a „Dsidá Jenő versek” keresőszóra 2021.05.27-én

5.kép – Az oldal látogatói statisztikája 2015. november és 2015. december között

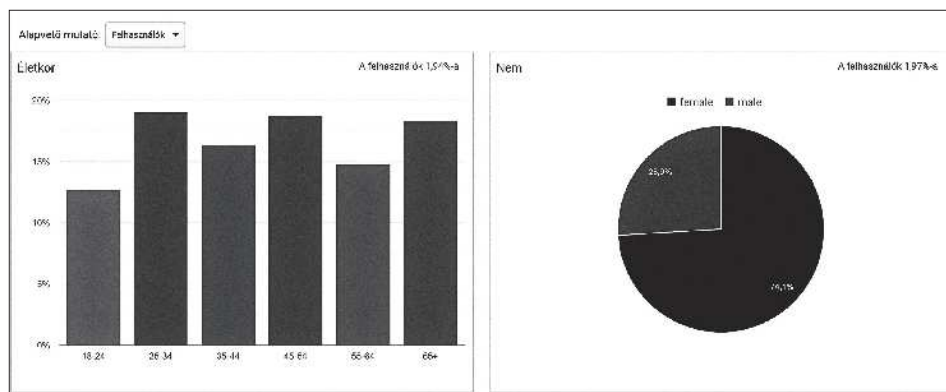
Ez a – nagyobb összefüggésekben mégis szerénynek mondható – kezdeti szám első sorban annak tudható be, hogy első hónapban még viszonylag kevés tartalommal töltöttem fel az oldalt. Az elmúlt 5 évben folyamatosan építettem a weboldalt, hogy minél szélesebb körben, minél több keresőszó bevonásával érjem el a hitéleti versek iránt érdeklődőket. Ez összességében 429.912 egyedi látogatót jelentett 2020. november 30-ig, akik 1.731.465 oldalmegettekintést generáltak. (8. KÉP)

8.kép – Látogatói statisztika 2015. november 1. – 2020. november 30. között

A weboldal látogatóinak nemek szerinti összetétele: 25,9% férfi, 74,1% nő; a korosztályok szerinti bontásban pedig az látható, hogy a 25–34, 45–54 és 65+ évesekből tevődik össze a látogatók több mint 50%-a. (6. KÉP)

Demográfiai szempontból a látogatók 71,4%-a Magyarországról, 16,6% Romániából érkezik a weboldalra, a további 12% a világ számos országából. Ez az arány a pandémia idején némiképp megváltozott. Az alábbi képen csak néhány valós látogatót adó országot listáztam, azokat, amelyekből csak robotok érkeznek, és 10 másodperc alatti időt töltenek el az oldalon, nem. (7. KÉP)

6.kép – Életkor és nemek szerinti eloszlás a látogatók között

Kezdeti a jelenítéskor:	1. Hungary	organic	10 231 (0,22%)	9 188 (0,19%)	11 763 (0,24%)	50,00%	2,58	03:07:46	11,30%
	2. Romania	organic	3 832 (0,08%)	3 233 (0,07%)	4 729 (0,09%)	64,10%	2,14	03:02:02	25,90%
Hely	3. Hungary	referral	1 725 (0,04%)	1 906 (0,04%)	2 062 (0,04%)	58,54%	1,64	03:00:56	11,46%
	4. Hungary	direct	807 (0,02%)	703 (0,01%)	1 087 (0,02%)	59,42%	2,16	03:01:34	4,50%
Visszatérés	5. Slovakia	organic	460 (0,01%)	492 (0,01%)	587 (0,01%)	60,93%	2,78	03:02:06	5,38%
Technológia	6. Romania	direct	408 (0,01%)	380 (0,01%)	698 (0,01%)	68,12%	1,71	03:01:58	3,87%
Mobile eszközök	7. Germany	organic	363 (0,01%)	280 (0,00%)	424 (0,00%)	56,37%	2,65	03:01:52	4,33%
Utolsó eszközök	8. Romania	referral	298 (0,01%)	177 (0,00%)	366 (0,00%)	60,10%	2,19	03:01:26	3,58%
Egyéni	9. Ukraine	organic	228 (0,01%)	154 (0,00%)	266 (0,00%)	63,60%	1,78	03:01:21	3,28%
Összehasonlítás	10. United States	referral	170 (0,00%)	160 (0,00%)	176 (0,00%)	99,47%	1,03	03:00:02	0,99%
Felhasználói munkatények	11. Serbia	organic	149 (0,00%)	155 (0,00%)	159 (0,00%)	61,67%	1,65	03:01:51	3,53%
Ügyfélszerzés	12. Austria	organic	164 (0,00%)	131 (0,00%)	187 (0,00%)	64,68%	2,14	03:02:28	4,54%
Visseltekés	13. United Kingdom	organic	86 (0,00%)	50 (0,00%)	56 (0,00%)	55,79%	1,65	03:02:14	1,27%
Konverziók	14. United States	organic	66 (0,00%)	60 (0,00%)	83 (0,00%)	59,04%	2,05	03:03:32	4,30%
Használati statisztika	15. Switzerland	organic	59 (0,00%)	34 (0,00%)	61 (0,00%)	62,93%	2,60	03:01:52	3,37%
	16. Canada	organic	39 (0,00%)	55 (0,00%)	41 (0,00%)	56,10%	2,27	03:03:31	210,299,34,18

7.kép – Látogatók demográfiai eloszlása

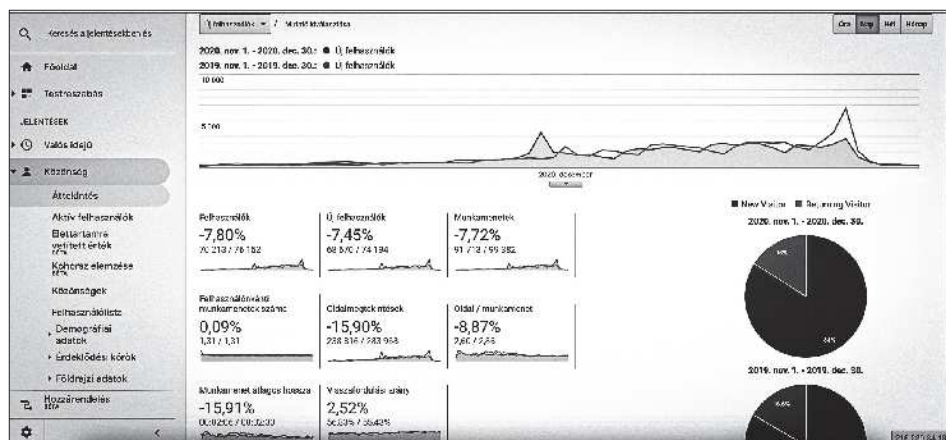
Természetesen ezek az adatok csak ebben a szűk tematikában értelmezhetők, és semmi-képp sem alkalmasak egy nagyobb hírportál statisztikáival való összevetésre, hiszen egy hírportál célközönsége – még ha van is átfedés – nagyságrendekkel szélesebb.

Az oldal népszerűsége, valamint a látogatók aktivitása különösen keresztyén ünnepek idején látványos, a kiugró értékek egyházi ünnepeket jelölnek.

A 2019–2020 karácsonyi időszak statisztikáján jól látszik, hogy a tavalyi évben történt egy 7,80%-os visszaesés, ami ahhoz viszonyítva, hogy zárva voltak a templomok (nem kerestek karácsonyi műsorhoz verseket a gyülekezetek, egyházi iskolák stb.), nem drasztikus. Ez is bizonyítja, hogy az igény a hitéleti versek iránt töretlen egy vírusjárvány idején is, különösen az egyik legnagyobb keresztyén ünnepkör közeledtével. (9. KÉP)

6.1. Partecipáció és elköteleződés

Kutakodásaim során több tanulmányt is találtam, amely közvetve vagy közvetlenül a participációt új kontextusba helyezi, nem csak a klasszikus meghatározással él, mi-

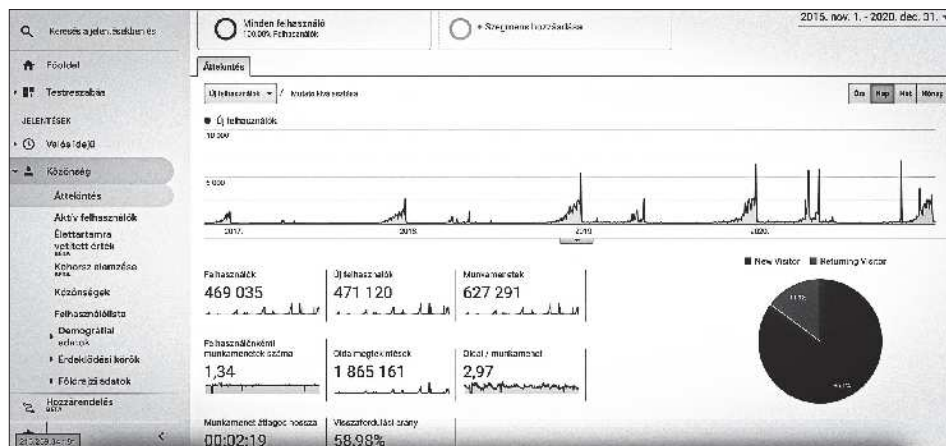

9.kép – Látogatói statisztika karácsonyi ünnepekörben (2019–2020)

szerint a participáció nem más, mint a közösségi részvétel módja és feltétele. Az elv pedig széleskörűen alkalmazható ott, ahol közösségi érintkezés történik, legyen a színtere ennek a gazdaság, oktatás, munka vagy épp a *web 2.0*.

Maga a Google is a webes participáció híve azzal, hogy a felhasználót helyezi középpontba, tartalomgyártásra ösztönzi, aktívan bevonja a virtuális térbe, az őket érintő problémák megoldására minél pontosabb és relevánsabb választ adva webes alkalmazásokkal, weboldallal. A részvételen alapuló tervezés lehetőségei kibővültek az egymástól távol eső felek, akár csoportok, közösségek számára is.²⁶

Jelen esetben fordítottan történik meg a participációs jelenség magyarázata.

10.kép – Engagement az istenesversek.hu weboldalon (2016–2020 között)

Ugyanis, amint az a 10. képen látható, 2016-tól az analitikában már megjelennek a visszatérő látogatók, 4 évre vetítve az összlátogatóknak 14,9%-a visszatérő. (10.KÉP)

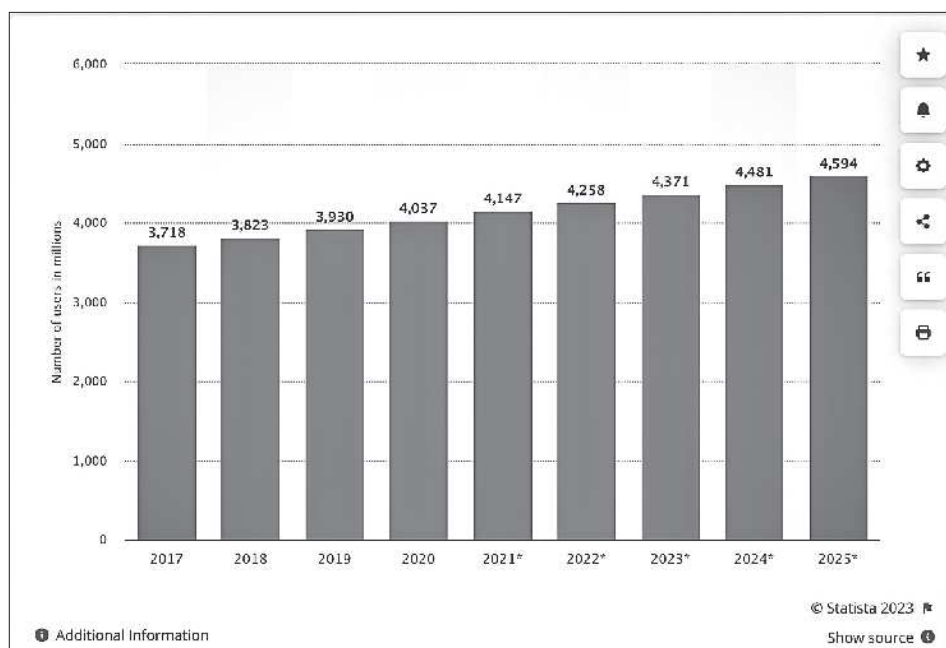
²⁶ RÉNYI Zsolt: Közösségi tervezés 2.0: a participáció új perspektívái a webkettő fényében, *Tér és Társadalom*, 25. évfolyam, 2011/3, 100–116, 101–103.

A visszatérő látogató technikailag azt jelenti, hogy adott látogató a böngészőjéből legalább kétszer már megnyitotta a weboldalt. Itt már kijelenthetjük, hogy megtörtént az elköteleződés a weboldal irányába (engagement).²⁷

Ha más kontextusba helyezzük, akkor megállapítható, hogy a weboldal tartalmával, kommunikációjával participációs hatással van a látogatóra.

A látogatócsoportok közül az egyik legértékesebb a visszatérő, elkötelezett látogató, ebből a csoportból lehet a legnagyobb valószínűséggel közösséget építeni, továbbá ez a látogatócsoport adja a Google felé a legerősebb szignált a weboldal felhasználónak nyújtott élményével és a tartalom értékével kapcsolatban. Ez viszont összefügg a természetes találati listán való jó helyezéssel, a jó helyezés pedig újabb látogatókat terel az oldalra, fenntartva a folyamatot.

A továbbiakban leginkább a közönség/közösség pandémia alatti fejlődésére fókuszálunk.

11.kép – Naponta 306,4 milliárd e-mail-forgalom volt 2020-ban, forrás: statista.com

6.2. Közösségépítés e-mail-marketinggel

Az 1.3 (Internetfelhasználók száma a világban) és 1.4 (Internet számokban) pontokban tárgyalt aszinkron kommunikációs forma penetrációi között figyelemre méltó az e-mailek mennyisége.

Hiába a közösségi média és a csevegőalkalmazások népszerűsége, az e-mail töretlenül központi szerepet kap a digitális kommunikációban, és folyamatosan, évről

²⁷ Elköteleződés: definíció, [support.google.com](https://support.google.com/analytics/answer/9355853?hl=hu), URL <https://support.google.com/analytics/answer/9355853?hl=hu>, Utolsó letöltés: 2021. 05. 20.

évre növekszik, és növekedni fog az előrejelzések szerint. 2020-ban közel 14%-kal nagyobb e-mail-forgalom történt, mint 2019-ben. (11. KÉP)

Becslések szerint 2020-ban 4,037 milliárd e-mail-felhasználó volt, az előrejelzések szerint 2023-ra akár 4,371 milliárdra nőhet ez a szám.²⁸

6.2.1. Mit jelent az e-mail-marketing?

Az e-mail-marketing (hírlevél) alapesetben kereskedelmi célú rendszeres üzenetküldést jelent, egy speciális, direkt erre a célra fejlesztett platformon keresztül. Az e-mail-marketing kifejezés egyet jelent az értékesítéssel, promóciók, újdonságok direkt továbbításával a felhasználó felé. A kommunikáció ezen formája – annak ellenére, hogy az e-mail-marketing platformok támogatják a dinamikus tartalmakat – aszinkronnak tekinthető.

Ahogy az 1.4 (Internet számokban) pontban olvasható volt, a világon elküldött e-mailek több mint fele kéretlen jellegű, azaz *spam*. Ezeknek a leveleknek a többségét e-mail-marketing szoftverekkel küldik. Kifejezetten kihívást jelent az e-mail-szolgáltatóknak a hasonló levelek elleni küzdelem, ezért is történik sok esetben, hogy *Spam* mappába vagy a Gmail-rendszeréből ismert *Promóciók* mappába kerül a legtöbb hírlevél, elkülönítve a *Béérkező üzenetek* mappától.

Emiatt a szegmentálás miatt az elmúlt években drasztikusan csökkent a hasonló e-mailek megnyitási aránya, így a marketing szakmán belül folyamatosan vita tárgya, hogy mennyire megtérülő befektetés hírlevélküldéssel foglalkozni.

A pandémia viszont itt is „reményt adott”, mert az e-mail-forgalom növekedésével a levelek megnyitási aránya is nőtt, ezt átlagosan 18%-ra becsülik, az átkattintási arányt pedig 2,6%-ra. A *Campaign Monitor* (amerikai e-mail-marketing szolgáltató) hónapról hónapra vizsgálta a megnyitási, átkattintási arányokat, és érezhető növekedést regisztráltak az előző év azonos időszakához képest.²⁹

6.3. Indítsuk a hetet istenes versekkel!

Mivel jelen esetben nonprofit hírlevélküldésről van szó, ezért kezdetben tesztelnem kellett, hogy érkeznek-e feliratkozók, van-e létjogosultsága annak, hogy hetente verscsokrot küldjek az érdeklődőknek. A hírlevél kommunikációs koncepciója mindenképp egy adekvát, visszafogott, de könnyed kommunikációra épült, amit következetesen ökomenikus mederben tartok.

A hét első munkanapján, reggel 7 órakor küldi ki a rendszer a levelet, minden napra ajánlva egy verset, de ezek közül hangsúlyosabb mindig a „hétindító”. (12. KÉP)

Míg a weboldalon keresztül egyáltalán nincs meg a személyes kapcsolat a látogatókkal, csak a számokból lehet következtetni viselkedésekre, a levélben saját névvel, elérhetőséggel vagyok jelen, megadva a lehetőségét annak, hogy válaszoljanak, és felvegyék velem a kapcsolatot.

²⁸ Number of e-mail users worldwide from 2017 to 2025 (in millions), *statista.com*, URL: <https://www.statista.com/statistics/255080/number-of-e-mail-users-worldwide/>, Utolsó letöltés: 2021. 05. 20.

²⁹ Ultimate Email Marketing Benchmarks for 2022: By Industry and Day, URL: <https://www.campaignmonitor.com/resources/guides/covid-19-e-mail-benchmarks/>, Utolsó letöltés: 2021. 05. 25.

12.kép – Hírlevél

Itt jegyzem meg, hogy a közösségi platformon (Facebook) a weboldalhoz kapcsolt Facebook-oldal egyáltalán nem hordozza magán a közösségépítéshez elvárható dinamikát. Elérési és megosztási számokat ugyan lehet produkálni intenzív, kreatív bejegyzésekkel, de kétirányú interakciót kezdeményezni szinte lehetetlen. Ennek két oka lehet, egyrészt a Facebook-oldal nem személyes profil, másrészt maga a téma nem alkalmas a szinkron weben megosztáson túl egyéb feedbackre vagy interakcióra.

6.4. Megtörténik-e aszinkron kommunikációs rendszeren keresztül az elköteleződés?

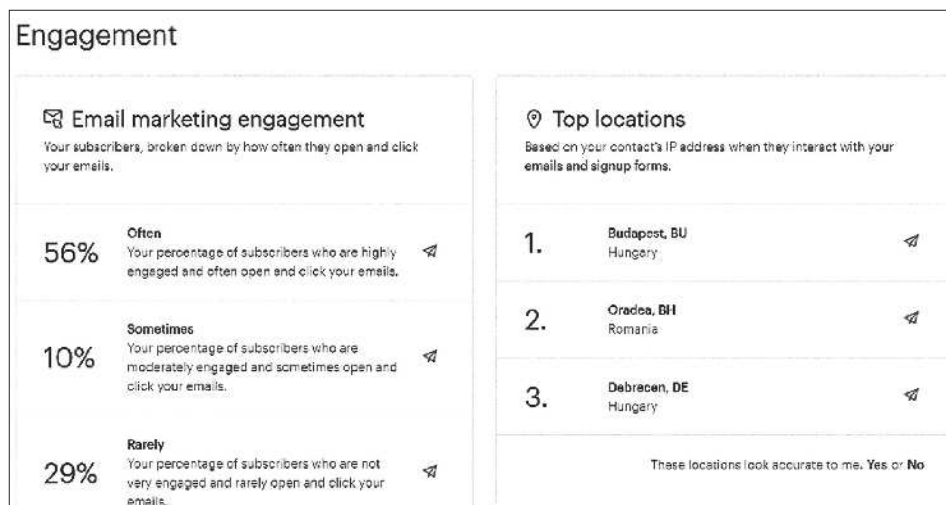
2020. április 17-én integráltam a *MailChimp* hírlevélküldő rendszer feliratkozó modulját a weboldalon – a GDPR szabályok figyelembevételével –, s egy hét alatt 50 feliratkozó volt. 2020. április 17. és 2021. május 25. között 1.272 hírlevél-feliratkozó érkezett, ebből 70 iratkozott le, így aktívan 1194 cím található a rendszerben, akik hétfő reggelente megkapják a hírlevelet.

Az elköteleződés marketing szempontból mérhető, és ha a téma érzékenységet vesszük alapul, akkor a közösség kontextusában is értelmezhető, annak ellenére, hogy a tagok sem egymás között, sem velem nem kommunikálnak. Az elköteleződés abból is fakadhat, hogy a hírlevél-feliratkozókra folyamatosan mint közösségre hivatkozom.

Mivel ez egy jelenleg is aktív folyamat, ezért a 2021. május 25-i *engagement* statisztikát veszem alapul, ami a teljes időszakra egy meglepően magas, 56%-os rendszeres megnyitási és átkattintási arányt mutat, 10% néha nyitja meg és kattint, 29% pedig ritkán. (13. KÉP)

6.5. Beszélhetünk-e jelen esetben az „enablement” és/vagy a „user empowerment” megvalósulásáról?

Lakatos Kinga szerint az *enablement* jelentése adja vissza leginkább a képessé tétel fogalmát, ami inkább alkalmazható a szociális és a nonprofit szektorban. A szó jelentését tekintve ugyanis ebben az esetben történik meg egyéni szinten egy bizonyos felismerés, ez lehet a saját belső erőforrásnak a kiaknázása, meg-

13.kép – Hírlevél elkötelezettségi (engagement) statisztika

erősödő önbizalma, vagy egyszerűen eljut arra a felismerésre, hogy megvalósítsa vágyait, szükségleteit.³⁰

Ha a hitéleti kérdéseket, a hitre jutást, hitben való megerősödést az *enablement* folyamat kontextusába helyezzük, akkor ebben az esetben megtörténhetnek bizonyos felismerések. Egy példával szeretném alátámasztani, egyik bejegyzéshez épp ilyen felismerésben történt egy hozzászólás. (14. KÉP)

14.kép – Hozzászólás az Istenes Versek Facebook-oldalon

Attól függetlenül, hogy a fő kommunikációs folyamat egyirányú, az elkötelezett tagok közel 10%-a minden héten reagál a hírlevelekre: képet küldenek, javaslatot tesznek (ha hibát találnak, a tartalomban jelzik), és tevőlegesen hozzájárulnak a minőségi

³⁰ LAKATOS Kinga: *A képessé tétel folyamata. Az érdekvényesítés esélyeinek növelése a szociális és közösségi munkában*, Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete, *Parola-füzetek*, 2009, 2–5.

„szolgálathoz” (egyik tag például önként jelentkezett, hogy a hétindító verseket audio formában rögzíti, amiből videót készítek, így nemcsak írott, hanem audiovizuális formában is kiküldésre kerül a „hétindító” vers). De sok esetben magánjellegű kérdésekkel is megkeresnek, illetve megköszönik a „hajnali szolgálatot”.

Összességében az erős nonprofit jellegnek és ökümenére alapuló kommunikációnak köszönhetően alakult ki egy év alatt a hiteles kép és stabil bizalom.

Természetesen megvannak a hiányosságok, ami megakadályozza, hogy valódi közösségként hivatkozzak a hírlevél-feliratkozókra. A személyes találkozók hiánya a pandémia idején ugyan teljesen elfogadott lett volna, viszont az, hogy a tagok nem ismerik egymást, nem kommunikálnak egymással, óriási hátrány. A csoportidentitás a visszajelzésekből mégis egyértelműen levezethető.

7. KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS KIÉRTÉKELÉSE

A hírlevél-feliratkozók vizsgálatakor több kérdés is nyitva maradt számomra. A leglényegesebb ahhoz, hogy erőfeszítéseket tegyek egy valódi közösség megszervezéséhez, először is a megválaszolatlan kérdésekre kell választ találni. Ehhez a kérdőíves felmérés bizonyult a legideálisabbnak, hogy elérjem, és interakcióra bírjam esetlegesen azokat is, akik csak passzív „élvezői” a hétfő reggeli verscsokornak.

A demográfiai összetételről ugyan ad némi visszajelzést az e-mail-küldő szoftver (illetve levelezés alapján Sydney-től Arizonáig vannak feliratkozók), de életkori adatokat a feliratkozásokor nem kértem be, viszont felvette velem a kapcsolatot két olyan tag, akik vélhetően lefedik a két végletet korosztály tekintetében: egy 15 éves verselő kislány, valamint egy 92 éves baptista lelkipásztor. Úgy gondolom, hogy önmagában egyik sem releváns információ, ahogy az sem, hogy egy feliratkozó milyen iskolázottsági szintről érkezett, a téma ugyanis már meghatároz bizonyos intellektuális szintet.

A legfontosabb kérdés: hogyan tekint önmagára a közösség?

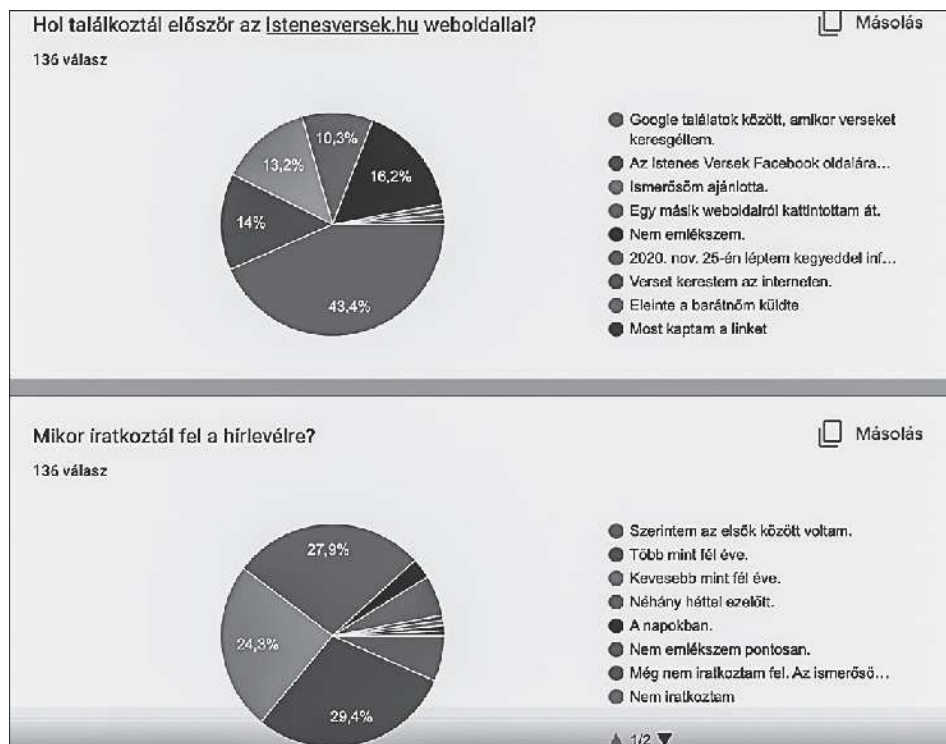
Közösségnek nevezhetjük-e a levelezőlistás tagok csoportját, vagy épp ellenkezőleg, ebben az esetben egyáltalán nem élhetünk ezzel a definícióval, mivel nincsenek meg maradéktalanul a szükséges jelleg és feltételek?

A kérdőívet a feliratkozó lista minden tagja megkapta, de válaszokat csak az elkötelezett 56%-ra vetítve tudom értékelni, mivel valószínűleg aktívan ők vettek részt a kitöltésben is. A következtetést abból vontam le, hogy mindkét héten közel azonos volt a megnyitási aránya a levélnek: 37,6% és 36,4%, emellett 3 hét állt rendelkezésre válaszolni.

Összesen 136 válasz érkezett, ez az elkötelezett feliratkozók 20,48%-a.

A kérdésekre előre megfogalmazott válaszokból lehetett választani, illetve szabadszavas válaszra is volt lehetőség. Csak szorosan a kérdéshez kapcsolódó válaszokat dolgozom fel, mivel a rávezető kérdések között több is a további munkámat segíti.

(15. KÉP)

15.kép – Kérdőíves felmérés 1. és 2. kérdések

1. Hol találkoztál először az istenesversek.hu weboldallal?

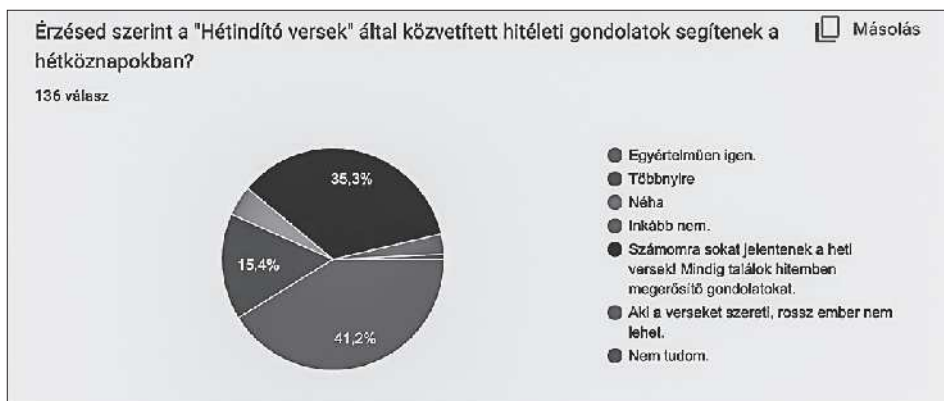
Meglepő módon a Facebook-oldal követői és a weboldalra találók között alig van átfedés, 43,4% a Google találatok között találta meg a weboldalt, és nem találta érdemesnek „bekövetni” a Facebook-oldalt. Innen ered tulajdonképpen a két platform működésében az eltérő dinamika, mivel két különböző viselkedési jegyeket mutató látogatócsoportot találunk a két virtuális térben, erre reflektál az alábbi kérdésre adott válasz.

2. Mikor iratkoztál fel a hírlevélre?

A válaszolók 9%-a az elsők között, 29,4% pedig több mint féle éve iratkozott fel a hírlevélre, és látható a válaszok között, hogy vannak olyanok is, akik nem iratkoztak fel, hanem ismerősük továbbítja a levelet számukra.

3. Érzésed szerint a „Hétindító versek” által közvetített hitéleti gondolatok segítenek a hétköznapiakban?

Erre a kérdésre adott válaszok azt látszanak igazolni, hogy valóban azok az érdeklődők iratkoztak fel, akik számára fontos a hitéletük, ugyanis a bizonytalanok (*Nem tudom* válasz) száma elenyésző. A válaszadók 41,2%-ának egyértelműen pozitív élmény a heti verscsokor, ők a stabil elkötelezettek nemcsak az irodalom, a versek iránt, hanem akár közösségi cselekvés irányába is. (16. KÉP)

16.kép – Kérdőíves felmérés 3. kérdés

Valószínűsíthetően aktív tagok voltak egyéb hitéleti, irodalmi, gyülekezeti csoportokban a pandémia előtt. Ezt bizonyítják a következő kérdésre adott válaszok is: a válaszadók 26%-a tagja valamilyen hitéleti vagy egyházhoz köthető közösségnek. (17.KÉP)

A világgyermekei tejesen magától értetődően a közösségekben viszonyulnak. A pandémia előtt mindig valamilyen közösségben? Kérlek válaszolj meg az adott kérdésre: Igen, Lényegesen több csoportban, Ha nem szeretnéd megnevezni, akkor a válaszod! Ippen IGEN, vagy NEM et fejezd ki az

Igen.

Református közösség

Bábeli közösség

Néhány egyházi közösség

Több közösségben vagyok a családomon kívül

Több közösségben vagyok

Több helyi közösségben vagyok, de nem vagyok a családomon kívül

Több helyi közösségben vagyok, de nem vagyok a családomon kívül

Református Egyházban, Evangélikus Egyházban, Katolikus Egyházban

És, ha nem szeretnéd megnevezni

Nem tudom.

Református közösség

Bábeli közösség

Katolikus egyházi közösség

Több közösségben vagyok a családomon kívül

Több közösségben vagyok

Több helyi közösségben vagyok, de nem vagyok a családomon kívül

Több helyi közösségben vagyok, de nem vagyok a családomon kívül

Református Egyházban, Evangélikus Egyházban, Katolikus Egyházban

Református Egyházban, Evangélikus Egyházban, Katolikus Egyházban

Édesanyjakénti csoport

Református közösség

Igen, Református közösség

Igen, katolikus keresztény közösségek

Református közösség

Nem voltam tagja

Bábeli közösség

Sok helyi közösségben vagyok a családomon kívül

Sok helyi közösségben vagyok a családomon kívül

Sok helyi közösségben vagyok a családomon kívül

KÉSZ, Helyi közösségben vagyok a családomon kívül

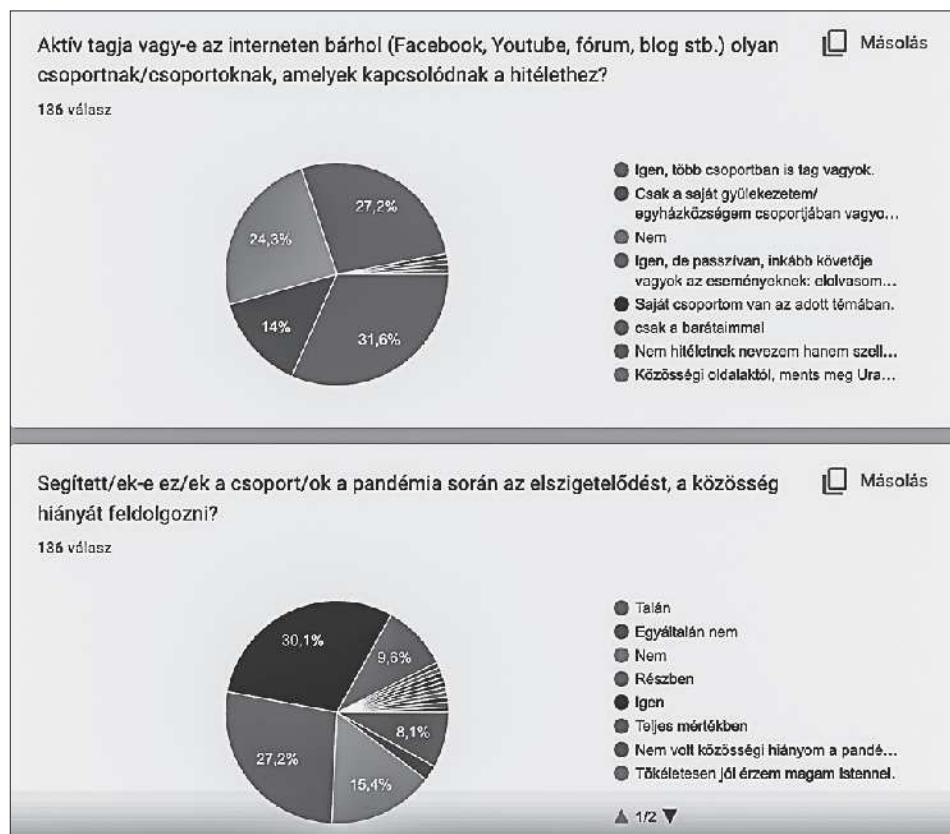
17.kép – Kérdőíves felmérés 10. kérdés

4. Aktív tagja vagy-e az interneten bárhol (Facebook, Youtube, fórum, blog stb.) olyan csoportnak/csoportoknak, amelyek kapcsolódnak a hitülethez?

5. Segített/lek-e ezek a csoport/ok a pandémia során az elszigetelődést, a közösség hiányát feldolgozni?

A két kérdés teljes mértékben összefügg, ezért együtt kell értékelni. A 4. kérdésre adott válasz, a „több csoportban is tag vagyok” korrelál az 5. kérdésre adott „igen” válasszal,

vagyis vélhetően azokban a közösségekben (csoportok), ahol a feliratkozók tagok voltak, megvolt a személyes kapcsolat is. A válaszadók 27,2%-a csak passzív módon volt részese közösségi csoportoknak, mindez reflektál arra a megállapításomra (3. fejezet), ahol a virtuális térbe költöztek kommunikációs szokásait jellemzem, valószínűsíthetően számukra „részben” (27,2%) voltak ezek a csoportok hasznosak. (18. KÉP)

18.kép – Kérdőíves felmérés 5. kérdés

6. A hírlevélre feliratkozók száma hála Istennek hétről hétre bővül. Véleményed szerint jelen esetben beszélhetünk-e közösségről?

7. Áldoznál-e az időből arra, hogy havonta – egyelőre online platformon – találkozzunk egymással? Pl: Zoom Meeting.

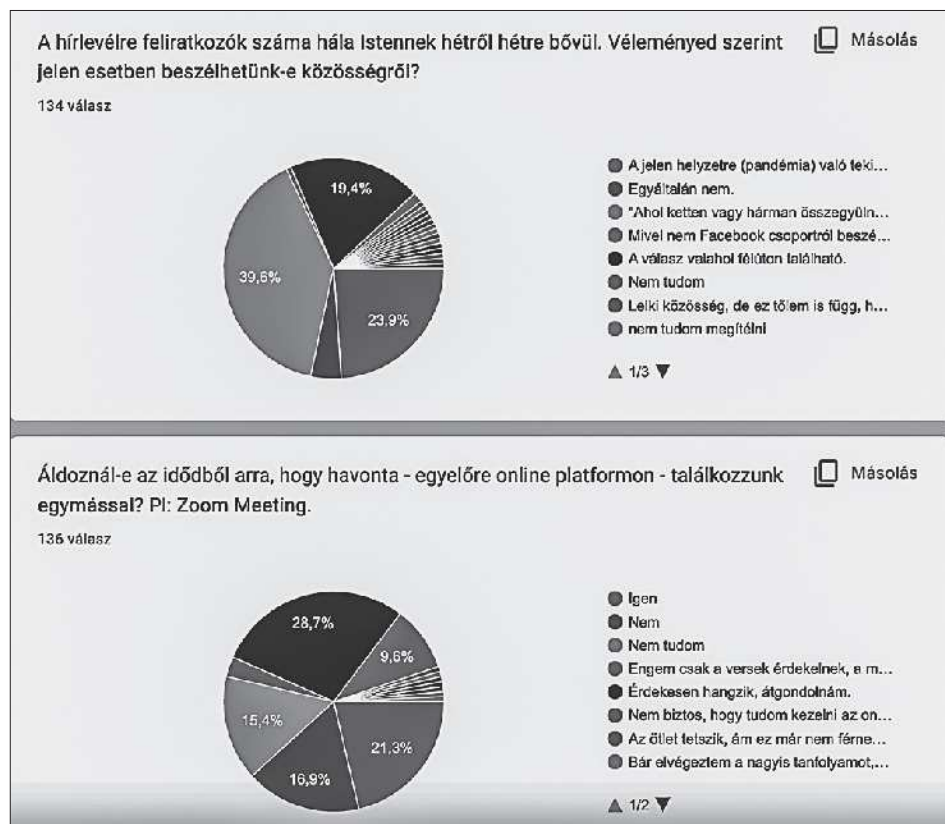
Ezek a legfontosabb kérdések, amelyek választól függően magukban hordozzák a megvalósulás lehetőségét is.

„A jelen helyzetre (pandémia) való tekintettel egyértelműen igen” és az „Ahol ketten vagy hárman összegyűlnek...”³¹ – ugyanúgy érvényes az online világban is”

³¹ Mt 18,20

válaszok százalékos aránya 63,5%. A bizonytalanok aránya 19,4%, ami érthető, hisz ahogy az elején leszögeztem, az aszinkron kommunikációs formák nem hordozzák magukon a közösségszervezés, közösségépítés technikai megvalósításának jegyeit.

Ennek ellenére a definíció, hogy önmagukra mint közösség tekintsenek – ha más nem is – de szimpatikus a hírlevél-feliratkozók számára, a válaszokra mint a cselekvő részvétel lehetőségére kell tekinteni, amit megerősít az, hogy az első lépést, az online közösségi találkozást nem tartják elképzelhetetlenek. 21,3% egyértelműen igent mondott, míg 28,7% átgondolná. Természetesen a szabadszavas válaszok között található némi félelem, bizonytalanság és elutasítás is. (19. KÉP)

19.kép – Kérdőíves felmérés 6. és 7. kérdések

8. ÖSSZEGZÉS

Ha egészen röviden kellene meghatározni együttműködésünket, akkor azt mondanám, hogy hírlevelek által a magyar irodalom e szűk szelete köré épített közösség olyan, mint egy csendes imaközösség.

Láthatatlan, nem lehet hallani, de létezik és hatása van, elsősorban individuális, másodsorban pedig közösségi, akkor is, ha a weben a közösségi hatást csak számokban lehet mérni. De tudjuk, hogy a számok mögött megismételhetetlen emberi individuumok vannak, akik hétről hétre képesek az istenes versekben megtalálni a lelki-szellemi muníciót.

A közösségi hatás mérése a leglátványosabb a közösségi médiában, amennyiben mindezt hírlevél alapon végezzük, már nehezebb dolgunk van, „webkettő” participációs tanulmányok is leginkább csak a közösségi médiára korlátozódnak.³²

Hírlevél esetén a közösségi hatások mérésére szolgáló legfontosabb mutatók:

- » e-mailek megnyitása,
- » e-mailen belüli kattintások, valamint azok aránya,
- » a hírlevél továbbításai, amellyel a feliratkozók ismerőseiket vonják be a közösségbe.

Elfogadott tény online marketing körökben, hogy kifejezetten sikeres és jó megnyitási aránynak számít a 20–30%-os megnyitási arány, ez jelen esetben 56%-os.

A kattintási arány az egyik legfontosabb mutató, itt derül ki, hogy a feliratkozó közösséget érdekl-e egyáltalán a hírlevél tartalma, átlagos kattintási arány 2–5% között van, ez jelen esetben 9–12% között mozog.

A hírlevél továbbítási rátájáról nincs számbeli adatom, csak azok a visszajelzések, amelyeket válasz e-mailben kapok, viszont ezek alapján kiderül, hogy több irányba továbbítják a heti hírlevelet.

A visszajelzések alapján pedig sok esetben nem csak hitéleti, hanem irodalmi értéke, anyanyelvmegtartó ereje is van a hírleveleknek. Ahogy egy sydney-i református hölgy örömmel újságolta, ő ezekből a versekből szaval a helyi magyar közösségnek, nem csak a templomban. Ugyanakkor mélyen érintett egy nyugdíjas hölgy válasz-e-mailje, akinek kifejezetten „mentőöv” volt a heti hírlevél, mert a lányát épp koronavírus betegségben veszítette el, és hetekig a versekben kereste a „miért”-et. Ő úgy kérte e-mailben a feliratkoztatását, mert a barátnője mesélt neki a heti rendszerességgel érkező verscsokorról.

Mindebben a kontextusban nem csak a hitelesség és a bizalom a lényeges, hanem a rám háruló felelősség is nagy, hogy a Sárospataki Református Teológiai Akadémián szerzett tudásommal és kompetenciáimmal e közösség fejlődését tovább lendítsem.

³² RÉNYI: i. m.

Kertiné

Rózsa Anikó

A KERESZTYÉN KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS NÉHÁNY ÚJ LEHETŐSÉGE A 21. SZÁZADBAN

Bevezetés

Hogyan lehetséges az, hogy a Mindenható Isten, a Szeretet Istenének egyháza, Isten népének gyülekezetei nem vonzóak a mai ember számára? Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy a posztmodern társadalmi viszonyok, a meghatározó ideológiai környezet és a mindennapi életvitel összefüggésében hogyan, milyen új közösségi formákban találhatják meg a gyülekezetek tagjai a szeretetközösséghez tartozás élményét, személyes hitük erősödését, a szolgálatokban való kiteljesedés módjait, valamint azt, hogy mitől válhat egy keresztyén közösség vonzóvá a 21. századi ember számára.

Dolgozatom első részében annak jártam utána, hogyan lehet meghatározni a keresztyén közösség fogalmát, milyen társadalmi, ideológiai környezetben kell megtalálnia a helyét egy keresztyén közösségnek a 21. század elején, és milyen próbálkozások történtek élő keresztyén gyülekezetek létrehozására nagyvárosi környezetben.

Kutatásaim tárgyát a Debrecen-Nagyerdei Református Egyházközségben működő két új közösségformáló jelenség, a Facebookon működő imaközösség és a gyülekezeti könyvtár munkája képezi. Mennyiben erősíti, építi működésük a gyülekezetet? Szolgálhatnak-e példaként más gyülekezetek számára, illetve használható-e a két közösség a gyülekezet missziói küldetésében?

Az interneten működő imakör és a gyülekezeti könyvtár működésének és eddigi tapasztalatainak áttekintése mellett kérdőívek segítségével gyűjtöttem információkat e két csoport tagjaitól a további lehetséges fejlődési irányok feltérképezéséhez. A felhasználói oldal véleményéről, tapasztalatairól a gyülekezeti könyvtár esetében 20 véletlenszerűen kiválasztott könyvtártag válaszait összegeztem, míg az online imakör esetében 22 véletlenszerűen kiválasztott válaszadó értékelése alapján dolgoztam. A válaszadók mindkét csoport esetében az

aktív felhasználók közül kerültek ki, a kapott válaszok ilyen módon a könyvtár és az imakör esetében is a működés, az eddigi munka értékelését segítik, illetve a könyvtár esetében a további fejlesztéshez is nyújtanak támpontokat.

1. A KERESZTYÉN KÖZÖSSÉG

Hogyan tudjuk meghatározni és mik jellemzik a keresztyén közösséget, amelyhez tartozni szeretnénk, amelybe hívogatjuk az Istent nem ismerő embereket? Három neves teológus, Dietrich Bonhoeffer, Bruce Milne és Jim Petersen elmélete segítségével gyűjtöttem össze a keresztyén közösség jellemzőit, funkcióit és kihívásait.

1.1. A gyülekezet mint „Krisztus által és Krisztusban fennálló közösség”

„...valamennyi útmutatás és szabály, amely a keresztyén közösség életvitelére nézve a Szentírásban található, egytől-egyig ezen az alapon nyugszik”¹ – írja Dietrich Bonhoeffer, aki ebből a meghatározásból kiindulva az alábbi következtetéseket vonja le:

- a. nekünk, keresztyéneknek Jézus Krisztus akaratából van szükségünk egymásra. A keresztyén ember rá van utalva testvéreire, az üdvözítő isteni ige hordozójára és hirdetőjére.
- b. Krisztus által találunk egymásra. Csakis őáltala vagyunk testvérei egymásnak, vagyis nem azért testvér a másik ember, mert kegyes lélek, mert őszinte szívvel közeledik hozzám, hanem azért, mert Krisztus őt is megváltotta.
- c. Isten Jézus Krisztusban öröktől fogva kiválasztott, a múlt időben elfogadott és egyesített minket. A keresztyén emberek közössége a kegyelemből való megigazulás üzenetében van megalapozva.²

Ezekkel a meghatározásokkal Bonhoeffer olyan plusz kritériumokat ad a keresztyén közösségek meghatározásához, amelyekkel kiemeli azokat a társadalomtudományok által meghatározott fogalomkörből, és az örökkévalóság összefüggésébe helyezi.

Egy keresztyén közösség feltétlen jellemzőjeként említi még, hogy a tagjai Krisztus követői, ebből az is következik, hogy ellenséges környezetben élnek, ugyanúgy, mint Jézus. A keresztyén közösséget a közösen vállalt munka és feladatok kell, hogy jellemezzék, különben csak egy közös szellemi alapon szerveződő baráti társaság lesz.³

További különlegesség, hogy Isten kegyelmének, kiváltságnak tartja, ha a keresztyén emberek gyülekezeti közösségben lehetnek. „A Krisztus halála és az ítélet napja közötti időszakban csak a végső dolgok kegyelmi megelőlegezéseként történhet meg, hogy a keresztyének már itt a földön látható közösségben élhetnek egymással.”⁴

¹ BONHOEFFER, Dietrich: *Közösségben*, ford. BOROS Attila, Budapest, Harmat, 2013, 11.

² Uo., 11–14.

³ Uo., 8.

⁴ Uo., 7.

1.2. A gyülekezetek mint „hídverő helyek, a megbékélés központjai”

Ez a definíció Bruce Milne nevéhez fűződik. Olyan közösségként határozza meg a keresztyén gyülekezeteket, „ahol az embereket elválasztó nagy különbségeket legyőzi a Szentlélek természetfeletti jelenléte”.⁵ Az öt gyülekezetnek írt páli levél elemzésével arra a következtetésre jut, hogy az első generációs gyülekezetek azért váltak a társadalomban vonzóvá, mert a bennük lévő krisztusi szeretettel áthidalták a társadalomban jelenlévő ellentéteket: zsidó/pogány, nő/férfi, gazdag/szegény, iskolázott/iskolázatlan, szolga/szabad stb. A közösségekben az újjászületett emberek hitüket gyakorolva a sokféleséget egységbe fogták össze. Egy új közösségi forma, a befogadó közösség jött létre, ami vonzóvá tette a hitet.⁶

1.3. A gyülekezet mint „központos halmaz”

Jim Petersen elmélete a gyülekezeti közösségről valódi paradigmaváltás. A gyülekezetet nem egy határvonal meghúzásával határozza meg: kik vannak a körön belül, mit vallanak és mit nem vallanak, milyen tevékenységnek van helye, milyen viselkedés illik a határvonal innenső oldalán? Ennek a modellnek a középontjában a gyülekezet áll. Paul Hiebert megfogalmazását használva ezt Petersen is „korlátos halmaz”-ként említi.

Petersen egy teljesen új típusú gyülekezeti formát ír le, amelyet „központos halmaz”-nak nevez. Ebben a típusú közösségben nem az a lényeg, hogy a tagok megfelelnek-e bizonyos kritériumoknak, hanem az, hogy a középponthoz (ami ebben az esetben Krisztus, és nem a gyülekezet) képest merre haladnak. A folyamat – hogy az embereket a középont felé irányítsuk – fontosabb a definíciónál. E típusú gyülekezeti modell támogatja a kreatív, újszerű gyülekezetépítési próbálkozásokat, visszaadja a gyülekezet mozgékonyágát, vagyis azt, hogy kezdeményezően elvigye Krisztus üzenetét a társadalomhoz.⁷

2. A KERESZTYÉN KÖZÖSSÉGEK KÖRNYEZETE A 21. SZÁZADBAN

Különösen a nyugati társadalmakban jellemző, hogy a kisebb közösségekben is rendkívül színes az etnikai környezet. Gyülekezeteink Magyarországon még ha etnikai szempontból nem is annyira sokszínűek, mint a Milne könyvében említett kanadai, amerikai vagy angliai gyülekezetek, a sokféleség mégis jelen van az életkor, a családi, az anyagi helyzet, a végzettség területén, egész más az idősek és fiatalok kegyessége, jelen vannak régi és új értékrendek, életstílusok, vannak frissen megtértek és több évtizede hitben járók, keresztyén családba születettek és felnőttként megtérők.

Milne hangsúlyozza ugyanakkor, hogy a mérhetetlen diverzitás mellett a világ elképesztő tempóban halad az egyesülés felé: a globalizációban erősödik a kultúrák és ízlések homogenizálódása. Ez a feszítő ellentét adja azt a kihívást, amelyet a keresz-

⁵ MILNE, Bruce: *Sokféleség az egységben, Kulturális, lelkeségi, nemi és generációs különbségek áthidalása a gyülekezetekben*, ford. ABRUNDAN Katalin, Budapest, Harmat, 2016, 68.

⁶ Uo., 107.

⁷ PETERSEN, Jim: *Falak nélküli gyülekezet*, ford. JAMES, Chris, Budapest, KIA, 2017, 199–201.

tyén közösségeknek használniuk kell Isten országának dicsőítésére, és ebben a munkában tudatosítanunk kell, hogy ma is Jézus az Úr!⁸ A szerző szerint a *kor kihívásai ellen nem küzdeni kell, hanem használni azokat.*

A közösségek kihívásait illetően Milne erős párhuzamot von az apostoli kor és mai világunk között. A Római Birodalom sokféleségét a császári rend globalizálta, ez a társadalmi környezet, amelyben az első keresztyén közösségek létrejöttek, nagyon hasonlít ahhoz, amelyben a ma egyházának, a mai gyülekezeteknek kell boldogulniuk.⁹ Vagyis, amikor korunk jelenségeire keressük a helyes reflexiókat, segítségünkre lehet az ősegyház gyülekezeteinek gyakorlata, amelyek nagyon hasonló körülmények között működtek, mint a mai gyülekezetek.

Jim Petersen óva int attól, hogy alábecsüljük a posztmodern gondolkodás hatását a társadalomra. Az igazság relatívvá vált, a Biblia nélkül elvész az az elképzelés, hogy van egy átfogó rend. A pogány társadalom saját isteneivel tölti meg a világot, az emberek bárkit hajlandóak imádni, aki szórakoztatja őket: popsztár, sportoló, ige hirdető. A gyülekezet tagjai „ugyanabban a levesben úsznak, mint a társadalom többi tagja. Néhányan próbálunk távolságot tartani, és a gyermekeinket megvédeni, de végül mind vizesek leszünk. ... a legtöbb keresztyén szekuláris, csak néha reagál keresztyén módon a körülményekre. [...] A bibliai hit és értékek egyre idegenebbek a hétköznapi gondolkodásban.”¹⁰

3. MILYEN KIHÍVÁSOKKAL KELL SZEMBENÉZNIÜK KORUNK KERESZTYÉN KÖZÖSSÉGEINEK?

„A harmadik évezred válsága a közösség válsága: az ember káoszt lát maga körül, a személyes tehetetlenség és céltalanság érzésétől szenved.”¹¹ Úgy tűnik, a világnak nincsenek válaszai korunk egyre mélyülő társadalmi válságaira. Számunkra a kérdés az, milyen válaszokat tudnak adni a keresztyén egyházak Isten örökérvényű kijelentései alapján? Tudnak-e a gyülekezetek olyan – formájában talán új – közösségekbe hívogatni, amelyekben tartalmi feltételként ott áll a Szentírás örökérvényű igazsága, és mégis vonzóak? Felismerjük-e, milyen lehetőségeket kínálnak korunk jellegzetességei, kihívásai Isten országának építésére?¹²

Bonhoeffer több olyan általános veszélyre hívja fel a figyelmet, amelyek belülről fenyegetik a keresztyén gyülekezeteket. Ezek a vágyak és kísértések az emberi természetből fakadnak, épp ezért jelen vannak az első gyülekezetek megalakulásától a mai napig.

Kezdetről fogva nagy kísértése a keresztyén közösségeknek, hogy összetévesszék a Lélek szerinti testvériség valóságát a jámbor lelkek természet szerinti vágyakozásával. A Lélek szerinti valóság alapja az *Igazság*. Az ember szerinti valóság alapja a vágy. Nem a keresztyén testvériség élménye, hanem a testvériségünkbe vetett szilárd hit

⁸ MILNE: i. m., 104–108.

⁹ Uo., 109–112.

¹⁰ PETERSEN: i. m., 203–209.

¹¹ MILNE: i. m., 113.

¹² Uo., 113–116.

tartja össze közösségeinket. Isten keresztyén közösségünk alapjait már lerakta Jézus Krisztusban, ezt kell követnünk.

Különösen veszélyes a gyülekezetre, ha egyesek különleges társasági élményre vágyva, zavaros, tisztátalan vágyakkal csatlakoznak egy keresztyén közösséghez. Bonhoeffer szavaival élve: itt a „szívig ható” mérgezés fenyeget.

A szelektálás és az ebből adódó elkülönülés minden keresztyén közösség legnagyobb veszedelme. Ha a gyöngéket, a látszólag haszontalanokat kizárjuk a keresztyén közösségből, félő, hogy éppen Krisztust rekesztjük ki. Mindenkit a maga valójában kell szeretnünk, saját véleményünktől függetlenül, mint akiért Jézus meghalt.

A tisztán szellemi alapon létrejött közösséget fenyegeti leginkább az emberi elemekkel való összekeveredés és a felhígulás veszélye. A tisztán szellemi közösség veszélyes és természetellenes. A mindennapok józan, egészséges, testvéries életközösségét átfedi a testi, családi közösség vagy a komoly munka közössége.¹³

Összefoglalva megfogalmazható, hogy gyülekezeti közösségeink számára kihívást jelentenek egyrészt a korunkra jellemző társadalmi feszültségek, másrészt az olyan belső tényezők, mint a közösséget összetartó lelkület vagy a cselekvő hit hiánya. Milne és Bonhoeffer elmélete arra hívja fel a figyelmünket, hogy gyülekezeti küldetésünk betöltése céljából – ami nem más, mint a „Menjete el tehát, és tegyetek tanítvánnyá minden népet” (Máté, 28:19) – szervezett új közösségek célkitűzéseit, működését és lelkiségét mindenkor mélyrehatóan meg kell vizsgálnunk, nehogy saját emberi vagy akár világi elvárásokat kövessünk missziós igyekezetünkben, hanem egyedül az Igéhez ragaszkodjunk.

4. HOGYAN KERESIK A GYÜLEKEZETEK A HELYÜKET A NAGYVÁROSI KÖRNYEZETBEN?

A Czövek Tamás szerkesztésében megjelent *Írd meg amiket láttál* című könyv hét lakótelepi gyülekezet gyülekezetépítési tapasztalatait, próbálkozásainak tanulságait gyűjti egybe. Új utak keresése során érdemes ezeket megfontolni, ezekkel a tapasztalatokkal is élni.

4.1. A környezet

A lakótelepi emberekre jellemző, hogy otthonülők, a szociális érintkezéseket nagymértékben megnehezíti a közösségi terek hiánya. A zsúfoltsággal – ami a tízemeletes épületek jellegéből adódik – megszűnik a szociálisan összetartó kisvárosi közösségi jelleg. Jellemző az elidegenedés, a lakótelepek érzelemsivár környezete a 60-as évek óta gyakorlatilag nem változott. A mai napig jellemző, hogy az itt élőkben nem alakul ki a tulajdonosi érzés és az ezzel járó gondoskodás a lakókörnyezet iránt.

A szűkös lakások lehetetlenné teszik, hogy a szerető és elfogadó nagyszülők jelen legyenek a családok életében, ez érzelmi elsivárosodáshoz, gyakran családi agresszióhoz is vezet.

¹³ BONHOEFFER: i. m., 15–29.

Közösségi terek és értelmes elfoglaltság hiányában a csellengő fiatalok fő tevékenysége a semmittevés, majd a hétközben jellemző unalmat a hétvégi „pörgés” váltja fel, alkohol vagy drog hatása alatt.

A gyülekezeti közösségépítés lehetőségeit mérlegelve nagy lehetőségként fogalmazza meg a könyv, hogy az ingerszegényebb környezet miatt a lakótelepi emberek fokozottabb mértékben vannak kitéve kapcsolatokra, egy közösséghez tartozásra, mint a nem lakótelepiek.¹⁴

5. A KERESZTYÉN KÖZÖSSÉGEK ÚJ FORMÁI MAGYARORSZÁGON A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

A szocializmus éveiben kirekesztették, háttérbe szorították az egyházakat, a templomba járást pedig szankcionálták. A rendszerváltás utáni szabadságban a keresztyén felekezetre hirtelen szakadt a feladat, hogy kapcsolatot teremtsenek az „elveszett bárányokkal”, akik már egy másik világban éltek, másképp gondolkodtak, mint az elnyomás és a korlátozások miatt 45 évvel korábbi állapotban megrekedt magyarországi egyházak.

Ma több-kevesebb sikerrel járó egyedi próbálkozásokat láthatunk, gyülekezetek szintjén indulnak kezdeményezések. Dolgozatomban is két alulról jövő kezdeményezést, azok potenciális hasznosságát, eredményességét igyekszem megvizsgálni annak reményében, hogy a gyülekezetek kül-, illetve belmissziójában hasznosíthatók lehetnek.

5.1. Az elmúlt több mint harminc év lakótelepi tapasztalataiból

Czövek Tamás 2010-ben írt fent említett művében számos újszerű kezdeményezést sorol fel, amelyeket mint ma is releváns lehetőségeket érdemes megemlíteni, mindazonáltal 12 év távlatában a gyülekezetek honlapjain ezeknek – egy-két esettől eltekintve – már nem látjuk nyomát; ennek egyik oka lehet persze a honlapok szerkesztésének új koncepciója is.

A Szigetszentmiklósi Gyülekezetben azzal próbálkoztak, hogy családi rendezvényeket kapcsoltak az evangelizációhoz. Ezeket olyan témákkal hirdették meg – család, munka, függőség, gyökereink – melyek érdeklődésre tarthattak számot a lakosság körében. Az evangelizáció napjain nyilvánossá tették a függőséggel küzdők – Kékkereszt kör – alkalmait.¹⁵

Több gyülekezetnél is olvashatunk arról, hogy nyári napközis táborokkal, játszóházakkal próbálták elérni a csellengő fiatalokat.

A Gazdagréti Gyülekezetben úgy találták, hogy a kampányszerű nagy evangelizációs események nem elég hatékonyak, ezért elindították a rendszeres, egy hetes I(n)Q-BÁTOR missziós sorozatukat. Ez egy évente egyszer megrendezett egyhetes esemény, melynek során három korosztály részére párhuzamosan futnak programok,

¹⁴ CZÖVEK Tamás (szerk.): *Írd meg, amiket láttál, Hét lakótelepi gyülekezet*, Budapest, Kálvin, 2010.

¹⁵ Szigetszentmiklós-Újvárosi Református Gyülekezet, Kékkereszt kör, *refujvaros.hu*, URL: <http://refujvaros.hu/portfolio-view/lakotelep/> Utolsó letöltés: 2022. 05. 02.

esténként pedig kávéház is van. ALPHA kurzusokat¹⁶ is szerveznek a keresőknek; meghitt, az összetartó kis közösségek megteremtésével hozzák létre azt a vonzerőt, ami táptalajt ad az evangélium hirdetésének.

A Rákoskeresztúri Gyülekezetben holisztikus misszióban gondolkoznak. A lelkipásztor kezdeményezésére létrehozták a szociális kerekasztalt, amelyben egyházi és szekuláris, önkormányzati, szociális, alapítványi és oktatási szervezetek (pl. nagycsaládok szervezete, gyermekjóléti szolgálat, szenvedélybetegek gondozását végző szolgálat stb.) fognak össze, hogy egymást kiegészítve tegyenek a kerületben tapasztalható lelki-szellemi és anyagi-egzisztenciális nyomor ellen. Ebben a sorban a gyülekezet „csupán” az egyik láncszem, de mindenképp missziós lehetőség, amelyet meg is ragadtak.¹⁷

A Miskolc Avas-Déli Gyülekezet¹⁸ nem gyülekezeti programokkal, nem is személyes hittérítő misszióval, hanem a legnagyobb missziós „felületen” – a gyülekezeti tagok személyes életén keresztül (lakókörnyezet, munkahely, iskola) igyekeznek embereket maguk köré gyűjteni, közösségeket építeni, keresztyénységük megélésével misszionálni. A gyülekezetben alakultak ugyan munkacsoportok a különböző feladatok ellátására, szervezésére – például diakónia, egyetemi misszió stb. –, de a hangsúlyt az önkéntességre helyezték. A „térítő”, bizonyágtevő beszélgetések helyett a gyülekezeti tagok a saját környezetükben kezdeményezővé váltak az emberi kapcsolatok kialakításában, ápolásában, segítően részt vettek a problémák megoldásában. Ezeket a megalapozott személyes kapcsolatokat tudták később egy-egy beszélgetésben missziós „terepként” használni.

Káposztásmegyeren¹⁹ imaháromszögeket hoztak létre. Ezek egy-egy hitben érettebb személy köré szerveződő csoportok, amelyek meghatározott határidőre alakulnak. A cél az, hogy a tanítványként belépők később maguk is tudjanak ilyen csoportot vezetni. A tanítványképzést a munkatársak képzése követi.

Ezeknek a közösségépítő, missziós próbálkozásoknak közös vonása, hogy kiléptek a templom falai közül azért, hogy elérjenek embereket, és nem hígtották fel az evangéliumot csak azért, hogy a gyülekezetbe vonzzák őket. Valami olyat próbáltak nyújtani az embereknek, ami hiányzott: a kívülről számára vonzó, családi közösséget.

A fenti példák arra utalnak, hogy számos gyülekezeti kezdeményezés, próbálkozás létezik evangelizációra, misszióra, keresztyén közösségek létrehozására, a meglévők fejlesztésére.²⁰ Tegyük fel a kérdést: segíthetnek-e az új közösségi formák, hogy egy gyülekezet gyümölcstermővé váljon, hogy betöltse Istentől kapott küldetését?

„Menjetek el tehát, *tegyetek tanítvánnyá* minden népet...” (Mt 28,19)

¹⁶ Gazdagréti Református Gyülekezet, ALPHA kurzus, *gref.hu*, URL: <http://www.gref.hu/hu/gyulekezetunk/megerkezes-a-csaladba/alpha/> Utolsó letöltés: 2022. 05. 02.

¹⁷ Budapest, Rákoskeresztúri Református Egyházközség, Szolgálatok, *refkeresztur.hu*, URL: <https://refkeresztur.hu/szolgالاتaink/> Utolsó letöltés: 2022. 05. 02.

¹⁸ Avas-Déli Református Gyülekezet, *avasdeliref.hu*, URL: <https://avasdeliref.hu/alkalmaink/> Utolsó letöltés: 2022. 05. 02.

¹⁹ Káposztásmegyéri Református Gyülekezet, Házicsoportok, *refkap.hu*, URL: <https://refkap.hu/ifjusa-gi-es-felnott-hazi-csoportok/> Utolsó letöltés: 2022. 05. 02.

²⁰ Czövek: i. m., 58–77.

Robert Schnase a hívő közösség megnyitásában látja a gyülekezeti közösségépítés lehetőségét, radikális vendégszerettként definiálja azt a keresztyéni szeretetet, amely befogadja az idegeneket, gondoskodva lelki otthont kínál nekik. A vendégszeretet sokkal több mint általános udvariasság; a radikális azt jelenti, hogy a normálison, az elvárásokon túlmutató, vagyis hogy meg kell tenni azt a bizonyos második mérföldet is.²¹

6. A DEBRECEN-NAGYERDEI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉGBEN MŰKÖDŐ GYÜLEKEZETI KÖNYVTÁR

Lehet-e a tudatos hitépítésnek, a misszióknak vagy a tanítványképzésnek is eszköze egy keresztyén könyvgyűjtemény? Építi-e a gyülekezetet, ha segítünk olyan típusú hétköznapi problémák megoldásában, mint például a párkapcsolatok, gyereknevelés, karrier, emberi kapcsolatok, függőségek kezelése, veszteségek feldolgozása stb., ha a legjobb, legtapasztaltabb keresztyén szakemberek, lelkigondozók tudásának közreadásával támogatjuk a közösség tagjait? Ezeknek az ismereteknek a megosztásával hívogathatunk-e kívülállókat egy törődő, gondoskodó közösségbe?

6.1. Előzmények

A rendszerváltás után sorra alakultak új keresztyén könyvkiadók: Harmat, KIA, Immanuel, Parakletos stb., és a „kálvinista Róma” Református Könyvesboltja is végre egy kereskedelmi egységként kezdett működni. A kirakatában megjelentek Gary Chapman, James Dobson, Francine Rivers, Pálhegyi Ferenc, Cseri Kálmán és más ismert és addig ismeretlen keresztyén szerzők könyvei. Ezek már megjelenésükben is nagyon különböztek a gyülekezetünkben meglévő néhány keresztyén tartalmú könyvtől, amelyek nyomtatási technikája messze elmaradt még a szocialista könyvkiadás minőségétől is. Az új könyvek tartalmukat tekintve is üdítő újdonságként hatottak, hiszen megjelentek párkapcsolati, gyereknevelési és a keresztyén életvitellel kapcsolatos könyvek, sőt keresztyén szépirodalom is. A keresztyén könyvek piacán robbanásszerűen megnőtt a kínálat, és ez a kínálatbővülés évről évre fokozódott.

Felmerült a gondolat: milyen kiváltságos korban élünk! A világ legjobb keresztyén szerzői, igehirdetői, pszichológusai, írói, gondolkodói, éljenek a világ bármely részén vagy bármely korban, *itt és most* magyar fordításban elérhetők. „Higgyetek Isteneitekben, az Úrban, és megmaradtok! Higgyetek prófétáinak, és boldogultok!” (2Krón 20,20) Isten ma nem küld prófétákat, de küldött nagyszerű gondolkodókat, akik segítségével boldogulhatunk a mindennapokban az isteni zsinórmérték mentén megmaradva, olyan megoldásokat találhatunk életünk kérdéseire, amit sehol sem tanítanak. Ha ezek a könyvek valóban segítenek Krisztus-követő emberként jobban boldogulni, jobb keresztyénné válni, hitben megerősödni, akkor ezeket a könyveket minél több emberhez el kell juttatni. Hogyan? Gyülekezeti könyvtárat/könyvtárakat kell létrehozni.

²¹ SCHNASE, Robert: *A gyümölcstermő gyülekezet*, ford. FÖGLER László, KOVÁCS Zoltán, Budapest, MME – KIA – Harmat, 2012, 19–33.

Ez az ötlet nem aratott osztatlan sikert gyülekezetünkben, sokan kételkedtek abban, hogy gyülekezeti tagjaink majd el kezdenek olvasni. Végül presbitériumi döntés nélkül – azzal a feltétellel, hogy továbbra is működnek ott bibliakörök is – megkaptam a templom bejárata melletti régi irodahelyiséget gyülekezeti könyvtár céljára. Saját két könyvesszekerényünk felajánlásával teljesen önállóan beindult a gyülekezeti könyvtár.

6.2. A gyülekezeti könyvtár létrehozása, a könyvtári munka beindítása a Debrecen-Nagyerdei Egyházközségben

2011 nyarán összeírtam a gyülekezetben meglévő könyveket, a keresztyén kiadók weboldalairól összeállítottam a rendeléseket, és egy ismerős révén a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtárban néhány óra alatt elmagyarázták a könyvtár működésének főbb tudnivalóit. (A gyülekezetünkben lévő 3–4 könyvtáros testvér nem vállalta, hogy részt vesz a munkában. Túl sokat tudtak a feladat nehézségeiről, én viszont a tudatlanok optimizmusával vágtam bele a munkába.) Megrendeltem a legfontosabb könyvtári kellékeket – kölcsönző tasakokat, könyvsarkokat, katalóguscédulákat stb. – és egy Excel-táblában megcsináltam a nyilvántartást. A legnagyobb fejtörést a katalógizálási témakörök kialakítása okozta, hiszen a mi könyvállományunk nem illeszthető sem az általános, sem a teológiai könyvtárak tematikájába. Közel 700 könyvvel 2011 novemberében egy 8 m²-es kis helyiségben megnyitott a gyülekezeti könyvtárunk.

Ahhoz, hogy minél többen el kezdjenek olvasni, tájékoztatni kellett a gyülekezetet, hogy milyen könyveink vannak, mire használható az itt megszerzett tudás. Alkalmanként az istentiszteletek végén kiálltam, elmondtam néhány szempontot, miért érdemes keresztyén írók könyveit olvasni, például azt, hogy a legjobb szakemberek tudásának legjavát találják meg a könyveinkben, nem szükséges évekig küzdeni egy problémával, ha valaki néhány mondatban már leírta a megoldást. Az iskolában tanulunk egyenleteket megoldani, deriválni, de kire hallgassunk, ha konfliktuskezelésről, gyereknevelésről, párkapcsolati problémákról van szó? A 90-es évektől elárasztották a könyvpiacot a párkapcsolati könyvek, de keresztyén emberként jó, ha egy keresztyén szakember tanácsait követjük.

Rendszeresen tartottam vetítéssel egybekötött könyvbemutatókat, de vittem könyveket bemutatni bibliaórákra, hittanos csoportokba, családi istentiszteletekre, sőt egy-két alkalommal a presbiteri gyűlésre is.

Készítettem színes kis szórólapokat a hittanos gyerekeknek, plakátokat a gyerekórák imatermek ajtajára a könyvek színes fotóival – így mutatva egy kis ízelítőt a gyerekkönyvek kínálatából. A nyári gyülekezeti nagytáborba először plakátokat készítettem, amit a menza előtt tettem ki, így sokan nézegették sorban állás közben. Később ajánló füzeteket állítottam össze fülszövegekkel, sok színes fotóval, amelyek a kávézó asztalaira kiteve, kávézás közben kínáltak lehetőséget egy tematikusan összeállított könyvajánló olvasgatására. A gyülekezeti rendezvényekhez, eseményekhez is rendszeresen összeállítok könyvajánlókat, például a *házasság hete* előtt szoktam párkapcsolati könyveket bemutatni, vagy a presbiterválasztás előtt ajánlottam a gyülekezeti

tagok felelősségvállalásával, a gyülekezeti élet szervezésével, tisztaságával kapcsolatos könyveket. A nyári egyhetes napközis táborban a reggeli egy órás gyülekező idejére könyveket vittünk ki az átriumba, ahol a kisebb-nagyobb gyerekek sok színes mesés vagy látványos ismeretterjesztő könyvet nézegethettek, beleolvashattak abba, amelyik tetszett nekik, a kisebbeknek pedig a nevelők fel is olvastak. Az olvasás hasznosságáról a környék bölcsődéjébe tett ki plakátot egy ott dolgozó gyülekezeti tagunk.

A könyvtár adatbázisa a gyülekezet honlapján is elérhető: <https://refnagyar.do.hu/konyvtar.php>

A sok „marketingmunkának” meglett az eredménye, egyre többen jöttek könyvet kölcsönözni. Mivel a könyvtárlátogatók a gyülekezeti közösség tagjai, egy-egy jó könyvnek hamar híre ment, egyre többen kölcsönözték, de az is gyakran előfordult, hogy egy fél bibliakör elolvasta, mire visszakerült a könyvtárba.

Hamar kiderült, hogy a keresztyén gyerekirodalom nagyon szűkös, nem tudjuk az olvasói igényeket kielégíteni. Ezért kezdtem el a könyvtárra összegyűlt pénzadományokból igényes gyerek- és ifjúsági könyveket is vásárolni. Fontosnak tartom, hogy támogassuk a szülőket abban, hogy olvasásra tudják szoktatni gyermekeiket, ami a mai világban nem kis feladat, még akkor sem, ha van ilyen szülői akarat. A könyvek vásárlására az első adományok gyülekezeti tagoktól érkeztek, és a mai napig kapunk céladományokat lelkes olvasóktól. A könyvtár megnyitása óta van egy perselyünk is, kifejezetten könyvtári adományok céljára, és az elmúlt években már a gyülekezeti költségvetésben is szerepel a könyvtár.

6.3. Gyülekezeti könyvtárak beindítása más debreceni egyházközösségekben, egyházi intézményekben

Személyes kapcsolataim révén több debreceni gyülekezetben is tudomást szereztek a könyvtárunkról, és megkértek, hogy segítsék saját gyülekezeti könyvtárunk megszervezésében. 2013-ban a szabadságtelepi, 2015-ben pedig a lencztelepi gyülekezetekben is sikerült gyülekezeti könyvtárat indítani. Azonos tematika szerint állítottam össze a könyvvállományokat, mint a Nagyerdőn. Ezekbe a gyülekezetekbe is eljártam könyvajánlókat tartani, sőt a lencztelepi gyülekezet lapjába időről időre írtam könyvajánlókat.

2014 márciusában meghívást kaptam az Egyházi Könyvtárak Egyesülete által megrendezett *Egyházi könyvtárak a 21. század elején* című szakmai konferenciára, ahol bemutattam a nagyerdei gyülekezeti könyvtár működését és tapasztalatait.

2015-ben a budapesti Protestáns Kollégiumnak is összeállítottam egy keresztyén ifjúsági könyvtári alapkönyvvállományt, 2019-ben pedig a sárándi baptista közösségnek segítettem gyülekezeti könyvtárat alapítani.

6.4. A gyülekezeti könyvtár működése a Debrecen-Nagyerdei Református Egyházközösségben

A könyvtár jelenlegi (2022 májusa) könyvvállománya közel 3800 könyv. Az elmúlt tíz évben összesen több mint 300 beiratkozott tagunk volt. Könyvtárunk vasárnaponként a két istentisztelet között 9:30-tól 10:30-ig, és a második istentisztelet után

12:00-ig tart nyitva. Négy állandó önkéntes könyvtárosunk van, vasárnaponként legalább kettő szolgál, de van még két-három ember a gyülekezetben, aki tudja, hogyan kell kikölcsönözni könyveket, szükség esetén megoldható a helyettesítés. Egy vasárnap átlagosan 15–30 könyvet kölcsönzünk ki. Az olvasóink többsége az idősek és a gyerekek közül kerül ki.

A könyveket annak idején 30 kategóriába soroltam. Mivel a könyvek száma az elmúlt évtizedben 700-ról 3800-ra nőtt, ahhoz, hogy az olvasók és a könyvtárosok is – akik tehát önkéntesként nem rendelkeznek alapos szakmai ismeretekkel – el tudjanak igazodni a könyvek között, a 2021-es leltár során alkategóriákat hoztam létre, amit az adatbázisban és a könyvek gerincén is különböző színekkel jelöltünk. A jobb átláthatóság kedvéért például a gyerekkönyveket a következő alcsoportokba soroltam: mesék, keresztyén tartalmú irodalom, ismeretterjesztő könyvek, meseregények 10 éves korig, regények 10 éves kortól, versek, barkácsolás, karácsony. Másik példa lehet a lelkipozícióval kapcsolatos könyvek alcsoportokba sorolása: lelkipozíciózás a hétköznapokban, egészség/betegség/szenvedés, gyász, öregség, egyedüllét, függőség.

A pandémia idején hosszú ideig az online térbe kényszerültek a különböző gyülekezeti alkalmak, és ezzel együtt zárva volt a könyvtár is, ezért 2020. május elején létrehoztam a Facebookon az *ÉgBetekintő Könyvklub* csoportot.²² Itt könyvismertetőket, keresztyén filmeket, az ajánlott könyvek témájához kapcsolódó tartalmakat, igei gondolatokat, sőt egy-egy könyv rövid tartalmi összefoglalóit is megosztok. Ez részben segített azoknak, akik interneten rendeltek maguknak könyveket, másrészt a filmek, a tartalmi összefoglalók, akárcsak a könyvek, hasznos időtöltést is jelentettek. A könyvklubhoz 2 hét alatt 300-an csatlakoztak, e sorok írása közben már több mint 570 tagja van.

A könyvajánlókat váltogatva készítem a különböző korcsoportoknak, melyek gyakran tematikusak: vagy valamilyen témához gyűjtök össze könyveket – például az internet hatása a gyerekekre, házasság, apaszerep stb. –, vagy egy-egy szerző könyveit is csokorba szoktam gyűjteni, illetve bemutatom az új könyveket. Mivel a könyvtárban nagy számban kölcsönzünk ki DVD-eket is, filmek is helyet kaptak az ajánlók között; a járvány idején sok értékes gyerekeknek és felnőtteknek szóló filmet elérhetővé tettem az interneten, ezeket is megosztottam, de a nicelife.hu keresztyén filmek gyűjteményéből is készítek ajánlókat.

6.5. A gyülekezeti könyvtár hasznosításának további lehetőségei

6.5.1. A könyvtár mint közösségi tér

Amint említettem, alapterületét tekintve gyülekezetünk könyvtára jelenleg nagyon kicsi, kb. 8m², ennek ellenére már most is valódi közösségi színtér. Sokan bejönnek, elmondják a problémájukat, közösen keresünk könyvet, amelyben segítséget találhatnak kérdéseikre. Később bejönnek, hogy elmeséjék, segített, amit a könyvből tanultak. A gyerekek is szívesen töltenek itt időt, nézegetik a könyveket.

²² Az *ÉgBetekintő Könyvklub* Facebook csoport, *facebook.com*, URL: <https://www.facebook.com/groups/662422741278897> Utolsó letöltés: 2022. 05. 02.

Mostanra elmondható, hogy ez a misszió kinőtte az eredeti helyiséget. Igény lenne egy nagyobb közösségi térre, melyben a könyvtár több funkciót is elláthatna, több közösségi programnak is helyet adhatna.

Milyen további lehetőségeket nyújtana a könyvtár egy nagyobb helyiségben, komfortosabb körülmények között? Egy kényelmes olvasókuckó a gyerekeknek bizonyára nagy vonzerővel bírna, több időt szánhatnának a könyvek nézegetésére, lehetőség lenne beleolvasni a könyvekbe, amíg a szülők istentisztelet után az átriumban beszélgetnek. A családi istentiszteletek, a nyári gyerektáborok programját is lehetne meseolvasással, könyvajánlókkal, könyv-élménybeszámolókkal színesíteni, mindezek jobban segítenék azt az elköteleződésünket, hogy olvasókat neveljünk. A hittanos gyerekeket a hitoktatók elhozzák a templomba, hogy ismerkedjenek a gyülekezettel, megnézik a közösségi termeinket, az udvart, a könyvtárban meg lehetne nekik mutatni a gyerekbibliáinkat és sok más bibliai témájú gyermekirodalmat.

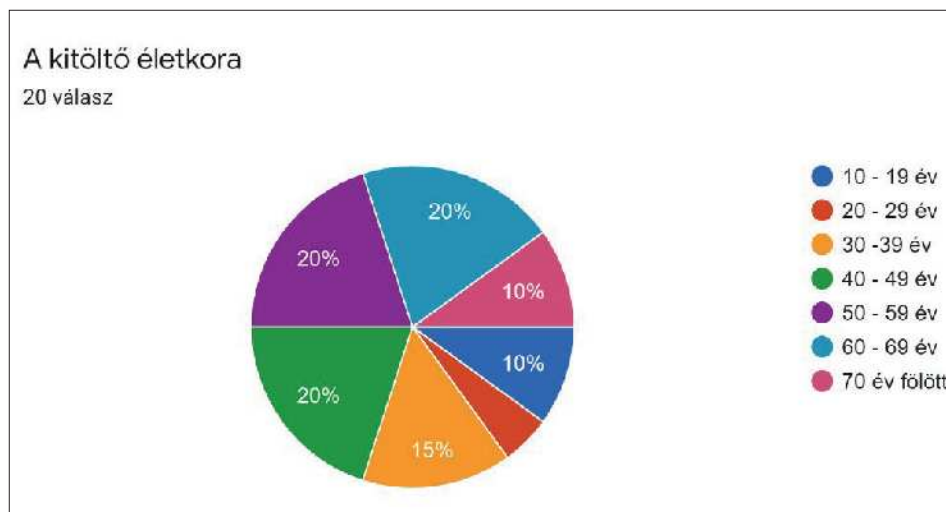
Mivel bibliaóráknak is helyet adhatna az a helyiség, ahol egy nagyobb könyvtár működne, valószínű, hogy a várakozás ideje alatt a gyülekezeti tagok nézegetnék a könyveket, rátalálnának valamire, ami érdekli őket, többen többit olvasnának. Mivel egy zárt gyülekezeti közösségben működik a könyvtár, egy-egy sikerkönyv kézről kézre jár. Lehetne olvasóklubot, filmklubot szervezni. Meggyőződésem, hogy az ilyen és ehhez hasonló programoknak csak akkor van helye a gyülekezeti életben, ha azok a tagok hitét erősítik, a gyülekezetet építik. Charles Spurgeon mondta az olvasásról: „Meg vagyok győződve arról, hogy a szabadidő legjobb eltöltése az olvasás vagy az imádkozás. Komoly tudást szerezhetsz könyvekből, ami aztán igazi fegyverré válhat számodra Urad és Mestered szolgálatában.”

6.5.2. Felmérés a könyvtár jelenlegi munkájáról

Gyülekezeti könyvtárunk tagjairól, olvasási szokásaikról, a könyvtárról alkotott véleményükről készítettem egy rövid felmérést. A 20 főből álló csoport válaszai váratlan eredményeket nem hoztak, inkább megerősítést adtak a jelenlegi status quóról.

A könyvtárlátogatók életkor szerinti megoszlása nagyjából egyenletes, ami arra utal, hogy mindegyik korosztály talál az érdeklődésének megfelelő könyvet nálunk. Ez fontos visszajelzés abból a szempontból, hogy a megkérdezettek között akár 60 év korkülönbség is lehet, ami érdeklődésben, gondolkodásban, kegyességben óriási különbségeket jelent. Bár a könyvtárban a gyerek- és ifjúsági könyvek kivételével csak keresztyén tartalmú könyveket találunk, a korosztályok tekintetében mégis széleskörű igényeket kell kielégíteni.

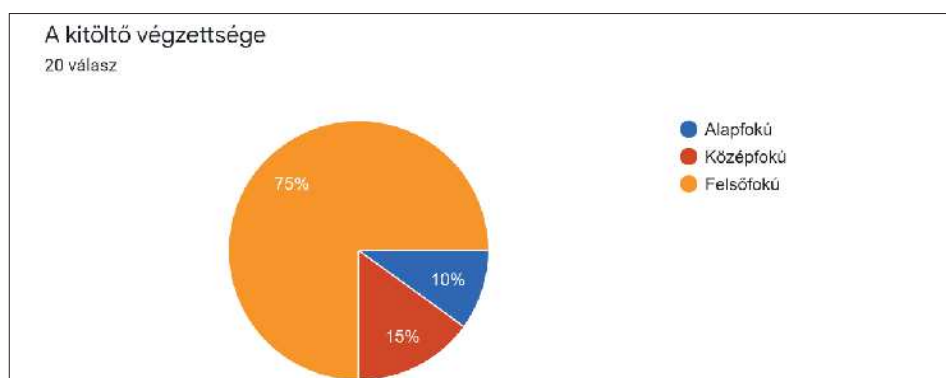
Az iskolai végzettséget illetően a könyvtárlátogatók megoszlása erősen reprezentálja a nagyerdei gyülekezet összetételét is: 75% rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Az egyházközség vonzaskörzete két városnegyedből tevődik össze: az egyik a Sestakert, amelyik hagyományosan a debreceni értelmiség, művészek, vezető köztisztviselők lakóhelye volt. A szocializmus éveiben is – amikor a templomunk épült – az egyetlen vonzaskörzetében jellemzően értelmiségi családok laktak. Gyülekezetünk egy jelentős részre a Sestakert idős, nyugdíjas lakói közül kerül ki, akik ugyanúgy, mint aktív korokban, ma is szívesen olvasnak.

1. ábra A válaszadók életkor szerinti megoszlása

A gyülekezet vonzáskörzetének másik nagy területe az újkerti lakótelep északi része. A tízemeletes tömbházakból álló területen nincsenek nagy tömegben elszegényedett családok, a lakosság abban az értelemben mégis polarizálódott, hogy nincs egy gazdaságilag stabil középréteg. Jellemzően fiatalok vásárolnak itt lakást, akik ugródeszkának használják az ingatlant, és amint tudnak, tovább lépnek. Másrészt idős emberek települnek ide a környékbeli falvakból, akik a gyermekeik után jönnek és telepednek le Debrecenben.

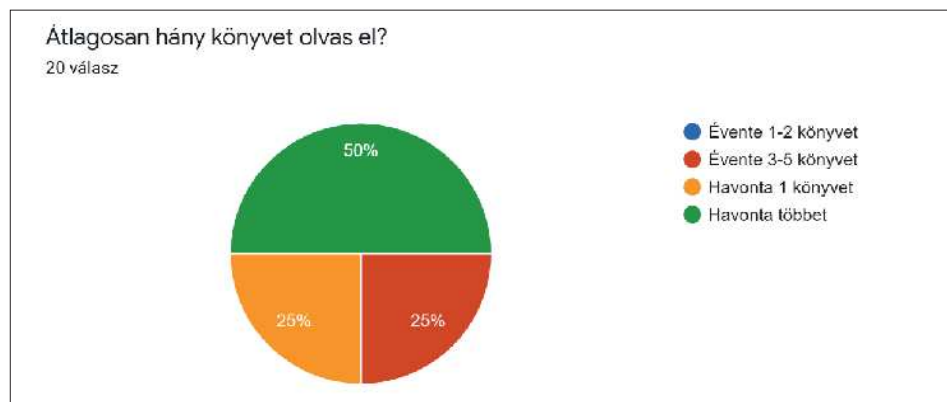
Az adott válaszok alapján egyértelműnek látszik, hogy a magasabb iskolai végzettség meghatározó a könyvtár, az olvasás iránti igény szempontjából akkor is, ha kifejezetten keresztyén tartalmú hitéleti könyvekről van szó.

2. ábra A könyvtárlátogatók végzettség szerinti megoszlása

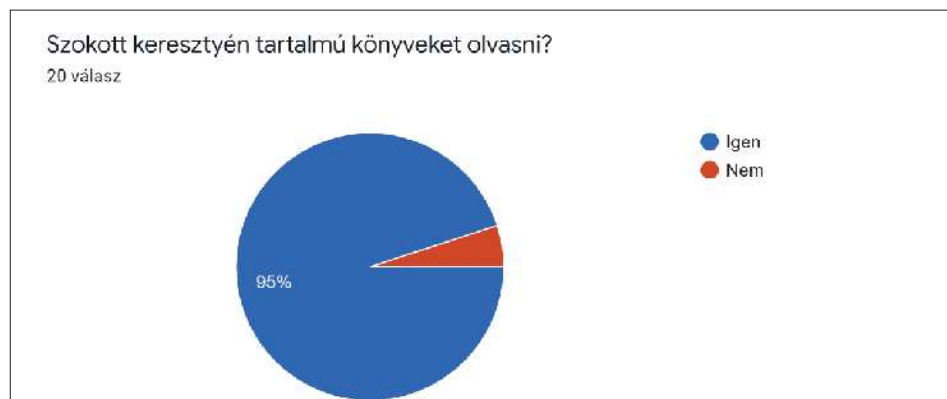
A válaszadók 50%-a nyilatkozta azt, hogy havonta több könyvet is elolvas. Ez magasan felülreprezentálja az átlag magyar lakosságot, de jól mutatja a nagyerdei gyülekezet

összetételét és olvasási igényét, amit figyelembe kell venni a könyvtár működtetése, fejlesztése során. Például a „sikerkönyvekből” 2-3 példányt is szükséges beszerezni, mert egy zárt közösségben hamar híre megy a jó könyveknek, és egy időben sokan keresik.

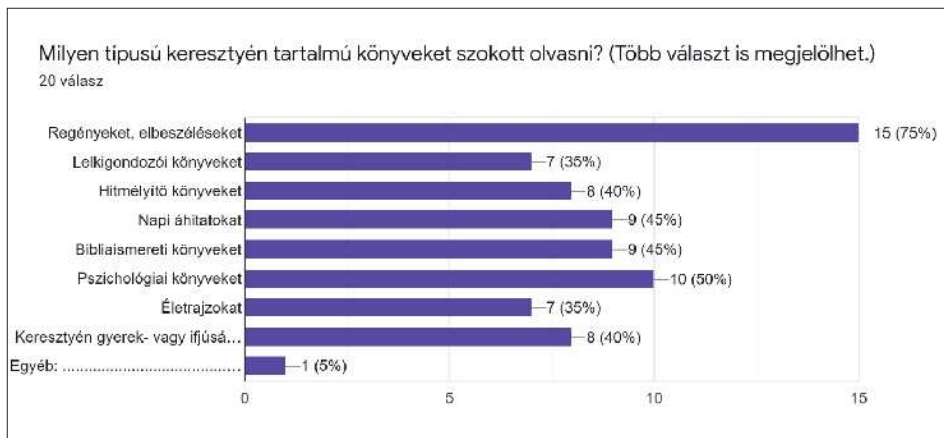
3. ábra A válaszadók által évente átlagosan elolvasott könyvek száma

A könyvtártagok szinte kivétel nélkül keresztyén tartalmú könyvekért keresik fel a gyülekezeti könyvtárat, vagyis lelki támogatást, megerősítést, fejlődést vagy hitéletükre vonatkozó útmutatást, problémáik biblikus megvilágítását várják a könyvektől.

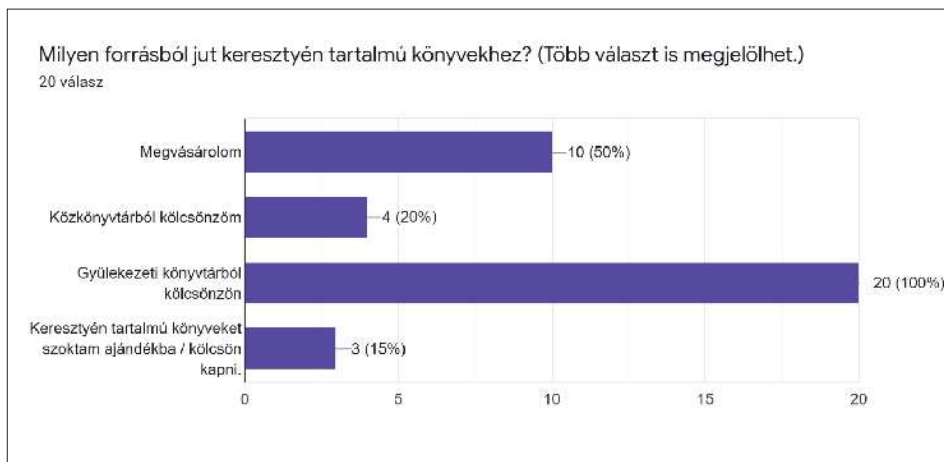
4. ábra Az olvasók hány százaléka keresi fel keresztyén könyvekért a könyvtárat?

A keresztyén szépirodalom iránti érdeklődés (75%) messze felülmúlja az összes többi témakör olvasottságát, a második legnagyobb érdeklődésre számot tartó (50%) pszichológiai könyvek előtt. Ez a kimagasló arány igazolja azt a tapasztalatot, hogy akik korábban egyáltalán nem olvastak, azok a keresztyén üzenettel rendelkező regények és novellák olvasásával valójában bizonyágtételek részesei lesznek, és ezek a hitélmények tovább viszik őket más, tematikus, igei üzenettel rendelkező könyvek olvasása és ezzel együtt a lelki épülés felé.

5. ábra Az olvasók preferenciái a gyülekezeti könyvtárban megtalálható könyvekre vonatkozóan

A hatodik ábra adatai arra engednek következtetni, hogy a megkérdezett, könyvtárba járó gyülekezeti tagok többsége egyszerre több könyvet is olvas, és ezt megerősítik a 7. kérdésre adott válaszok a kölcsönzések gyakoriságát illetően. Vagyis van a gyülekezetünkben egy „kemény mag”, akik rendszeresen – feltehetően akár napi szinten is – olvasnak.

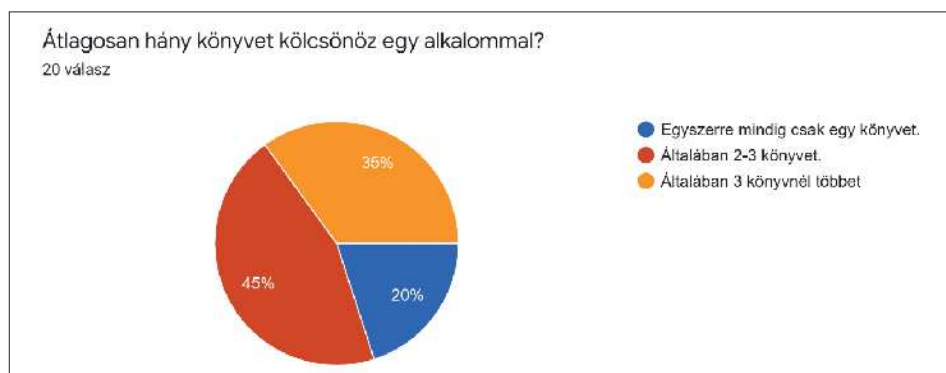

6. ábra Milyen forrásokból jutnak könyvekhez az olvasók?

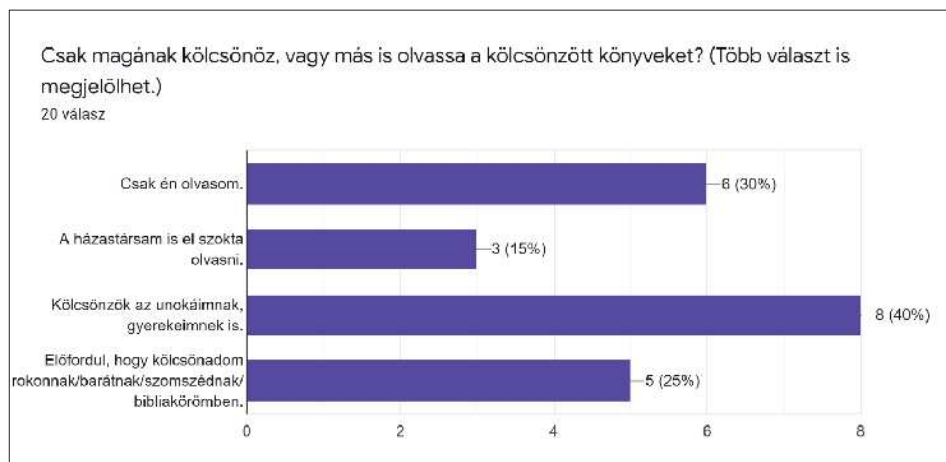
7. ábra A könyvtárak kölcsönzéseinek gyakorisága

Az a tény, hogy a válaszadók 45%-a nyilatkozott úgy, hogy egy-egy alkalommal általában 2-3 könyvet kölcsönöz, és 35% válaszolta azt, hogy általában háromnál több könyvet vesz ki, egyrészt szintén a több könyv párhuzamos olvasására utal, másrészt arra, hogy az olvasók több témájú könyvvel is próbálkoznak, vagyis van nyitottság, érdeklődés újabb és újabb keresztyén tartalmak megismerésére. Mi, könyvtárosok mindig azt javasoljuk a hitéleti könyveket választóknak, hogy ne siessenek az olvasással. Bár az olyan szerzők könyvei, mint például Max Lucado, Rick Warren, Phillip Yancey, sok, merőben új gondolatot tartalmaznak hitünk mindennapi megélésével kapcsolatban, és emiatt szinte alig lehet letenni, a cél mégis az lenne, hogy minél több dolgot átgondoljunk, és még többet megértsünk a Biblia üzenetéből, és így minél több pozitív változást érjünk el az életünkben. Ezért ajánlunk ezek mellé a könyvek mellé valami olvasmányosabb keresztyén regényt, novellagyűjteményt, esetleg életrajzot, hogy ha megállnak egy-két hétre a hitéleti gondolatok tanulmányozásával azért, hogy jobban megértsék, magukévá tegyék azokat, eközben is legyen más olvasnivalójuk.

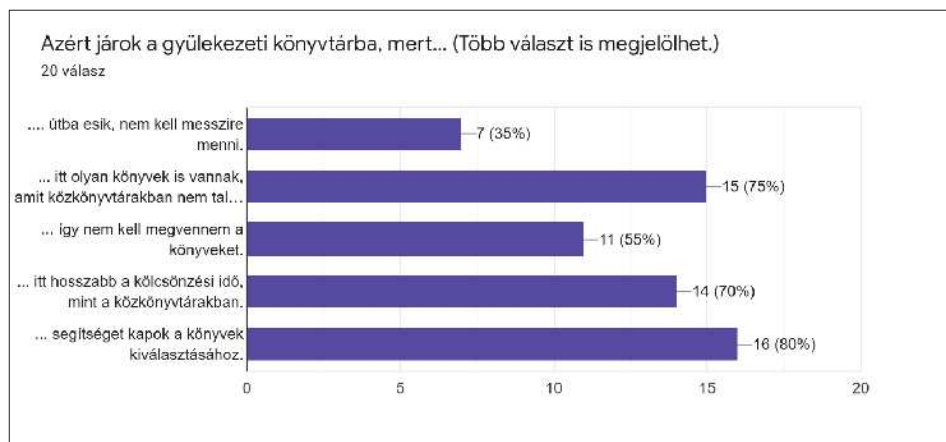
8. ábra A személyenként egy alkalommal kikölcsönzött könyvek száma

Azáltal, hogy a könyvtár egy zárt gyülekezeti közösségben létezik, szinte önmagától működnek a könyvajánlók, hiszen egy-egy jó könyvnek hamar híre megy, kézről kézre adják a bibliakörökben, a gyülekezetben, a családban, ismerősi körben.

9. ábra Kik olvassák a kikölcsönzött könyveket?

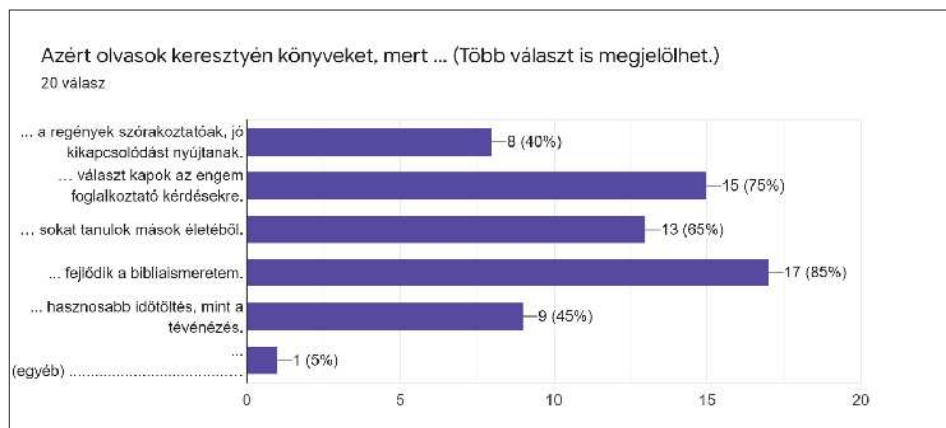
Arra a kérdésre, hogy olvasónk miért jár a gyülekezeti könyvtárba, a kapott válaszok alapján egyértelműen a gyülekezeti könyvtár használata mellett szól a speciális kínálat, az, hogy ezek kiválasztásához segítséget kapnak, és a hosszabb a kölcsönzési idő segít a könyvek jobb megértésében.

10. ábra Milyen előnyei vannak a gyülekezeti könyvtárnak?

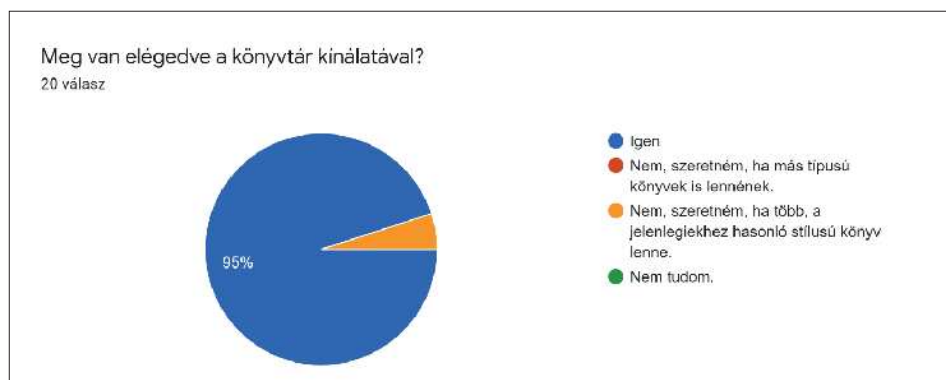
A könyvtár küldetését, amit első perctől célul tűztünk ki, teljes mértékben igazolják a 11. kérdésre adott válaszok: 85% nyilatkozta, hogy azért olvas keresztyén tartalmú

könyveket, mert ezzel fejlődik a bibliaismerete, és 75% azt, hogy azért, mert választ kap az őt foglalkoztató kérdésekre. *Ez volt kezdetektől a cél*, hogy hiteles keresztyén szakemberektől (a könyvek szerzőitől) kapjanak segítséget a gyülekezet tagjai a hétköznapi élet kihívásainak megoldásában, a körülöttünk zajló folyamatok értelmezésében és értékelésében. Ez adja meg egy könyvtár működtetésének létjogosultságát egy keresztyén gyülekezetben: a könyvek olvasása által erősödik a gyülekezet tagjainak hite, végső soron pedig hitben növekszik a gyülekezet.

11. ábra Milyen típusú könyveket olvasnak a legszívesebben?

A könyvtár kínálatával a döntő többség (95%) meg van elégedve, vagyis mindig talál az érdeklődésének megfelelő könyvet. Csupán 5% jelezte, hogy még több hasonló irodalmat szeretne olvasni.

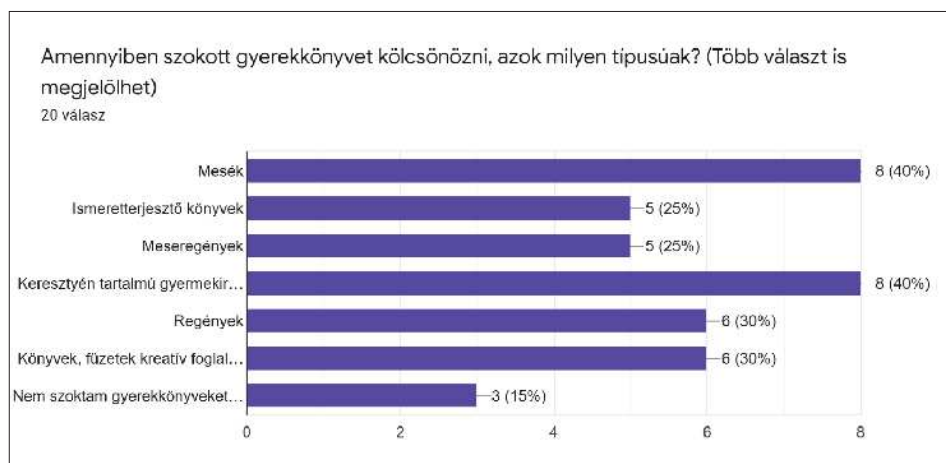
12. ábra A válaszadók elégedettsége a könyvtár kínálatával

A keresztyén könyvek mellett a gyerek- és ifjúsági irodalom teszi ki a gyülekezeti könyvtár kínálatának másik részét. Többször hirdettük a gyülekezet előtt, hogy sze-

retnénk segíteni a szülőknél abban, hogy minél többet olvassanak a gyerekeknek, illetve a gyerekek maguk is megszeressék az olvasást. A 13. kérdésre adott válaszok azt igazolják, hogy a szülők és nagyszülők jónak tartják ezt a kezdeményezést, és élnek a lehetőséggel. 16 válaszadó jelezte (80%), hogy szokott gyermekeinek, unokáinak könyveket kölcsönözni. 37,5% rendszeresen, a többiek csak alkalmanként.

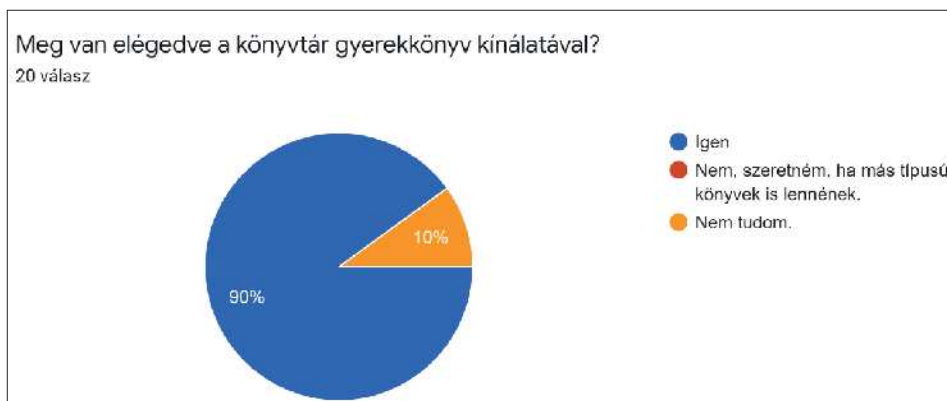

13. ábra A gyerekkönyvek kölcsönzésének gyakorisága

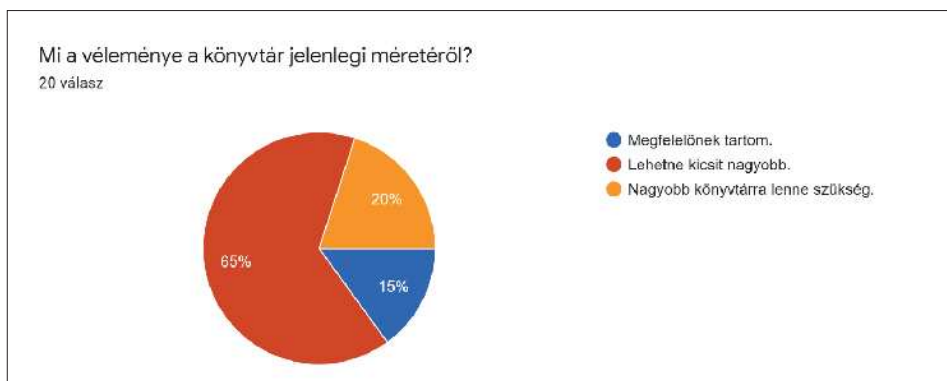
14. ábra Milyen típusú gyerekirodalmat kölcsönöznek a válaszadók?

A 14. ábrán felsorolt hatféle gyerekkönyvből viszonylag egyenlő arányban választanak a szülők és gyerekek, nincs kiugró témakör, a keresztyén tartalmú gyerekirodalom 40%-kal az első helyek egyikét foglalja el. Az olvasók a gyerekkönyvek tekintetében is elégedettek a könyvtár kínálatával (90%).

15. ábra A válaszadók elégedettsége a gyülekezeti könyvtár gyerekkönyv-kínálatával

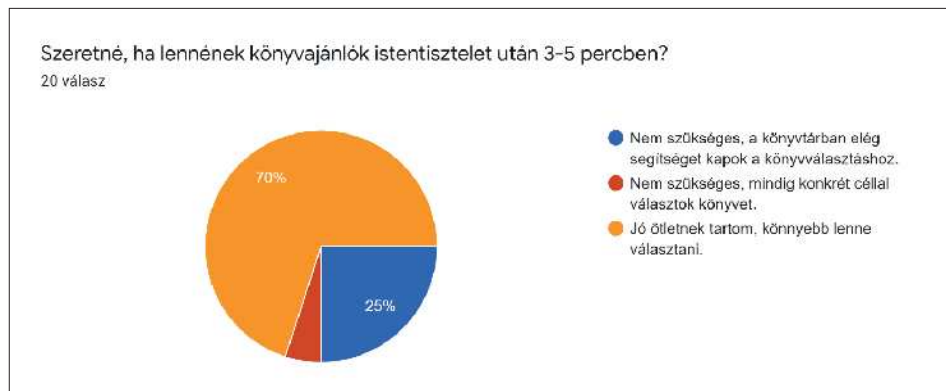
Ahogy fentebb írtam, a könyvtár jelenleg a korábbi irodában, mindössze 8 négyzetméteren működik. Ez azt jelenti, hogy ha 4-5 olvasó vagy gyerekes szülő egyszerre érkezik, akkor sorban állás van, nem lehet elég időt szánni a könyvek kiválasztására. A visszajelzések alapján látható, hogy az olvasók túlnyomó többsége, 85% szeretne nagyobb könyvtárat. A gyülekezetben több helyiség is van – jelenleg bibliakörök tartása céljából –, amelyek alkalmasak lennének – jelenlegi funkciójuk megtartása mellett – egy nagyobb könyvtár kialakítására, ahol a kényelmesebb kölcsönzési feltételek biztosítása mellett különböző, a könyvekhez kapcsolódó ismeretterjesztő programokat is lehetne szervezni.

16. ábra Mennyire elégedettek a könyvtárt használó gyülekezeti tagok a könyvtár jelenlegi méretével?

A megkérdezettek nagy többsége hasznosnak találná, ha istentiszteletek után vagy a bibliaórákon lennének könyvismertetőik (70%). (17–18. ábra) Ez is azt mutatja, hogy kevés információ jut el az emberekhez a megjelenő keresztyén szép- vagy szakirodalomról. Az elmúlt évek tapasztalata szerint mindig fellendül a könyvtár látoga-

tottsága, ha van egy-egy könyvismertető istentiszteletük után. Ha nincs az emberek látókörében egy-egy új könyv, akkor talán be sem jönnek a könyvtárba, vagy ha igen, akkor a könyvtárosokat kérik meg, hogy ajánljanak valamit. Az csak ritkán fordul elő, hogy valaki bejön, és választ magának könyvet.

17. ábra Érdeklődés istentiszteletük utáni könyvajánlók iránt

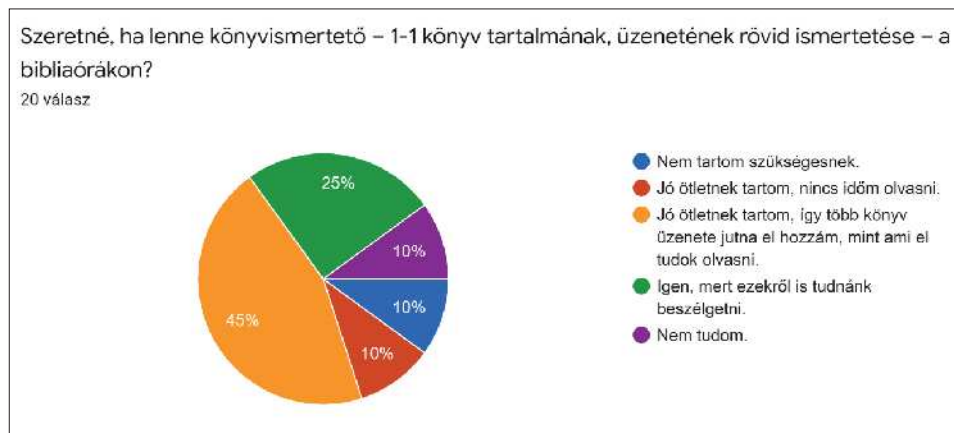
Körülbelül ugyanekkora arányban tartanak hasznosnak, ha a bibliaórákon lenne könyvajánló. Ennek megvan az az előnye, hogy több könyvet lehet csokorba szedni a bibliaóra tematikájához kapcsolódva. A témában való jártasság növelheti a résztvevők aktivitását a bibliakörben, de volt olyan eset is, hogy az egyik bibliakör tagjai kezdeményezték, hogy egy hitéleti könyv legyen a bibliakör tárgya, ezt beszéljék át több egymást követő alkalmon.

18. ábra Érdeklődés könyvismertetőik iránt bibliaórákon

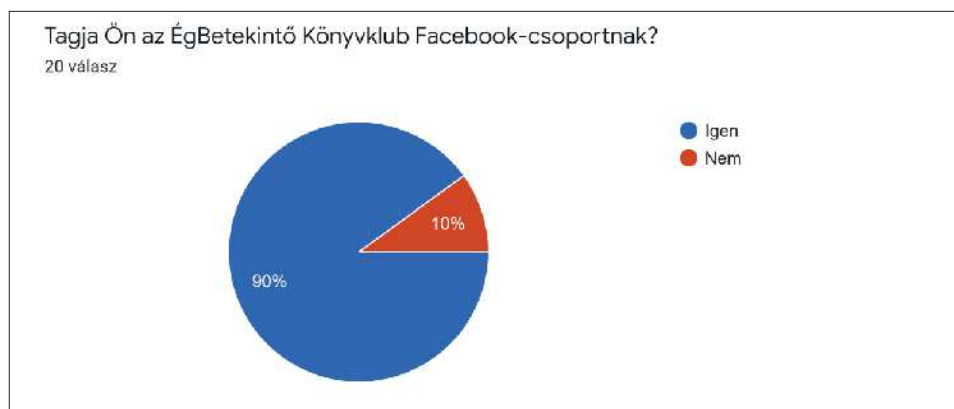
A könyvtári szolgáltatások egy újabb formája lehetne, ha egy-egy könyv főbb mondanivalóját, üzenetét egy rövid előadás formájában juttatnánk el a bibliakörök kere-

tében azokhoz, akiknek nincs ideje olvasni, vagy egyáltalán nem is szoktak. A válaszadók 80%-a találná ezt hasznos megoldásnak.

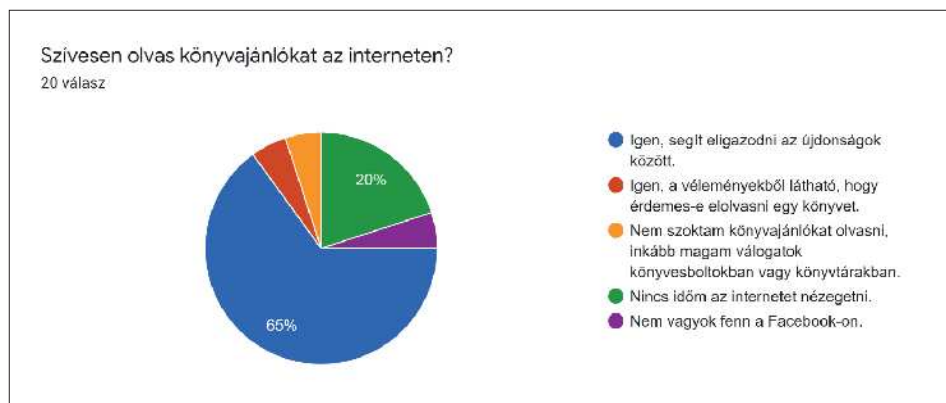

19. ábra Érdeklődés egy-egy könyv tartalmának ismertetése iránt a bibliaórák keretében

A gyülekezeti könyvtárba járók szinte kivétel nélkül tagjai az ÉgBetekintő könyvklubnak is (90%), de csak 70% használja az internetet arra, hogy tájékozódjon az új könyvekről. Ez a csoport a pandémia idején jött létre azzal a céllal, hogy segítsük az eligazodást, ha valaki interneten szeretne könyvet vásárolni.

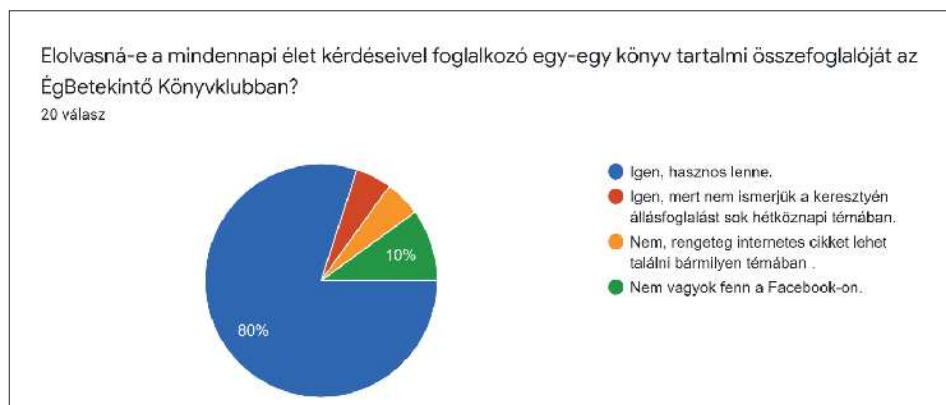
20. ábra Az ÉgBetekintő Könyvklub tagjainak aránya a könyvtárlátogatók között

21. ábra A rendszeres olvasók internet használata új olvasmányok keresésében

A könyvajánlók létjogosultságát igazolja, hogy 70% tartja azokat hasznosnak. 85% olvasna itt, a Facebook-csoportban is szívesen könyvismertetőket.

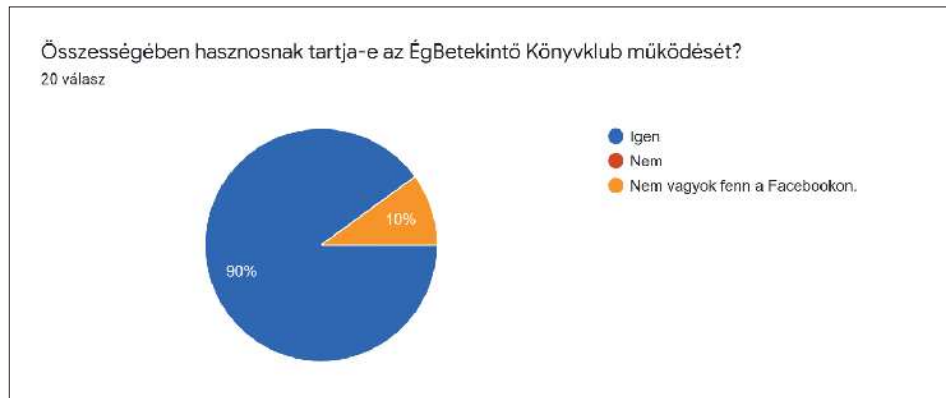
Rohanó világunk, a dolgozó emberek túlterheltsége magyarázhatja, hogy még az olvasni szerető emberek is szívesen megspórolnák az egy-egy könyv elolvasásával eltöltött időt, ha egy tartalmi összefoglaló formájában megkapnák a főbb üzeneteket. A megkérdezettek 85%-a élne ezzel a lehetőséggel. Ahogy korábban már említettem, a könyvtárnak nem pusztán az a célja, hogy növelje a kölcsönzések számát, hanem az is, hogy tagjaink lelki fejlődését segítse, ezért – ahogy a felmérés is igazolja – az internetes és személyes könyvajánlóknak, sőt tartalmi ismertetőknak is helye van a gyülekezetépítő munkában.

22. ábra Könyvtárhoz való érdeklődés teljes könyvek tartalmi összefoglalója iránt a könyvklubban

Az utolsó kérdésre adott válaszok alapján látszik, hogy az internetet használó olvasók mindegyike hasznosnak találja a könyvklub működését a jelenlegi formában, és úgy

gondolják, hogy a korlátozások feloldása után is van létjogosultsága az internetes ajánlóknak.

23. ábra Az internetes könyvklub munkájának értékelése

6.5.3. Felhasználóbarát működéstől a közösségvezérelt működésig

Mivel egy gyülekezet egy dinamikus, folyamatosan változó közösség, a gyülekezeti könyvtár működését mint szolgáltatást ehhez kell igazítani: nemcsak a könyvek számában, de a könyvtári munka minőségében is fejlődnie kell. Ezért érdemes nyomon követni, hogy hogyan alakul, hogyan fejlődik a világban a közkönyvtári szolgáltatások formája, minősége.

A közkönyvtárak a felhasználóbarát működéstől (needs-based library) kezdenek elmozdulni a közösségvezérelt (community-led library) működés felé. „A közösségvezérelt működés/szolgáltatás a közösség tagjaival való kapcsolatot, konzultációt és folyamatos együttműködést jelenti annak érdekében, hogy a könyvtár megismerje és megértse a közösség szükségleteit, s azokat a könyvtári tevékenységek alapjául tudja tenni.”²³ A valós közösségi igények azonosítása, rangsorolása és kiszolgálása egy gyülekezeti könyvtár esetén is fontos. Különös tekintettel az ifjúságra, akik már túl vannak azon a koron, amikor anya és apa olvasott nekik, és nagyon szerették a könyveket, de hogy maguk olvassanak, arra már nem lehet őket rávenni. A szükségletek felmérését a közösségvezérelt könyvtárak mindig személyes beszélgetések formájában végzik. Egy gyülekezeti közösségben ez a módszer nem jelent nehézséget, nem csak működési, de nevelési szempontból is érdemes az ifjúságot bevonni a tervezésbe. Ez a felmérés azonban még előttünk álló feladat, az ifjúságot és a felnőtt olvasókat illetően is.

Kovácsné Koreny Ágnes cikkében a közösségi bevonásnak öt fokozatát határozza meg a közkönyvtárakra vonatkozóan. Nekünk mint gyülekezeti könyvtárnak közösségeink ismeretében kell megválasztani ezek közül minden esetben a legalkalmasab-

²³ KOVÁCSNÉ KORENY Ágnes: A közösségvezérelt könyvtár elmélete és gyakorlata, in KISZL Péter – Csík Tibor (szerk.): *Valóságos könyvtár – Könyvtári valóság, Könyvtári és információtudományi tanulmányok*, Budapest, ELTE-BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2018, 303–310, 303–305.

bat – lehet, hogy egész más módszerre van szükség egy nyugdíjas bibliakör és például a fiatal házások körének esetében.

Az öt fokozat a következő:

- Passzív: a közösség tagjai folyamatosan tájékoztatást kapnak a könyvtár tevékenységéről
- Reaktív: a közösség tagjai elmondják ötleteiket, *inputot* adnak a prioritások meghatározásához
- Participatív: a közösség hatással van a prioritásokra és a források felhasználására
- Bevonó (empowerment): az embereket bevonjuk saját munkájuk megszervezésébe és az őket érintő döntések meghozatalába
- A legmagasabb fokozat, amikor az emberek kezdeményezőleg lépnek fel a könyvtári szolgáltatásokkal kapcsolatban.

A konzultációkba be lehet vonni azokat is, akik eddig nem jártak könyvtárba, és így nem is tudtuk figyelembe venni a szükségleteiket. A beszélgetések során meghatározható egy-egy közösségnek a profilja; mik azok a tényezők, amelyek gátolják, hogy olvasanak, ismerik-e, milyen lehetőséget nyújt a könyvtár,²⁴ bíznak-e a könyvtárosokban.

Ha megvizsgáljuk gyülekezeti könyvtárunk könyvállományának összetételét – vannak szép számmal teológiai, egyházi és gyülekezeti élettel kapcsolatos könyvek –, felvetődik annak a lehetősége is, hogy az itt felhalmozott ismeretanyag alapján tematikus alkalmakat, például gyülekezeti hétvégén egy-egy témakörben több előadást vagy rendszeres tanítvány- és munkatársképzést is szervezzünk. Ezzel is a közösség hitéletét, missziós munkáját, Isten országának építését szolgálja a gyülekezeti könyvgyűjtemény.

7. EGYHÁZAK A KIBERTÉRBEN

A 21. században elkerülhetetlen, hogy az egyház, a gyülekezeti közösségek ne éljenek az internet és a tömegmédiá adta lehetőségekkel. A keresztyén felekezetek első megjelenéseire a digitális térben jellemző volt, hogy ugyanazok a vallásos események – misék, istentiszteletek, vallási ünnepek és rendezvények – kerültek át a médiába és az online felületekre, amelyek korábban az offline térben/színtereken működtek.²⁵ A pandémia ennek az elmozdulásnak óriási lendületet adott, úgy is fogalmazhatnánk, hogy az Úr Isten kimozdította az egyházat a templom falai közül a kibertérbe. Az alapvetően gyülekezeti közösségeiben élő egyházban ez az „átköltözés” teológiai és lélektani problémákat generált, de ezek mellett az infrastrukturális feltételek megléte, azok használatának kompetenciája, illetve ezek meg nem léte újabb kérdéseket is felvetett.

²⁴ Uo., 305–309.

²⁵ ANDOK Mónika: Trendek az online vallási folyamatokban a koronavírus-járvány idején Magyarországon, *Médiakutató*, 22. évfolyam, 2021/3-4, 15–23.

A legnagyobb teológiai vitákat a protestáns felekezetenél az úrvacsora otthoni, családi körben történő vétele váltotta ki. Erről nyilatkozatokat adtak ki a felekezetek, de a *Sárospataki Füzetek* szerkesztősége is egy egész számot (2020/1.) szentelt az ezzel kapcsolatos vélemények összegyűjtésének, ütköztetésének. Bár ahogy Fazakas Gergely Tamás a témában írt cikkében megjegyzi: „A hívek legnagyobb része azonban nemhogy nem értette igazán a teológiai magyarázatokat, hanem valójában alig-alig törődött efféle kérdésekkel.”²⁶ A híveket inkább az foglalkoztatta, hogy amennyiben a nappali szakrális térré változik, ugyanúgy fel kell-e öltözni egy istentiszteletre, illetve születtek videós útmutatások is arra vonatkozóan, hogyan ne viselkedjünk egy áhítat alatt.

További vitákra adott okot, hogy közösségnek tekinthetők-e a bibliakörben az osztott képernyő előtt otthonaikban ülő tagok? Andok Mónika az online felületeken megjelenő vallásos tartalmakat elemző cikkében megkülönbözteti az eseményalapú és a közösségalapú közvetítéseket: az előbbiekhöz az istentiszteletek, misék tartoznak, az utóbbiakhoz a nem liturgikus jellegű csoportos beszélgetések.²⁷

Dolgozatom következő részében a Facebookon szerveződött és a mai napig ott is működő keresztyén közösséget, az *Egymás terhét hordozzuk* imakör munkáját szeretném még bemutatni; létjogosultságának, közösség voltának teológiai vonatkozásait megvizsgálni.

8. EGY IMAKÖR ALAKUL A FACEBOOKON

2020. március. Még nagyon magas a Covid-fertőzöttek, a kórházban kezelték, a Covidban elhunytak száma. Már eldőlt, hogy húsvétra nem nyitnak ki a templomok. A munkába járók érzékelik leginkább, hogy az emberek félnek, nincs kapaszkodó, nincs remény. Felmerül a gondolat, indítsunk egy online imakört, hogy tudjunk többen, együtt imádkozni. Így született meg néhány nap alatt az *Egymás terhét hordozzuk* imakör mint Facebook-csoport.

Összefoglalva, az elképzelést az alábbiak jellemzik:

- Ez egy *alulról jövő kezdeményezés*.
- A *közös ima iránti igény* hozta létre.
- Nem kötődik sem gyülekezethez, sem településhez, sem felekezethez, *bárki tagja lehet*. Csatlakoztak hozzánk több megyéből, sőt vannak határon túli tagjaink is.
- A laikus kezdeményezést *nem előzte meg teológiai vita, hogy a Szentlélek vajon dolgozik-e a Facebookon*.

Az elnevezés mellé született egy nagyon egyszerű grafikai profilkép, és az elhatározás, hogy mindennap kiteszünk egy imát. 2-3 alapító tag hívta meg az ismerőseit, közel negyven nap alatt a csatlakozók száma elérte a százat.

²⁶ FAZAKAS Gergely Tamás: Református karanténúrvacsora (virtuális?) közösségben, Az érvelések elemzése, *Sárospataki Füzetek*, 24. évfolyam, 2020/1, 31–41, 32.

²⁷ ANDOK: i. m., 17.

Az első két hétben, már működés közben, formálódott az az arculat, ami azóta is működik: egy bibliai igé vagy egy énekrészlet a bevezető, kiemelve, ezt követi az ima, majd ehhez kapcsolódóan egy idézet valamelyik ismert igehirdetőtől, egy stílusában hozzáillő képpel.

Példák az imákhoz csatolt képekre:

Az online imakör hiánypótló megoldásként jött létre a pandémia miatti korlátozások idején. Az első két hétben magam írtam az imákat, majd egyre többen kapcsolódtak be saját imáikkal a közös imádkozásba.

8.1. Az Egymás terhét hordozzuk imakör működése

Az imaközösség működése rendkívül egyszerű: aki elmondja az aznapi imát, egy like-kal vagy „Ámen” üzenettel jelzi.

Az imákat Messengeren vagy e-mailben küldik el a tagok nekem, a csoport adminisztrátorának, s ezeket képpel, dalszöveggel megszerkesztem. Természetesen az ima írója is választhat igét, képet, éneket.

A csoport igényeihez alkalmazkodva minden reggel a korai órákban küldöm az imádságokat, így a korán munkába indulók és azok is részt tudnak venni a közös imában, akiknek csak reggel van ideje elcsendesedésre. A koradélelőtti órában a nyugdíjasok csatlakoznak nagyobb számban, és este 6 után jönnek még többen, akiknek napközben nem volt alkalma/ideje az Úrral beszélgetni. Jellemzően naponta 60–70-en jeleznek vissza, hogy részt vettek a közös imában, ez a szám néha kicsit több, néha kicsit kevesebb.

Az imaposztok kiszámíthatósága nemcsak a megjelenítések időzítése szempontjából fontos: a csoport szabályainak lefektetése, közzététele biztosítja, hogy a megjelenő tartalmak a csoport céljait szolgálják, a tagok azt kapják, amire számítanak: egy személyes imát mindennap. Az *Egymás terhét hordozzuk* imakörben megkértük a tagokat, hogy igés kártyákat, keresztyén tartalmú zenét, viedókat, igehirdetéseket ne posztoljanak. Két okból: a legfontosabb, hogy a sok üzenet között elvesznének az imák, a csoport célja a közös imádkozás, nem a neten fellelhető keresztyén tartalmak megosztása. Ezt mindenki megteheti a saját oldalán. A másik: a legtöbb embernek – különösen a dolgozóknak – nincs ideje naponta több, gyakran hosszadalmas szöve-

get elolvasni, videókat nézni. Ha egy elcsendesedéshez keresgetni kell számos üzenet között az aznapi imát, sokan elveszíthetik az érdeklődésüket. A célra kell összpontosítani, és esetünkben ez a közös, személyes ima.

Szükséges-e szűrni a jelentkezőket? Mindenképp. Akit a tagok hívnak meg, automatikusan befogadásra kerül. Természetesen minden új jelentkezőnek örülünk, de mint adminisztrátor ellenőrzöm a teljesen ismeretlenül jelentkezőket, mert egyetlen rossz szándékú csoporttag oda nem illő tartalmakkal pillanatok alatt szétzüllesztheti az imacsoportot. *Az egymásért imádkozó emberek közössége érték*, meg kell védenünk az ártó szándéktól.

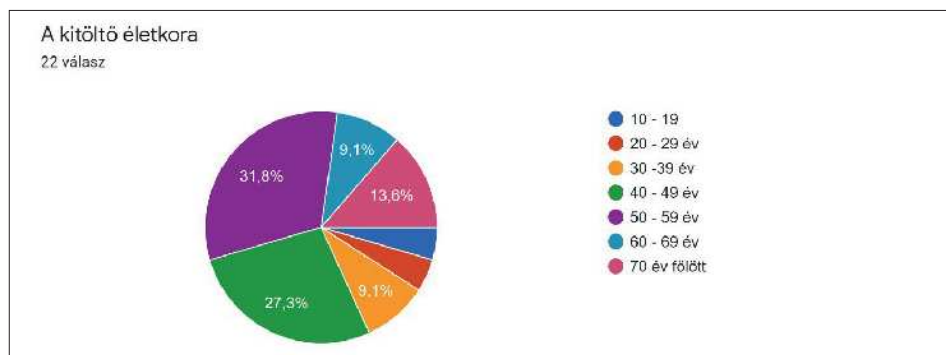
Az online istentiszteletekkel, áhítatokkal szemben az online imakör egy interaktív forma, a hozzászólásokban egyre gyakrabban nemcsak az „ámen” jelenik meg, hanem egy rövid imaválasz is.

8.2. Az online imakör felhasználói oldalról – Felmérés az *Egymás terhét hordozzuk* imakör tagjai között

Az imacsoportnak jelenleg (2022 májusában) 432 tagja van, napi rendszerességgel 60–70 fő mondja el az imákat, ez a szám néha eléri a 90-et is. Ami figyelemre méltó, hogy nemcsak gyülekezeti tagok vesznek részt az imaszolgáltatásban, hanem szép számmal vannak vidékiek, elsősorban szabolcsi és borsodi kistalvából, Debrecen más gyülekezeteiből, de vannak határon túli tagjaink is.

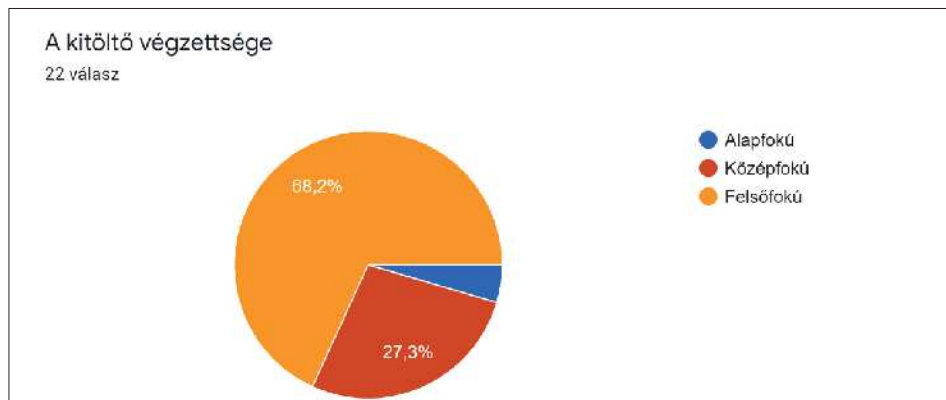
22 véletlenszerűen kiválasztott imaköri tag részvételével készítettem egy felmérést arról, hogy mi a véleményük az imacsoport működéséről, mit jelent számukra a minden reggel megjelenő imaposzt.

A válaszadók között többségben vannak az idősek, de ez nem is csoda, nekik több idejük van imádkozni, és a csoport létrehozásával ez is volt az egyik cél, hogy használjuk ki az idős emberek imaszolgálati „kapacitását”. Vannak, akik már betegek, az otthonaikból is alig mozdulnak ki, de meglepéssel tölti el őket, hogy ilyen módon még tudnak szolgálni. Életkor szerinti megoszlás szempontjából a válaszadók csoportja reprezentatívnak tekinthető, mert az egész imakörben többségben vannak az idősek.

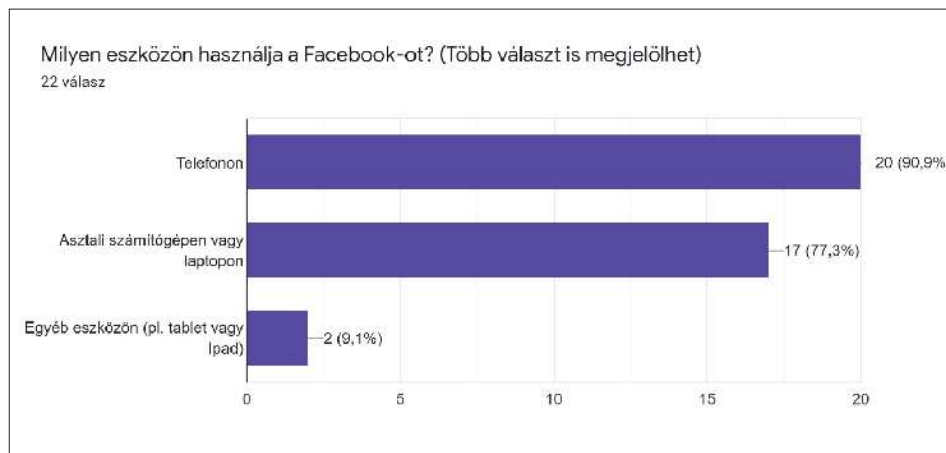
24. ábra Az imakörben résztvevők megoszlása életkor szerint

A végzettség szerinti megoszlás itt is hasonló a könyvtárba járókéhoz, annak ellenére, hogy az imakör tagjainak jelentős része nem a nagyerdei gyülekezethez tartozik. Elgondolkodtató, hogy miért vannak ekkora túlsúlyban a diplomások egy imaközösségben?

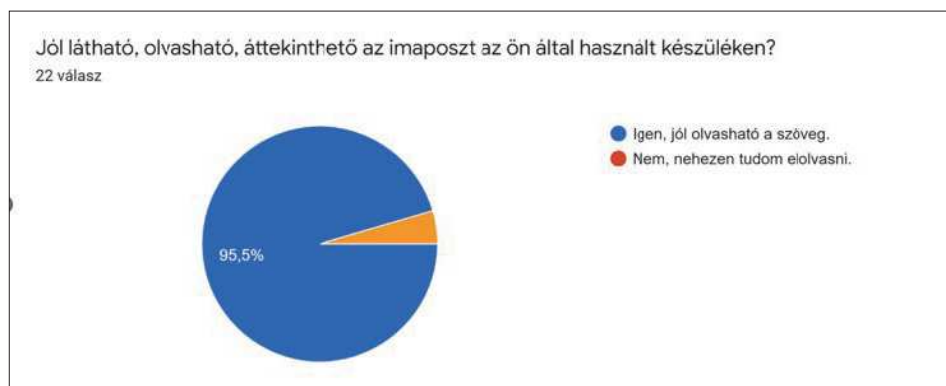

25. ábra Az imakör tagjainak megoszlása iskolai végzettség szerint (22 válasz alapján)

Mivel többségében idős ember olvassa az imaosztokat elsősorban telefonon, figyelni kell, hogy a szöveg jól tagolt legyen, a képeket úgy kell szerkeszteni, hogy a szöveg olvasható legyen. A válaszadók elégedettek az imaosztok megjelenésével.

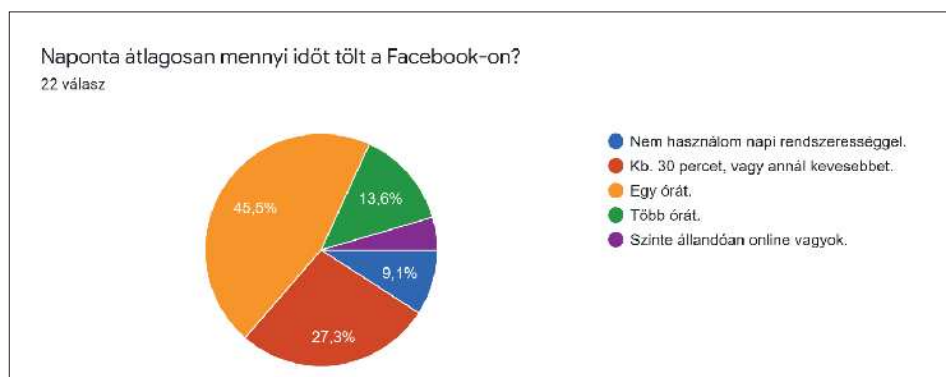

26. ábra Az imakör tagjai által használt készülékek

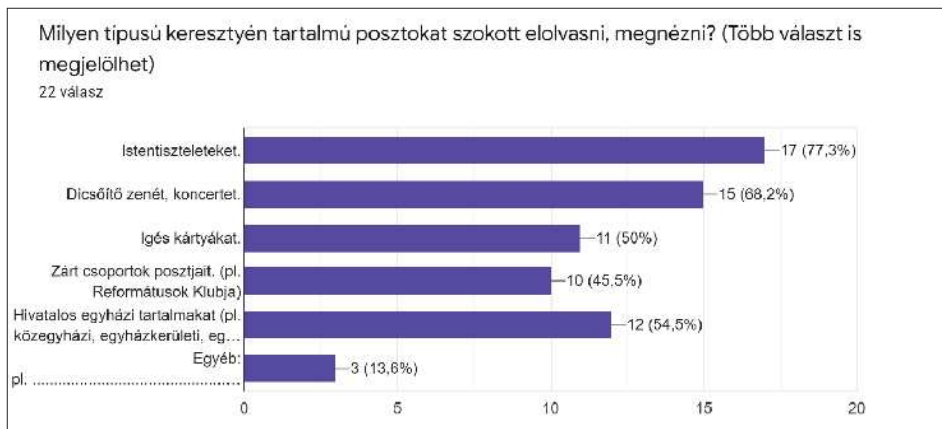

27. ábra Az imaposztok láthatósága 22 visszajelzés alapján

A válaszadók túlnyomó többsége napi rendszerességgel, akár több órán keresztül használja a közösségi médiát, és ezek az emberek a 29. ábra tanúsága szerint szinte minden típusú keresztyén tartalmat „fogyasztanak”. Az imakör két vonatkozásban eltér valamennyitől: az egyik, hogy személyes (saját imákat osztunk meg), a másik, hogy interaktív, hiszen itt lehet visszajelzéssel élni, az imához saját fohással kapcsolódni, sőt imakéréseket is örömmel teljesítünk.

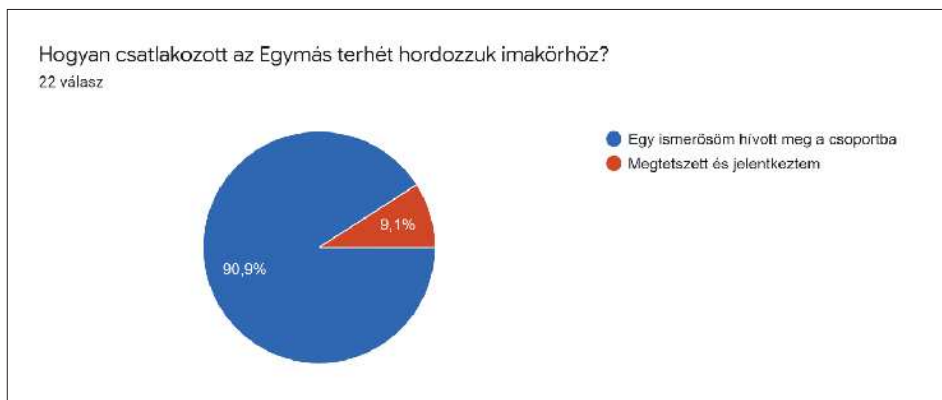

28. ábra Mennyi időt töltenek az imakör tagjai a Facebookon, naponta?

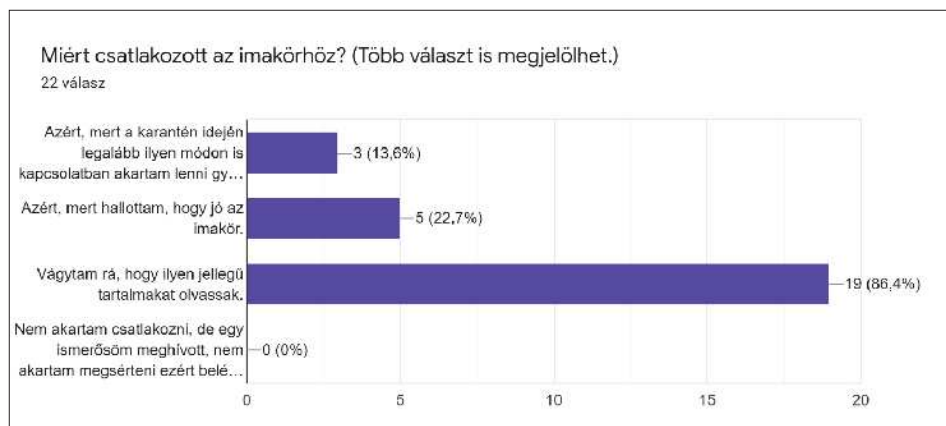

29. ábra Milyen típusú keresztyén tartalmakat tekintenek meg az interneten a válaszadók?

Kevés kivétellel szinte mindenkit egy ismerős hívott meg az imakörbe. Bár sokan nem ismerik egymást, a személyes meghívások mégis a csoport *közösségjellegét erősítik*. Arra a kérdésre, hogy az elhíváson kívül miért léptek be az imakörbe, 86% válaszolta azt, hogy vágyott rá, hogy ilyen tartalmakat olvasson, vagyis sokan imaközösségre vágytak. Érdeemes ezen elgondolkozni, hogy sok hívő keresztyénben van egy kielégítetlen vágy a napi szintű közös imára. Amikor konkrét imakérések merültek fel, például betegséggel kapcsolatban, mindig magasabb volt a visszajelzések száma. Az, hogy a csoport egy tagjának vagy hozzátartozójának van szüksége imatámogatásra, minden esetben több embert vont be a közös imába. De fogalmazhatunk úgy is, hogy amikor egy imakérés jött, már készen állt egy rutinos, összeszokott „imakommandó”, egy bevetésre kész kis csapat, amelyik térden vívja a csatáit.

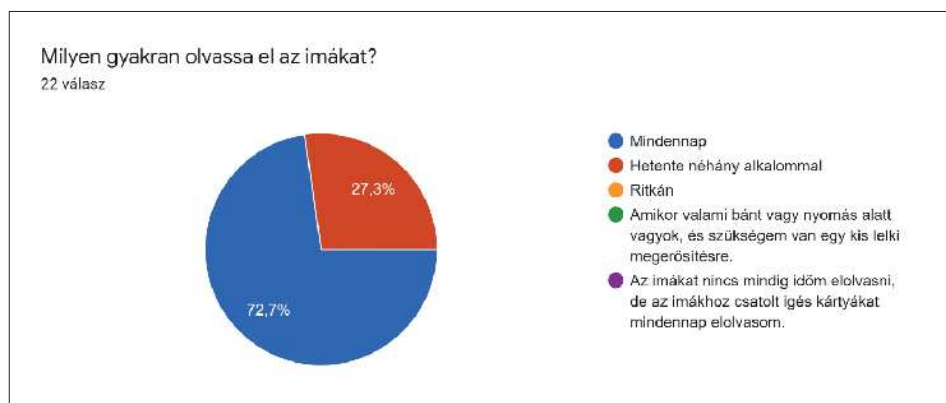

30. ábra Milyen módon csatlakoztak az imakörhöz?

31. ábra Miért csatlakozott az imakörhöz?

A válaszadók 72%-a nyilatkozta azt, hogy minden nap elolvassák az imákat, de a többiek is hetente többször együtt imádkoznak az imakörrel. Ez is megerősíti az előző következtetést, hogy az emberekben erős igény van az együtt imádkozásra.

32. ábra Milyen gyakran imádkozik együtt a csoporttal?

Az internetes szokások alapján talán azt gondolhatnánk, hogy sokan csak rányomnak egy like-ot, legfeljebb a kép szövegét olvassák el, de a túlnyomó többség (82%) azt jelölte meg a válaszában, hogy a posztok tartalmai közül az ima a legfontosabb számára.

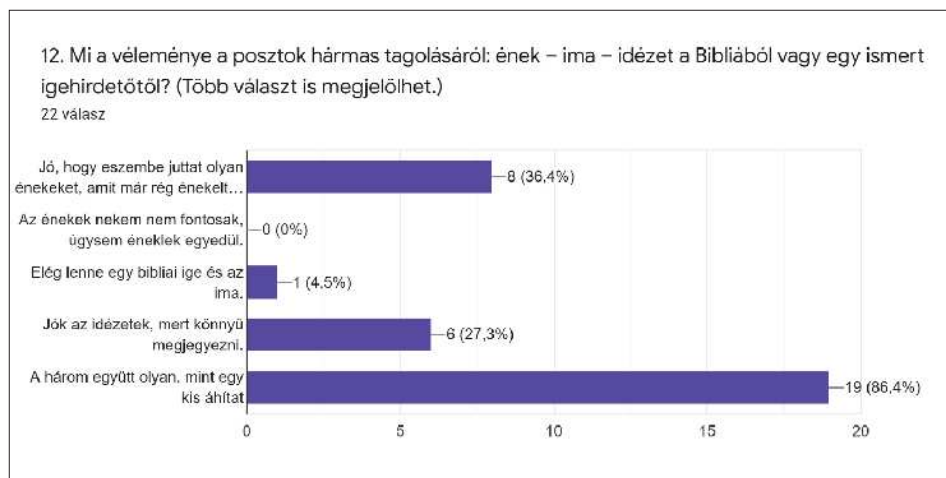

33. ábra Az imakör posztjainak három fő része közül – ének, ima, kép idézettel – melyik a legfontosabb a tagok számára?

Fontos figyelembe venni, hogy mikor mondják el az imákat: a többség (59%) a reggeli csendesség részeként imádkozik a csoporttal. A válaszadók többsége (86%) véli úgy, hogy az imák az énekekkel és a képekkel, idézetekkel együtt alkotnak egy kerek egészet – egy kis áhítatot.

34. ábra Mikor tud időt szakítani a közös imára?

35. ábra Az imakör tagjainak véleménye az ének–ima–idézet hármas tagolásról

A 36. ábrán szereplő kérdésekre adott válaszokat érdemes részletesen értékelni.

Senki sem gondolja azt, hogy a karantén után nincs létjogosultsága az imakörnek. Kimondható, hogy bár református egyházunkban nem gyakorlat a napi szintű közös áhítat, sok keresztyén emberben van rá igény – a vasárnapi istentiszteletek, a heti bibliaórák mellett. Az interneten működő imakör segítségével áthidalhatók az olyan problémák, mint például a rohanó nagyvárosi lét, a nagy távolságok, ami miatt egy dolgozó ember nem jut el munka előtt a templomba, egy reggeli áhítatra, pedig igénye lenne rá. A válaszadók 100 %-ban arra voksoltak, hogy szükségük van folyamatosan az imaközösségre.

Az a tény, hogy csupán 18% vélekedik úgy, hogy ez nem pótolja a jelenléti imaköröket, sajnos megegyezik azzal a tapasztalattal, amit a korlátozások feloldása után a gyülekezetekben láthatunk, hogy a tagok egy része továbbra is megelégszik az interneten megosztott keresztyén tartalmakkal, és még mindig nem tért vissza a gyülekezet közösségébe.

A 22 válaszadóból csupán kettő jelölte meg azt a választ, hogy az igazi imakör az, ahol összegyűlnek imádkozni az emberek. Tekinthejtük korjelenségnek is, hogy a válaszadók túlnyomó többsége számára teljesen elfogadható az interneten keresztül történő kapcsolattartás, bár nem vitatható, hogy a fizikai együttlét egy imaközösségben messze felülmúlja az interneten szerveződő csoportot, mindazonáltal napi alkalmak megtartására korunkban lehet, hogy ez az egyetlen lehetőség.

63% vélekedett úgy, hogy a *máshol és más időben elmondott ugyanaz az ima mégiscsak megtestesíti, hogy egy akaraton vagyunk az Úr Isten előtt.*

A legtöbben (85%, 22-ből 19-en) azt a választ jelölték be, hogy az online imakör lehetőséget ad egy olyan szolgálatra, amelyben akár ismeretlen vagy ismerős emberekért imádkozhatnak, ha azoknak szüksége van rá. Egy gyülekezetre vetítve az imakör működését az imaszolgálat mint egymás segítése, támogatása a gyülekezeti diakóniá-

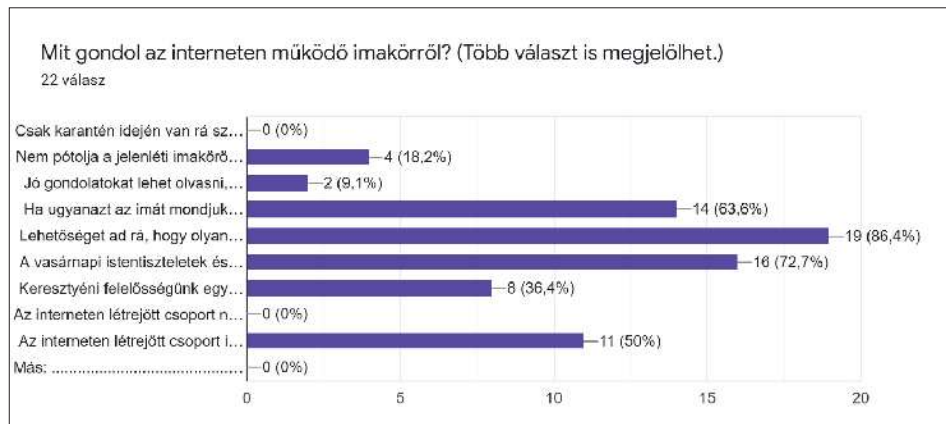
nak is részévé válik, sőt annak gyújtópontja lesz, hiszen ide futnak be a segítségkérések. Mi ez, ha nem a keresztyéni szeretet gyakorlása? Mi ez, ha nem szolgálat?

A második legtöbb szavazatot kapott válasz (72%) azt fejezi ki, hogy igény van a mindennapos elcsendesedésekre, nem elég ezeket csak a heti gyülekezeti alkalmakon, az istentiszteleten és bibliakörben megélni.

A fenti válaszokat figyelembe véve érdekes, hogy csupán 36% tesz egyenlőségelet egy imakönyvben vagy az interneten olvasott ima közé.

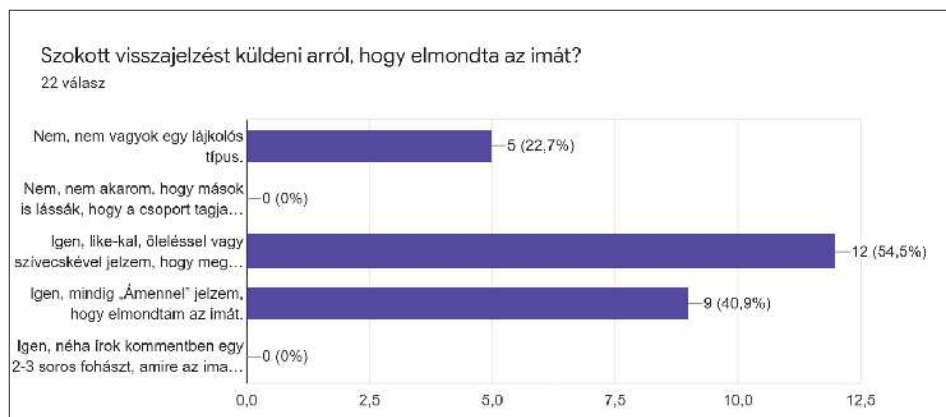
Senki sem jelentette ki azt, hogy az online közösség ne lenne valódi közösség, de csupán 50% jelölte meg egyértelműen, hogy az. Itt valószínűleg inkább az érzelmeikre hagyatkoztak a válaszadók, nem a közösség tudományos vagy teológiai meghatározásában gondolkodtak.

Összességében: a tagok úgy vélik, hogy a közösségi médiában megosztott, a csoport tagjai számára ilyen módon elérhető imák betöltik az ima funkcióját: Istenhez szólnak, és a másokért mondott imát a keresztyéni szeretet megnyilvánulásának, szolgálatnak tekintik.

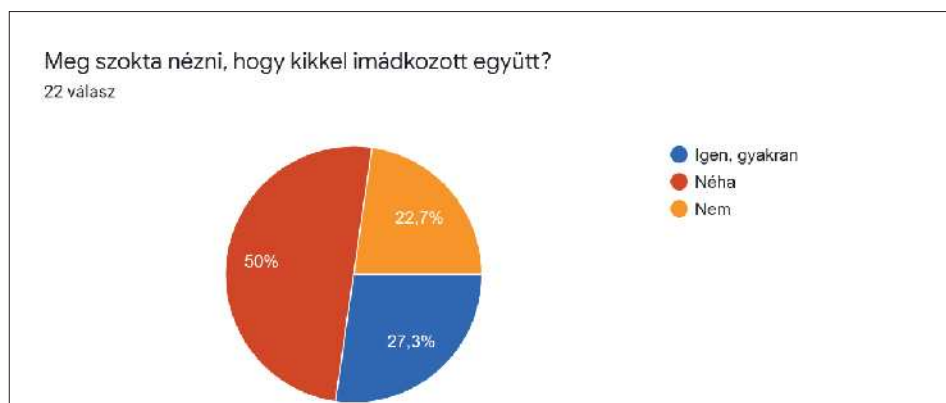

36. ábra Hogyan vélekednek a tagok az imakörökről?

A közös imában résztvevők döntő többsége küld visszajelzést arról, hogy elmondta az imát, ami mindenképp megerősítőleg hat a csoport többi tagjára. Az a tény, hogy sokan rendszeresen vagy alkalmanként figyelik, hogy kikkel imádkoznak együtt: az arcok, a nevek egyre inkább ismerőskké válnak, tudomásom van róla, hogy jelzik egymásnak, ha egy-egy ima különösen megszólítja őket – vagyis beindultak a közösre jellemző interakciók.

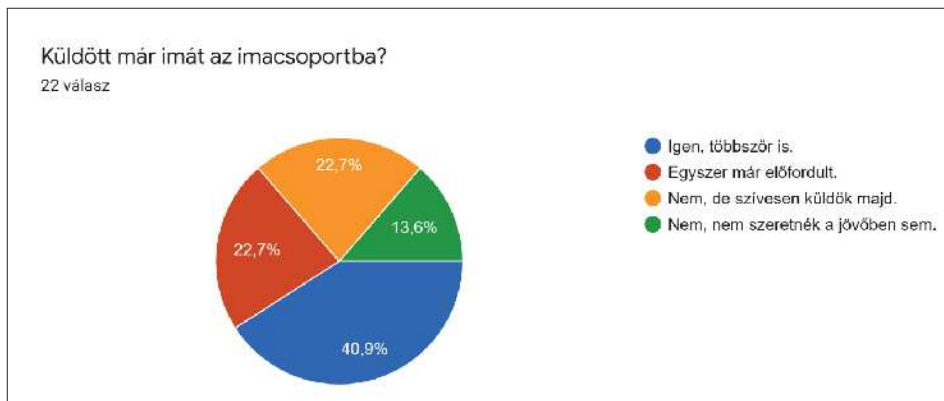

37. ábra Visszajelzések az elmondott imákról

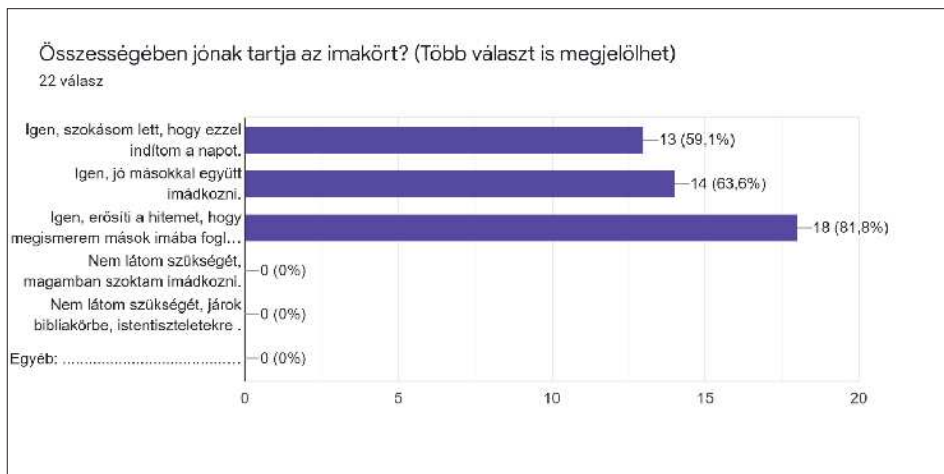
38. ábra Figyelik-e a tagok, hogy kikkel imádkoznak együtt?

Van az imakörben egy néhány főből álló csoport, akik rendszeresen küldenek imákat. Természetesen az lenne a cél, hogy minél többen elküldjék a fohászaikat, hiszen mindannyiunk számára üdítő, hogy olvassuk mások imáit, ne csak saját gondolataink körül forogjunk. Sajnos ugyanúgy, ahogy egy személyes imaközösségben sem sokan vállalják a hangos imádkozást, itt is csak kevesen, annak ellenére, hogy a kapott válaszok alapján 62% küldött már saját imát az imakörbe, és további 22% küldene szívesen. Mindazonáltal az imakör igazi jelentőségét az a kb. 70–80 ember adja, aki napi szinten elmondja ezeket az imákat.

39. ábra Az imádságokat beküldők száma

A válaszadók 59%-a nyilatkozta, hogy ezzel az imával kezdi a napot. Míg a katolikus templomokban többnyire van lehetőség reggel 7-kor egy rövid misére munka előtt, a református templomokban nincs ehhez hasonló lehetőség, pedig lehet, hogy valamenyi igény lenne rá. Megfontolandó lenne a reggeli közös áhítat lehetőségét más gyülekezetekben is megadni az interneten keresztül.

40. ábra Mi a véleménye az imaköréről?

8.3. Az online imakör eddigi működéséből levonható következtetések

8.3.1. Az online imaközösség hatása a csoport tagjaira

A rendelkezésre álló írásos napi áhítatok – *Mai Ige, Bibliaolvasó kalauz*, keresztyén szerzők áhítatos könyvei stb. – és az online elérhető ige hirdetések vagy rövid áhítatos tartalmak mellett sokakban van igény arra, hogy napi szinten együtt imádkozzanak gyülekezetük tagjaival, távoli rokonokkal, ismerősökkel. Az interneten működő cso-

portban megosztott imák elmondásával a tagok ugyanúgy tudnak élni a közös ima hatalmas erejével, a mindenható Isten hatalmára tudnak támaszkodni a közös könyörgésben, mintha fizikailag is együtt volnának. Sokan osztozhatnak hálaadásban, dicsőítésben ugyanúgy, mint a bibliaórákon. A közösségi média lehetőséget biztosít olyan gyülekezeti tagoknak is a közös imádságban való részvételre, akik a munkájuk vagy körülményeik miatt nem jutnak el a gyülekezeti imaórákra.

Hitünkben megerősít, hogy egy másik ember Istennel való kapcsolatának részesévé válva túl tudunk lépni a saját „kívánságlistánkon”. Így válnak közös imáink imaszolgálatá, valóban egymás terhét hordozzuk.

8.3.2. Az online működő imaközösség szerepe a gyülekezetben

Az imakör lehet a gyülekezeti diakónia egyik gyűjtőpontja: az imakérések alapján tudjuk, kinek van szüksége tevéleges segítségre is. Például több esetben felvettem a kapcsolatot a kórházlelkésszel, aki meglátogatta a kórházban fekvő beteget, vagy segítettünk valakinek orvoshoz eljutni a pandémia idején.

Az online imacsoport lehetőséget adhat a gyülekezeteknek, hogy használják a meglévő, de ki nem használt imakapacitást: sokkal többen vesznek részt benne, mint a gyülekezeti imaórákon.

8.3.3. Közösség-e az online működő imacsoport?

Nézzük meg, hogy megfelel-e a dolgozat elején felsorolt kritériumoknak, amelyek egy keresztyén közösséget meghatároznak.

Az online imacsoport mint

... Krisztus által és Krisztusban fennálló közösség (Bonhoeffer). A vágy hozott minket össze, hogy tegyünk valamit egymásért, embertársainkért a karantén idején is. Mi ez, ha nem a szívnek Krisztus szerinti szándéka?

...hídverőhely, a megbékélés szigete a különböző társadalmi csoportok között (Milne). A csoportnak bárki tagja lehet, itt együtt imádkoznak egyetemi tanárok és nyugdíjasok, vidékiek, budapestiek és debreceniek, fiatalok és öregek. Mint evangelizációs felület őszinte megnyilvánulásaival bizonyos esetekben képes áthidalni a hívők és nem hívők közötti szakadékot is.

...egyértelműen középpontos halmaz (Petersen). Mivel nem egyetlen gyülekezethez kapcsolódik, nem is állhat gyülekezet a csoport középpontjában, hanem csak Krisztus. Bárhonnan, bármilyen kegyességgel lép be valaki, a közös dicsőítés, együtt könyörgés Krisztus felé viszi az imádkozót.

Az online csoportban ugyanúgy megfigyelhető a közösséggé formálódás, mint egy bibliakörben: egyre többen merik felvállalni betegségüket, nehézségüket, és kérik, hogy imádkozzunk értük. A nevek, az arcok, a közösen hordozott terhek a hitben testvérek ismerőseivé tesznek.

8.3.4. A közösségi médiában megjelenő ima mint evangelizáció

Különösen érdemes odafigyelni, milyen hatással van a nem hívő, érdeklődő rétegekre az imakör megjelenése az online térben. A közösségi média kapcsolatrendszerén keresztül az imák megjelennek kollégák, ismerősök, üzleti partnerek, szomszédok Facebook értesítései között: „X.Y. hozzászolt” vagy „X.Y reagált az *Egymás terhét hordozzuk* imakör posztjára”.

Az ima keresztyén bizonyoságtételünk talán legőszintébb műfaja, amivel a templomba nem járó emberek nemigen találkoznak. Erről tanúskodtak az első visszajelzések egészségügyi dolgozóktól: „Ez most komoly??? Ti tényleg könyörögtök értünk?”

Egy ima elolvasásával nemcsak a mai világban olyan idegenül csengő szavakat lehet ízlelgetni, mint például a könyörgés vagy alázat, kegyelem, irgalom, de az olvasónak szembesülnie kell azzal is, mennyire ellentétes a hit, az ima lelkülete korunk alapvető elképzeléseivel. Bill Hybels írja: „Születésünktől fogva azt tanuljuk, hogy bízunk önmagunkban, és minden erőnkkel arra törekszünk, hogy ne szoruljunk rá senki másra. Az imádkozás, ezeknek a mélyen bennünk gyökerező értékeknek az arcucsapása. Támadás az ember függetlensége, vádirat az önálló étellel szemben.”²⁸ Ezt a merőben új érzésvilágot, gondolkodást fedezhetik fel a neten a nevüket, arcukat még nem vállaló érdeklődők, keresők.

Az, hogy a járvány miatt az egyház a templomokból az online térbe kényszerült, a tapasztalatok szerint óriási lehetőség is lehet az evangelizációra, olyan embereket lehet elérni, akik még hívásra sem léptek volna be egy templomba. Erről tanúskodik az áhítatok, istentiszteletek óriási nézettsége, ami jóval meghaladja a gyülekezetbe járók létszámát.

Kimondhatjuk, hogy *van evangelizációs funkciója a közösségi médiában megjelenő keresztyén tartalmaknak. Az imakör egyediségét a közösségi és tömegmédiában megjelenő egyéb tartalmakkal szemben az adja, hogy az imák személyes megnyilvánulások.*

2021. május 2-től megnyíltak a templomok, várható volt, hogy a jelenléti istentiszteletek, bibliaórák beindulásával fokozatosan megszűnik majd az imaközösség. De nem így történt. Az imakör népszerűsége egyáltalán nem csökkent, sőt a májusi 30–40 résztvevőről napi 60–70-re nőtt az együtt imádkozók száma. Több mint 12 hónapja töretlen az imakör aktivitása.

Ennek az imakörnek a létrejöttét nem előzte meg semmilyen előkészület, a szükség hozta létre, hisszük, hogy az Úr járt előttünk a formák megtalálásában, a működés kialakításában. Hiszem, hogy a gyógyulások, a javuló egészségi állapotok, a megtalált lelki béke, megtérések nem az imádkozók számának köszönhető, hanem Annak, Akihez imádkozunk. Közös imáinkban hozzá kiáltunk.

Végezetül álljon itt egy idézet Charles Spurgeonról a gyülekezeti imaéletről: „Nem fogunk pozitív változást látni a gyülekezeteinkben, amíg a közös imádkozás nem kap nagyobb jelentőséget a keresztyének életében.”

²⁸ HYBELS, Bill: *Ki nem ér rá imádkozni?*, ford. Czövek Tamás, Budapest, KIA, 2006, 9.

Sáropatak. Kollégium. „Exodus.” Hazatérő teológusok átkelése a Balsa-Kenézlői réven.
© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1126/

SZEMLE

NAGY KÁROLY ZSOLT
BOGÁRDI SZABÓ ISTVÁN
STEINBACH JÓZSEF
KUSTÁR GYÖRGY

Sáropatak. Kollégium. „Exodus.” Hazatérő teológus diákok a Tisza-parton. 1951. okt. 22. Várady J. felv.
© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1131/

NAGY István – GRÓF HALLER Gábor – STÉPHÁN László – VITÉZ Kárász József:
Korán sötétedik, Sárospatak, 1932. (Faksimile kiadás: DIENES Dénes és
 SZATMÁRI Emília tanulmányával, LAPIS József utószavával.
 Sárospatak, Hernád Kiadó, 2022. 159 oldal.)

„...azt állapítottam meg, hogy a modern világ ifjúságának izgalmi teljesen benne remegnek főiskolánk ifjaiban.”¹

Nagy Károly Zsolt

VIRRAD MÁR?

1932 karácsonyára jelent meg a református főiskola betűivel nyomtatva a *Korán sötétedik* című irodalmi antológia, melyben négy teológus diák versei, illetve prózai művei voltak olvashatóak. Az ember itt még nem fog gyanút, hiszen ha nem is nagyon gyakran, de igyekvő diákok, önképzőkörök jelentettek meg akkoriban hasonló köteteket. Ez a kötet azonban nagyon gyorsan, nagyon éles reakciókat váltott ki, elsősorban a Tiszáninneri Református Egyházkerület felső köreiben, melynek az lett a következménye, hogy néhány hónappal később a szerzők közül ketten – Nagy István és Vitéz Kárász József – elhagyták a pataki teológiát, a kötet előszavát jegyző Szabó Zoltánt pedig a Tiszáninneri Református Egyházkerület elnökségi megintésben részesítette, illetve kísérletet tett a kötet példányainak begyűjtésére és megsemmisítésére.

2022-ben, a kötet megjelenésének kilencvenedik évfordulója előtt a Sárospataki Református Teológiai Akadémia egyháztörténész szakembereinek kutatásai azonban „feltárták az események körülményeit. Vizsgálatuk megállapította, hogy nevezettekkel szemben az elmarasztaló ítélet történetileg nem tekinthető indokoltnak. Ezért a teológia Szenátusa 2021 júniusában kérte a Tiszáninneri Református Egyházkerület Közgyűlését, hogy egyszeri határozatával rehabilitálja néhai dr. Szabó Zoltán professzort, valamint Kárász József és Nagy Ist-

¹ *Teológiai tanári kari gyűlés jegyzőkönyve, 1933. január 25.*, TIREL K.e. III. 25

ván egykori teológushallgatókat.”² Az egyházkerület közgyűlése engedett ennek a kérésnek, a teológia pedig faksimile kiadásban megjelentette a *Korán sötétedik* kötetet. A faksimile kiadás két tanulmánnyal egészült ki. Az egykori fegyelmi eljárás történeti háttérét és a rehabilitáció folyamatát foglalja össze a rehabilitációt kezdeményező szakemberek, dr. habil. Dienes Dénes és dr. Szatmári Emília tanulmánya. Dr. Lapis József irodalomkritikus pedig utószavában, miközben szellemtörténeti kontextusba állítja a kötet körüli polémiákat, az antológia szövegeinek átfogó elemzését is nyújtja. Lapis szerint a könyv esete „a sárospataki kollégium történetének olyan jellegzetes színfoltja, amely a jelenkor szereplői számára is sok tanulsággal bír”.³ A történetnek ezt a tanulságos, jelentéssel teli minőségét jelzi maga a rehabilitáció és az újrakiadás is – annak a kötetnek az újra megjelentetése, újra jelen-valóvá tétele, melyet egykor igyekezett volna az egyházi felsőség láthatatlanná tenni. A kérdés, Lapis gondolatmenetét folytatva, most az, hogy miben látjuk a tanulságot, mit kezdünk a kötet jelenlétével, a rehabilitáció ténye nyomán előállt állapottal? A rehabilitáció gesztusa ugyanis nyilvánvalóan az aktuális, éppen érvényes, vagy talán inkább vágyott jelenünk múltjának kitüntetett részévé tette ezt a kötetet úgy, hogy közben kritikus reflexió tárgyává tette mindazt, ami a kötetrel és a kötet körül egykor történt. A jelen írásban egy ilyen reflexióra teszek kísérletet.

A gyűjteményt útjára bocsátó előszavában Szabó Zoltán, a teológia fiatal tanára a következőket írta: „Hát igen: Korán sötétedik. Télbehajló, ködös délutánokon hamar esteledik. Korán alkonyodik és hamar kell világot gyűjtani, hogy látni tudjunk, ha látni akarunk.”⁴ Hát igen. Látó és láttató könyv volt ez. „Kismagyarország tavasztólmessze, felhős, ködös madélutánjának hamarsötétjében”,⁵ az 1930-as évek elején olyan szellemi mozgások jellemezték a pataki teológia világát, melyekre a látás akarása volt talán leginkább jellemző. Tanárként némi irigységgel gondolok arra, hogy az 1931–32-es tanévben a hallgatók spontán kezdeményezése nyomán jött létre az a vitafórum, melyen tanáraikkal, Szabó Zoltánnal és Újszászy Kálmánnal Weiss István 1930-ban megjelent *A mai magyar társadalom* című munkáját dolgozták fel, s amelyből azután a Faluszeminárium kinőtt. Weiss éles kontúrokkal, sok adattal, pontos diagnózisokkal adott számot a Trianon után, diktatúrák szorításában utat kereső magyar társadalom alapproblémáiról. Könyvének, melyet ma is a korszak egyik legjelentősebb szociológiai teljesítményeként tart számon a társadalomtudomány, jelentős hatása volt. Sok tekintetben épített rá Szekfű Gyula is a *Három nemzedékben*, illetve ott kell látnunk a harmincas években induló falukutató és szociográfiai mozgalom gyökereinél is. Ma már, a „messze jövőd” történelmi távlatból, jól látjuk ezeknek a mozgalmaknak a háttérét és összefüggéseit. Látjuk a kapcsolatukat a református azonosságtudatunkba mélyen beépült szárszói konferenciákkal, értékeliük azt, ahogyan szociális érzékenységünkkel és nemzeti elköteleződésünkkel hozzájárultak

² DIENES Dénes – SZATMÁRI Emília: Korán sötétedett – egyháztörténeti adalék, in *Korán sötétedik*, 144

³ LAPIS József: Utószó. Fejezetet írni a város „viharos, romantikus” múltjába, in *Korán sötétedik*, 159.

⁴ SZABÓ Zoltán: Előszó, in *Korán sötétedik*, 4.

⁵ Uo.

a két világháború közötti időszak társadalmi vitáihoz, látjuk ezeknek a vitáknak a megoldatlanságát, és látjuk azokat a tragédiákat, melyek ebből következtek. És azt is látjuk, hogy a pataki diákok egykori kezdeményezése ezeknek a mozgalmaknak egyik forrásvidékét jelöli.

Ami azonban számunkra inkább többé, mint kevésbé egyértelmű, látható, az majd egy évszázaddal ezelőtt, a kötet megjelenése idején a kortársak számára egyáltalán nem volt az. „Nem kérjük és nem várjuk, hogy elmaradjanak az ostorcsapások – írja az előszó végén Szabó –, de ugye azok nem hajszolók, vadító, kergető cséplések lesznek, hanem továbbra és előbbre haladásra késztető ösztönzések?”⁶ Szabó reménye nem vált valóra. Az ügy a tanári kar 1932. december 17-én tartott ülésén pattant ki, épp azon az ülésen, melynek elején Mátyás Ernő, a teológia igazgatója a tárgysorozat előtt meleg szeretettel üdvözölte Szabó Zoltánt abból az alkalomból, hogy *summa cum laude* minősítéssel doktorált,⁷ s mint a jegyzőkönyv írja, „a baráti szeretetből fakadó örömmön kívül különösen növeli a kar örömét az az értesülés, amely szerint a debreceni egyetem hittudományi kara felterjesztést tett az illetékes tényezőkhöz az irányban, hogy Szabó Zoltán dr. avatása *sub auspiciis gubernatoris*⁸ történjék. Nagy tisztesség ez úgy teol. akadémiánknak, mint a teljes sárospataki főiskolának...”⁹ Az ülés második pontjaként azonban már Elekes Imre gimnáziumi igazgató megkeresésével volt kénytelen foglalkozni a kar, aki nagy felháborodással számolt be arról, hogy a gimnáziumi várószobában találkoztak többen a teológus ifjak által kiadott kötettel, és „különösen Nagy István néhány verse ellen van erős kifogásuk, amelyekben burkolt ateizmust látnak, és ennél fogva a könyvet károsnak tartják a gimnáziumi ifjúság hitéletének veszedelmes irányban való befolyásolhatása végett”.¹⁰ Mátyás Ernő, ahogy a kar közössége is, ekkor még elintézte az ügyet annyival, hogy Nagy „csupán egy istentkereső lélek, de őszinte és komoly megnyilvánulását látja a kérdéses költeményekben”.¹¹ Január 16-án azonban már az igazgató „egy bizalmas jellegű megbeszélésre hívta egybe a kar tagjait”,¹² melynek tárgya egy egységes álláspont kialakítása, és a Farkasfalvi Farkas Géza főgondnoktól és Farkas István püspöktől kapott számonkérő levélre adható válasz megfogalmazása. Az elnökség Nagy István versei mellett az akkor szintén elsőéves teológiai hallgató, vitéz Kárász József elbeszéléseivel szemben

⁶ Uo.

⁷ Disszertációjának címe: „Az ifjúság lélektana és az ifjúság lelki gondozása”.

⁸ „Magyarország Kormányzójának pártfogása alatt” avatott doktor vagy kormányzógyűri doktor. A vonatkozó szabályozás szerint „Minden iskolai évben a budapesti egyetem összes karainak hallgatói közül legfeljebb csakis kettő, a többi egyetemek hallgatói közül pedig csakis egy-egy hozható ezen legfelsőbb kitüntetésre javaslatba. [...] Ezen javaslatnak megtételénél csakis azok az erkölcsi magaviselet tekintetében is teljesen kifogástalan doktorjelöltek veendőek figyelembe, akik úgy gimnáziumi, mint egyetemi tanulmányaikat általában jeles eredménnyel végezték be és a doktori fokozat elnyeréséhez szükséges összes szigorlatokat is mind kitüntetéssel tették le.” (A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1922. évi június hó 24-én 80.160/1922. sz. alatt kelt rendelete.)

⁹ *Teológiai tanári kari gyűlés jegyzőkönyve, 1932. december 17.*, TIREL K.e. III. 25

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² *Teológiai tanári kari gyűlés jegyzőkönyve, 1933. január 16.*, TIREL K.e. III. 25

fogalmazott meg kritikát, valamint Szabó Zoltánt is elmarasztalta amiatt, hogy ahelyett, hogy megakadályozta volna a kötet megjelenését, előszót írt ahhoz.

A kötet függelékében olvasható egyháztörténeti adalék szerzői végigvezetik az olvasót az eseményeken, részletesen bemutatva a következményeket. Ahhoz azonban, hogy a kötet helyi és kortörténeti kontextusát megértsük, érdemes belenézniünk a tanári kar gyűléseinek jegyzőkönyveibe. A tanári kar a végsőig feszítette a húrt az egyházkerület elnökségével szemben. A vádlott diákok és diáktársaik személyes meghallgatását, illetve a művek tüzetes elemzését követően az elnökség által kikényszerített fegyelmi tárgyalásra 1933. január 25-én került sor. A tizenhárom oldalas jegyzőkönyv nagyon érzékletes képet rajzol a „pataki szellem” széles látóköréről. A vádlottak élettörténetének, társadalmi, családi hátterének, személyiségének mély empátiával megrajzolt képét, illetve a teológiai tanulmányokban tett előmenetelüknek, lelkési pálya iránti elköteleződésüknek bemutatását követően – mindketten nagy reményű, kiváló hallgatók voltak – az inkriminált művek elemzése következik. Ennek során az evangélium szellemével, a pataki kollégiumi hagyományokkal és a teológia oktatási céljaival összevetve, az esztétika kérdéseit is érintve a kortárs társadalmi folyamatok kontextusába állítva teszik mérlegre az alkotásokat. Reflektálnak az írások szellemiségére, külön kitérve a két alapvető vádpontra: a szerzők személyes hitével, illetve hitetlenségével kapcsolatos kérdésekre és a szociális problémákkal kapcsolatos állásfoglalásokra, konkrétan arra, hogy a művek kommunista propagandát terjesztenek. Végül előkerülnek a diáktársak véleményei is. A kar egyik esetben sem rejti véka alá nemtetszését, komoly kritikákat fogalmaznak meg, ám mindkét esetben számos mentő körülményt is számba vesznek, s végül gyakorlatilag mindkét esetben olyan ítélet születik, mely – összhangban Mátyás Ernő eredeti megállapításával – elsősorban a két fiatal személyes értékeit emeli ki, s azt, ami műveikben őszinte, sőt: a kor társadalmi viszonyai közt előremutató. „Szép reménység, de erjedésben lévő kiforratlan lélek”, írják Nagy Istvánról, Kárással kapcsolatban pedig elismerik ugyan, hogy a műveiben olykor durván, szinte közönségesen fogalmaz, a parasztsággal való sorsközössége, mély együttérzése pedig sokszor egyoldalúvá válva úgy jelenik meg, mintha osztályérdeket képviselne, s ez valóban „szűk program” egy református lelkész számára, de ettől eltekintve írásai tiszta szándékot tükröznek, és „ az írás mértékével is mérve bizonyos jogosult próféta kritika ütközik ki novelláiból”.¹³

Az egyházkerület elnöksége azonban nem fogadta el a kar ítéletét. Mátyást újra személyesen idézték az elnökség elé január 31-re. Másnap a kar előtt számolt be a megbeszélésről. Erről a kari gyűléséről két jegyzőkönyv készült: a szűkszavú, formális leirat mellett egy részletes, a megbeszélést részletező dokumentum is, mely azonban nem került be az 1932–33. év kari gyűléseinek jegyzőkönyveit tartalmazó gyűjteménybe, csak 1954-ben került elő Mátyás Ernő személyes hagyatékából, és ezt követően csatolták a kötethez. A dokumentum szerint Mátyás „minden tartózkodás nélkül, egyedül Istenre támaszkodva elmondja, hogy a tárgyalás a legmegdöbbentőbb

¹³ *Teológiai tanári kari gyűlés jegyzőkönyve, 1933. január 25., TIREL K.e. III. 25, 9.*

és a legkeserűbb hatást váltotta ki belőle. Sok megpróbáltatáson átment életének is a legszomorúbb pillanatai közé sorozza azokat, amikor az egyházkerület fent nevezett vezetői ennek az ügynek tárgyalásához hozzáfogtak. Mindjárt tapasztalnia kellett, hogy a kar által sok verejtékezés, hosszú tanácskozások és mindenkifelett ifjúságunk iránti olthatatlan szeretetből és a mai ifjúság nehéz vívódásokkal teli lelki életének megértéséből¹⁴ fakadó, de tudományosan is kellően alátámasztott¹⁵ jegyzőkönyvet és az abban foglalt ítéletet a tanácskozás résztvevői nem értették meg. Még szomorúbb volt az a tapasztalása, amely az előbbivel kapcsolatosan támadt, és amely arról győzte meg őt, hogy az a szellem, amely a sárospataki főiskola századokmegszentelte szelleme, és amelyben az ifjúságot ma is, mint mindig nevelni a legfőbb törekvésünk, ismeretlen vagy legalábbis másként értelmezett az egyházkerület vezetői előtt. Az a meggyőződés alakult ki benne, hogy nem csupán a nevezett két ifjú életére döntő fontosságúak a tárgyalás egyes mozzanatai, hanem a pataki lelkiség integritásának az ügye kockán forog az ő ügyükkel együtt.¹⁶

A megbeszélésen az egyházkerület elnöksége előbb adminisztratív eszközökkel igyekezett volna eltávolítani a két hallgatót a teológia közösségből. Mátyás Ernő azonban tájékoztatta az elnökséget arról, hogy a vonatkozó szabályzatok szerint erre az elnökségnek nincs felhatalmazása. A kerület vezetése ezt követően stratégiát váltott, és igyekezte meggyőzni az igazgatót arról, hogy a kötet megjelenése mérhetetlenül nagy kárt is veszélyt jelent az intézmény számára. Farkasfalvi reális lehetőségnek látta azt, hogy a magán és hivatalos körök felháborodása egészen a parlamentig érhet, ahol ezt a nemzet-, hit- és egyházellenes, szovjet propagandát terjesztő művet olvasva, könnyen megvonhatják a kollégium anyagi támogatását és a teológiai tanároknak folyósított államsegélyt, melyek nélkül az aktuális nehéz időkben a kollégium sorsa megpecsételődik.

Azt, hogy ez mennyire volt reális veszély, utólag meglehetősen nehéz eldönteni. Az biztos, hogy a Kollégium nehéz anyagi helyzetben volt, amit súlyosbított a gazdasági világválság is. Az is tudható, hogy a lelkészképzés reformja akkor is napirenden

¹⁴ A jegyzőkönyvekben sokszor tárgyal a kar – más ügyek összefüggésében is – a kortárs társadalom kihívásairól, azokról a problémákról, melyekkel az első világháború utáni fiataloknak szembe kell nézniük.

¹⁵ Ezen a téren különösen Vasady Béla járult hozzá jelentősen a kar érveléséhez, aki a kurrens pszichológiai és gyakorlati teológiai szakirodalmakból vett idézetekkel támasztotta alá azt. Szabó Zoltán is hasonlóan járt el abban a levélben, melyet az egyházkerület elnökségének írt, s amelyben saját szerepét védte. A levélre Farkasfalvi főgondnok a következőképpen reagált: „ha az első befelelést nézzük Nagytiszteltű Tanár Úrnak, ahol a tudomány és teória magas lovára ülve szinte dicsekedve védi eljárását, akkor úgy érezzük, örökre lehetetlen, mint a jövő lelkészi nemzedék nevelője. Ha azonban az újabbikat, a fegyelmi eljárás során benyújtottakat nézzük, melyben hibájának, nevelői tévedésének belátása, mulasztásainak beismerése, megtévesztetésének leírása, mély sajnálkozással és bocsánatkéréssel foglaltatik, akkor úgy látjuk és reméljük, hogyha több évig gyakorló lelkészi állást fog betölteni és ezen idő alatt az életet megismeri és nem egyedül teóriák világában él és dolgozik, akkor nagy tudása, nagy tehetsége még hasznára válhat sárospataki teológiának.” *A Teológiai tanári kari gyűlés jegyzőkönyvének 2. számú melléklete, Farkasfalvi Farkas Géza főgondnok Szabó Zoltánhoz intézett beszéde, 1933. március 29., TIREL K.e. III. 25*

¹⁶ *Teológiai tanári kari gyűlés jegyzőkönyve, 1933. február 1., TIREL K.e. III. 25*

volt, és akkor is voltak, akik ennek részeként gondolták el a pataki intézmény leépítését is.¹⁷ Az is biztos, hogy az elnökség által felhozott, alapvetően ideológiai természetű vádak, a bethleni konszolidáció évtizedét közvetlenül követő, immár Gömbös Gyula miniszterelnökségével jellemezhető időszakban meglehetősen súlyosak. A nemzeti keresztény Magyarországon a nemzetietlenség, az egyház intézményrendszerével, annak képviselőivel, illetve alapvető társadalmi tanításaival szemben megfogalmazott kritika vagy kétség, kivált – mint arra rövidesen Farkas püspök fel is hívja a kar figyelmét – egy teológus tollából, minden őszinteség és becsületesség ellenére: elfogadhatatlan. Különösen veszélyesnek tűntek az olyan gondolatok, melyek a fegyelmi eljárás jegyzőkönyve szerint Kárász fejében jártak:

„ismeri a magyar népet, a parasztságot, rendkívül sötétnek, szinte reménytelennek látja a helyzetét. Egyedül Isten segíthet. A magyar nép szenvedéseinek és nyomorúságának okai: magárahagyottsága, hogy nincs öntudata, nincs szervezkedve érdekeinek védelmére, ezért minden oldalról kizsákmányolják. A baj okai a jobbgység korába nyúlnak vissza. További ok a műveletlenség, a tunyaság ennek következménye. A magyar parasztság öntudatának növelésére, szervezkedésére azért is szükség van, mert csak így lehet ellene állni a szociáldemokráciának, a kommunizmusnak. Finnország is így vetett gátat a kommunizmusnak. Egy demokratikusabb Magyarországra van tehát szükség a parasztság hegemoniájával. A legnépesebb osztály, ő viszi a munka terhét, joga van a hegemoniához is. Semmit sem lehet azonban remélni a kereszténység nélkül. A hit az, ami fegyelmező erőket visz be az életbe, tisztaságot, megóv a szennytől. Cselekedetben való hitre van szükség. Ezért mérhetetlen jelentősége van az egyháznak. Az egyháznak azonban a parasztság támaszának, öntudata hordozójának kellene lenni. Az új Magyarország kiformalódásában döntő szerepe van a papságnak, annak a papságnak, amely valóban eggyé tud forni népével, a kálvini egyetemes papság elve alapján is.”¹⁸

Kárász gondolatai egy olyan politikai rendszerben, melynek stabilitása, legalábbis részben, a választójog különösen a parasztságot érintő korlátozásán nyugodott, s amelynek földpolitikája sokkal inkább a nagybirtokrendszer fenntartását, mint a parasztság földhöz juttatását célozta, legalábbis aggodalomra adhattak okot.

Ezt az aggodalmat jól szemlélteti annak a belmissziói konferenciának a terve, mely gyakorlatilag párhuzamos történetként kíséri végig a kari gyűlések jegyzőkönyveiben a *Korán sötétedik* kötet ügyét. A kar a püspök javaslata alapján még az 1932. októberi gyűlésén döntött egy olyan belmissziói konferencia megtartásáról, mely a lelkészeket közelről érintő, gyakorlati kérdésekkel foglalkozik. Témaként a szekták – millenisták, adventisták, baptisták – terjedésének kérdését vetették fel. A november 16-án tartott kari gyűlés jegyzőkönyve szerint azonban a püspök és a kerületi belmissziói előadó azt kérte, hogy „a konferencia programja bővíttessék ki egyéb olyan

¹⁷ DIENES DÉNES: Viharfelhők a pataki teológia egén az 1930-as években, *Sárospataki Füzetek*, 6. évfolyam, 2002/2, 79–80.

¹⁸ *Teológiai tanári kari gyűlés jegyzőkönyve, 1933. január 25.*, TIREL K.e. III. 25, 7.

problémák megtárgyalásával, melyek az egyházkerület lelkészeit mint a konferencia résztvevőit különösen érdeklik. Ilyeneknek nevezte meg a spiritizmust, a szociáldemokráciát, valamint a lelkészi továbbképzés problémáját.¹⁹ A kar megállapítja, hogy „a spiritizmus, valamint a lelkészi továbbképzés problémája a tervezett programba belefér, ellenben a szociáldemokrácia és az ellene való védekezés megtárgyalására nem tartja sem elegendőnek a konferencia tervezett idejét, sem megfelelőnek a konferencia egyéb tárgyait. Éppen erre való tekintettel ezt az utóbbi problémát egy jövőben megtartandó külön konferencia anyagául ajánlja, amelynek problémakörét a szociális kérdések határozzák meg.”²⁰

A szociális kérdés és az azzal szoros összefüggésben kezelt szociáldemokrácia problémája tehát „a levegőben lógott” már Patakon. A fegyelmi tárgyalást kísérő meghallgatásokon ezt Nagy István verseivel kapcsolatban Dabóczy István teológushallgató egyértelműen meg is fogalmazza: „a szociális kérdésekkel foglalkozó versei nem okoznak izgalmat, mert az ifjúság ebben a gondolatvilágban él”.²¹ Kárász gondolatai pedig, ha – mint azt a fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvében többször meg is fogalmazzák tanárai – még kiforratlanok is, mégsem állnak annyira távol a Kollégium szellemiségétől. Alig egy évvel később Újszászy Kálmán már a szociális eszme olyan kényszerítő erejéről ír, melynek hatása alatt a kor ifjúsága maga teremtette meg azokat a tevékenységi formákat, melyeken keresztül a falu népének felemelésével foglalkozhatott.²² 1936. március 8-án pedig a Kollégium „Péntek esték” címmel rendezett sorozatában tartott előadásában arról beszélt: „A falu a magyar mélykultúrának a hordozója. [...] A falu tehát nem csupán tagjainak szinte kivétel nélküli mezőgazdasági foglalkozásánál fogva tölt be szerepet a magyar nemzetközösség életében! Létének van egy ennél sokkal mélyebb jelentőségű értelme: és ez az, hogy benne egy olyan közösség áll a nemzetegész rendelkezésére, amelyben a nemzet életéhez szükséges mélykultúra erői áramolhatnak be a nemzet életébe.”²³ Azért, hogy ez az éltető áramlás meg ne szűnjön, s ezzel a magyar kultúra el ne haljon, a falut arra kell nevelni, hogy ezt a szerepet hivatásaként ismerje el, és ebben jelentős szerepe van, lehet az egyháznak s a Kollégiumnak.

Ezekon felül talán még azt is megkockáztathatjuk, hogy a vádat lehangosabban képviselő főgondnokot sem kell eleve a szociális érzéketlenség vádjával illetnünk. Farkasfalvi Farkas Géza az ügy idején 59 éves, földbirtokos, nyugalmazott huszárezredes, kamarás, a Johannita rend lovagja. Az első világháborúban mint nyugalmazott kapitány önként jelentkezett szolgálatra, „az orosz harctéren szolgált, s vitéz magatartásáért legfelsőbb dicséző elismerésben részesült. A háború idején őrnaggyá, majd alezredessé lépett elő.”²⁴ 1926-tól Szikszó választott képviselője volt, „mint a

¹⁹ *Teológiai tanári kari gyűlés jegyzőkönyve, 1932. november 16.*, TIREL K.e. III. 25

²⁰ Uo.

²¹ *Teológiai tanári kari gyűlés jegyzőkönyve, 1933. január 25.*, TIREL K.e. III. 25, 3.

²² ÚJSZÁSZY Kálmán: *A faluszeminárium*, Sárospatak, 1934, 12.

²³ ÚJSZÁSZY Kálmán: *A falu szerepe a magyar szellemi élet alakításában*, in Uő.: *Kultúra, nemzet, falu (Két előadás)*, Debrecen, Városi Nyomda, 1937, 17.

²⁴ HÁEFLER István (szerk.): *Országgyűlési almanach az 1935–40. évi országgyűlésről*, Budapest, Magyar Távirati Iroda, 1935, 254–255.

gazdaérdekek képviselője emelkedett jelentőségre, s mint az egységspárti Agrárblokk megalapítója és elnöke ma is jelentékeny szerepet játszik” írja róla az Országgyűlési almanach 1931-ben,²⁵ majd a következő ciklus almanachja megjegyzi, hogy „a mezőgazdasági lakosság érdekében hozott javaslatait a kormány részben már meg is valósította, részben programjába vette. Mint az agrárblokk elnöke, mindig lelkes szószólója volt a gazdatársadalom érdekeinek.”²⁶ Farkasfalvi 1932-ben azonban kilépett a Bethlen-féle Egységes Pártból, és mint párton kívüli pártállású ellenzéki agrár képviselőjelölt jutott mandátumhoz. A hatalommal szemben kritikus hozzáállását, a Kárász elbeszéléseiből ismert hétköznapi emberek problémáinak mély és komplex ismeretét kiválóan szemlélteti egy hosszabb, 1934. május 3-án tartott parlamenti felhívásának részlete:

„Azt hiszem, kétségtelen azonban az is, hogy nagyfontosságú külpolitikánk eredményessége vagy eredménytelensége kérdésében az, hogy azok mögött, akik külpolitikánkat irányítják, egy anyagilag teljesen leromlott, vagy pedig egy életképes nemzet áll-e? [...] Éppen ezért elsősorban gazdasági kérdésekkel kívánok foglalkozni, [...] ott is főképpen azokkal a kérdésekkel, azokkal a mindennapi kenyérgkérdésekkel, amelyek a mi földművelő lakosságunkat közelről érintik. Én ott élek közöttük, látom nyomorúságukat, látom azt az élethalálvergődést, amelyben most vannak. [...] Nagyon sajnálom, hogy évről évre ismételten, úgyszólván ugyanazokkal a bajokkal és megállapításokkal kell jönnünk nekünk agrároknak, mert azok orvoslása, annak ellenére, hogy számtalan ígéretet kaptunk, nem történt meg. Annak ellenére, hogy a t. kormány hivatalba lépésekor felvette úgyszólván egész agrárprogrammunkat a maga munkatervébe, mégsem valósította meg azt. Megengedem, hogy nem tudta megvalósítani, de miért nem tudta? Azért, mert nem bírt a nagyiparnak és a nagytőkének elképzeltetlen mértékben megnőtt hatalmával, és azzal szemben teljesen tehetetlennek bizonyult. De nem tudta megvalósítani azért sem, mert megakadályozták az orvoslást sokszor egyéni érdekek, egyéni aspirációk, az oppor-tunizmus, sokszor pedig a pártérdek felülkerekedése. [...] De megakadályozta nem kis mértékben az is, hogy törvényhozók ülnek ott, ezeknek a vállalkozásoknak az igazgatóságában, és így ezektől a vállalkozásoktól feltétlenül függenek is.”²⁷

Könnyen elképzelhető tehát, hogy Farkasfalviból nem a politikai elköteleződés, hanem a politikai óvatosság beszélt.²⁸

²⁵ LENGYEL László – VIDOR Gyula (szerk.): *Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet 1931—1936*, Budapest, Globus Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1931, 91–92.

²⁶ HÁEFFLER: i. m., 255.

²⁷ Az országgyűlés képviselőházának 271. ülése 1934 május 3-án, csütörtökön, in *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója. Huszonkettedik kötet*, Budapest, Athenaeum, 1934, 124.

²⁸ Farkasfalvi óvatosságának mértékére és jellegére is lehet következtetni előbb idézett felszólalásának egy másik részletéből: „T. Ház! Nem tartom megengedhetőnek, hogy közpénzekből a kormány saját politikájának csináljon propagandát (Ügy van! a baloldalon.) és minden más hangot elhallgattasson az országban. Ügy látszik, nem kell más hang ebben az országban, csak a kormánypárt hangja,

Van azonban a *Korán sötétedik* ügyének egy fontos előzménye is, melyben Farkasfalvi szintén érintett. A teológiai kar 1932. október 28-i ülésén tárgyalta a főiskolai Ifjúsági Egylet lapja, a *Sárospataki Ifjúsági Közlöny* folyó havi számában megjelent cikkekkel kapcsolatos botrány ügyét. A botrányt Bodnár István, a tanítóképző végzős hallgatójának rövid vezércikke robbantotta ki, melyben Bodnár felszólítja a tanítókat:

„Nézz szét, barátom és látni kell, ha látó szemed van, hogy a tanítóság nem teljesítette a feladatát!!! Sőt ma sem teljesíti!!! (Tisztelet a kivételnek.) Csökönnyös. Egyéniségtelen. Elavult frázisokat nyargal. Ki kellene cserélni az egész belső embert! Lássátok már be, hogy a demagógia lejárta magát! A vad és cinikus nemzetieskedés, a határok felé való ökölmotogató eljátszotta legvakmerőbb játékát; a világháborút. És a tanítóság és a vidék intelligenciája, amelyik, — hogy elszakadt az iskolától, még kevesebbet olvas, még kevesebbet képezi egyénenként-egyénekként magát, — nem veszi észre, hogy az iskolapadokból és az állástalanok ezreiből néhányan lesajnáljuk és kiröhögjük maradiságukat. [...] Nem a levitézlett »30 évesek«, »új tanítók« stb.-ek lejárt, levegő- és mennyország-idealizmusa a mienk! Szemébe nézünk a bajoknak és talán úgy leszünk idealisták. (?) Ha évekig nem lesz állásunk, akkor is mások leszünk. [...] Túl az ifjúság elméletekbe görnyedésén, szervezkedni akarunk! Sem a szoc. dem., sem a kommunizmus, sem a felinjekciózott kapitalista pártok nem kellenek!! [...] Erők eredője vagyunk!! Öntudatlan emberek erő-eredője!! Sírás, kacagás és férfiú vagyunk. Kereszt, csillag és cicoma nélkül emberek. Krisztus, Marx, Engels, Ady, Petőfi, Arany, Móricz, Zilahy, Szabó D., mind ad nekünk valamit, amivel nagyobb darab kenyeret és szellemi megelégedést adhatunk!!!”²⁹

Az ügyben két teológus hallgató is érintett volt. Az egyik Kalmár Lajos, a lap felelős szerkesztője, akinek „vezércikkkecskéiből” kicsendülő kellemetlen és bántó hangnemet ítélte a kar károsnak az ifjúságra. Kalmár egyik, az ifjúság és az öregek viszonyát, nemzedéki ellentétét taglaló szövege különösen erős visszhangra talált a karban. Kalmár szerint kora ifjúságának „az a legkellemetlenebb, hogy nem értik meg az öregek s nem is veszik komolyan. Igen, mert ők más éghajlat alatt születtek, amikor a jó tanács mellé kalácsot is szoktak osztogatni. A mi öregeink nemhogy tanácsot nem adnak (mert nem tudnak), hanem megállapítják rólunk, hogy fenegyerekek vagyunk.”³⁰ Vé-

(Rassay Károly: A hódolat hangja!) csak szemforgató, alázatos dicsérete mindennek, ami a hatalomtól és a hatalom birtokosaitól jön. (Úgy van! a baloldalon. Egy hang a jobboldalon: A tekintély! — Griger Miklós: A rothadt tekintély!) így egészséges közvélemény kialakulása teljesen lehetetlenség, (Propper Sándor: Ez a modern Gesslerkalap! — Friedrich István: Valamikor a nagy pocak volt a tekintély!) Csodálatos, hogy amikor politikáról van szó ebben a nyomorult országban, mi mindenre van pénz és mennyi pénz van. (Zaj. — Rassay Károly: Tisza István nem így csinált tekintélyt magának!) Amikor arról van szó, hogy népünket belegyömöszöljék az úgynevezett, inkább úgy csúfolt nemzeti egységbe, akkor minden ... (Jánossy Gábor: Nem gyömöszölnek be oda senkit, a nép magától jön! — Zaj és ellenmondások a baloldalon.)”, *Az országgyűlés képviselőházának 271. ülése*, 129.

²⁹ BODNÁR István: 5-10 százalék üzen a szervezetlen 20.000-nek!, *Sárospataki Ifjúsági Közlöny*, XLVIII. évfolyam, 1932/6, 18–19.

³⁰ FELELŐS [Kalmár Lajos]: Túlságosan sokat beszélnek, *Sárospataki Ifjúsági Közlöny*, XLVIII. évfolyam, 1932/6, 17.

gül a botrányban érintett volt Nagy István is, aki egy szintén rövid, de epébe mártott tollú írásában ígéretet tesz arra, hogy csak jó könyveket fog olvasni, s nem fog olvasni például „olyan Írókat, akik kommunista érzelműek, mint Szabó Dezső vagy Móricz. Mert hát nem kommunista érzelmű az, aki arról ír, hogy vannak emberek, akik éhesek, mikor vannak olyanok is, akik jóllaktak? És Herczeg Ferencet fogom olvasni csak. A Gyurkovics lányokat, meg az Aranyhegedűt, vagy a Bizáncot; mert ha akarok háborúról olvasni megtalálom a Bizáncban is, minek menjek én a világháborúba?”³¹

A szövegek egyértelmű határsértéseket követtek el, különösen a kommunizmus-sal kapcsolatos megjegyzések válhattak „vörös posztóvá”, hiszen mint Dienes Dénes egy tanulmányában megjegyzi: „hamarosan fény derült a budapesti egyetemi ifjúság baloldali csoportjának tevékenységére. Közöttük volt Rácz István volt pataki diák, Szabó Zoltán egykori cserkész. Rövidesen nyomoztak Patakon is. Letartóztatták Andreánszky István gimnáziumi tanulót, akit majd el is távolítanak az intézetből. A sajtóban a közigazgató kénytelen volt nyilatkozatot tenni, miszerint a pataki főiskola nem kommunistákat nevel.”³² A kar a teológus hallgatók ügyében gyorsan döntött: mindketten elsőfokú fegyelmit kapnak, s a testület javasolja a Közlöny szerkesztőségének feloszlását, új szerkesztőség választását, melynek kötelezővé teszik, hogy a következő számban határolódjon el az előző szerkesztőség működésétől. A számban azonban szerepelt egy rövid beszélgetés a Tizáninneneni Református Egyházkerület frissen megválasztott püspökével, Farkas Istvánnal is, így a lap gyorsan a kerület elnökségének kezébe jut. Farkasfalvi nem volt elégedett a kar által kiszabott büntetésekkel, s „a kari határozatban foglalt büntetésnél szigorúbbat, helyesebben elretentőbbet várt”.³³ A helyzetet bonyolította, hogy időközben az ifjúság egy nyilvános műsoros estet hirdetett, melynek a meghívón is jelzett két fellépője épp a fegyelmi alá vont két hallgató lett volna. Farkasfalvi meg akarta akadályozni a fiatalok szereplését, de a kar végül úgy döntött, hogy nem tiltja el őket a szerepléstől, mert az ennek kapcsán kipattanó szóbeszéd, találgatások több kárt okoznának az intézménynek. Ezzel együtt erős ígéretet tettek a főgondnoknak arra, hogy a jövőben szigorúbban ellenőrzik az ifjúság sajtótevékenységét. Alig két hét múlva azonban kirobbant az újabb botrány, immár a *Korán sötétedik* körül.

A történetre 1933. március 29-én került végül pont. Ekkorra a vád alá helyezett két hallgató, Nagy István és Kárász József önként elhagyta a teológiát, a kar pedig, bár nem tette magáévá az egyházkerület elnökségének álláspontját, belátta a lehetőségeit. Az elnökség személyesen látogatott el a teológiára. A teljes tanári kar jelenlétében a teológia igazgatója deklarálta, hogy „ezzel a könyvvel kapcsolatban a lényegét illetőleg nincs és nem is volt eltérés az egyházkerület elnöksége és a teol. kar között, ha eltérések mutatkoztak, akkor azok kizárólag módszerbeli eltéréseknek tekintendők”.³⁴

³¹ NAGY István: Elolvastam az Elek bácsi mesekönyvét, *Sárospataki Ifjúsági Közlöny*, XLVIII. évfolyam, 1932/6, 22.

³² DIENES: i. m, 78.

³³ *Teológiai tanári kari gyűlés jegyzőkönyve, 1932. november 29.*, TIREL K.e. III. 25

³⁴ *Teológiai tanári kari gyűlés jegyzőkönyve, 1933. március 29.*, TIREL K.e. III. 25

A püspök felszólalásában kifejtette, hogy ő megérti azt, hogy az ifjúság forrongó, de a teológia falai közé, meglátása szerint, csak olyan ifjú jöjjön, aki a forrongáson már túl van, és akinek kételyei nincsenek. Felszólította a tanári kart a diákság szorosabb ellenőrzésére, beleértve a könyvkiadást is, illetve arra biztatta őket, hogy neveljék ki a fiatalokból azt a célt, hogy a teológián íróknak nevelkednek. Majd intő szavakkal fordult Szabó Zoltánhoz, akinek lelkére kötötte, hogy helyesen szeresse az ifjúságot, vagyis ne ő úszon velük, hanem szeretetét „használja fel [...] annak megkísérlésére, hogy az ifjúság ússzon ő vele”.³⁵ Végül ismertette „az ügynek hivatalos elintézési módját”: Szabó Zoltán állva hallgatja meg Farkasfalvi főgondnok szájából az ítéletet, aki ugyanakkor beszédet is intéz hozzá, „melyet ez meghallgatva kinyilvánítja, hogy a feddést és az intést alázatosan felveszi, és kéri Istent, hogy tegye ezt úgy az ő lelkének, mint a főiskolának javára”.³⁶

Farkasfalvi beszédében egymás után hatszor szólítja meg Szabót azzal, hogy „tudja-e Nagytiszteletű Tanár Úr, hogy...”, s mind a hat alkalommal egy-egy újabb vádat olvas a fejére. A kérdésként megfogalmazott állításokba gyakorlatilag belesűrit minden negatívumot, ami az elmúlt hónapokban elhangzott a kötettel és a szerzőkkel kapcsolatban: a nemzet, az egyház, a történelmi múlt, a megszentelt hagyományok és ősi falak meggyalázását, kommunista propagandát, számonkéri rajta a Közlönnyel kapcsolatos botrányt és a kar eljárásának gyengeségét, s mindezt úgy, hogy megkérdőjelezi Szabónak nem csak a Patak iránti elkötelezettségét, de szakmai kompetenciáját is.

Szabó Zoltán története azonban sajátos csavarral folytatódott, hiszen míg egyfelől tudjuk, hogy a későbbiekben is számos hátratételt kellett elszenvednie „a sajnálatos könyv sajnálatos előszava”³⁷ miatt, addig másfelől a tanári kar június 11-én tartott ülésén egyhangúan úgy döntött, hogy miután Szabó megszerezte a doktori címet, elérkezettnek látja az időt arra, hogy „javaslatot tegyen az igazgatótanácshoz az ő rendkívüli tanári minőségben való alkalmazására”.³⁸ A jegyzőkönyv hosszú indoklása úgy méltatja Szabó Zoltánt, mint aki „Istentől különös kegyelmi ajándékokkal megáldott” tanár és nevelő, „Istentől gazdagon megajándékozott tudós tanár” akit Isten éppen a sárospataki főiskola szolgálatára választott ki és hívott el, s „akinek minden munkája, tanári, nevelői, tudós és főiskolánkért égő szolgálata élő hitből fakad”.³⁹ A szöveg – kivált, ha az egészet elolvassuk – szép kiállítás a tanári kar részéről Szabó mellett, azonban tele van finom utalásokkal is, melyek ezt a kiállást még erősebbé teszik, s amelyeket valószínűleg az egyházkerület elnöksége is felismert. Egyrészt reflektál a *sub auspiciis gubernatoris* doktoravatás törvényben rögzített tanulmányi és erkölcsi kritériumrendszerére, ezzel is jelezve, hogy bár Szabót végül nem így avatták doktorrá – sőt, doktorrá avatásához is Révész Imre debreceni teológiai dékán közbenjárására volt szükség –, a kar megítélése szerint méltó lett volna rá. Másrészt a szöveg

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ *Szabó Zoltán levele az egyházkerület elnökségéhez. Kelt 1933. március 14-én*, TIREL K.e. III. 25

³⁸ *A Teológiai tanári kari gyűlésének jegyzőkönyve, 1933. június 11.*, TIREL K.e. III. 25

³⁹ Uo.

reflektál Farkasfalvi főgondnok Szabóhoz intézett intelmeinek vádpontjaira is: nem polemizál ugyan azokkal, de a pataki szellemiségre is hivatkozva azokban a vonatkozásokban mutatja fel Szabó személyiségének és munkájának kiválóságát, melyekben a főgondnok éppenhogy elmarasztalta őt. Tekinthető ez a kiállítás a kortársak részéről egyfajta szimbolikus rehabilitációnak? Talán.

A kar arról tesz bizonyosságot, hogy Szabónak helye van köztük, hogy ott van a helye. Ezzel pedig visszatértünk ahhoz a kérdéshez, melytől elindultunk. A rehabilitáció mint emlékezetmunka is egy ilyen bizonyágtétel: annak, amit helyreállítunk, kijelöljük a helyét a közösségi emlékezetünkben. Maurice Halbwachs felfogása szerint⁴⁰ az emberi emlékezet nem individuális természetű, hanem a társadalmi kommunikációhoz kötött, s ez azt jelenti, hogy csak arra vagyunk képesek emlékezni, amit a különböző társadalmi csoportokban folytatott kommunikációkban közvetítünk, amit el tudunk helyezni az ott működő szociális sémákban vagy vonatkoztatási keretekben. Magyarán: az ember – és így a társadalom is – csak arra képes emlékezni, ami a mindenkori jelen vonatkoztatási keretein belül múltként rekonstruálható, és az merül feledésbe, aminek nincs az adott jelenben vonatkoztatási kerete. Miben látjuk tehát a tanulságot, mit kezdünk a kötet jelenlétével, a rehabilitáció ténye nyomán előállt állapottal?

A kérdés azért is fontos és aktuális, mert sem az emlékezet, sem a rehabilitáció terén közösségként nem állunk különösebben jól. A rendszerváltás óta eltelt évtizedek alatt nem sikerült a most és az akkor különbségeit tematizálnunk, gyakorlatilag elmaradt a szembenézés a diktatúrák egyházi örökségével, és ezzel nyilvánvalóan szoros összefüggésben elmaradtak vagy sajtóosan rövidre záródtak a rehabilitációs kísérletek is. Nem került a teológia mérlegére sem a Bereczky-féle keskeny út, sem a szolgáló egyház teológiája, nem vetettünk számot azokkal a tanításokkal, melyekkel „a mezőgazdaság szocialista átalakítását” kívánta az egyház vezetése legitimálni, nem tisztáztuk a teológiai nyelv torzulásait, melyek például akkor születtek, amikor a Bethániából az egyházi reakció bélyegét hordozó „bethánizmust” kellett konstruálni, amikor az ébredés embereit az ébredés ellenségeinek kellett feltüntetni. Ezért azután semmi meglepő nincsen abban, hogy az ébredés kitelepített, meghurcolt, hallgatásra ítélt munkásait nem, vagy csak diszkrétan és csendesen sikerült rehabilitálni, és az ébredés szó maga is idegenül és gyanúsán cseng közöttünk. Történetek persze kísérletek az áldozatok – különösen azok, akik nem az egyházi, hanem egy „külső”, istenellenes hatalom áldozataivá váltak – rehabilitálására. Kiemelkedő esemény volt Gulyás Lajos mártír lelkész rehabilitálásának alkalmá az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulóján tartott emlékszinaton – azóta azonban eltelt hét év, és neve még mindig jobbra ismeretlenül cseng közöttünk. A *Korán sötétedik* kötet ügye ráadásul azért is bonyolultabb, mert itt nem a kommunista diktatúra áldozatairól van szó, hanem az események egy olyan rendszerben zajlottak le, melyet a kortársak keresztény Magyarországgként ismertek. Ez pedig különösen hangsúlyossá teszi azt a kérdést, hogy hogyan tudjuk elhelyezni a mai magyar református, illetve különösen a pataki identitásunkban a művet, az alkotók kálváriáját és magát a rehabilitációt.

⁴⁰ HALBWACHS, Maurice: *Collective Memory*, New York, Harper, 1980.

Azt gondolom, hogy egytéríthetünk – és a rehabilitáció ténye is ezt tűnik hangsúlyozni – Mátyás Ernő 1933. január 16-án, a kortársakkal folytatott bizalmas beszélgetése során megfogalmazott gondolataival. A teológia igazgatója szerint a „kétségkívül bírálható hangot megütő” szerzők „dacára a különböző vádaknak [...] kétségtelen tehetségesek, akik mint ilyenek valamikor még tollukkal is szolgálhatják az evangélium és az egyház ügyét. [...] [B]ármilyen komor a világ- s életszemléletük, a lelki élet és a szociális nyomor megrajzolására való törekvésükben bőven akad honorállandó. [...] [M]indketten integráns részei a pataki szellemnek, amely ha nem is annyira éles mindig, mint az ami az ő írásaiból kiütközik, mégis a múltnak feltétlen megbecsülése mellett mindig haladó, a kor eszme áramlatait hamar visszatükröző szellem.”⁴¹ Azt is láttuk, a bemutatott pár dokumentum és az elnagyoltan fölvezetett kontextus is jól mutatja, hogy az egyházkerület elnökségének reakciója nem vezethető vissza egyetlen kiváltó okra. Bizonyára szerepet játszott benne a Közlöny ügye és Nagy Istvánnak abban játszott szerepe mint előzmény. Bizonyára nem volt független a kor politikai ideológiai diskurzusaitól, a kollégium helyzetétől. Bizonyára szerepet játszott benne a háború után felnövő nemzedék útkeresése és konfliktusa az előttük járókkal, és bizonyára voltak emberi összetevői is. Könnyen elképzelhető, hogy az időződő, de nagy tekintélynek örvendő, hazájának önfeláldozó szeretetéről is bizonyosságot tevő főgondnoknak, aki képviselőként gyakorlatilag ugyanazokért az emberekért és eszmékért szállt harcba, akiknek szenvedését és kínjait Kárász annyira pasztikusán írta le, nehéz lehetett olvasni azokat a sorokat, melyek nemzedéke tagjaként őt is tehetetlen öregként ábrázolták. Az pedig talán dühítő is volt számára, hogy ezeket a fiatalokat egy szintén szemtelenül fiatalon doktorált, s máris nagy tekintélynek örvendő tanár vette pártfogásába, aki ráadásul ahelyett, hogy alázatosan elismerte volna hibáját, a tudományra, a kortárs irodalomra és nemzetközi generációs trendekre hivatkozva próbálta menteni magát és őket is.⁴² A dokumentumokból kibontakozó diskurzust elemezve pedig az is felvethető, hogy az inkriminált szövegek stílusánál és kritikus szemléleténél talán nagyobb probléma volt az, hogy szerzőik megszólalása azon a nyilvános színtéren, ahol ez történt, nem volt legitim, és ez tolta végül a stilisztikai és tartalmi problémákat az egyházkerület elnökségének ingerküszöbén túlra. Azok a gondolatok például, melyeket Kárász a korábban már idézett kihallgatási jegyzőkönyv szerint elmondott, később átgondoltabb és kidolgozottabb formában természetesen, de visszaköszönnék Újszászy faluszemináriumi programjában is.

Ezek összefüggésében a rehabilitáció lényege nem a kritika nélkül való azonosulás az egyik vagy a másik féllel. Nem annak kimondása, hogy az egyházkerület maradi elnöksége gonosz módon elbánt a váteszi lelkületű, a történelem által igazolt diákok-

⁴¹ *A Teológiai tanári kar gyűlésének jegyzőkönyve, 1933. január 16.*, TIREL K.e. III. 25.

⁴² Szabó kétszer felelt levélben az egyházkerület elnökségének a kötet kiadásában játszott szerepét firtató kérdéseire. Az első levélben bár elismerte felelősségét, az itt leírt módon érvelt, míg a második levélben teljes bűnbánatról tett tanúságot. Az 1933. március 29-i kari gyűlésen mind a püspök, mind a főgondnok kifejtette, hogy ha Szabó eleve a második levél attitűdjével válaszolt volna, az egész ügy elkerülhető lett volna.

kal és tanárukkal. A dokumentumok, melyek a sok „ha”, „talán”, „valószínűleg” és „elképzelhető” gúnyjába öltöztetve állnak előttünk, éppen arról győzhetnek meg, hogy az események és szándékok, még ha – a kar törekvésével tökéletesen azonosulva – az örök Ige mérlegén mérjük is azokat, éppen a mérlegelésben nem nélkülözik a személyes emberi és aktuális szempontokat. Ebben a történetben, ha őszinték akarunk lenni, ki kell mondanunk: senki sem fehér vagy fekete, s a történet alapján sem hősokeket, sem árulókat nem tudunk kreálni. De talán éppen ez lehet jelentőségének egyik oka a közösségi emlékezetünk számára: engedi, hogy a Kollégium egy olyan időszakában, mely egyszerre volt fénykor és krízis, meglássuk, hogy hogyan munkálkodik a történelem Ura. A rehabilitáció „felforrósítja” az emlékezetet, esélyt ad arra, hogy a múlt a jelenünk részévé váljon, hogy beszéljünk róla, és ezen keresztül a történelem Ura alakítsa ezt a jelent, mely kríziseiben, kísértéseiben, problémáiban sok tekintetben emlékeztet a felidézett múltira.

Hős Csaba: *Kátémagyarázatos igehirdetések*,
Hernád Kiadó, Sárospatak, 2022. 80 o.

Hős Csaba igehirdetés-sorozata egy már-már feledett műfajt rehabilitál, legalábbis részlelesen, és újít meg együttal, teljes feltétlenséggel.

A régi református kánonok mind a lelkipásztor kötelességei, mind a gyülekezeti élet elemi részei közé sorolják a katekizációt, s ennek helyét és idejét nemcsak a fiatalok között és az iskolai oktatásban, a konfirmációra való felkészítésben jelölik meg (tanítás), hanem vasárnap (délután) is, a teljes gyülekezet közösségében (tanító igehirdetés), gondosan kikötve, hogy a gyülekezetekben ugyanazt a katekizmust tanítsák, „nehogy a változtatás összezavarja a zsenge elméket, és akadályozza előmenetelüket” (Geleji Kánonok L.3.).

Újabban, úgy tűnik, mindhárom vonatkozásban fokozatos kimerülés végpontján vagyunk. Egyrészt a vasárnap délutáni istentiszteletek a legtöbb gyülekezetben megszűntek, másrészt kettéválni látszik a gyülekezetekben folyó konfirmációi felkészítés és az iskolai keretek között szervezett hitoktatás (tehát a tanítás anyaga sem feltétlenül ugyanaz), harmadrészt egyházunkban roppant sokféle és olykor ellentmondásos kateketikai anyagot használnak lelkipásztoraink és tanítóink. A kátémagyarázatos istentisztelet olyannyira eltűnni látszik, hogy bár a műfajt elvileg még oktatják a lelkészeknek, a legújabb homiletikai kézikönyvünk már nem tér ki külön a kátémagyarázatos igehirdetés kérdéseire (*Igehirdetők kézikönyve*, Kálvin Kiadó, Budapest 2021).

A régebbi időkben a Heidelbergi Káté szolgált a kátémagyarázatos igehirdetések alapjául. Vasárnapi (úrnapi) beosztása egyrészt éves vezérfonalul szolgált, kérdés-feleletei pedig megadták a prédikáció tartalmi felosztását is. Nos, a Káté ma is meghatározó hitvallásunk (e sorok írója legalábbis bátorodik ezt remélni),

Bogárdi
Szabó István

**„OLDOZD FÖL
NYELVÜNKET,
MENNYEI
VILÁGOSSÁG!”**

ám a kátémagyarázatos igehirdetés elsikkadása miatt féltő, hogy elhomályosodik általában is a hitvallások (s leginkább a Credo) hermeneutikai funkciója, vagyis meggyengül a dogma hozzájárulása az ige megértéséhez és az igehirdetés mondandójának kibontásához. Így aztán eltűnik a kátémagyarázatos igehirdetés összekötő szerepe, vagyis az, hogy a katekizmus tételei fogalmilag és nyelvileg is (!) és összekapcsolják az egyik oldalról az üdvösség hirdetését, a hitre hívást, a keresztyén életbe való bevezetést, és másik oldalról az üdvbizonyosságban való megerősödést, a hitben járást és a Krisztus-követésben, a keresztyén életben való növekedést. A rehabilitálás, kimondva-kimondatlanul, erre az összekapcsolásra irányul, tehát nem a helyre és az időre (alkalomra) céloz, hanem a műfajra tekint. Az egyházunkban mutatkozó renyhesség készíthetne arra is, hogy újrafogalmazzuk az alkalom szükségességét, és jó példadással meg is küzdjünk érte. Mintát ehhez számtalan nyomtatásban is hozzáférhető prédikációból vehetnénk. Hős Csaba azonban magának a kátémagyarázatos igehirdetésnek a megújítására vállalkozik.

Egyrészt nem ragaszkodik a Heidelbergi Káté úrnapi beosztásához, hanem (ebben a kötetben) 22 alkalomra (vasárnapra?) bontva átcsoportosítja a Káté témáit, és ezen a réven hozza át a klasszikus katekizmus menetrendjének (hitvallás, törvény, imádság) elemeit a mai gyülekezet számára. Mindazáltal sorozatának van rendje, mert textusai (a vezérigék) kánoni sorrendben állnak itt (zsoltárok, evangéliumok, apostoli levelek). Ez mintegy feltételezi, hogy az igehallgatók itt a folyamatos igeolvasásuk egy-egy meghatározó szakaszát hallják. Ami fontos és megszólító a napi igeolvasásban, az fontos a hitvallásban is – és megfordítva, az igehirdetés köti össze őket.

Másrészt, bár Hős Csaba igehirdetései a sermo műfajába tartoznak, mégis közéletnek a homiliához, vagyis egezetikai megalapozású igemagyarázatok is, a textus nem apó, hogy a hitvallási tételhez eljussunk, hanem a textus maga az üzenet, melyre (mint megérthetjük) a katekizmus is épít, vagy még inkább, amelyhez a katekizmus tételei meghívják. A régiakkal együtt tanulunk hinni.

Mindez, harmadszor, felszabadítja az igehirdetőt arra, hogy bátran alkalmazzon képeket, hasonlatokat, történeteket, részben illusztráció gyanánt, részben homiletikai dekórumként, ha és amennyiben a magasztos az, ami az értelmi megfontoláson túl feltétlen döntésre készítet. Ebben teljességgel mai, olykor túlaradó módon. Bátran ajánlom plagizátorok figyelmébe!

A prédikátor (szerző) diákjainak ajánlja kötetét, amely talán több is mintaszerű kísérletnél. Bizonyíték arra, József Attilát alkalmazva, hogy mindenkor idejük van a prédikációknak.

Hős Csaba: *Hegyi beszéd a Váli-völgyben, 37 Felcsúton elhangzott igehirdetés*,
Hernád Kiadó, Sárospatak, 2022.

Steinbach József

NÉHÁNY SZEMÉLYES GONDOLAT

Számomra mindig annak a jele egy-egy leírt, kidolgozott, kiadott igehirdetés, illetve egy-egy összegyűjtött és megjelent igehirdetés-kötet, hogy az igehirdető odaadón komolyan veszi legszentebb szolgálatát, valamint a prédikációs munka teljes folyamatát, s azt hétről hétre hűséggel végigjárja. Ebben a folyamatban nem hagyja el a legfontosabb mozzanatot, azt a záró lépést sem, amely a prédikáció elhangzása után következik, és amelyet Bonhoeffer „utómunkának” nevez. Ugyanis, ahogy Ravasz László hangsúlyozta, a vasárnapi igehirdetésre egy egész héten át folyamatosan készülünk; az utolsó pillanatig tart ez a készülés, majd a prédikáció a szószéken lesz kész. Aztán az előadás során lesz világossá az, hogy mit tudtam átadni a hallgatóknak a kérielt anyagból. Az a kész igehirdetés, amit én magam mint igehirdető fejből és szívből el tudtam mondani, át tudtam adni a hallgatóknak, hiszen az így elmondott prédikációs anyag lett ténylegesen a sajátom-má is, amit ugyanakkor Isten bízott rám. Az a kész igehirdetés, amit a hallgatók is el tudtak hordozni. Vagyis az előadás során derül ki az, hogy mit tett a Szentlélek hangsúlyossá, mit változtatott meg a Lélek az eredeti elgondoláshoz képest. Az előadás során kerül minden gondolat a helyére, miközben kikristályosodik az egész igehirdetés minden mozzanata. Az elhangzás után azonban hajlamosak vagyunk letudni az igehirdetést, pedig az elhangzott igehirdetés nem tehető csak úgy félre. A készülés során kérielt anyagot az elhangzás után öntjük végleges formába. Gondoljunk bele, küzdöttünk egy textussal, az megragadt bennünket, így mi is megragadhattuk a textust, az Úr kegyelméből, ezért az Isten Igéje és a kapott üzenet iránti tiszteletünk jele, hogy azt az elhangzás után végleges, írott, publikálható

formába öntjük. Ez ugyanolyan nagy munka, mint maga a készülés. Nem szégyellem bevallani, én magam a vasárnapi igehirdetésre egy héti készülök, és utána még napokig eltart – persze megszakításokkal – az anyag elhangzás utáni végleges formába öntése. Nem azért, mert minden igehirdetés megérdemli a valamiféle publikálást, hanem azért, mert a szent szolgálat iránti tiszteletünkéből ez következik.

Hős Csabának már több igehirdetés-kötetét vehettem dedikálva kézbe. Azok ott sorakoznak azon a könyvespolcomon, ahol a kiemelt, számomra sokat jelentő, áldássá lett és „kipreparált” könyveket tartom. Nagy örömmel vettem kézbe a Hegyi Beszéd-ről szóló, 37 igehirdetést tartalmazó kiadványt, amelyhez Literáty Zoltán írt előszót. Ezzel a korrekten értékelő előszóval teljes mértékben egyetérték, miszerint ezek az igehirdetések mély teológiai gondolatokat tartalmaznak, közérthetően és életszerűen közreadva. Arról nem is beszélve, hogy a Hegyi Beszéd-ről prédikálni igen komoly homiletikai kihívás, hiszen a krisztusi tanítás sűrítménye ez a beszéd, az isteni törvény és rend „lelke”, az Isten akaratának foglalata, Isten országának valósága, amely hatalmas teológiai, etikai, eszkatológiai üzeneteket hordoz. A Hegyi Beszéd során könnyen eshetünk abba a hibába, hogy nem ásunk elég mélyre, vagy belebonyolódunk azok magyarázatába, esetleg nem jutunk el a morális konzekvenciákon túl az evangéliumig, miszerint a Hegyi Beszédet kijelentő Jézus Krisztus egyedül az, aki megváltó hatalmával késszé tehet bennünket arra, hogy ezeket az emberfeletti, lehetetlennek tűnő elvárásokat mennyei erővel mégis megéljük, illetve igyekezzünk azokat megélni, a megszentelődés útját járva. Hős Csaba igehirdetési szembenézőnek a nagy teológiai és etikai kérdésekkel, azok tehát igemagyarázatok: jobban megértjük ezeket hallgatva és olvasva a Hegyi Beszéd legnehezebb részeit is. De ezek a prédikációk nem maradnak csak igemagyarázatok, hanem igehirdetéssé lesznek, vagyis mindenkor eljutnak az evangéliumig, a bennünk kiformalódó Krisztusig – nem mi, hanem Ő mozdul, él, szól és cselekszik bennünk –, és az adott üzenet mindennapokban való megélésének boldog tapasztalatáig. Az igehirdetések az evangéliumot, Jézus Krisztust hirdetik, túl az etikán, eszkatológiai reménységgel, aki által – mint zarándokok – már most az új életben járhatunk, és akinek eljövetelel ez az új élet maradéktalanul kiteljesedik rajtunk. A jelenben Jézus Krisztus által megjelenik a krisztusi jövő. Hős Csaba igehirdetési kiemelik, hogy megváltásra szorulunk, mert emberként maradéktalanul soha nem tölthetjük be Isten törvényének „lelkét”, eredeti gondolatát, határtalan szeretetparancsát, csakis akkor, ha Isten országa, királysága, uralma érvényesül rajtunk, és általunk a világban. Ez pedig kegyelmi állapot. Ezek az igehirdetések úgy gazdagok, hogy koncentráltak, nem hosszúak, világosak, követhetőek, haladni tudunk az igehirdetővel, miközben megszólít bennünket az Úr. Külön hadd emeljem ki, hogy írásban, nyomtatva is átüt az igehirdetés emelkedettsége, sodrása, ugyanakkor „leföldeltsége”, vagyis a saját életünkhöz, korunkhoz – azok mindennapi és nagy kérdéseikhez – való kapcsolódása. Csak egyetlen példa, minden túlzás nélkül: soha nem olvastam olyan világos, ugyanakkor mély és megszólító igehirdetést a lelki értelemben szegények boldogságáról, mint ebben a kötetben, pedig egykor kutattam ennek a boldogmondásnak a homiletikumát.

A kötet megjelenésében is szép, méltó a szent tartalomhoz, illusztrációival, tördelésével együtt. Olyan gondos, odaadó munka gyümölcse ez a kötet, amely egyedül méltó az igehirdetés szolgálatához, és ezt az odaadást megáldja az Isten! A kötet végén felsorolt és felhasznált irodalomjegyzékhez hadd fűzzek még két munkát, amelyek nekem rengeteget segítettek, főként a Boldogmondások homiletikumának elmélyítésében. Az egyik Bohren *A boldogságról* című igehirdetési kötet, amelyet magyarul is megjelentettünk (Pápa, 2021), a másik pedig Hegedűs Loránt *Boldogmondások – A Hegyi Beszéd nyitánya* című kötet (Budapest, 2021).

A Dunántúli Református Egyházkerületben tizenkét éven át jelentettük meg, egy előre eltervezett homiletikai koncepció alapján, évente egy-egy lelkészi igehirdetés-kötetet. Ezekbe a kötetekbe évente egy igehirdetést kértünk minden dunántúli lelkésztől. Nagy szomorúságom volt tapasztalni, hogy ezek a kötetek évről-évre egyre vékonyabbak lettek, mert a lelkészek többségétől évi egy leírt igehirdetést alig tudtunk bekérni. Az okok nyilván összetettek. Ezzel nem bántani akarom szeretett szolgatársaimat, én magam is gyülekezeti lelkész vagyok, ismerem ennek a szolgálatnak minden gyönyörűségét és nehézségét, de tényként mégis leírom, mert csalódásként éltem meg, hogy a sorozatot emiatt abba kellett hagyni anélkül, hogy az előre elgondolt homiletikai műfajokat kimerítettük volna. A megjelent köteteknek pedig nagy hasznuk volt, számos tekintetben. Mi lehet az ok? Nem merjük magunkat igehirdetőként megmutatni? Nincs elég időnk az igehirdetés kidolgozására? Vagy a helyzet még súlyosabb: már nem hiszünk eléggé az igehirdetésben, nem készülünk eleget, nem az igehirdetés az a legfontosabb ajándék számunkra, amellyel hatni szeretnénk – nem mi, hanem rajtunk keresztül az Úr? Elvonják az erőinket és a figyelmünket a feldagadt, mindent elárasztó egyházigazgatási ügyek, programszervezések, így valójában „egyházipari szakmunkások” lettünk? Bohren említi 1970-ben a *Predigtlehre* című munkájában: sok lelképásztor prédikál, egyre kevesebbet készülve. Remélem, nem így van. Áldott legyen az Isten, hogy Hős Csaba kötet is azt igazolja, nem így van; sokan vagyunk még lelkészek, akik hiszünk az igehirdetés csodájában, miszerint Isten felhasznál bennünket, méltatlanokat, és alkalmassá tesz bennünket, hogy szent szolgálatunkban az igehirdetés legyen a legfontosabb, amire a legtöbb időt, csendeséget, tanulmányozást és könyörgést szánunk, el egészen az elhangzás utáni végső kidolgozásig. Ez az ügy nem érdemelhet kevesebbet! Köszönjük, hogy Hős Csaba kötet erre is tanít bennünket!

Pápa–Balatonalmádi, 2022. november 2.

Sárospatak. „Exodus.” Hazatérő teológus diákok a nyíregyházi állomáson.
(Bacsó, Benke, Mózes, K. Kovács, Ágoston.) 1951. okt. 22. Várady J. felv.
© SRK Tudományos Gyűjteménye Adattár. /B 1128/

Lapis József: *Elég. Közelítések a kortárs irodalomkritikához*,
Alföld Alapítvány – Méliusz Juhász Péter Könyvtár,
Debrecen, 2022, 391 p.

Kustár György

ELÉG A KRITIKUSBÓL

Elég a kritikusból. Valahogy ebben az erősen többértelmű mondatban tudnám összefoglalni Lapis József kötetének olvasmányélményét. Nem véletlen ez a kettősség: a kijelentés egyaránt csenghet negatívan és pozitívan, attól függően, hová tesszük a képzeletbeli intonáció során a hangsúlyt. Persze nem kívánok az ítésknél is nagyobb bíra szerepében tetszelegni. Az „elég a kritikusból” nem felkiáltás, nem felháborodott tiltakozás, nem a kritikust akarja kirúgni az őt megillető székből. Éppen ellenkezőleg: egy szerény kijelentő mondat, mely a kötet kettős irányát, belső szerveződését írja le. És hogy mire gondolok, azt a kettősség felmutatásával teszem érthetővé.

Először hadd emeljem ki a pozitív oldalt. Az „elég”-re helyezett hangsúly arról az átgondolt kritikusi magatartásról beszél, mely egyfajta arany középutat jelöl ki. Röviden: elég, ami elég – nem lehetünk sose tökéletesek, de elég jó kritikusok igen. Ennyi lehet a cél, de ennél alább nem érdemes adni. E mottó alapján kerül hat elméleti esszé/tanulmány egy Mohácsi Balázzsal közösen készült beszélgetéssel együtt az első részbe. Ezek az írások határozottan ki-domborítják az irodalomítész hitvallásának azt az aspektusát, hogy mi is ez az „elég”: szakmailag, emberileg, irodalomértőként és irodalom iránt elkötelezett olvasóként egyaránt. Ezt követi a *Csodák ritmusai – Változatok kritikáira* címet viselő nagyobb egység, melyben az elméleti megalapozás gyakorlati megvalósulásának példatárát látjuk. A harmadik nagyobb etap is az ítéskmunka praxisa köré szerveződik, melyben kortárs irodalmi szövegekkel folytat párbeszédet a szerző, néhol viszonylag terjedelmes, nagyobb összefüggéseket mozgató elemzésekben, néhol egy-egy versre koncentrálva,

máskor pedig elemzésekre és irodalomtörténeti írásokra reflektálva. A paletta széles, és reprezentatív módon mutat be egy pályát. A kötet épp emiatt válik személyessé: válogatásában Lapis József saját munkásságának történetébe enged belátást. Korai és késői szövegei egyaránt helyet kapnak a kötetben, és ezek lehetséges összefüggéseire, egymásba kapcsolódásaira maga a szerző is több helyütt felhívja a figyelmet. Ettől pedig az egész korpusznak némileg vallomásos jellege is lesz.

Ahogy átnéztem a kötetet, arra jöttem rá, hogy a címben megjelenő „elég” jelentésének körvonalazódásában lényegi szerepet játszik a felvezető szövegek egyik fontos eleme, mely egyébként a kötet jó néhány bírálatára is igaz. Ez pedig a játékoság és önirónia. Az önirónia felette nagy erény, mivel nem pusztán a szövegek értő olvasása lesz nyilvánvaló a kötet lapjain, hanem a folyamatos önreflexióra való készség is. Az „elég” ebből a szempontból azt jelenti, hogy a kritikus nem pusztán feltáró, hanem önfeltáró is. Ebben a mozzanatban pedig együtt halad a szövegmustra és a kritikusi önmagával folytatott érdemi diskurzus. Nem kívánok túlságosan személyes lenni, de a szerzővel ápolt több mint két évtizedes kapcsolat arról győzött meg, hogy ez a belső párbeszéd folyamatosan zajló kemény munka, amit ő nem spórol meg önmagának. A becsületesség pedig ezen a szinten érlelődik ki igazán – a kritikus sosem lesz tökéletes, csak „elég jó”, de nem is akar annál jobbnak látszani. És itt akár el is hagyhatnók a „csak” szócskát, mert azt éppen nem lehet állítani, hogy ez szűkítő értelemben valamiféle kritikusi eszköztárban mutatkozó hiányt jelölne. Ahová csavarhúzó kell, Lapis ott nem használ kalapácsot. Azt meg pláne nem jelenti, hogy elengedné az igényességet, vagy ne törekedne maga is a minél jobb – nyelvileg perfektebb – szövegek létrehozására. Inkább az önmaga túlságos komolyan vétele ellenében ható ironia gesztusát jelenti mindez: egyfelől annak tudatát, hogy az ízlés és a befogadás mikéntje változik, másfelől pedig annak észben tartását, hogy a kritikus ugyan profesz-zionális olvasó, de hibázhat.

És itt fordulnék a másik lehetséges hangsúly felé: elég a *kritikusból*. A Mohácsi Balázssal folytatott beszélgetés éppen azért emelkedik ki a többi szöveg közül, mert ebben a már műfaja miatt is személyesebb megközelítésben arról is vall a szerző, hogyan döntött a kritikairás abbahagyása mellett. Emellett szintén nem tudok elmenni szó nélkül, mivel az elhatározás korántsem a megfáradás miatti kiugrás meggondolatlanságáról tanúskodik, hanem nagyon is konzekvens: a bevezető tanulmányokban megfogalmazott elvek és szempontok alapján hozott tudatos döntés következménye. Mondhatnám: a kötetben kirajzolódó kritikus saját magával szemben támasztott etikai mércének megfelelő magatartásról van szó. Ez számomra az egyik legbecsülendőbb értéke a könyvnek: nem mintha a kritikairásra vonatkozó elvek nem lennének meggyőzőek vagy legalábbis elgondolkoztatóak. A kritikai elvek azonban vitathatóak, és változékonyságukat mutatja, hogy cserélődnek. Miért lett elég a kritikusból? A kötet tanulsága szerint nem pusztán egy generációváltás zajlik, hanem mintha új szemlélet is áthatná a szövegek mustrálásának módszerét. Ebben a változásban a Lapis József által olyan fontosnak tartott nyelvi kimunkáltság és igényesség mintha már nem lenne annyira kiemelt mércéje egy szöveg értéké-

nek, sokkal inkább a tapasztalatra való ráhangolódás esélye és a mű által közvetített tapasztalat átélhetőségének mértéke válik meghatározó kritériummá. Az irodalmi művek születésének, az olvasói magatartás(ok)nak az átíródása, egyáltalán az irodalom értékelését meghatározó közeg áthangolódása készítette arra Lapist, hogy önkritikát gyakoroljon, és meghozza döntését. Ezzel a lépéssel ugyan lehet vitatkozni, én a magam részéről szívesen vitatkoznék is vele – az elhatározás azonban belső készítés és szakmai szempontok megérlelt mérlegelésének összegződése. Elvekhez igazított konzekvenciájában pedig tiszteletreméltó.

Szerencsére azonban szakítása a kritikus pályával nem végleges. A visszatérést, ahogyan ő fogalmazza meg, a kalandfaktor felerősödése is motiválta. Ebben a visszatérésben ugyanaz a vágy és érdeklődés érződik, mint a korábbiakban: megújult kérdésekkel, megmaradt dilemmákkal. A kötet mégis bizonyos értelemben lezárás, vagy ha az nem is, mindenképpen visszatekintés, összegzés, számvetés, a kritikus krédó megvalósulásának mérlegre tétele és közszemlére bocsátása. Bátor lépés, tele kockázattal, ugyanakkor a nyereség ígéretével: a megvallott értékek, a felfedett kritikai módszerek és a konkrét elemzések lehetőséget nyújtanak az érdemi vitára, a kritikusok közti belső párbeszédre és talán az ítések generációi közti eszmecserére is, mely feltárhatja a vélt és valós különbségeket, az irodalomértés különböző kurrens módozatait ütköztetve. Ebben a folyamatban a kötetnek fontos szerepe van: felmutatja alkotója elvi-kritikai álláspontját, és egyúttal céltáblaként felkínálja magát, lehetővé téve a tőle való elhatárolódást vagy a vele való egyetértést. Ahhoz, véleményem szerint, „elég jó”, hogy másokat is hasonló őszinteségre és önreflexióra inspiráljon.

A kritikus hitének megvallása elég. Maga az aktus ugyanis egyszerre szakmai és személyes. Számomra éppen ezáltal a kettősség által válik szimpatikussá, kiegyensúlyozottá, hitelessé, úgy, hogy elkerüli a fellengzőségeket vagy a modorosságot. Látszik a konkrét értékeléseken, ahogyan ez a hozzáállás életet és dinamikát ad a szövegeknek. A kiegyensúlyozott véleményalkotás – és erre a szerző tudatosan törekszik is, elkerülve az érzelmi túltengést a vizsgálódások során – a szakmai mérlegelés és személyes meggyőződések alapján hozott ítéleteken nyugszik. A kötet szövegeinek játékossága nem írja felül ezt a komolyságot. Lágyabbá teszi ugyan őket, de nem felszínesebbé; némileg old a keménységen, de nem veszi el a határozott vélemények életét. A humor pedig különböző arcokat ölt: a *Kis kritikai thesaurus* nyíltan parodisztikus és ironikus szakaszaitól egészen a bírálatokban megbújó finom oldalbabökösekig terjed a reper-toár. Emellett a szerző által olyan fontosnak tartott „diplomatikusság” következetesen mutatkozik meg a szövegeiben. Ez tetten érhető abban, ahogyan a játékosságot vagy a humort adagolja. De abban is, ahogy a legtöbb esetben kerül az egyoldalúan negatív vagy pozitív kritikát. A lírai szövegeket elemző ítések tollából születhet dicséret egy-két verssorra vonatkozóan olyan alkotások esetében is, melyekben a dikció nem meggyőző. Ugyanakkor azokban az esetekben, melyekben az elemzett kötetek összességében jól sikerültek, a gyengébb versek felett érzett elégedetlenség sem hallgat el.

A mustrák java része felütéssel kezdődik, ami engem, aki nem vagyok kritikus, nagyon is izgalmas módon kínál meg. A figyelemfelkeltő bevezető aztán legtöbb-

szőr tömör és frappáns elemzésekben folytatódik, amely a már emlegetett humor és közvetlen beszédmód következtében nem válik se magamutogató tetszelgéssé, se túlbonyolított szakmázássá. Ez külön szimpatikus, a szövegek így nem válnak a belső kör számára szóló olvasmánnyá vagy komoly szaktudást igénylő nyelvtörökké, és a zsonglőrködést sem érzem bennük. Elég bennük a szakmaiság és elég bennük az olvashatóság.

Összességében a kötet megnyerő. Megvalósul benne az együttállás: személyes és szakmai, visszatekintő és előremutató, ívet rajzol, de nem zár le. Konfrontációra nyitja meg magát, de nem akar direkt konfrontatív vagy megmondó lenni. Számomra ez mindenképpen erény. És az, hogy milyen visszhangja lesz, múlni fog a párbeszéd-készségen és az érzékeny hozzáállni akaráson, az ehhez a kötethez hasonló bátor önmegmutatásokon. Azt pedig, hogy ki az elég jó kritikus, eldöntik korszakok és nálam szakavatottabbak. Vagy nem.

Csak annyit zárásként, hogy engem meggyőzött: elég a kritikusból. Elég a kritikusból az elég jó. A kritikáiból viszont nem elég. Többet szeretnék.

SÁROSPATAKI FÜZETEK
A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS TEOLÓGIAI AKADÉMIA
TEOLÓGIAI TUDOMÁNYOS SZAKFOLYÓIRATA

A PERIODIKA MŰFAJAI / ROVATAI

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Igei ráhangolódás (Oktass, hogy éljek! rovat)

Tanulmányok: az adott szám tematikusan összefüggő nagyobb lélegzetű, lektorált írásai (terjedelmük egy szerzői ív, azaz 40.000 n).

Ha mód van rá, teret engedünk egy Vita rovatnak (az írások terjedelme 10–12.000 n), amelyben vagy egyetlen probléma több nézőpontú és hasonló terjedelmű bemutatása történik, vagy egy vitaindító vezércikkre érkező korreferátumokat közlünk.

Közreadunk kisebb Közleményeket (terjedelme 20–30.000 n): cikket, konferenciabeszámolót, az SRTA aktuális hirdetéseit.

Az Idővonal rovatban (terjedelme 1–2000 n) emlékezni és emlékeztetni szeretnénk a pataki történelem, a protestáns iskola- és művelődéstörténet jeles eseményeire, személyeire, alkalmaira és ünnepeinkre.

A Közösség rovatban olyan tanulmányokat, illetve cikkeket közlünk, melyek szoros kapcsolatban állnak a közösségi léttel, illetve konkrétan a közösségszervezés, közösségfejlesztés témakörével és az SRTA Református közösségszervező szakon folyó képzésével.

A Szemle rovat adja közre a rövidebb könyvismertetéseket illetve hosszabb recenziókat.

STÍLUSLAP

Minden hivatkozást lábjegyzetben kell feltüntetni. Az idézett és hivatkozott művekre így kell hivatkozni: első előfordulásakor minden azonosító adatot és az idézett oldal-számot fel kell tüntetni lábjegyzetben, az idézett vagy hivatkozott szöveggel azonos oldalon. A továbbiakban rövid lábjegyzet használatos (lásd a 2. pontot). A bekezdéseket behúzással, nem pedig üres sor beszúrásával kell jelölni. A szöveg közbeni idegen szavakat és címekeket kurzívval kell szedni, de a szövegidézetekeket nem szedjük dőlttel.

A SZÖVEG STÍLUSA/FORMÁZÁS

A FŐSZÖVEGBEN:

Betűtípus: Times New Roman

Betűméret: 12-es

Bekezdés: szimpla sorköz

Igazítás: Sorkizárt

A LÁBJEGYZETBEN:

Betűtípus: Times New Roman

Betűméret: 10-es

Bekezdés: szimpla sorköz

Igazítás: Sorkizárt

Amennyiben az idézni kívánt szövegrész idegen nyelven van, az idézés eredeti nyelven a lábjegyzetben történik, a főszövegben a kötet nyelve (általában magyar) használatos.

HIVATKOZÁS

Hivatkozás teljes lábjegyzetben

A szerzők vezetéknevét Kiskapitális betűvel jelöljük. Külföldi szerzők esetében a vezetéknevet a keresztnév előtt, vesszővel elválasztva kell feltüntetni.

Az idézett lapszámok után nincs semmiféle rövidítés (l., p., o., old. stb.). Ha több egymást követő lapra hivatkozunk, közéljük nagyköötőjelet szedünk, a lapszámokat pedig nem rövidítjük, tehát nem 973–83 szerepel, hanem 973–983. Ha több egymással nem érintkező lapszámot adunk meg, akkor ezek közt vessző áll: 33, 52, 97. Az utolsó lapszám után a címleírás lezárásaként pont áll.

A, KÖNYVEK ESETÉBEN

Szerző: Cím, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: Kertész Imre: Sorstalanság, Budapest, Magvető, 1975.

Szerző: Cím, Fordította, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: Miller, Henry: Baktérítő, ford. Bartos Tibor, Budapest, Európa, 1990.

Szerző: Cím, Kötetszám, Fordította, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: Tolkien, J. R. R.: A Gyűrűk Ura, 1–3. kötet, ford. Göncz Árpád, Budapest, Európa, 2002.

Szerző: Cím, Alcím, Kötetszám, Kötet Címe, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

Példa: Móricz Zsigmond: Erdély, 1. kötet, Tündéerkert, Budapest, Európa, 1992, 349–440.

Szerző: Cím, Alcím, Kiadás helye, Kiadó, Sorozat, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: Hankiss Elemér: Egy ország arcai, Válogatott szociológiai tanulmányok 1977–2012, Budapest, L'Harmattan, Ars Sociologica, 2012.

B, GYŰJTEMÉNYES KÖTETEK ESETÉBEN

Szerkesztő: Cím, Alcím, Kiadás helye, Kiadó, Kiadás ideje, Hivatkozott oldal.

Példa: Sepsí Enikő (szerk.): *Studia Caroliensia*, A Károli Gáspár Református Egyetem 2011-es évkönyve, Európa, Budapest, L'Harmattan, 2012.

C, GYŰJTEMÉNYES KÖTETEK BEN MEGJELENT ÍRÁSOK ESETÉBEN

Szerző: Cím, in Szerkesztő: Cím, Alcím, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

Példa: Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés abolíciója Európában, in Sepsí Enikő (szerk.): *Studia Caroliensia*, A Károli Gáspár Református Egyetem Évkönyve 2011-es évkönyve, Európa, Budapest, L'Harmattan, 2012, 111–142.

D, FOLYÓIRATOK ESETÉBEN

Szerző: Cím, Folyóirat neve, Évfolyam, Évszám/Lap sorszáma, Hivatkozott oldalszám.

Példa: Mihályi Gábor: Költészet és valóság, *Nagyvilág*, XXXIII. évfolyam, 1988/7, 971–973.

E, HETI- ÉS NAPILAPOK ESETÉBEN

Szerző: Cím, Lap neve, Évfolyam, Lap száma, Évszám. Hónap. Nap., Hivatkozott oldalszám.

Példa: Váradi Ferenc: Hiteles példákra vágyva, *Reformátusok Lapja*, LVII. évfolyam, 35. szám, 2013. szeptember 1., 9.

Szerző: Cím, Alcím, Lap neve, Évfolyam, Lap száma, Kiadás helye, Évszám. Hónap. Nap., A hét napja, Hivatkozott oldalszám.

Példa: P. Szabó Ernő: Madár repül át az ágak között, Ha minden ecsetvonás érdekel, Tárlatvezetés gyerekeknek a Nemzeti Galériában, *Magyar Nemzet*, LXXVI. évfolyam, 240. szám, Budapesti kiadás, 2013. szeptember 3., kedd, 15.

F, ELEKTRONIKUS FORRÁSOK ESETÉBEN

Elektronikus források esetén a hivatkozás logikája és formai megoldása azonos a fentiekkel. Attól függően, hogy mi deríthető ki az egyes anyagokról, mindenképp kell a szerző neve, a dokumentum címe, a megjelenés helye (amennyire azonosítható). Ezt követően utána a teljes URL és az utolsó letöltés dátuma (év. hónap. nap.).

Pl.: egy többé-kevésbé rendszeresen publikáló blogbejegyzésére történő hivatkozás esetén:

Köntös László: Ügynök voltál? reoszt.hu, 2017. 05. 14. URL: <http://reoszt.hu/blog/kontos-laszlo/2017-05-13/ugynok-voltal> Utolsó letöltés: 2017. 05. 15.

HIVATKOZÁS RÖVID LÁBJEGYZETBEN

Ha egy megelőző lábjegyzet már tartalmazta a teljes hivatkozást, rövid lábjegyzetet használunk:

Szerző: i. m., hivatkozott oldalszám.

Ha a megelőző lábjegyzet ugyanerre a műre hivatkozott, akkor a következő jelölést kérjük:

Uo., hivatkozott oldalszám.

Ha ugyanattól a szerzőtől korábban több kötetre/cikkre is hivatkoztunk, akkor az alábbi módon pontosítsuk a rövidített jegyzetet:

Szerző: Cím egésze (hosszabb cím esetén annak első néhány jellemző szava), hivatkozott oldalszám.

Pl. Móricz: Erdély, 26.

Pl.2. Mihályi: Költészet és valóság, 972.

JELÖLÉSEK HASZNÁLATA A HIVATKOZÁSBAN

Könyvek, gyűjteményes kötetek címének, folyóiratok, heti- és napilapok nevének megkülönböztetésére dőlt betű használatos.

Szerkesztői megjegyzések/jelölések jegyzetbe történő beékelésére [szögletes zárójel] használatos.

Idegen nyelvű kiadványok adatsorában az adott nyelven közöljük a szerkesztő/szerkesztette, a kötet, és a fordította szavakat. A cím után és a kötet szerkesztőjének neve előtt szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; ed., ha angol, olasz vagy latin; éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (= Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézésekor az ed. helyett a többes számot jelző eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagyködtőjel van.

Az öt sornál hosszabb idézetek a margótól 1-1 cm-re behúzódnak, és idézőjel ez esetben is szükséges. Idézetben belüli idézet jelölése a » « jelekkel történik.

RÖVIDÍTÉSEK

c. n.	cím nélkül
é. n.	év nélkül
évf.	évfolyam
ford.	fordította
i. h.	idézett hely
ill.	1. illetve, illetőleg 2. illusztrált, illusztrálta
i. m.	idézett mű
in	-ban/-ben
l.	lásd
o.	oldal
s. a. rend.	sajtó alá rendezte, sajtó alá rendezés
sk.	és a következő
s. k.	saját kezével, saját kezűleg
skk.	és a következők
szerk.	szerkesztő, szerkesztette
ua.	ugyanaz
ui.	ugyanis
úm.	úgymint
ún.	úgynevezett
uo.	ugyanott
uő.	ugyanő

ANGOL NYELVŰ RÖVIDLET (ABSTRACT) KÉSZÍTÉSE

Az angol rövidlet (abstract) minimum 10, maximum 15 soros. A cikk/tanulmány főszövege után illesztendő be. A rövidlet tartalmazza a cikk címének fordítását és a főbb tézisek összefoglalását.

SZERZŐINK / AUTHORS

Balog Zoltán – a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, a Zsinat lelkészi elnöke; a Budapest-Hold utcai Református Egyházközség lelkipásztora

Baráth Béla (PhD. habil.) – egyetemi tanár, a DRHE rektora

Benke György (Dr. h. c.) – nyugalmazott református lelkipásztor, az SRTA nyugalmazott tanszékvezető tanára, a TIREK Tudományos Gyűjteményeinek volt igazgatója

Bogárdi Szabó István (PhD. habil.) – a KRE tanszékvezető egyetemi tanára, a Budahegyvidéki Református Egyházközség lelkipásztora

Dienes Dénes (PhD. habil.) – az SRTA intézetvezető egyetemi tanára, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei igazgatója

Engly Sándor (PhD. habil.) – egyetemi tanár, az SRTA rektora

Enyedy Andor (PhD) – (1888–1966) református püspök, egyházi író, református lelkész

Fórián Andrea – az SRTA volt hallgatója, közösségszervező

Földváryné Kiss Réka (PhD. habil.) – a KRE tanszékvezető egyetemi docense, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága elnöke

Kertiné Rózsa Anikó – az SRTA volt hallgatója, gyülekezeti könyvtáros

Kustár György (PhD) – az SRTA adjunktusa

Lenkeyné Semsey Klára (PhD) – a DRHE nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanára

Nagy Károly Zsolt (PhD) – az SRTA docense

Pásztor Dániel – a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspöke, a Zsinat lelkészi alelnöke; a Sajóvelezdi Református Egyházközség lelkipásztora

Steinbach József (Dr. h. c.) – a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke, a PRTA kutatója; a Balatonalmádi-Balatonfüzfi Református Társegyházközség lelkipásztora

Szabó Zoltán (PhD) – (1902–1965) teológiai tanár, egyházi író, református lelkész

Szatmári Emília (PhD) – az SRTA adjunktusa

Takács Géza – tanár, szociográfus

Tímár Pál – nyugalmazott református lelkipásztor

**Hős
Csaba
Hegyi Beszéd
/A Váli-völgyben/**

Hernád Kiadó

37 FELCSÜTÖN ELHANGZOTT IGEHÍRDETÉS

**Hős
Csaba
Kátémagyarázatos
igehirdetések**

Hernád Kiadó

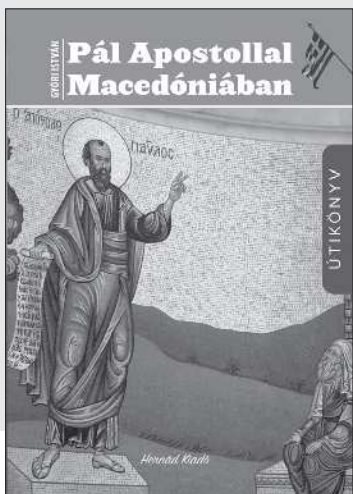

Diákjeimnek

**VEZÉRFONAL
AZ EGYHÁZTÖRTÉNET
TANULMÁNYOZÁSÁHOZ**

HERNÁD KIADÓ

„...legyünk mindnyájan Isten prófétái...”